

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Lengyel Zsolt, Liszka József,
Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

ÖLLÖS LÁSZLÓ	
A nemzeti elválasztás öröksége és az Európai Unió	3
A.GERGELY ANDRÁS	
Nemzeti ön-kolonializáció és retribalizáció. A mindenkori kozmopolita hatalom elvitatásáról	15
SIMON ATTILA	
Nyilasok a spájzban. Szélsőjobboldali kísérletek a szlovákiai Magyar Párt átalakítására és Esterházy János eltávolítására a pártelnöki tisztségből 1939 és 1945 között	31
BAJCSI ILDIKÓ	
A Prohászka Ottokár Körök Szövetsége az első Csehszlovák Köztársaságban. Generációs önszerveződés a keresztényszocialista ideológia jegyében	61
SEBŐK SZILÁRD	
Nyelvről és nyelvet érintő kérdésekről alkotott elképzelések az	

Új Szó lapjain 1949 és 1999 között	87
KERÉNYI ÉVA	
Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 7. Minden út Rozsnyóba vezet	111
GAUCSÍK ISTVÁN	
Hiányzó fejezetek. Adalékok Hegysúr középkori történetéhez	141

Közlemények

FÜLÖP LÁSZLÓ	
Levelek Eperjes város patikáriusához a 17. században	157

Konferencia

CSEHY ZOLTÁN	
Tózsér Árpád (ex)territóriuma	163

Könyvek

Németh Csaba–Varga László: Egy elveszett zászló nyomában. Tápiógyörgye és Nagymegyer kapcsolatának története. (Orsovics Yvette)	167
Karol Fremal: Slovenskí sociálni demokrati 1938-1944. Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP (Baki Attila)	169
Miroslava Hlinčíková–Martina Sekulová (szerk.): Integrácia ľuďí s medzinárodnou ochranou na Slovensku: Hľadanie východísk. (Csanda Gábor)	172

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2015

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: infopoint s.r.o., Dunaszerdahely • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2015. november • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: infopoint s.r.o., Dunajská Streda • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • november 2015 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A nemzeti elválasztás öröksége
és az Európai Unió

LÁSZLÓ ÖLLÖS

The Heritage of National Separation and the European Union

323.111

172.4

32.019.5

061.1(4)

Keywords: National separation, mass politics, nationalism, identity, public opinion, interconnectedness.

A nemzeti elválasztás egy kombináció következménye. A politika popularizálását kombinálták az egyes kultúrákhoz tartozók politikai uralásával. Mivel a felvilágosodás a nemzeti identitást nem sorolja az univerzális emberi értékek közé, ám a nemzeti identitás komplex identitásként átveszi a korábban domináns vallási identitás helyét, annak több elemével együtt, (Smith 2003) és egyben a politika tömegpolitikává válásának fő identitásformájává válik, az egyes csoportok feletti politikai dominancia megszerzéséhez el kellett választani őket egymástól. Mivel pedig ezek nemzeti csoportok, az elválasztásnak is nemzetinek kellett lennie.

A magas kultúra populárisává válásával (Gellner 1993, 35–38. p.) és a tömegpolitika kialakulásával ugyanis az egyes kultúrák között elvileg megszaporodhatott és valóban meg is szaporodott az átjárás. Sokkal többen érintkezhetek a másféllel, nemcsak egy kis létszámú szellemi vezetőréteg, amelyik használt nyelve, a latin amúgy is távol állt a nép által beszélttől. (Anderson 1991, 40. p.)

A nemzeti elválasztás helyes és szükséges voltát azonban meg kellett indokolni. Hiszen ezt a tömegpolitika korában csak a nép lelkének uralásával lehet véghezvinni. Az érvek pedig csak úgy érnek valamit, ha hatásukra a nemzetet nemcsak a vezető kevesek, hanem a vezetett sokak nagy többsége is kívül tudja az egyetemes emberi értékek körén, és valami olyasminnek tekinti, amire a saját nemzetbéli akár más nemzetbéliék rovására is jogosult. Ebben az esetben sikerülhet a nemzeti elválasztás a megszaporodó egyéni kapcsolatok ellenére is.

A nemzeti elválasztás egyik eszköze a nemzetivé tett állam. Az államot a nemzet államának kiáltják ki. Immár nem az uralkodó és a privilegizált rendek állama, hanem a nemzeté. Korábban természetes hatalmi helyzetnek tekintették, ha az uralkodó máshonnan származott, sőt nemeseinek egy része is. Ez az állapot azonban megszűnik a nemzeti világban.¹ Az elválasztásnak köszönhetően a nemzet elismert tagja kerülhet

1 Tudvalevőleg a német származású angol uralkodócsalád Windsorra, tehát angolra változtatja családnevét az első világháború alatt.

csak politikai vezető pozícióba, hiszen a más nemzetiségű – a feltételezés szerint – a másik nemzetet képviselné.

Hogy a nemzet állama pontosan mit is jelent, az attól a definíciótól függ, amellyel megfogalmazzák, mi is a nemzet és ki is a tagja. Ez pedig egyben azt is megadja, hogy mi nem a nemzet és ki nem a tagja. A definíció akkor is a nemzet tagjának nyilvánítja az adott személyt, ha ő más nemzethez tartozónak tekinti magát. És akkor is kirekeszti a nemzetből, ha az érintett magát az adott nemzethez tartozónak tudja. A nemzet min-két bevett európai definíciója: a politikai nemzet és a kulturális nemzet felfogása a definiálók kezébe adja az emberek nemzetekhez sorolását. Ennek az elvnek az érvényre jutása választja el egymástól a nemzeti hovatartozást és a népakaratot.

A tömegpolitika korában azonban az állam nemzetállammá tétele nem elég. A társadalmat is nemzetivé kell tenni. Ehhez a nemzeti kizárólagosság értékrendjére hangolják az állam által dominált és immár minden fiatalra kiterjedő oktatási rendszert.

Nemkülönbön nemzetivé formálja a kulturális intézményrendszert. Ezen belül nemzeti hangot megütő tömegkommunikációs rendszer különösen nagy jelentőséget nyer. A nemzetivé átírt múlt adja azt a képet, amelyik minden megtörtént eseményt a nemzet irányába mutató folyamatnak mutat. A jelen kiterjesztése a múltra a nemzet minden egyszerű tagjának is a történelmi elhivatottság élményét kínálja. Ehhez képest jelentéktelennek tűnik mások nemzeti szabadságának korlátozása, vagy akár megtagadása.

Mindezek működtetéséhez azonban az értelmiség nemzeti elválasztása is szükséges. Szemben a középkor tanultjaival az új, nemzeti értelmiség már nem kötődhet az államok feletti latin műveltséghez és a keresztény egyház határokön átnyúló intézményrendszeréhez, hanem a nemzetállam szolgálatába kell állnia.

Az értelmiségiek a középkorban kis létszámú réteggént az egyetemes latin kultúra európai művelői voltak. (le Goff 2004) A nemzeti értelmiség a nemzeti iránt elkötelezett, azt ébresztő, nemzeti harcában támogató képzett és nagyszámú réteg.² A nemzeti küzdelem pedig más érvek megfogalmazására és terjesztésére készíteti a képzeteket, mint az azt megelőző korszakban. Őket a más országbeliekkel immár nem köti szorosan össze a közös latin műveltség és az általa megszerzett ismeretek. A nemzeti küzdelemben való elkötelezettségük sokkal erősebb. A nemzeti kultúra felemelésében betöltött kulcsfontosságú szerepük – az inkább kivételnek számító keveseket nem számítva – így nem kapcsolódott össze az egyetemes szabadságnak és egyenlőségnek a különféle nemzeti identitásra is kiterjedő elvével. Például a szólásszabadság kérdésében kiállnak azért, hogy az az élet minden területén megillessen más nemzetbéli polgártársukat, de nem az anyanyelvén, noha azon tudja a legjobban kifejezni magát, sőt adott esetben csak azon. Legfeljebb a magánéletbéli kapcsolataiban engedik beszélni, de az állami hivatalokban már nem vagy csak korlátozottan, egyoldalúan szabályozzák a nyilvános feliratok nyelvét, és politikai nyomás alá helyezik a közélet egyes területein ténykedőket, szükítendő, sőt durvább esetekben akár megtiltandó a másik nyelv használatát.³

2 Johann Gottlieb Fichte fogalmazza meg azt az elvárást, miszerint a nemzetnek hazafiakra és katonákra van szüksége. (Fichte 1995)

3 Jürgen Habermas még azt is lehetőnek tartja Guy Verhofstadtnak az Európai Egyesült Államok címmel megjelent kiáltványa kapcsán, hogy az európai egyesülés ügyében az értelmiségiek csak követik a politikusokat. (Habermas 2012, 87. p.)

A nemzeti elválasztás érvrendszerében különösen fontos a nemzetbiztonság kérdése. A nyilvánosság előtt a többi nemzet mind potenciális veszélyforrás jelenik meg. (Glover 1997, 11. p.) Sőt, és ez különösen fontos: egyesek nemcsak potenciális, hanem aktuális veszélyforrásként. Azaz olyan kép jelenik meg az értelmiség, majd az ő közvetítésükkel a közvélemény előtt, hogy egyes nemzetek azonnali veszélyt jelentenek, a többiek pedig hosszabb távon megbízhatatlanok, hiszen csak a saját érdekeiket követik, azok pedig megváltozhatnak.

A többi nemzet mint a gazdasági uralom objektuma, és egyben forrása jelenítődik meg. Vagy a mi nemzetünk kerül domináns gazdasági pozícióba, vagy az övék. Az állítás lényege, hogy a másik nemzetbeliek által birtokolt gazdasági egységek nem fejlesztik saját nemzeti identitásunkat, hanem veszélyt jelentenek számára. A veszély akár a gyarmatosításig is terjedhet, de bárminemű erősebb függőség a saját erőforrások elvonását és az identitás eltorzítását vetíti előre. A más nemzetbeliek ugyanis a sajátjaikat helyezik előtérbe, saját nemzetük dominanciáján ügködnek a gazdasági befolyás eszközével is.

Tehát elsősorban az erőegyensúly az, ami számít, minden más az erő viszonylatában értékelendő.

Nemzeti harc, egyéni érdek és a nemzeti elválasztás

A nemzetek küzdelmében játszott jelentős szerep számos személyes előnnyel kecsegtet. Mivel pedig a nemzetek közti konfliktus tekinthető a legfontosabbnak, a nemzeti harc vélt és valós állapota egyéni érdekévé válva a legkülönbébb egyéb szabályok átlépését igazolja. Hiszen a legfontosabb küzdelemről van szó, ami mögött a többi szabály jelentősége elmarad. A nemzeti győzelem és nagyság ideájának ereje elnyomja és elfedi az alkalmatlanságot, a hozzá nem értést és a belőle fakadó szarvashibákat, sőt végül a tisztelt nagyok közé emelheti a politikust akkor is, ha sötét rendszereket szolgál ki, felemás eszméket vall,⁴ vagy ha éppen az ország fejlődésének visszafordítására tör.⁵ A nemzeti nagyság víziójával, és szomszédon aratott nemzeti győzelemmel elfeledhető a korrupció, a gyanús meggazdagodás, elkerülhető különféle törvénysértések felderítése. A felelősségre vonás végül a nemzet elleni támadássá, azaz politikai kockázattá válhat, hiszen a közvélemény előtt a „győző” ellenfelei sem tisztázzák a nemzeti győzelemnek minősített tett ellentmondásait.

A nemzeti ellenségkép sikeres elterjesztéséhez azonban a harci kép erejénél és a vezetők érdekeinél több kell. A nemzeti harc vallóinak egymástól is el kell választaniuk társadalmukat. Nemcsak politikailag és gazdaságilag, hanem kulturálisan is el kell választani egymástól a korábban, például a középkorban még szoros kapcsolatban

4 Ismert példája Napóleon kultusza Franciaországban. Közép-Európában szinte mindegyik nemzetnél találunk ilyen hősokeket.

5 Szlovákiában az ellenzékiek körében is elhangzott, hogy Vladimír Mečiar nem szabad perbe fogni és elítélni kétséges tetteiért, mert ő alapította az államot.

levőket.⁶ Ennek alapja általában a nyelvi elválasztás.⁷ Ezt a nyelvi dominancia megteremtésével próbálják elérni. Az egyik nyelv dominánssá, a többi pedig alárendeltté válik a hivatalos élet és a közélet szinte minden területén. Az államivá váló iskola is csak a kisebbségit kötelezi a többség nyelvének elsajátítására, a többségit nem a kisebbségiére. Még az olyan településeken, régiókban sem más a helyzet, ahol együtt élnek. Az uralkodó nyelv így az elnyomás eszközévé válik. Akkor is, ha éppen változik a helyzet. Például az Osztrák–Magyar Monarchia végével a magyar dominanciáját nem a nyelvi egyenlőség követi, hanem a szlovák, a román, a szerb nyelv dominanciája váltja fel.

A nyelvi elválasztással pedig az egyes társadalmakban a többséghez tartozó sokaknak megszűnik az a képessége, hogy maguk alkothassanak képet a szomszéd kultúrájáról, közéletéről, politikusaik álláspontjairól.

A kulturális elválasztás fontos eleme a már említett ellenségképzés. A másik fél múltját oly módon kell beállítani, hogy a saját nemzetbélieknek csak a nemzeti harc tűnjék járható útnak. Ez pedig nehezebben sikerülhetne a nyelvi elválasztás nélkül. Ha a többségiek számottevő része értene a kisebbség nyelvén, akkor megismerhetne közös múltjuknak azokkal a történéseivel, amelyek mindannyiuk javát szolgálták. De a sajátjaik által elkövetett igazságtalanságokat, és embertelenségeket sem lehetne eltitkolni, illetve sokkal nehezebb lenne félremagyarázni. Közvetlenül, tehát hazai értelmezés és félreértelmezés nélkül ismerkedhetnének meg a más nemzetbéliek mai nézeteivel, álláspontjaival, javaslataival, kezdeményezéseivel és fedezhetnék fel a velük közös céljaikat, érdekeiket. Közvéleményeik ugyanis egymásba érnének, és részben közös közvéleményt alkothatnának.⁸ A nacionális indulatkeltés, manipuláció lehetőségei elé így magasabb korlátok emelődnének, következésképpen a vezetőréteg sokkal nehezebben tudná militarizálni saját nemzeti közvéleményét.⁹

Még egy fontos következménnyel járhatna a közvélemények egymásba érése. A nemzetek tagjai között a közvetlen kapcsolatok sokkal sűrűbb hálója szövődhetne, mind az ellenségképzésen alapuló kulturális elválasztásuk esetén. Nemcsak érdekalapú gazdasági kapcsolatokról lehetne szó – jóllehet ezek is nagyon fontosak –, hanem az emberi kapcsolatok teljes skálájáról.

Csak hogy nem a regionális többkultúrúság, hanem a nemzeti ellenségnek deklaráltakal szembeni elkülönülés válik követendő példává.¹⁰ Például ha valaki szlovákként nyilvánosan hangoztatja, hogy beszél magyarul, és ismeri a magyar kultúrát, az

6 Jürgen Habermas az egymástól elválasztott nemzeti nyilvánosságok problémáját nem új tömegtájékoztatási eszközökkel, hanem új szemléletmóddal látja megoldhatónak. (Habermas 2011, 77–78. p.)

7 Persze közös nyelvet beszélők is alkothatnak több nemzetet, tehát kivételek ez alól a kritérium alól is vannak.

8 Ezzel természetesen gyengülne az elit uralma a sajátének tekintett nemzeti tömegei felett. S vele együtt az elit uralmára épülő nacionalizmusfelfogás ereje.

9 Persze akkor sem lehetetlen, ha közös nyelvet beszélnek. Az állam által közvetlenül vagy közvetve befolyásolt kulturális intézményrendszer propagandaereje nagy, és képes egy irányba terelni a társadalom nagyobbik részét.

10 Donald Horowitz az egyenlőtlenség feltételezésével magyarázza az etnikai konfliktusok értékrendi alapját. (Horowitz 1985, 28. p.)

sokak szemében nemzetileg gyanússá, tehát kevésbé értékesé válik. A nemzeti harc értékrendjében az olyan, aki becsüli, tiszteli, szereti, sőt aki akár csak tisztelheti, szeretheti az ellenséget, lejjebb kerül az harc értékskáláján, mivel sokak szemében gyanússá válik. A nemzetéhez hű személy, hacsak feltétlenül nem muszáj, nem beszél az ellenségnek nyilvánítottak nyelvén, akkor sem, ha tudna, hanem a másikat próbálja rákényszeríteni a saját nyelve használatára. Nem hangoztatja a másik kultúra értékeit, hanem arra mutat rá, mennyivel értékesebb az övé.

Együttműködésre azonban szükség van a modern, integrálódó világban. Egymás segítése viszont akkor válik elvárható magatartássá, ha azzal saját érdekeiket is érvényesíthetik a felek.¹¹ Nem tartják felelősnek magukat a másik fél sorsáért, ha csak abban az értelemben nem, hogy kihasználják őket, vagy éppen harcoljanak velük. Érdekkapcsolat esetében köttetnek szövetségek a felek közt az érdekek határai közt, legyenek azok bármilyen természetűek.¹² De olyan kapcsolatok, amelyek nyilvánosan hangoztatott lényege a másikért viselt felelősség volna, nem születnek. Pedig teljesen egyértelmű, hogy döntéseikkel jelentősen, esetenként meghatározó erővel befolyásolják nemzeti szomszédjaik jelenét és jövőjét.

A felelősség elhárításának társadalmi értéké tétele vált az Európai Unión belüli szolidaritáshiány fő okává. Az EU-ba történő belépést is főként érdekérvényesítésként fogja fel számos ország politikai vezetésének jelentős része, valamint társadalmi többsége. Sokan nem is képesek másként látni a kérdést. Mások pedig abban érdekeltek, hogy túl sokan ne is váljanak rá képtessé. Hiszen a nemzeti legfőbb értéké emelése teszi ingataggá az egyetemes értékeket.

A nacionalizmus eszmerendszere nem független a felvilágosodás értékrendjétől, hiszen szintén ennek az időszaknak a gyermeke. Komplex identitásról van szó, amelyik sok mindent magába olvaszt a korábban domináns önazonosság-formából, nevezetesen a vallási identitásból.¹³ Ám a felvilágosodás nem kis mértékben, éppen az egyház politikai szerepének és a vallás számos tételének kritikája által válik a kontinens megújulásának eszmerendszerévé. A harmincéves háború megmutatta, hogy a vallási identitás középkori formájában nemcsak képtelen a nagy társadalmi katasztrófák megakadályozására, hanem egyenesen az egyik legpusztítóbb háború eszmei alapját adja.

A vallási identitás esetében később is lassan, akadozva haladt az egyes hittek és vallások hívei közti együttműködés. A nemzeti elválasztás ezt olyanná formálja, hogy az érdemben ne gátolja a saját nyilvánosság feletti dominanciát és ahol ezt fontosnak gondolják, a nemzeti agresszivitás fenntartását, illetve felszításának lehetőségét. Az agresszív nacionalizmus eszköze az államok kezében maradt, és rajtuk áll, hogy mikor és mennyire élnek vele. Ez pedig fenntartja szomszédjaikban a veszélyérzetet, hiszen

11 Az ilyen magatartás jellemző példája a visegrádi négyek, viszonya. Különösen Szlovákia és Magyarország együttműködése.

12 Például a cseh és a szlovák állam közösen lép fel a II. világháborút követő etnikai tisztogatások védelmében. Közben azt sem hangoztatják, hogy a náci Németország támogatásával a cseh hivatalnokokat és családjaikat is kitelepítették Szlovákiából. Az eset jó példája az emberi jogok megsértésének, ha azt nyilvánítják nemzeti érdekké.

13 Ezt állítja például Anthony D. Smith. (Lásd Smith 2003, 254–261. p.)

nincsen olyan bizonyosság, amelyekre támaszkodva megakadályozhatnák az nemzeti elnyomásukra irányuló esetleges törekvés kialakulását. A mostani állapot emiatt továbbra is a geopolitikai játszmák állapota, amelyekben az erőegyensúlyok olyan rendjeit próbálják ki- és átalakítani a felek, amelyek az ő vélt nemzeti érdekeiknek megfelel. Elsődleges céljuk így nem a másik nemzeti fejlődésének segítése oly módon, ahogy arra a másiknak van szüksége, hanem legfeljebb másodlagosan – azaz amennyiben és amilyen mértékben az maguknak is vélt érdekük – kínálnak segítséget és együttműködést. Az együttműködés az érdekek egyeztetésén és gyakran ütközésén alapul. Valamiféle összetartozás és kölcsönösség, az egymás iránti felelősség így nem érheti el azt a szintet, ami sajátosságaikkal együtt kovácsolná egy politikai közösséggé őket. A nemzeti elválasztás domináns hatása máig megmaradt.¹⁴

Korunk egyik legfontosabb kérdése, hogy a huszadik század két világháborúja nyomán az európai eszmeiség képes lesz-e megoldást találni a két világégés alapjául szolgáló eszmerendszer, a nacionalizmus agresszív elemeinek problémájára. A kísérlet sikere vagy sikertelensége a nacionalizmus eszméjét megalkotó Európa egyik alapproblémája. Hiszen kontinensünk államai éppen e két, maguk által kirobbantott háború által veszítik el korábbi domináns pozíciójukat a világban, majd válnak másodrendű, sőt esetenként sokadrendű tényezőkké. (Coudenhove-Kalergi 1988, 9–12. p.) Azon túl tehát, hogy rá kellene mutatni e háborúk uralkodó eszméjének hibáira, lényegüket is meg kellene fogalmazni, majd a kritikából eredően fel kellene és lehetne vázolni annak az eszmének az alapjait, amelyek, ha rejtetten is, de tovább élteti a huszadik század számos baját.

A hallgatás

Az Európai Unió eddigi történelme során egy íratlan szabályrendszer vonta meg a korábbi válságidőszak bírálatának határait. Eszerint a fasizmus és kommunizmus eszmerendszerét általánosan bírálni kell, ám politikailag nem illik szóvá tenni a tagállamok jelenlegi agresszív nacionalizmusát, amíg az nem eredményez súlyos konfliktusokat. Az íratlan szabály szerint az a nacionalista, tehát gyanús, aki a másik tagországban megjelenő agresszív nacionalizmust bírálja, és a sértettek, leggyakrabban a saját kisebbségeik helyzetének rendezését, jogaik megadását, sérelmeik jóvátételét hangosan szorgalmazza.

A hallgatás mértéke a többiekénél uralkodó politikai közbeszéd alapilléreinekél húzódik. Ezek kritikája kívül esik az elfogadhatón.¹⁵ A felek politikailag nem bírálhatják egymás nemzetfelfogását, akkor sem, ha lényegüket tekintve térnek el egymástól. Nem lehet politikai téma az, ahogy saját nemzeti múltjukat látják, akkor sem, ha a másik fél

14 John Breully alapvetően politikai indíttatásúnak tartja a nacionalizmus ideológiáját. (Breully 1998, 309–316.p.)

15 The Future of the Union – The Laeken declaration. (PRESIDENCY CONCLUSIONS EUROPEAN COUNCIL MEETING IN LAEKEN 14 AND 15 DECEMBER 2001.) Vagy: Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973)

meghódításának, elnyomásának időszakait tekintik történelmük legdicsebb pillanatainak. Így pedig nem lehet közösen vallott a múlt, csak egymás melletti, sőt esetenként egymással szembeni. Az együtt megélt történelem csak a kritika közös szempontjai alapján tehető közössé.

A felfogás legfőbb gyengéje tehát pusztán nem a helytelen álláspontban rejlik, az álláspont helytelenségére ugyanis nyilvános vitában rá lehetne mutatni. Hanem a hallgatásban, sőt hallgatás értéké emelésében. Átala ugyanis éppen a nyilvános vita válik helytelenné. A hallgatás pedig, mint a történelem során számtalanszor megmutatkozott, nem a nemzeti agresszivitás híveit csendesíti el. Ők továbbra is mondják és teszik a magukét. A hallgatás éppen a kritikusai száját fogja be, valamint az érintetteket, azokét, akik az agresszivitást megszenvedik. A hallgatás kötelezettsége őket teszi gyanússá, róluk állítható, hogy hangoskodásukkal veszélyeztetik az európai stabilitást, azok helyett, akik jogait, nemzeti szabadságukat semmibe veszik. Róluk sugallható, hogy végső soron országaik szétverésére törnek, hiszen nem maradnak nyugton a jelen prosperitást ígérő korszakában. Éppen ezért rendkívüli óvatossággal kell kezelni bíráló szavaikat, valamint nemzeti igényeiket, és semmiképpen sem szabad túl nagy nyomás alá helyezni országaik vezetőit.

Az egyensúly és stabilitás fenntartása az elsődleges cél, nem a probléma lényegének megoldása, nevezetesen a többség nemzeti kizárólagosságán alapuló értékrend megváltoztatása, a polgárok nemzeti sokféleségének, valamint összetartozásának az összekapcsolása, és persze a folyamat részeként az érintett kisebbségek nemzeti szabadságának s egyenlőségének biztosítása.

A jelen agresszív nacionalizmusairól folyó politikai vita nélkül azonban nem változnak meg azok a nézetek s előítéletek, amelyekre az egyes nemzeti agresszivitások támaszkodnak. Változás nélkül pedig tovább élnek, majd előtörnek minden válsághelyzetben.

Múlt és jelen

A múlt asszimilálása azért fontos része a jelenbéli nemzeti elválasztásnak, mert ha ugyanis kiderülne, hogy voltak, akik több kultúrából táplálkozva váltak nagyokká, akkor ennek előnyei és méltósága a maiak számára is vonzóvá válhatnának. Asszimilálásuk viszont azt üzeni, hogy a saját nemzeti kultúrája az, ami naggyá teszi az embert. Más elemekkel kiegészítve az is hozzáfűzhető, hogy a másik kultúra egyenesen veszélyes. Ellenőrzésmentes terjesztése tehát kockázatos. A kör itt záródik: ennek okán a múlt és persze a jelen asszimilálásának megkérdőjelezése is veszélyes a nemzetre.

A küzdelem a múltért a jelen küzdelmeinek része. A kérdés, ki foglalja el a múltat, és ki teremt hatékonyabb propagandaeszközt belőle mind otthoni, mind nemzetközi vonatkozásban. Az adott nemzetek közti kapcsolatot ugyanis elsősorban a nemzetközi erőviszonyok függvényeként látják és láttatják, nem pedig a két embercsoportnak s azok tagjainak a nemzeti szabadságon és egyenlőségen alapuló méltányos együttműködés egymást segítő eredményének.

A középkor dinasztikus konfliktusainak nemzetivé változtatása az a történelmi örökség, (Smith 2004, 201. p.) ami a később megszülető nemzetállam alapja lett Európa nagy részén. Ezért aránylag könnyű oly módon beállítani ezeket a konfliktusokat mint a

nemzeti elnyomás elleni küzdelem régebbi formáját, illetve a nemzeti nagyság születését. A jelen konfliktusai megjeleníthetők mint a régiek mintegy természetes folytatásai, elkerülve annak a lehetőségét, hogy a nép nagy része felismerje: itt valami újról és nagyon gyakran igazságtalanról van szó. Nem, vagy nem csak a sajátjaik nemzeti szabadságáról és egyenlőségről, hanem egyben esetenként elsősorban mások nemzeti elnyomásáról. Ha azonban a konfliktus régiként, sőt ősiként tüntethető fel a hazai nyilvánosság előtt, akkor elmosható az jelenbéli agresszív szándék. (Smith 1986, 210. p.) Hiszen a másik nemzethez fűződő viszony egy évszázadok óta billegő erőegyensúly. (Giddens 1985, 116–121. p.) A jelen harca csak a régi küzdelem egy újabb fejezete. (Simms 2014, 33–34., 218–219. p.) A konfliktus történetisége egyben elkerülhetlenségét is bizonyítani hivatott a tömegek előtt. Nem vezetőik mások uralására irányuló szándéka, és egyben sajátjaik feletti dominanciájuk megszilárdításának akarata az oka, hanem az ősi hagyomány, melynek része a természeténél fogva agresszív másik nemzet. A vezetők követése a harcban ezért alternatíva nélküli kötelesség. Olyan világ ugyanis, amelyekben valamiféle nemzeti igazságosság mentén rendeznék nézetletéseiket, nem jelenik meg előttük. Sokakban támad fel az együttérzés a megalázott más nemzetiségűek iránt, ám az uralkodótól lényegében eltérő nemzeti doktrína híján emberségük alternatívát nem kínál. Minden kor elnyomása kiváltja többek rosszallását, sőt az elnyomottak megsegítésének szándékát is életre kelti, ám anélkül, hogy az új rend alapelvei megfogalmazódnának és elterjednének. Az ilyen segítség enyhíti ugyan az emberi megaláztatást, embereket menthet, sorsukon fordíthat, tehát jelentősége nagy. Ám a fennálló rendet meg nem változtatja. Ahhoz az új rend alapelvei szükségeltetnek.

Az otthoni helyzet a folyamatos készenlét állapotaként jellemezhető. Két ideológiai tartóoszlopra épül. Az egyik a nemzetközi viszonyok olyan jellemzése, amelyben a valóságban az erő számít. A jog és az igazságosság csak az erő propagandisztikus csomagolása, az fontos döntéseknél nem ezek az értékek a meghatározók.

A másik a potenciális ellenséggel szembeni bizalmatlanság fenntartása. A nemzeti elválasztás révén táplálhatók azok az előítéletek, amelyek segítségével folyamatosan fenntartható a veszélyérzet. A veszélyérzet segítségével pedig a saját nemzeti nyilvánosság előtt igazolhatóak azok a döntések és cselekedetek, amelyek mások nemzeti elnyomására irányulnak. Ezzel azt is elérhetik, hogy a vezetőrétegen túl az egyszerű polgárok is elvárják mások nemzeti alárendelését. Maguk is indokoltnak tartják az olyan beavatkozások sorát, amelyek mások nemzeti alávetését célozzák. És persze elfogadják az alávetéshez szükséges intézmények és szabályok megszületését. Azt, hogy ezek a saját nemzeti szabadságukat is korlátozzák, a folyamatosan fenntartott veszélyérzet feledteti. A nemzeti harc szükségessége a nemzetközi kapcsolatokban élteti a természeti állapotot még a szerződéselméleti felfogás szerint is.¹⁶ A többi releváns felfogás pedig igazolva látja azt az emberképet, amelyik agresszív, de legalábbis érzelmileg és

---

16 Elméleti alapját Thomas Hobbes emberképe adja. Valamint társadalmi következménye, a többiekkel való egyetértésre és együttműködésre csak csekély mértékben képes személy. Ám ez a koncepció egyik kritikusa szerint módszertani hiba következménye. (Lásd: Kraus 1993, 308–309., 310–319. p.)

értelmileg is irányítható lénynek tartja az embert.¹⁷ Jelen állapotában az agresszív nacionalizmus segítséggel.

A nemzeti múlt kritikai értékelésének az elnyomás nemzeti jellegének bírálatára kell épülnie. Általában a rendi társadalom és állam korábbi bírálata sem azt jelentette, hogy az európai rendiségen belül meglévő, ám az ázsiai rendszerekből hiányzó szabadságot, a szabadság úgynevezett kis köreit vonta volna kétségbe. (Kivételt éppen Rousseau, a jakobinizmus, majd a számos a nemzeti elvre épülő modern diktatúra jelentett.) A kritika egyik központi következtetése nem az egyén szabadságának szűkítése, hanem éppen bővítése volt. Ám ez beleütközött az egyén nemzeti sajátosságának a korabeli nemzetfelfogás szabta korlátaiba, mivel éppen az újonnan születő nemzetállam központi elve kívül maradt az egyetemes emberi jogok sorából. A hiányából fakadó relativizmus pedig visszahatott, és ma is visszahat az emberi jogokra.

A nemzeti érdek nézőpontjából vizsgált emberi jogi elvrendszer az emberi jogok szűkítését is megengedte. Megtúrta az emberi szabadságjogok univerzális jellegének és a rabszolgaságnak az összeillesztését, valamint a gyarmatosítást, és persze a nemzeté válás útjára rálépett európaiak nem kis részének nemzeti elnyomását.

A kritika azonban éppen az utóbbi jelenséget nem érintette. Az Európai Unió ugyan érzékeli a problémát, ám a nemzetállamiság különféle felfogásainak meglétéről hallgat. A nemzeti kisebbségek problémakörét így elsősorban biztonságpolitikai szempontból vizsgálja. Azaz elsőrendű szempontja nem az adott embercsoport tagjainak nemzeti szabadsága, hanem az a kérdés, hogy esetleg feltételezhető-e valamiféle biztonságpolitikai kockázat az európai államok határait nézve az adott nemzeti kisebbség megmaradásához és nemzeti fejlődéséhez szükséges jogok megadásakor. A kérdés illetén megfogalmazásánál pedig szinte mindig igen a válasz, hiszen mindig elképzelhető valamiféle válsághelyzet a távoli jövőben, ha nagyon el akarja képzelni az ember. A mai nemzetállamok egy része – kisebbségeik tartós elnyomásában érdekelt – vezetői persze mindent megtesznek e kép megerősítéséért, és általa a biztonságpolitikai szemléletmód dominanciájának megtartásáért. Általa azonban, ha valamivel csendesebben is, de életben marad a nemzeti harc ideológiája és vele a nemzeti elválasztás értékrendje és gyakorlatának fontosabb elemei az Európai Unión belül.

Az elválasztás hatalmi értelme a társadalom uralása a tömegpolitika korában. Ugyanakkor elsősorban a vallási identitás több elemének használatával a hagyományos társadalmi egyenlőtlenség fenntartására is alkalmasnak mutatkozott. A népet a néplelket kifejező vezető akár a modern diktátor és nemzetvezető, akár a hagyományos király, császár és cár, valamint segítői a modern vezetőréteg, illetve a hagyományos rendek, a nemesség és a papság képviseli.

A nemzeti nyelv és a művelődés ereje, a nemzetivé vált irodalom és művészet, a nemzeti konfliktusok, köztük a háborúk élménye, amelyekben már a társadalom jelentős részét megmozgató tömeghadseregek küzdenek, lehetővé tette, hogy a nemzeti felzabarást össze lehessen kapcsolni a nemzeti elválasztással.

---

17 John Armstrong kifogásolja, hogy a nacionalizmus vizsgálata során elhanyagolják a nemzeti identitás pszichológiai szempontjait. (Armstrong 1995, 42. p.)

A nemzeti elválasztás tehát a többi nemzettől érkező információk zömét egy szűrőn keresztül engedi a kulturálisan dominált közeghez. Ennek egyike a nyelv, a másik a nemzetivé alakított történelmi múlt és kulturális jelen minden egyéb felett álló partikuláris perspektívája.¹⁸ Ezek hatalmi kifejeződése a nemzeti politika központivá emelt mértéke, a bárkivel szemben érvényesítendő csoportocél: a nemzeti érdek. Az elválasztás révén nemzeti csomagolásba lehet burkolni mindazt, amit a nemzeti érdek mentén át akarnak venni a többiektől, valamint súlyos bírálattal illetni, sőt korlátozni azt, amit nem. Az elválasztás persze nem lehet tökéletes modern világunkban, ám az ismétlődő nemzeti konfliktusok eszközököt adtak a nemzeti bizonytalanság tudatának fenntartásához.¹⁹

Ezzel az erővel a nemzetköziség hirdetői sem tudtak mit kezdeni. Nem voltak képesek olyan nyilvánosságot teremteni, amelyik akárcsak megközelítette volna a nemzeti elválasztás által feldarabolt nyilvánosságok erejét. Az európaiak összetartozásának elméleteit megalkotó gondolkodók igyekeznek számba venni azokat az értékeket és érdekeket, amelyeket közöseknek vélnek. (Lásd: Habermas 2005.) De ezek hatása korlátozott.

Ám amennyiben az egyes kultúrákról lefejtjük az elválasztás ideológiai burkát, akkor láthatóvá válik az a sűrű háló, amelyik összefonja az európai nemzetek kultúráit. Ez a látvány nem teszi kevésbé nemzetivé őket. Különös figyelmet érdemelnek azok, amelyeket egymástól vettek át, ezzel is bizonyítva, hogy mennyire értékes és előnyös volna, ha ellenségeskedésüket abba hagynák, együttműködésüket pedig felújítanák. Szemléletmódjuk megváltoztatása semmit sem vonna el teljesítményükből.

Sem abból, amit maguk indítottak útjára, sem pedig abból, amit másoktól vettek át, és sikerrel alkalmaztak, sőt továbbfejlesztettek. Sem abból, ami ezek közül az európai köz javát, fejlődését, emelkedését szolgálta, sem pedig abból, ami gyötrelmet, mások nemzeti és emberi elnyomását és Európa globális előnyének elvesztését eredményezte.

Az európai nemzetek kapcsolatainak hálója büszkévé tehet minden európaikat egymás nagyszerű teljesítményei iránt, mivel azokat javarészt maguk is átvették. És méltán érezhetnek szegényt a pusztításért és elnyomásért, hiszen azt is.

Irodalom

- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities*, London–New York, Verso.
- Armstrong, John 1995. Towards a Theory of Nationalism: Consensus and Dissensus. In Periwai, Sukumar (ed.): *Notions of Nationalism*. Budapest–London–New York, CEU Press.
- Breully, John 1998. *The Nationalism and the State*. Manchester, Manchester University Press.
- Coudenhove-Kalergi, Richard 1988. *Pan-Europe*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Fichte, Johann Gottlieb 1995. Beszéd a német nemzethez (Tizennegyedik beszéd). In Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 135–146. p.

¹⁸ A kultúra politikai jelentőségéről lásd: Greenfeld 2006, 135–144. p.

¹⁹ A nacionalizmus kétarcúságáról lásd: Spinner 1994, 142–143. p.

- Gellner, Ernest 1993. *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell Publishers.
- Giddens, Anthony 1985. *The Nation-state and Violence*. Oxford, Blackwell Publishers Ltd.
- Glover, Jonathan 1997. Nations, Identity and Conflict, In *The Morality of Nationalism*, New York–Oxford, Oxford University Press.
- le Goff, Jaques 2004. *Die Geburt Europas im Mittelalter*. München, Verlag C.H.Beck.
- Greenfeld, Liah 2006. *Nationalism and the Mind*. Oxford, Oxford Publications.
- Habermas, Jürgen 2005. A szabadelvű állam politika előtti morális alapjai. Jürgen Habermas és Joseph Ratzinger eszmecseréje a müncheni Katolikus Akadémián 2004. január 19-én. *Holmi*, 2005. november, 1393–1407. p.
- Habermas, Jürgen 2011. *Zur Verfassung Europas*. Berlin, Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen 2012. *Ach, Europa*. Frankfurt am Main, Edition Suhrkamp.
- Horowitz, Donald L. 1985. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkely–Los Angeles–London, University of California Press.
- Kraus, Jody S. 1993. *The limits of Hobbesian contractarianism*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Simms, Brendan 2014. *Kampf um Vorherrschaft. Eine deutsche Geschichte Europas*. München, Deutsche Verlags-Anstalt.
- Smith, Anthony D. 1986. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Blackwell Publishing.
- Smith, Anthony D. 2003. *Chosen Peoples – Sacred Sources of National Identity*. New York, Oxford University Press.
- Smith, Anthony D. 2004. *The Antiquity of Nations*. Cambridge, Polity Press.
- Spinner, Jeff 1994. *The Boundaries of Citizenship*. Baltimore and London, The John Hopkins University Press.

LÁSZLÓ ÖLLÖS

THE HERITAGE OF NATIONAL SEPARATION AND THE EUROPEAN UNION

In the era of mass politics, in order to being able to gain political dominance above individual groups it is necessary to separate them from each other, and as these groups are national groups, the separation must be national as well. As high culture has become widely popular and the transit between cultures could theoretically multiply and it has multiplied indeed, therefore separation had to be cultural as well. Its instruments are language separation and enemy building. But if we peel off the ideological cover of separation from the individual cultures, the dense web interconnecting the cultures of European nations becomes visible. Equally in a positive, and a negative sense.

NOSTRA TEMPORA 23

TEREK ÉS TÉR-KÉPZETEK

Szerkesztő: Hardi Tamás

EGYES ERDŐK

NYUGAT-UKRAJNAI

BALPART-DNYIPROI

ERDŐS SZTYEPPE

DNYISZTER-DNYIPROI

FEKETE TENGHER MELLEKT

Fórum Kisebbségkutató Intézet,
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
Somorja–Győr, 2015

Nemzeti ön-kolonializáció és retribalizáció (A mindenkori kozmopolita hatalom elvitatásáról)

ANDRÁS A. GERGELY

National self-colonization and retribalization. Contesting the all-time cosmopolitan power

321(439)

323(439)

94(439)

Keywords: Hungary, political system, history of power, examination of political history, democracy and ruling, political ruling and the market, apparent equality, false pluralism.

Demokráciaelmélet, Közép-Európa, neotörzsies mintázatok... – a korszakos korkérdések egyik sajátos mezőjében keresek válaszokat, mely távolságtartóan leírva (lévén politikai antropológus, de kortárs jelenben kritikusan reflektáló kutató inkább) a *nempolitikai politikával* és *nemracionális teóriával* jellemezhető. Tézisem szerint¹ a mai magyar politikai felhőkakukkvarban zajló menetrendformálás és bázisépítés historikus képzeteket ébreszt, nem csupán a magyar szabadságharcosság, forrongás nélküli forradalom, kreált ellenféllel szembeni kiállás diskurzusában vagy uralkodási előképek, történelmi paralízisek fölújítását tekintve, hanem olyan akut konfliktusdimenziókban is, mint az európaiság/neotörzsiség dilemmája, a „kívül-belülről” rendszerváltás programja, a hegemon doktrínák társadalomra erőszakolása kvázidemokratikus hivatkozásokkal, vagyis egy (nem Európától függő, sőt vele szembe is menő) újgyarmatosítási korszak tünetegyüttesével jellemezhető policy. Másként szólva: a visszatörzsiesedés és belső, öngyarmatosító, refeudalizáló akaratervényesítés szimbolizmusainak és attrakcióinak rövid, válogatásértékű szemlészésére törekszem, nem teljesen elméletmentesen...

A centrális erőter rendszerlogikája – versus rendezett anarchia

A magyarországi hatalomtörténetet évszázadok óta kettős karakter jellemzi: protektorokra épülő, adminisztratív szervezettségű rendies döntéshierarchia, olykor megszállókkal egybeértve, illetve különalkukra korlátozódó, nemracionális szerveződésű, eklektikus uralomgyakorlás, mely korszakosan és ciklikusan fonja át meg át egymást. A *politikai piac* haszonelvű racionalitása és a *szervezett szervezetlenség* uralmi elve küzd folytonosan – ezek lettek a legegységesebb tradíciói a Közép-Kelet-Európát belengő

---

1 E szöveg előadás-rövidségű változata elhangzott az MTA TK Politikatudományi Intézete, a Babeş-Bolyai Egyetem Politológiai Tanszéke, a Sapientia Egyetem és a Magyar Politikatudományi Társaság 2013 tavaszán rendezett nemzetközi konferenciáján.

uralkodó eszméknek, nemcsak a legújabb korokban, de számos előző változatban is, amikor prepolgári és posztfeudális logikák küzdelmes századait jellemezték ilyesfajta alapszabványok vagy politológiai mintázatok.

A historikus előképeket csak elnagyoltan hivatkozva – lett légyen Magyarországon és a környező régióban bármily toleráns a központi hatalom –, az érdekek terén mindig monopolizált maradt az uralkodók teljhatalma. A társadalom örökös függése e főhatalomtól évszázadok óta totális volt. A civil társadalom érdek-képviselési szabadsága pedig a legkegyelmesebb korszakokban is maximálisan alárendelt maradt az eszmei „összérdeket” (királyságot, birodalmat, nemzetet, pártállamot, demokráciát) képviselő aktuális uralkodónak. A despotizmus és a robot, az oligarchiák és a bürokratikus autokraták viszonya a társadalomhoz a modernitás (avagy a felvilágosulás?) révén (és számos időszakában is) meghatározta a politikai centrum és az alárendelt szférák kapcsolatát.

Hol agresszív, hol bürokratikus, ritkábban piaci, katonai, gazdasági, és a legritkábban etnikai koordináció virágzott e tájon. De talán e „tisztá” képletek és berendezkedési típusok között sem találhatjuk pontos megfelelőjét az államszocialista irányítási modellnek, sem ezt a mintázatot követő posztszocialistának. Megfontolandó, hogy miközben napjaink „rendszerelváltó” állampolgára is fennen óhajtja az állami beavatkozás tisztes mértékét, s keresi a „gondoskodó állam” kegyeit, a hatalomgyakorlás eszköztára, szervezeti és módszertani logikája végképp fölismerhetetlenné vált. Illetőleg: ami látható, az nem logikus, nem szervezett, nem racionális, sőt, épp ellenkezője: a gondoskodás hiánya, vagy még inkább a colosseumi viadalk milliője jellemzi, láncoskardos agresszorokkal és kiéhezett vadakkal szembesítve a „self-made-man” mentalitás piacképességét, politikai harcedzettségét és esélyeit, lásd piaci kapitalizmus mint a korai tőkefelhalmozás kegyetlen korszaka, vadkeleti vadnyugat dicső genezise a posztkommunista Kelet-Európában, vadkelet és vadnyugat közötti idea-vadászok térségfelügyeleti törekvései, poszttrianoni paradoxonok térnyerése, patológiás amnézia és historikus konfabulációk, avagy (Kapitány Ágnes és Gábor most keletkező alapművében, György Péter *Állatkert Kolozsváron. Képzelt Erdély* kötetében) a „szellemi termelési módok” új korszakainak leírásait...

Magyarország és Kelet-/Közép-/Köztes-Európa hatalmi szféráiban történetileg fölváltva jelentkeztek a megkérdőjelezhetetlenül „demokrata” hatalmak és a vállaltan harsányan nyílt diktatúrák. Politikai kultúránkban ugyanakkor a lehetőségek (illetve föltételek) egyik konstansnak tekintett iránya a *tradíciótartás* volt, mellette mindig elvárás maradt az uralom *racionalitása*, áttekinthetősége és demokratikus *legitimáltsága*, az uralom ellensúlyainak és társadalmi vitathatóságának szavatol(tat)ása. Erről és a nyugati típusú polgári racionalitás konvencióiról Bibó István szinte egész életműve, a Bibó utáni hazai társadalomfelfogások könyvtárnyi tömege szól, lehetetlen volna a hivatkozások özönét ide idézni..., de ami ennél is fontosabb: a legitimitás játszmainak és a törzsi társadalmakra oly sok helyütt párhuzamosan is fölfedezhető uralmi mintázatainak *oppozíciós logikája* egyformán sérülni látszik, hisz sem belátható ésszerűségi konvenciók, sem releváns társadalmi jóváhagyási szertartások nem hordozzák immár minálunk a hatalmi fennhatóság jogosultságait. Megvan persze ennek is az uralmi tradíciója a magyar és kelet-európai históriában, de egyetlen korszakban sem nevezték érdemi/legitim fogalom mentén „demokráciának” azt, ami fölöttebb emlékeztet a klánrendszerek felülről szervezett belső anarchiáira.

A polgári nemzetépítés korszakában szerte ezen a tájon értékelv volt – mind konzervatív oldalon, mind liberális célok szempontjából –, hogy a társadalmi tagoltság áttekinthetősége ne csupán „fölülről” váljék lehetővé, hanem az „államtagok” számára, magát a társadalmat alkotó egyedek felől nézve is átlátható maradjon a politikai berendezkedés mikéntje. Mind a makrotársadalomra, mind pedig a helyi társadalmakra, települési közösségekre vonatkozó demokratikus állampolitikai rendezőelvek megkívánták, hogy a központi kormányzati szféra és a helyi hatalom egyként tekintetbe vegye a lokalitás igényeit, érdektörekvéseit, értékeit és céljait, köztük akár szimbiózis, de legalábbis valaminő interakció állandósuljon. Evvel a politikai hatalom egyben saját legitimitációját is biztosíthatta, vagyis kiérdemelhette a társadalmi jóváhagyás, az állampolgári engedékenységek mindennapi formáit, s ezúton (elvben) kormányozhatóvá tehetette a társadalom életfolyamatait. De mi történt olyankor, ha a hatalom nem tette a dolgát, vagy elnyelte a társadalmi mozgásdinamikák energiáit, lenyúlta racionalitásait, s beavatkozott önérdeke mentén, vagy e cél szentesítése révén a csoportérdekek kijátzására törekedett – mégpedig jó eséllyel a siker jegyében?

A magyar történet kiemelkedő korszakaiban ilyenkor rendszerint demokratikus mezbe öltöztetett diktatórikus eszmék kaptak lábra. Ezt leplezendő a mindenkori hatalom valamiféle konzekvens hagyománytartásra, netán fölvilágosult liberális műltra, vagy épp forradalmas megújulás kontinuitására hivatkozott. S egyúttal arra: a „*haladó*” *gondolkodás elvben mindig racionális*. Evvel kisajátította valamely rész-racionalitások egészét és rávetítette ezt a hazai fejlődésfogalomra, a „haladás” eszményére és a továbbjutás célképzetére is. De mint tudjuk, éppen a rész-racionalitások elszenvedői, a társadalmi perifériákra vagy marginalitásokba kerültek válaszolhattak centrumaiknak a legkevésbé, akár elvitatva e „centrális erőter”-logika elfogadhatóságát, akár kikerülve ebből a koncentrikus mechanizmusból a mobilitás eltérő útjai, alternatív kísérletei vagy pusztá migráció révén.

Úgy vélem: a magyar gondolkodástörténetben a liberális és szocialista reformerek mindig kitarítottak amellet, hogy egyedül az általuk elképzelt társadalmi struktúra racionalizálható, egyedül az ő uralmi „dialektikájuk” jogos. A mai társadalmi változások idején sincs ez másképp – a cselekvő, mozgalmár vagy irányító személyiségek öncsalással élnek át, immár a jobboldalon, hogy patetikus reformterveik nyomán, tőlük eredően és általuk felügyelten változik a társadalom, amely önként és dalolva jóváhagyja uralmukat. A „jóváhagyás” aktusa, vagyis a legitimitás mértéke és esélye legtöbbször aszerint változik, ki kerül az „ellenfél” vagy „ellenség” kategóriába, kiről állítható ki az „önérdekű kisajátító” vádirata, ki hajlandó megfontolni e karaktergyilkosság áldozatainak védekezési szempontjait, kinek kényelmesebb vagy veszélyesebb behódolnia és tapsolnia, semmint vitatnia és civil ellenállással válaszolnia mindennemű hatalmi indolenciára. Merthogy ennek révén a centrum megapolitikája könnyedén megalkotja a maga centrális erőterét, vagyis erőszakintézményét, s ezáltal kijelöli ama határokat is, melyeken túl már csak a perifériák érdektelen, küzdésképtelen vagy épp direkt módon leigázandó térségei (alkalmasint „gettói”) találhatóak. Ebben az „újbeszél” politikai retorikában a mindenkori ellenségkép akár tartós, akár napra nap változó lehet, ám a változtatás kondíciói nem csupán a hatalmi erőfölénytől függenek, hanem a periferizált politikai térből feltörekvők, máskéntgondolkodók, ellenállók önálló térformáló erejétől, célrendszerétől is. Így hát a centrum/periféria makropolitikai osztottságot tükröző kép-

lete nemzeti szintéren vagy akár kistérségi/nagyregionális szcénában is hasonlóképpen jelenik meg, ami részben esélyt is jelent a közpolitikai keretek kijátszására, részint viszont hosszabb távra is, mintegy „politikai kultúraként” stabilizálja a fennálló viszonyokat. Ilyen közegben a plebejus demokráciát, polgári többpártiságot, konszenzusos partnerséget, szolidaritással vegyes együttműködést jószerivel attól sem lehet várni, aki mindezen értékrendtől kellő távolságban kívánja meghatározni önmagát, akár kívülről tekint a rendszerre magára, akár belül keresi pillantása horizontját.

„Külső kényszer” és belső modernizáció mint integráló erő

A magyar reformkor, a 19. század első harmada óta eszmei és politikai párturalom eszköze a „mindenáron haladás” elve. Evvel szemben a civil társadalom értékek teremtésében, átmentésében, szokások megőrzésében, tradíciók ápolásában fogalmazza meg feladatát. Ez a liberális-kozmpolitá-nemzetkerülő és hazafiú-hagyományörző-nemzet-építő dichotómia vált napjaink politikai huzivonijának meghatározó érveléstechnikájává is. Az értékonzervatív mentalitás (szemben a politikailag konzervatív uralmi gyakorlattal) ugyanakkor az individuális szabadságjogok példáira, nyugati mintáira, előképeire épül, az állam mindenhatóságában gyakorta kételkedik, a politikusok szabta „haladás” külső kényszerét pedig elutasítja, nem is beszélve a deklaráltan politikai-konzervatív étosztól. Ez a „külső kényszer” olykor megszálló hatalom, olykor iparosítás vagy „modernizáció” formájában jelent meg szerte Nyugat-Európában és a kelet-európai térségekben is – mindenesetre rendszerint olyan erőszakformaként, amelynek értékeihez, céljaihoz soha sem volt/lett köze igazán a társadalom számottevő többségének, vagyis elutasítása nemzetépítő feltétel maradt. E nem legitimált uralom eszközei között azonban nemcsak diktatórikus módszerek, hanem a konzervatív eszmék és a régi monopolisztikus uralmi gyakorlat hagyományai is ott vannak. A diktatúrák könnyen-felismerhetősége mellett az igazi problematikává a társadalmi aktorok sokasága számára éppen az válik ez esetekben, hogy föl lehet-e kelni, szabad-e harcos küzdelembe kezdeni, s lehet-e intoleráns másságokat vizionálni akkor, ha a „közjó” és „közérdek” elvére hivatkozó közpolitika látványosan szembe megy éppen mindennel, aki/ami „köz”, közös, közérdekű (azaz: „lehet-e a népet leváltani”?). A társadalmi vágyképek annyiban viszont gyakorta közösek, hogy nem kívánják elfogadni a közhaszonra hivatkozó magánhaszon-építés manipulációs stratégiáját, így a struktúraformáló törekvések sem a diszkurzív térben, az újnacionalizmus stratégiáját egy új integralista térben, sem a tradicionalista értéknormákat (vö. európaiság) a szimbolikus tőkefolyamatok háttérben stb.

Más társadalmi ideák terén ugyanakkor a transznacionális normák képviselője nem kapott stabil bázist. A napjainkban folyó (s megelőzőleg a nyolcvanas évekbeli) civil társadalmi politikai engedetlenség növekedésével intenzívebb lett az erkölcs, a magatartási normák, a szubjektív motivációk és a kisközösségi csoportértékek keresése is. A múltat végképp eltörölni csakis a normák és értékek leradírozásával lehet – ez pedig a civil társadalmak legfőbb érdekelveit veszélyezteti. Ezért lehetetlen minálunk a tradíciópusztító politikai hatalom legitimmé válása, de ugyanakkor ezért lehetséges a pusztítás tradíciójára hivatkozó mentalitás megtűrése, elfogadtatása, támogatások elnyerése is e legitim közellenség-szerepek tartósítása vagy újragenerálása árán is. A múltvizsgá-

lat, s közben a jövőépítés *vallása* ugyanakkor olyan jelenkori stratégia formáját ölti állampolitikai rendezőelv gyanánt, mintha annak eszköztára legitim módon, sőt társadalmi jóváhagyással (vö. a „kétharmad” mindent visz...) egy magasabb fokozatú rendszerváltást kívánna meg, akár európai normák ellenében az önérvényesítés elvén, akár a „múltat végképp eltörölni” újrafestésének eszköztárával, akár a „kívülről szabott” átalakulási folyamat elutasításával, Európa-ellenes mozgalomideológiával is.

Kérdés lehet ugyanakkor épp politikatörténeti és demokráciaelméleti dimenzióban: nem épp a diktátumok és politikai diktatúrák adják nálunk a legfőbb uralmi tradíciót? Nem a hatalom kiismerhetetlensége okozza-e a civil társadalom nyílt vagy rejtett lázadásait, a folytonos oppozíciót, a megalkuvó haszonelvűség és a megbúvó ellenzékiesség kontinuos jelenlétét, a legitim uralkodói „atyát” kereső államvallás új igényét?

Föltehető, hogy részben politikai kultúránk ősmagyaros elmaradottsága vagy retrospektív eszménykeresési hajlandósága, továbbá csökevényes népcsoport-nemzetiségünk kishitűsége kínálja a jövőkép nélküli önérzetünket – vagy legalábbis azt a mindennapi perspektívatlanságot, mely a nemzeti büszkeséget mint erőpolitikai stratégiát emeli piedesztálra. Miközben egyetemes pátoszú vereségélményünk lassacskán a magyar karakter legfőbb jegye lesz a közpolitikai közérzetben, s a bizalomtesztek és nemzeti önképek európai versenyében kétségtelenül a leghátsók mellett-mögött kullongunk, éledni kezd az állami szintről generált győzelemtudat is. Egyfelől erőteljesen kapaszkodunk himnikus veszteségek keserveibe, Jalta után hatvan-hetven évvel is a magunk kis posztmodernes kálváriáit járjuk, térségi revansait és alkalmi ellenségeit keressük, s így „jaltaizmusaink” között a kishitűség, a hódoláskészség, a szolgaszellelem és a jóvátételi lelkiismeret-furdalás is jelen van, valami sajátos vendetta-érzemény, mely vikingektől böszörményekig, tótoktól svábokig, izraelitáktól romáig, rácoktól poroszokig mindig megtalálja a maga ellenségképét. Még ürügy sem kell olykor, hogy a partnerből vagy szomszédból vetélytárs, abból ellenfél vagy ellenség váljék egyhamar, s még véletlenül sem a kooperáció a vezéreszme, hanem a kiszorítás, lebírák, felül-emelkedés, győzelemittas önkép stabilizálása a mindenkori mentális cél. Ahogy a fejlődőképességhez tradíciótartás és reformhajlandóság is kell, éppúgy vereségünk oka lehet ezek hiánya és szervezetlenségünk folytonos élménye... – ám érdekes, hogy mind a vereség tradícióját (lásd Trianon, Don-kanyar, német megszállás, szovjet megszállás, kollaboráns múlt stb.), a „többre érdemesültség” értékelvét, az örök küzdőképesség ideáját is egyaránt fölhasználhatónak tekintjük a sikerképesség bizonyítására. Ami rosszul alakult, s ami a kollektív emlékezet perifériáján akár, de megmaradt múltkép-generáló masinériaként, legalább olyan jó ürügy tudott lenni, mint a „bellum omnium contra omnes” („mindenki háborúja mindenki ellen”) kényszerképzete, mely nemcsak az emberiség államiasodás előtti korszakának specifikuma volt (Hobbes), hanem a „természeti állapotot” a maga uralmi racionalitásával fölbomlasztó, a mindenki egyenlőségét a strukturált egyenlőtlenség gyakorlatává züllesztő közállapotoké is.

Jalta előtt és után is voltak polgári demokratikus eszméink, (ha sokszor rejtetten, ideákban vagy világképekben megbújva is), volt archaikus eredetű fogalmi képünk az emberszabásúan működő hatalomról, „a zemberekért” vállalt mindenkori politikusi szerep gyanúságáról, az alávetés értékelvének becstelenségéről, a kiszolgáltatottságot okozó fölérendelődés hitványságáról. A gyakorlatba viszont erőszak, doktrínák, megszállások, uralmi cselvetések, képviseleti rendszerbe ágyazott agresszivitások és

szervetlen minták épültek be, összekutyulva azt is, ami az uralomgyakorlás bornírt értékrendjében még egyáltalán fölismerhető, megnevezhető volt. Uralomra futni úgy, hogy mindenkit letaposni közben... – ennek sosem volt méltó elismertsége, mint közhasznú aktivitásnak, legitím volta mindig is kétségekkel övezett maradt. Csak éppen eszközeink hiányoznak legtöbbször ennek akadályozására, közös normák és gátak emelésére, a politikai elvitathatóság megfogalmazására, az erkölcsi nemesség hiányának sérelmezésére (lásd „az elmúlt nyolcév” és „az elmúlt háromév” közbizalmatlansági vitáit, imázsromboló és nemzeti karaktergyilkos stratégiáit). Harc a mindenkori „külső kényszer” ellen, lett legyen ez a török, a Habsburg, a muszka, a náci, az imperialista, az „uniós” vagy bárki, kötelező magatartásminta volt és maradt is, immáron az ésszerűség vagy realitásérzék kritériumaitól nem túlságosan befolyásoltatva. Ha épült, ha romlott, ha szétmállott vagy integrációkba ötvöződött is a belső világ, ezt szinte mindig válaszképpen tette, kényszerből és kivagyiságból, no meg hitvallása, eredettudata, térségi funkciója hivatkozásával. S mindenkoron alkalmasként arra, hogy a belső rend védelme a még belsőbbek által forszírozott lehessen, hogy a szolgálat elve a közfelfogás és közrend bázisának tűnjön, s hogy a „jussból” soha senkinek sem adni olyan individuális normává érlelődjön, amely nemzeti szinten akár felhajtóerő, energiabázis is lehet...

Ugyanakkor Magyarországon a politikai hatalom már az első rendszerváló évben önmagát a „delegitimációval”, a bolsevik párturalom megtagadásával akarta elfogadtatni, és a „múlttal való szakítást” hirdette meg programként. Láthatóan csak taktikai okokból tette, s közben továbbra is értékeket számolt föl, perspektívákkal számolt le, érdekkörök és partnerségek egész arzenálját likvidálta vagy konzerválta másutt. Szakítania kellett a „rossz hagyománnyal”, a rossz emlékü terrorisztikus gyakorlattal, hogy a politikai bizalmatlanság légkörét fölszámolhassa. Uralmi jogának megtartásához igényelte a jövőkép megfestésének jogát is, majd a kivitelezést, a „tárgyalásos” rendszerváltási egyezkedésfolyamat végső eredményeinek önérdékű fölhasználását is. Erre következtek hasonelvű, de más és más színezetű további (nemzeti) kormányok, melyek a tagadás tagadásával vagy épp totális vállalásával kívánták újralegitimálni önmagukat. A „magyarság” mint egyetemleges érték, olykor médiaesemény, pártprogram, hivatkozási alap vagy támadási felület ismételtelen olyan kreálmány formáját öltötte, mely evidensen és elvitathatatlanul igényt tart a közpolitikai jovialitásra, alattvalói hűségre, morális és szakrális fenségre, netán a nemzet mint makroközösség definíció nélküli vállalására is... – függetlenül a meghatározó politikai platform színezetétől és kiterjedtségétől, elfogadottságától és presztízsétől.

Ugyanakkor a közép- és kelet-európai új nemzetek (1989 utáni) recens históriája a példa arra: nincs egységes nemzeti változásfolyamat, „tipikus” kelet-európai mintázat, egyetemlegessé tehető értékelv. Minálunk a ciklusonként presztízsét veszítő pártvezetést nemegyszer saját apparátusai falták föl, illetve területi és ágazati oligarchiák ültették tüzes trónra. A „végső harc” negyvenéves nyugalma után kiderült a pártállam reformálhatatlansága, a rendszer öngyilkosságát pedig segítették-siettették a mindenkori látszatreformer vezető politikusok is, akik uralmi energiáik átmentését vagy kreációját peresztrojkázással fedezték, „őszödi beszéddel” szidalmazták, karaktergyilkos ráfogásokkal ellenpontozták. Az első rendszerváltó kormányzati időszak párhuzamai persze jól látszanak szlovák, szerb, román vagy ukrán politikai terekben is, rímelő példatár olvasható a posztjugoszláv és román, vagy horvát és lengyel, magyar és fehérorosz

átalakulásban éppúgy. S ha nincs is a demokratikus átalakulásnak evidens *modellje*, annyi mégiscsak közössé vált az elmúlt negyedszázad közpolitikai és nemzetpolitikai színterén, hogy szinte maga a társadalom „rendeli meg”, hagyja jóvá önmaga megszálását, s önként megy elébe a szolidaritásra hivatkozó újnacionalista köztörténeti csalásnak, készséggel belenyugszik a kulturális identitás nemzeti színű átrajzolásába, a saját „komprádor burzsoázia” uralmi térnyerésébe, a gyarmatosító politikai elit, kapcsolati és tőkeburzsoázia érdekeinek megfelelő alkukba. A praktikum roppant ügyes tehát, s épít a társadalmi megosztottság előidézhető, hagyománykötöttségben leledző, ellenállási vehemenciákat csak ritkásan erjesztő kompromisszumkényszereire is, de éppígy a példa is a külső (európai) „gyarmatosítás” elleni késztetés eredményességére, az „idegenellenesség” magatartási ideállá válására, a vérgőzös indulatosság tűrésére és generálására is.

Újgyarmatosítás mint uralomstratégia

A mondvacsinált reformerség, a „közérdekre” hivatkozó központosítási logika azonban csupán egyik, de nem egyetlen eszköze a *társadalom (újra)gyarmatosításának*. Jól láthatósága a határok kijelölésével, a játékszabályok megalkotásával, a törvényi garanciák legitimálásával védi magát, teszi ugyanis mindezt a „Ti akartátok!” gesztusával, mely megfellebbezhetetlen érv, hisz ki ne kezdene gyanakodni a szomszédjára, ki ne érezne ilyenkor, hogy egyedül van a kételyeivel és ellenérzéseivel, s ki bízna önfeladóan a látzólag „értőkre” és a lelkesen egyetértőkre saját valódi akaródzásainak teljesítését? Mindez persze morális és érzelmi, világmépi és egzisztenciális válsággal jár, noha ezzel a hatalom csak fenyeget rendszerint, de jól tudja: mélyen ott van a társadalmi térben, identitásokban, a röghöz kötöttek és alávetettek mindenkori hajlandóságában, hogy ne az erős fenséget, hanem a még gyengébb partnerséget vegyék célba, ha ellentábort keresnek a cselekvésekhez. Mindennek épp a válságok korszakai kedveznek, amikor mindig és mindenütt van „felelős”, okolható ős vagy feleletre szorítható partner, akinek még kevesebb az önlegitimáló mersze... Mindez így együtt nemcsak válság-, hanem vészhelyzet is, melyben épp a politikai válságkezelés válsága és a társadalmi megegyezés hiánya hozza magával, hogy a gazdasági és politikai téren is kudarcot valló politikai vezetés minduntalan „megszorításoktól mentes” intézkedésekre vállalkozik, s a hatalmi apparátusok ismét új meg új csomagtervekből keresik ki a „túlélésre” alkalmas ideológiákat, ellenségeképeket, túlhatalmi mintázatokat. S közben minden szereplő, kinek e struktúra vállalása és elfogadtatása nem érdeke, leginkább „kivár”, időt nyer, „új hagyomány” kialakításán fáradozik, régi-új eszmerészségek felé kapirgál, önnön létét is eredethivatkozásokkal próbálja elfogadtatni („Turulból jöttünk”, „félázsiai fajta” vagyunk, előbb voltunk keresztények, mint Európa stb.). Evvel párhuzamosan szinte egyként (és egyzetetés nélkül is) fölálodoznak minden régi, áttekinthető kooperációs gyakorlatot, tekintet nélkül azok eredetére, értelmére, érdekháttérére, közhasznára, nemes mivoltára. Ez pedig beszédes tünet: „a múltat végképp eltörölni” csak végképp letaglózott jelen esetén lehet. Illetve: a „westernizálódás” kalandos útjára lépő Köztes-Európában is megesis alkalomadtán, szinte mindenhol, ha alaposabban körülnézünk, s szerte Közép-Európában hasonló individualizációs folyamat, közösségfosztási stratégia, magánosítási önkényesség és önlegitimálási eszmeképzetek tolakodnak előtérbe,

mintegy a nemzeti önállóságot Európától védve, s belülről formálva öngyarmatosítást, s ürügyként használva akár uniós korlátozásokat, akár alkalmilag romló szomszédság-politikákat vagy épp bevándorlási hőhullámokat.

A „végső harcot” meghirdető, „Endlösungokat” kereső diktatúrák termékeny talajra találtak minálunk egykoron is, s találnak újra. Mindig van jóféle kiszolgálóelitünk, felelőtlenül rövidlátó és önhasznára tekintő értelmiségünk, pária parasztságunk és karakter nélküli középosztályunk – akik hajlamosak tapsikolva kiszolgálni úrhatnám korszakokat. Ilyen lenne a Bibó Istvántól elhíresült „zsákutcás magyar” sorsformálás? Netán a demokráciától félni képes látens ideológiai bizonytalanság, vagy egyenesen a nemzeti önképünk részeként elkönnyvelt „gyáva korcs” mivoltunk az oka ennek, ahogyan a marginalizáltak indulataiban megfogalmazódik?

A mind gyakrabban születő térség-gazdasági, anti-uniós, „családvédő” szociálpolitikai és egyéb „csomagtervekből”, pártprogramokból hiányzik az önkormányzatiság tiszteletben tartása, gyakorlati lokális életképesség érvényre juttatása, a helyi társadalmak tolerálása, a közép- és nyugat-európai illúziók helyett a természetes tájegységi vagy etnikai tagozódás, történeti örökség komolyan vétele. S hiányzik a társadalmi alrendszerek kezelésének ismerete is, leginkább a partnerség és respektus elfogadása... – mint esély arra, hogy politiká(ka)t nem valakik ellen, hanem valakikért kellene érvényesíteni. S ha még idealisztikus minőségében is, de komolyan vehető egy ideológiai tradíció, mely az ókortól napjainkig megannyi formációban hozhatott szervezeti célt, természetjogi hivatkozási alapot, funkcionális ürügyet minden létező hatalomnak. Ez ideát kivitelezni, védeni, képviselni hivatott demokratikus szerveződésfolyamat persze mindig is terhes (vagy sokszor túlterhelt) volt a közhasznóért tenni igyekvő közhatalom „jótéteményeitől”, de voltak talán időszakok, amikor társadalmi összefejlődés szintjén tűnt értelmes célrendszernek az elnyomások csökkentése, a partnerség érdekrendjének és normájának szorgalmazása is...

A magyar társadalom civil szférája pedig még mindig kibújni igyekszik a „gyámsági demokrácia” alól, ha kevéske önszervező energiákkal is, de még mindig kitartóan. Ezért kezd igen látványosan megbomlani a társadalom kontra hatalom pártállami dualitása. Széttagolódik a monopolizált hatalom és a tűrőképesnek bizonyult plurális társadalom tradicionális mentalitása és értékonzervatív hagyományhűsége. Vagyis kezd már egyre erőteljesebben szembehelyezkedni a közhasznúsággal kérkedő totalitárius állammal mindazon civil kezdeményezések értéktöbblete, amelynek hasznát a pártállami idők derekán már nehezen lehetett egyszerűen csak korlátozni nyílt presszió nélkül, s melyek révén a polgári körök vagy a máskéntgondolkodás szuverén intézményei is erőre kaptak. Ezért korántsem kizárt, hogy a politikai lojalitás és a civil társadalmi racionalitás időnként átváltozik direkt mozgalmak, egycélú törekvések és plurális-demokratikus érdekek színes palettájává. A helyi társadalmak nemegyszer megkövetelik identitásminőségük elismerését, ha egyáltalán életképesek maradtak még, miután szinte önként bedőltek a helyi autonómiák esélyes formálásának egykor, s a „nemzeteszmé” helyébe a regionális, kistáji, vagy településcentrikus hovatartozás-tudat kerülhetett. Az öncélúvá vált „fejlődés-elvet” immár a térségi és települési autonómia magánvaló értékei válthatják föl, s lehetnek egy „szerves modernizáció” segítői, etnikai csoportok és nyíltan teret követelő helyi érdekcsoportok hazai renaissance-ának élesztői, vagy kistáji konfliktusok kezelői is. Sokszor azonban, s minél elesettebbek, annál

inkább..., s minél cselekvőkészebbek, annál súlyosabban élik át, hogy helyi érdekeiket parlamentáris szinten sajátítják ki, az önkormányzatiságra rátelepszik a fölrendelt állami szervek bürokratikus önkénye, a politikaképes aktorok szűk csoportozatait föl-szívják a sodró pártszerveződési törekvések, magukat a térségeket mint perifériák perifériáit ellehetetlenítik a központi pártutasítási rendszer új döntéshozatali eljárásai. Az állam kezdi (ki-, fel)használni az állampolgárokat, s megfordul a kormányzati racionalitás polgári kori logikája: nem az állam van a polgárokért, hanem a polgárok az államért, az államosított állampolgárnak alig marad más, mint a burkolt ellenállás közérzete, a rejtőzködő máskéntgondolás, a masszív alkoholizálás, a migrációs ábrándképek keresése, a szolgálai attitűd megtanulása vagy épp a feljelentések leadása (csak 2013-ban már 35.000 feljelentést adtak le a NAV-nál...).

A rohamtempójú változások, új iránykeresések idején jóval több a hatalmi öngazdálkodások előkészítésére fordított uralmi energia képződése, mint a jövőbe tekintő bölcsesség, egyeztetésképes tolerancia, érdekbeszámító korporativitás vagy partneri figyelem. Az összezavarodott társadalmi rétegződés már nem teszi lehetővé, hogy a politikai ügyvivők valami fiktív „össztársadalmi érdekre” hivatkozzanak, de épp ilyenkor válik aktuálissá a nemzetközi mumusokra, belső „fellazítókra”, kiszolgált pártkatonákra, az „előző nyolc év” funkcióviselőire, a központosító hatalmi logika ellenérdekeltjeire utalás, a belső ellenségképzés is; nem is említve a „kozmpopolita” világ fenyegető szorongatását a kis nemzeti érdekerünk körül...

A társadalmi kiegyenlítődés egyik sajátos vonása volt a polgári forradalmak korában, hogy a sematikus rendezőelvek miatt a társadalom valós csoportérdekeire és csoportminőségeire tekintő politikát gyakorta és könnyedén elhanyagolták. Ebben az értelemben volt konzervatív számos „forradalmas” múltú kormány, pártvezér és mozgalom: ugyanis nem keresték az összhangot a valóság és a teóriák között, és nem látták be az összefüggéseket a lokalitások mikrotársadalmi és a makrotársadalom között, nem kötelezte őket valódi társadalomismeret, midőn döntések előkészítését vagy népszerűsítését kimódolták. Régi igazság, hogy nem az a személy, csoport vagy társadalom ellenzi igazán a társadalmi haladást és fejlődést, amely tagadja a változások és reformok szükségességét, hanem éppen azok a mozgás „kerékkötői”, akik szavaikban ugyan készséggel elfogadják, ám tetteikben körömszakadtig akadályozzák a változást, illetve erőikhez mérten nagy energiákkal nehezítik a legkisebb reform bevezetését is. Erre pedig legesélyesebb nem a mindenkori ellenzék, hanem épp a hatalmi apparátusok belső ellenállása, végrehajtás-kötelezett egyedeinek passzív „munkalassítása”, a túltengő utasításrendszer képtelenségeit nem ellensúlyozni próbáló, hanem önellentmondásaiba fordulni hagyó mentalitása. Monolit rendszer jobbára a maga egyneműségébe pusztul bele, mint ezt látni lehetett nemcsak a dicsőséges szocializmusok idején, hanem az azt megelőző nagybirodalmak történetében, egyeduralkodó önjelöltek megalomán bukásában is, és nemcsak a történeti Európában, hanem az arab világtól a messzi japánig, óceániai big man-ektől a Fülöp-szigeteki uralkodóházakig mindenütt...

Vélekedésem szerint a magyar politikai rendszer evvel a nyílt színen „újrendszerváltó”, ténylegesen azonban elodázó, késleltető, obstrukciós akadályokat emelő megoldással működik. S mint ilyen – nagyon is jól működik! Az csupán a mi bajunk, hogy működési logikáját régies-avított liberalizmussal akarjuk kritizálni, s az áttekinthetlenséget rejtélyes áskálódók vagy elszánt ügynökök kialakította állapotnak vagyunk

hajlamosak beállítani, hatalmi szóval, tudatlan és ártalmas ügyetlenkedésnek minősítve az alárendelt érdekszférát.

Pedig a központosított politikai döntéskörök alárendeltségében minden ágazati és területi centrum, minden végrehajtó és kiszolgáló egyén egyszerre úrhatnak és megfélemedett is. A folytonos (Sajó András kifejezésével) „normarögtönzés” magát a rendszerlogikát és értékrendet betegíti meg, mert azokat is kiszolgáltattottá teszi, akik szolgálni akarnának... A hatalmi hierarchiában az alárendelt szféra bizonytalansága vagy önállósodása azonban a bürokratikus szervezetek legveszélyesebb állapota. Emiatt a központok kialakítják a felülről függés és a félelem élményét, hogy lefelé se tapossanak, fölfelé se kunyoráljanak a középszintek hivatalviselői – egyszerűen csak hajtsanak végre... Ez azonban nem működik ma már – szélesebb a világ is, no meg a nemtevés hagyománya ismét úrrá lett a vidéki küzdéstérben, elterpeszkedett a politikai apparátusokban, híveket nyert a szavazóképes népesség aktivitásában, s leülepedett a potenciális sikerágazatokban is. Fölülről áttekinthetetlenekké, alulról beláthatatlannaká váltak a helyi politikai színpadok. Önmagát tartósítja a szervezet. Önjáró gép lett, politikai robot, program nélküli perpetuum mobile. Büro-mobil. Önfenntartó – és főképpen: túlélésre játszó, időtérbe tolokodó, permanens önfenntartás víziójával pöffeszkedő.

Persze nem a gépkorszak valamiféle negatív mítosza ez, hanem egy társadalmi berendezkedés végvonaglását követő megrekedés, a bürokratikus birodalmak alapvető hagyományát követő mintázat. Nem látható a titokzatos kéz, amely alkut köt, juttatást vesz át, programokat ír alá vagy embereket zabál föl... De megy tovább a politikai masinéria rendületlenül, tovagurul céltalanul, s messziről is jól látható már, mennyire nehezen tudja koordinálni magát.

A politikai uralom eszköztára és stílusa igazából csak ritkán képes változásra. Rendszerint boldogabb jövőt ígér – miközben ingatagságáról napra nap meggyőző. A múlt harcaiból legitimálja magát – miközben megtagadja a múltat. Elvárja, hogy a politikai mizéria szabályozó eszköze, kézi vezérlője a kezében maradhasson – de keze béna, érzékszervei eltunyultak, eszközei pókhálósak. Milyen koordinátor ez?

A politikai piac logikája egyúttal sajátosan nem piaci is. Nem az értékötlet megszerzését tekinti célnak, hanem a hatalom megszerzésének és hosszú távú birtoklásának lehetőségét. Ezért a politikai tőke szükségképpen távolivá válik a társadalom jóváhagyó gesztusától: attól, hogy az uralkodókat elfogadja-e sajátjának. Cserébe az uralkodók sem tartanak igényt tömeglojalításra és társadalmi bázisra. Elég számukra, ha manipulálni, koordinálni tudják a működés módjait. A siker, a hatalmon maradás tehát nem nélkülözi a politikai programok, célok állandó változtatását, s az ellenőrizhetetlenségét is megtartja legitimitása feltételeként. Elég, ha uralmi indolencia helyett vagy mellett a definíciók megalkotásának jogát fenntartják maguknak..., s meghatározhatják nemcsak azt, mi egy demokrácia, mi a szerepe a politikai tömegviselkedésnek, lehetnek-e alternatív gondolatok a társadalom csoportszintjein, egyensúlyokban vagy konfliktusokban virágozzék-e a közviselkedés, magát manipulálja-e a közvélekedés, jóváhagyás kell-e a törvénykezéshez, vagy elég a virágnyelv, a szlogen-tár, a múltra hivatkozás és a fals ideológiai maszlagok mindennapos túltermelése stb., s máris megnyílnak a lehetőségek parttalan tájai.

Az eddigi, „külső gyarmatosítás” elleni harc szereplőinek mellelleg sikerült belsőleg gyarmatosítania az Alkotmánybíróságot, a médiahatalmat, az iskolai-közoktatási szfé-

rát, a felsőoktatást, az egészségügyet, a kórházakat, az energiaszektor mindegyre nagyobb térségeit, a társadalombiztosítást, az adópolitikát, a vizuális környezetet, az önkormányzatokat, a bankok és multik vagyonának egy részét, a földpiac még mozgósítható vagy elorzható hányadát, a színházakat, a tömegkommunikáció számos ágazatát, a reklámpiacot, a közbeszerzési perspektívákat, az úthálózat egy részét, a terror-elhárítást, az Operát, a Művészeti Akadémiát, az erőforrás-irányítás szektorait, a kollektív emlékezet szimbólumpolitikai szféráját, az utca- és tulajdonnevek felügyeletét, a kamatpolitikát, a szoborállítás jogát, a nemzeti titoktartást és titkosítást, a nemzetudat büszkeségi elemeit, az azeri hadügyet, a bírói-közalkalmazotti-közszolgálati szféra felügyeletét és alárendelését, a takarékbankokat, és ne folytassam, véges az olvasói türelem... A feltörekvő Hungária mint együttműködés és versengés tere a jégkorong- vagy vízilabdajátékok technikáihoz, chicagói bandaháború szférájához hasonló kiszorítási és bekebelezési rutinok milliójévé vált, Sinistra-körzette alakított reménytelenségi övezetté posványosodott, melyet lassan már újragyarmatosítani sem lesz értelme, annyira élehetlenné vált...

Uralgási gyakorlat

Az erős hatalomnak deklaratívnak, hangosnak, vitathatatlannak kell lennie. A sikeres hatalom elég, ha ügyes. A nyilvánvaló erő a tiszta, kinyilatkoztatott hatalmi célokban és eszközökben van, mert erőcsoportokkal, kompromisszum-kényszerekkel képes megküzdeni. De a kompromisszumokat kerülő, folyamatos uralmi sikerét kiszámíthatatlanságával biztosító hatalom is nagymértékben „reálpolitikus”! Megoszthat erőket és érdekeket, uralkodhat a tétova, értetlen és széttagolt társadalom fölött, váratlan reformokat és ellenreformokat építhet be uralgási gyakorlatába. Stratégiája lehet rövid távú, taktikája lehet a politikai gerilláé, akinek nincs szüksége legalitásra, s a legkevésbé az össznépi jóváhagyásra. A fő az, hogy ellenőrizhetetlen, véletlenszerűen változó legyen – egy szóval győztes mivoltában vitathatatlan, kiszámíthatóságában nemszabályos, mondhatnám „unortodox”. A fosztóképző minőségjelzővé válása sem nagyon izgatja, sőt, legitimitását összeurópai szinten is ilyen sikeresélyesnek deklarálhatja. Lehet ez ellen bárkinek érdemi szava...? Hacsak az „ortodoxiára” hivatkozva nincs, akkor szinte semmi ellenvetés nem „jogosult”... – a kozmopolita hatalom elleni ellenállásra felszólítva a fennálló hatalom elvitatásáról le kell mondjon ez idő szerint mindenki, aki kritikai észrevételekkel élne. Azonnal közellenséggé, létében fenyegetett nomáddá, nemzeti kultúrával fejbe vert nemzetietlenné válik a nemzethű oldal felől...

Mindeddig ez ellen védekezni is körülményes..., a régi politikai hatalmi tapasztalat alapján úgy véltük: az uralkodó megosztja alárendeltjei energiáit, erőviszonyait és érdekeit, így lehet úrrá legkönnyebben. Másfajta tapasztalat továbbá azt is igazolta: a demokratikus, egyeztetett érdekszférákban működő hatalom tovább él, mint a diktatórikus. Ez azonban nyugati tapasztalat. A mi posztszocializmusunk lassan versenyképességét is igazolni tudja már: a mesterséges szervezetlenség uralmi gyakorlata korszkosra nő, legelemibb hagyományait az előző és az azt megelőző rendszerből hozza. Folytonosabb tehát, mint despotikus uralgási technológiák a szomszédságban...

S amúgy miért ne lehetne az irracionális „logika” is ésszerű bizonyos körülmények között? A mai válságkörülmények épp a gazdasági és a politikai piacon kínálhatnak

„nem szabályozott” logikájú sikerességet! Az uralmi viszonyok újratermelési modelljét is éltethetik kiszámíthatatlan komponensek, változó mechanizmusok. Hol piaci viszony áll fenn, hol politikai nyereségre törekvés dominál, máskor agresszió vezet eredményre, közben egyenrangúság maszlagja ömlik szét, semmibe vétetik, ami korábban ígéret volt, s elmállik a hitelképesség is, de kreálnak újabbat, mely éppúgy bizalom-alapú. Pávatánc, követve tűztáncot, majd kardtánc, követve mosolygós térnyerést a hívek körében. Turul-fiak és posztmodern oligarchák párban és egymás ellen, korszakosan váltogatva, mikor melyik a varázsosabban hangzó. Olykor hagyományhűségbe kapaszkodik a hatalom – hogy pénztelenséget fedjen el vele vagy híveket toborozzon legott – , megint máskor kölcsönösségre törekszik a piaci szereplők között – de bürokratikus intézményrendje és gátlástalan önkiteljesedése gátolja ebben. S közben virul, fönnyrad, fiakat ellik, elitet kreál, betont kever jövőjébe etablirozottságának...

A tervszerűen tervszerűtlen kapcsolatszerveződés lényege a kiszámíthatatlanság, a látszatokkal terhelt közbéke, a „mintha egyenlőség” fenntartása. Ez is politikai piaci eszköz, tökekoncentrációs forma, uralmi elv, mely épp annyira eredményes lehet ugyanis, mint a nulla végösszegű egyezkedési játszmák. A piaci-bürokratikus modell is lehetne akár a hatalomgyakorlás módja, de hiányzik belőle a hatalom etikai alapja, a fölhatalmazottság momentuma. A szokványos politikai uralom racionalitása csak odáig terjed, hogy a piacot is, a politikát is szimulálja, s varázsigékkel becsapja a konszenzuális hajlamú köznépet. A kiszámíthatatlan hatalom azonban túlélő – s ennyiben hosszú távon életveszélyes. Bármilyen kitalálástól és mégis kiegyezésképtelen, folytonos önmeghaladása ugyanúgy rendszertipikusan jellemző rá, mint alapvető változatlansága.

Normális esetben a politikai rendszer vezető ügycsoportjai a stabilitás megőrzésével érhetik el hatalmi funkcióik biztosságát. Nem normális esetben a labilitás fenntartása is éppúgy érdekük. A föllállított titkossághatárok között a legnagyobb nyilvánosság követelése a legsikeresebb eszköz. A jól adagolt konszenzusok, a késleltetett engedmények, a tiltva támogatott szerveződések mind arra jők, hogy indulatlevezető csatornák legyenek, s kényszerű kompromisszumok előidézői. Szabályos diszfunkcionalitások ezek, eszközei közt a pluralizmustól a régi apparátusok átmentéséig, az oktrojált önkormányzatokig, a kisajátított közvagyontól a besajátított egyházakig minden elfér...

A politika haszonvétele nem piaci asszociációkkal működik, célja nem elsősorban az alárendelt szféra értéktobbleteinek lerablása, s nem érdeklik hagyományok, társadalmi közösségek, távlati célok vagy új utak. A fennmaradás érdekli, a változások túlélése. Erre pedig a *tervszerűen működtetett tervszerűtlenség* kitűnően alkalmas. Az uralom racionalitása, a társadalmi haladás eszméje vagy az érdekek tér- és időbeli harmóniájának kialakulása nem föltétlenül érdeke az uralkodóknak (vagy csupán egy látványos-hangzatos ideig az). Úgy vélem viszont, érdeke a névtelen oligarchiáknak, lokális erőcsoportoknak és politikai „vállalkozóknak” egyaránt..., hosszú távon is.

A nem logikus hatalmi logika belátása nélkülözhetetlen szabadságfeltételünk ma már. Oligarchikus hatalmi hagyományaink, periférikus létünk szellemi és tárgyi tradíciói, röghöz kötött kultúránk és életvilágunk csak keleti kuriózum talán, a politikai szervezetlenség uralmi gyakorlata viszont a koalíciók és az uralkodó pártok helyett még jó ideig működőképes maradhat...

Kell-e keresnünk a kilábalást ebből a készen álló anarchiából, konstruált álpluralitásból, bizalomképtelen térkiszajátításból, kortárs öngyarmatosításból? S hogyan, ha igen?

Először talán hozzá kellene szoknunk. Hogy megérthessük. A politikai katyvasz tudatos fenntartása egyelőre még minden pártnak, érdekcsoportnak érdeke. A társadalmi kiszolgáltatottságnak az önkormányzó, öntudatos és erős szándékok összefogódása lehet csak sikeres ellenfele, a „társadalom a hatalom ellen” tradicionális eszköztára. S csak akkor, ha képessé is válik a szervezetlenség áttekintésére. S csak akkor, ha képes a szervezetlenség mesterséges fönntartóit vagy haszonélvezőit megnevezni, helyettesíteni vagy korlátozni. Esetleg szervezethez vagy másfajta szervezetlenséghez megzavarni...

Évekkel ezelőtt, a rendszerváltás időszakát megelőző években még a bolsevik pártirányítás politikai stratégiájának gondoltam a *mesterséges szervezetlenség uralmi gyakorlatát*. Nem volt igazam. Időtlenebb eszméről van szó, mely túlél talán mindannyiunkat... Olyan visszatörzsiesség folyamatában, melyben a személyes tüneményé, szakralizált politika-vallássá erősödött gyarmatosítási stratégia semmivel sem gyöngébb vagy esélytelenebb, mint bármely nemzeti állam „primitív világok” vagy „bennszülött népek” leigázására szolgáló ideológiája minősült érvényesnek a modernizációs túlerő nevében. Öngyarmatosításunk mindenesetre még messzi időig nem ébredhet rá a szabadságmozgalmak egykor volt példázatainak mintáira. Addig viszont aligha marad más, mint ilyes elemzésekkel összképet adni, rámutatni, gondolkodóba ejteni... Saját bennszülöttjeink és saját etnológusaink egyszerre kell legyünk a helyzet belátásához is. A politika antropológusává lennünk pedig már ahhoz is kell, hogy alternatívákat vizionáljunk – akár csupán magunknak...

Irodalom

- Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis–London, University of Minnesota Press.
- Barth, Fredrik 1969 *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. Bergen–Oslo, London, Allen&Unwin.
- Barth, Fredrik 1996. Elhatárolásokról. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1. 3–25. p.
- Barth, Fredrik ed. 1998. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organisation of Cultural Difference*. 2. ed. Long Grove, Illinois, Waveland Press.
- Bárdi Nándor 2005. *A magyar (nemzeti) kisebbségi társadalmak értelmezési modelljei*. Előadásvázlat. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Bauman, Zygmunt 2005. *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, Szukits.
- Baumgartner, Gerhard–Kovács Éva–Vári András 2002. *Távoli szomszédok. Jánossomorja és Andau*. Budapest, TLA, Regio Könyvek.
- Bourdieu, Pierre 2002. *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág.
- Bozóki András 2004. Az Európai Unió és Magyarország. Passzívan támogatott csatlakozás. In Bayer József (szerk.) *Az uniós csatlakozás küszöbén. A Magyar Politikatudományi Társaság 2003. május 30-i vándorgyűlésének előadásai*. Budapest, MPT, 9–21. p.
- Brubaker, Rogers 2001. Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 7–8.
- Brubaker, Rogers 2006. *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan.
- Csepeli György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- Erős Ferenc (szerk.) 1998. *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola.

- A.Gergely András 2005. Én az vagyok, aki a Nem Ők. Recenzió Fredrik Barth kötetéről, új kiadása ürügyén. *Anthropolis*, 2.2. 226–229. p.
- A.Gergely András–Lévai Imre (eds.) *Regions and Small States in Europe*. Budapest, Institute for Political Science, Integration Studies, No. 16.
- Geertz, Clifford 1993. *Local knowledge: Further essays in interpretive anthropology*. London, Fontana Press.
- Giddens, Anthony 2004. Jegyzetek a jövő antropológiájához, az antropológia jövőjéhez. *Anthropolis*, 1.1. 38–44. p.
- Goffman, Erving 1956. *Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh, University of Edinburgh. (Magyarul: 2000. *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Pólya Kiadó)
- György Péter 2013. *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*. Budapest, Magvető.
- Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.) 2005. *Tanulmányok a szórványról*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, „Magyar világok” sorozat.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 2013. A „szellemi termelési mód”. Budapest, Kossuth.
- Kántor Zoltán 2006. Nacionalizmus. Izmus? In Czoch Gábor–Fedinec Csilla (szerk.) *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemlről*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 87–98. p.
- Kirschner, Suzanne R. 2006. „Mi dolgom akkor hát veled?” Az identitásról, terepmunkáról és az etnográfus tudásáról. *Anthropolis*, 3.2. (Kézirat, *Anthropolis* archívum, Budapest).
- Klamár Zoltán szerk. 2005. *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Aszód–Budapest, PMMI–Petőfi Múzeum–MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács András 2005. *A kéznél lévő idegen*. Budapest, PolgArt Kiadó.
- Kovács János Máttyás (szerk.) 2002. *A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon*. Budapest, 2000 Könyvek–Sík Kiadó.
- Kovács Nóra–Szarka László(–Osvát Anna) (szerk.) 2002–2005 *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás köréből I–IV*. Az MTA Kisebbségkutató Intézet évkönyvei, (Balassi Kiadó), Budapest, MTA KI.
- Lányi Gusztáv 2005. *Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok*. Budapest, Józsefveg.
- Lendvai L. Ferenc 1997. Befejezés: Közép-Európa versus Pán-Európa. In *Közép-Európa koncepciók*. Budapest, Áron Kiadó, 233–280. p.
- Lévi, Giovanni 2006. A távoli múlt. In Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.) *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 21–33. p.
- Murányi István 2006 *Identitás és előítélet*. Budapest, Új Mandátum.
- Pulay Gergő 2005 Vendégek, akik maradtak. *Anthropolis*, 2.2:38-42.
- Sanbar, Elias 2006. Téren és időn kívül. In Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.) *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 105–112. p.
- Siikala, Anna-Leena *Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak (Az identitás keresése)*. Forrás: <http://www.folkline.hu/kiadvanyok/siikala.html>
- Silberman, Neil Asher 2006. A múlt strukturálása. Izraeliek, palesztinok és a régészeti emlékek szimbolikus hatalma. In Hartog, François–Revel, Jacques (szerk.) *A múlt politikai felhasználásai*. Budapest, L'Harmattan, 89–103. p.
- Szarka László 2004. Többség és kisebbség a 20. századi kelet-közép-európai nemzetállamokban. In *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest, Lucidus Kiadó. Elektronikus forrás: www.mtaki.hu/docs/kisebbségi_lethelyzetek/szarka_laszlo_kisebbs_lethelyzetek_i_1_tobbseg_kisebbsseg.pdf
- Tamás Pál–Eröss Gábor–Tibori Tímea (szerk.) 2005. *Kisebbség – többség. (Nemzetfelfogások sorozat 1.)* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó–MTA Szociológiai Kutatóintézet.

ANDRÁS A. GERGELY

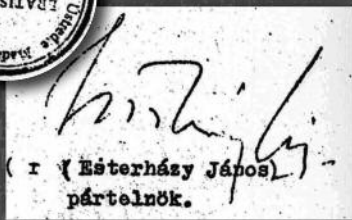
NATIONAL SELF-COLONIZATION AND RETRIBALIZATION. CONTESTING THE ALL-TIME COSMOPOLITAN POWER

In my analysis I propose theses about the current non-rational judgement of the East-Central-European transformation processes, and an analytic point of view on system-interpretation of the political market-analysis. Since the failure of the „organised de-stability”, this phenomenon has been one of the most disputed ones discussed by theoretical sociologists and political scientists – but I suggest that the (ir)rationality of powerness has intensified by the transition process and has been re-organised in internal (self)colonisation. This concept involves a sort of apotheosis of the non-logical and non-controlled deregulation system of traditional political mentality and cultural identity by division and (mis)understanding political management.

ESTERHÁZY JÁNOS ÉS A SZLOVENSZKÓI MAGYAR PÁRT

Iratok a szlovákiai magyarok
történetéhez (1938–1945)

Szerkesztette
Simon Attila

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Nyilasok a spájzban

Szélsőjobboldali kísérletek a szlovákiai Magyar Párt
átalakítására és Esterházy János eltávolítására
a pártelnöki tisztségből 1939 és 1945 között

ATTILA SIMON

Arrows in the Pantry. Far-right Attempts for the Transformation
of the Hungarian Party in Slovakia and for the Removal of Party
Leader János Esterházy between 1939 and 194594(437.6)“1939/1945”
329.4(437.6)(=511.141)“1939/1945”
39-051(=511.141)(437.6)

Keywords: János Esterházy, Hungarian Party, History of Slovakia 1939–945, Hungarian minority.

Az 1939 és 1945 közötti Szlovákiában működő Magyar Párt és általában a korabeli szlovákiai magyar közösség történetének a feldolgozása lényegében csak a rendszerváltás után kezdődött meg (Kovács 1993a; Kovács 1993b), ám valódi előrelépésről csupán a legutóbbi éveket illetően beszélhetünk. Köszönhető ez elsősorban Martin Hetényi Nyitrára és környékére összpontosító, de általánosabb érvényességgel is bíró kutatásainak, s az ezekből megszületett munkáknak (Hetényi 2007a; Hetényi 2007b; Hetényi 2013). Hetényi és az elsősorban a kelet-szlovákiai régióval foglalkozó Martin Pekár eredményei (Pekár 2007) egyben azt is igazolják, hogy a fiatalabb szlovák történelmszociológus generáció nem csupán kellő érdeklődést tanúsít a téma iránt, de dicsérendő affinitással is nyúl ahhoz. Annál inkább meglepő, hogy magyar nyelven az utóbbi évtizedben egyetlen érdemi munka sem jelent meg e témában, hiszen a Magyar Párt belső viszonyainak tekintetében sem Janek István diplomáciatörténeti dolgozatai (Janek 2005), sem Molnár Imre több alkalommal és többféle formában, de lényegében ugyanazon tartalommal kiadott amúgy alapos Esterházy-biográfiái¹ nem hoztak áttörést. Mint ahogy azok a forrásközlő kiadványok sem, amelyek az utóbbi években a korabeli szlovák állam történetével kapcsolatban megjelentek,² ám amelyek – a szlovák történetírás eddigi nyomvonalán haladva – marginális kérdésként viszonyulnak a Magyar Párt témájához.

- 1 Esterházy János tevékenységével kapcsolatban az utóbbi években ugyan tekintélyes mennyiségű írás jelent meg, ezek többsége azonban a szakmaiság legalapvetőbb kritériumait sem teljesítette. Az olyan dolgozatok száma, amelyek primer forrásokra épülnek, s tesztik a tudományosság kritériumait, elenyészően kevés. Minden pozitív elfogultságuk ellenére ezek közé tartoznak Molnár Imre munkái, amelyek továbbra is megkerülhetetlenek Esterházy személyét illetően. A jelen dolgozat elkészítéséhez az alábbi Esterházy-életrajzot használtam: Molnár 2008.
- 2 Gondolok itt elsősorban a Michal Schvarc nevével fémjelzett sorozat eddig megjelent első két kötetére I. Schvarc, Michal–Holák, Martin–Schriff, David 2008; Schvarc, Michal–Schriff, David 2013; Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián 2012.

A jelen dolgozat több szempontból is kitér az eddigi kutatások (legyenek azok szlovák vagy magyar szerzők) által kijárt kerékvágásból, s ahelyett, hogy a szlovák államhatalom és a Magyar Párt közötti konfliktust vizsgálná, a magyar közösségen belüli viszonyra fókuszál. Ezáltal elkerüli azt, hogy a szlovákiai magyarokat és azok pártját homogén, belsőleg nem differenciált közösségként láttassa, ami nem felel meg a történelmi realitásoknak. Tanulmányom hangsúlyai a Magyar Párton belüli ellentétekre, elsősorban a hagyományos konzervatív irányvonal és a náci eszmékhez való közeledés hívei közötti vitákra esnek. S mivel ezek – a pártban betöltött vezéri szerepe miatt – elsősorban Esterházy János személye körül csúcsosodtak ki, a tanulmány hangsúlyosan foglalkozik az ő félreállítására irányuló kísérletekkel, illetve Budapest és Berlin szerepével ezekben a hatalmi harcokban.

Az így kijelölt téma forrásadottságai nem a legszerencsésebbek. Mint ismeretes, a Magyar Párt archívuma (hasonlóan az 1938 előtti szlovákiai magyar politikai erőkéhez) nem őrződött meg, legalábbis máig nem került elő. Ennek hiányát ugyan a szlovák belügyi források, illetve a budapesti külügyminisztérium anyagai némiképp helyettesítik, de ezek (különösen a magyar követi jelentések) a párt belső viszonyaival kapcsolatban kevés információt tartalmaznak. Különösen kevés a használható anyag a háború utolsó két-három évét illetően, 1944 őszétől pedig, amikor mind Magyarországot mind Szlovákiát elérte a front, s a Szálasi- és Tiso-rezsim háborús működésre állt át, szinte teljesen elapadnak a hiteles magyar és szlovák források. Ezt a hiányt pótolják – bár nem teljes értékűen – azok a német anyagok, amelyek a berlini Bundesarchiv R-70 Slowakia fondjában találhatóak meg, s amelyek az SS Biztonsági Szolgálatának, az SD-nek a pozsonyi jelentéseit tartalmazzák. A jelen tanulmány második részének gerincét elsősorban ezek, pontosabban az ebben az időben már az SS-Obersturmbannführer Joseph Witiska vezetése alatt álló Einsatzgruppe H szervezeti keretei között tevékenykedő pozsonyi SD³ jelentéseinek feldolgozása alkotja.

***

A háborús Szlovák Köztársaság (1939–1945) időszakában működő Magyar Párt (MP) története nem csupán a szlovákiai magyar kisebbség sajátosságait, hanem a korabeli szlovákiai és tágabb értelemben vett közép-európai fejlődés hatásait is magán viselte. Bár a párt, mint azt az alapszabálya is rögzítette, az első Csehszlovák Köztársaságban működő Egyesült Magyar Párt (EMP) örökösének tekintette magát, s tevékenysége de facto sem Szlovákia autonómiájának a kihirdetése, sem az első bécsi döntés után nem szakadt meg, a szlovák kormány a magyar politikai erő működését mintegy két évre fel függesztette (Hetényi 2011, 75. p.), s a belügyminisztérium hivatalosan csupán 1941. november 6-án regisztrálta a politikai pártok jegyzékében. (Hetényi 2011, 75. p.)

A működés folyamatossága ellenére 1938 ősze mindenképp fontos cezúra volt a párt belső életében, hiszen míg korábban egy parlamentáris demokráciában élő 800 ezres közösség (beleértve a kárpátaljai magyarokat is) képviselője volt, a totalitárius államot építő Szlovákiában hivatalosan csupán 67 ezer főnyi magyarság élt. (Hetényi

3 Az SD szlovákiai hálózatának kialakítását és szervezeti felépítést illetően I. Schvarc 2006.

2011, 27. p.)⁴ A mennyiségbeli különbség mellett azonban a magyar közösség társadalmi struktúrája is megváltozott. A két háború között a szlovákiai magyarok döntő többsége az akkor még a legtöbb helyen élesnek mondható szlovák–magyar nyelvhatár alatt, olyan településeken élt, ahol a magyarok alkották a lakosság abszolút többségét.⁵ A bécsi döntés után többségében olyan szlovákiai településen maradtak magyarok, ahol arányuk még a 20%-ot sem érte el, s csupán 24 olyan község volt (elsősorban Nyitra környékén), ahol többséget alkottak. (Hetényi 2011, 28. p.) Megváltozott a városi és falusi lakosság aránya is. Az első köztársaság idején a magyarok mintegy 80%-a falusias településen élt, a szlovák állam időszakában viszont (Pozsonynak, Nyitrának, Eperjesnek stb. köszönhetően) felértékelődött a városi lakosság szerepe.

Lényegében tehát nem csak összezsugorodott, hanem át is alakult a párt választóbázisa, ami nem maradhatott nyom nélkül a politikai érdekképviselet milyenségén sem. Az 1936-os egyesülés után az Egyesült Magyar Pártban nagyjából azonos befolyással bírtak a két elődpárt, az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) és a Magyar Nemzeti Párt (MNP) vezető személyiségei. Az első bécsi döntés után viszont jórészt azok a települések maradtak Szlovákiában, ahol elsősorban a katolikus lakosságot és a munkásságot is eredményesen megszólító OKP-nek volt erősebb a háttere. Ez megmutatkozott az 1938 novemberében újjászervezett Magyar Párt vezetésében is, hiszen a párt élére az OKP-ből jövő Esterházy János került, a mellé kinevezett 5 tagú direktóriumából (Aixinger László, Cotelly János, Kontsek György, Neumann Tibor, Florián János) és az ezt is magába foglaló 20 tagú pártvezetésből pedig szinte mindenki a volt OKP tagjai közül került ki, s nem mellékesen mindenki pozsonyi volt.⁶ Később ugyan a párt vezetésébe a vidéki szervezetek vezetői is bekerültek, de az Esterházy mögé felsorakozó pozsonyi keresztényszocialistáknak végig megkerülhetetlen szerepük maradt az MP irányításában.

Ennek ellenére nem lehet azt mondani, hogy a Magyar Párt 1939 és 1945 között csupán a volt OKP választóinak érdekeit képviselte volna, sőt inkább egyfajta etnikai *catch-all* jelleget vett magára, s a korabeli szlovákiai magyar társadalom teljes spektrumának képviselőjeként lépett fel. 1942-ben az akkor 104 alapszervezetet felmutató Magyar Pártnak mintegy 30 ezer tagja volt (Hetényi 2011, 109. p.),⁷ ami figyelembe véve azt, hogy 1940-ben Szlovákiában csupán 53 ezer személy vallotta magát magyarnak – nagyon magas szám. Függetlenül attól, mennyire fogadjuk el hitelesnek a fenti adatot, lényegében valóra vált az, amit Esterházy 1941 végén így fogalmazott meg: „Szlovákia minden magyarjának ma pártunkban van a helye! Legyen együtt az egész itteni magyar család.”⁸ Látni kell azonban azt is, hogy ezt a helyzetet a kényszer szülte,

4 A Magyar Párt regisztrációja a reciprocitás elvének alkalmazása által nyilvánvaló összefüggésben volt a magyarországi szlovákok politikai érdekképviseletének jogi helyzetével.

5 1930-ban 691 olyan szlovákiai település volt, ahol a magyarok aránya elérte a nyelvtörvény által is megszabott 20%-os arányt, amely települések közül 613 magyar többségű is volt egyben. A szlovákiai magyarok két háború közötti demográfiai és társadalmi sajátosságaival kapcsolatban I. Simon 2010, 11–35. p.

6 Slovenský národný archív (SNA), f. MV, šk. 3. 407/1938.

7 Hetényi azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a szám nem feltétlenül tükrözi a realitást.

8 *Magyar Hírlap*, 1941. december 17. 1. p. Idézi Molnár 2008, 161. p.

s Magyar Párthoz való tartozás nem feltétlenül jelentette az általa képviselt politikával való azonosulást. Sokkal inkább arról volt szó, hogy az MP volt az egyetlen olyan szervezeti keret, amely az egyre nagyobb súllyal a lakosságra nehezedő államhatalommal szemben a magyar lakosság érdekvédelmét fel tudta vállalni. Így azok is a párt tagjai lettek, akik korábban nem mutattak érdeklődést a politika iránt, illetve az első köztársaság idején a baloldali vagy az aktivista (a prágai kormányok politikáját támogató) táborral szimpatizáltak. Sőt a párt nem kis számú olyan taggal is rendelkezett, akik a népszámlálás során szlováknak, németnek, zsidónak vallották magukat, s amely szituáció állandó feszültségforrás volt a kormányzat és az MP vezetői között.⁹

A szlovák állam diktatórikus politikai keretei között a Magyar Pártnak a politikai helyett más funkciói – szociális, kulturális, érdekvédelmi – kerültek előtérbe. Azon kívül ugyanis, hogy alkalomadtán – de csak zárt helyiségben – tarthattak pártvezetőségi ülést, s a helyi szervezetek is össze-összejöhettek, népgyűlés vagy más tömegrendezvény megtartására engedélyt sohasem kaptak. Így helytállóan tűnik Szalatnai Rezső véleménye, amely szerint az MP sokkal inkább érdekvédelmi szervezet volt, mint politikai párt. (Szalatnai 2014, 39. p.)

A Magyar Párt működése lényegében a vezérelvre (*Führerprinzip*) épült, amely szinte korlátlan hatalmat biztosított a párt elnökének, Esterházy Jánosnak. Ő határozta meg a párt irányvonalát, ő rendelkezett a párt anyagi eszközeivel, s ő tett javaslatot a párt alsóbb és felsőbb szintű vezetőinek kinevezésére is. Befolyását erősítette, hogy 1944 márciusáig, ameddig budapesti politika vezetése a Horthy Miklós kormányzó köré gyülekező tradicionális úri osztályok képviselői közül került ki, a magyar kormányzat is határozottan mögötte állt.

Azt, hogy az így felépülő Magyar Párt és annak elnöke milyen politikát folytatott és folytathatott, több hangsúlyos tényező befolyásolta: közte a szlovákiai politikai közeg autoriter jellege, Budapest szándékai, a régió új, a német expanzió által kialakított rendje és nem kis mértékben magyar–szlovák államközi viszony. Ez utóbbinak volt sajátossága a Pozsony által preferált reciprocitás elve, amely nem kis gondot okozott a Magyar Pártnak és az egész szlovákiai magyar kisebbségnek. A reciprocitás önmagában is hamis elvét (hiszen két eltérő nagyságú, szerkezetű, múltú és öntudatú közösségnek nem ugyanazok az igényei) Pozsony ugyanis arra használta fel, hogy minél több jogot vonhasson meg a magyar kisebbségtől. Ehhez pedig Budapest politikája megfelelő lehetőséget szolgáltatott, hiszen a magyar kormányzat, mintha semmit sem tanult volna Trianonból, s a bécsi döntés után alapvetően a magyarországi szlovákok asszimilációját elősegítő nemzetiségi politikát folytatott.¹⁰

Mint tudjuk, Esterházy János pozíciója saját pártján belül nem mindig volt teljesen szilárd. Az, hogy 1932-ben az OKP addigi elnöke, Szűllő Géza kényszerű lemondását követően Budapest ösztönzésére a nagypolitikában teljesen tapasztalatlan grófot java-

9 A párttagságnak a belügyminisztérium által szorgalmazott revíziójával kapcsolatban I. SNA, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), šk. 844, č. 209-844-2; valamint Molnár 2008, 169–171. p.; Hetényi 2011, 116–129. p.

10 A Magyarországhoz az első bécsi döntés által visszakерült területen a szlováksággal szemben folytatott kormányzati politikával kapcsolatban I. Simon 2014a.

solta pártelnöki tisztségére, nem kis ellenállásba ütközött a keresztényszocialista párt struktúráján belül. Esterházyt sokan tapasztalatlannak és könnyelműnek tartották, másrészt úgy vélték, hogy akkor, amikor a pártnak komoly harcot kell vívnia a munkásság megnyeréséért, nem taktikus egy arisztokratát a párt élére állítani.¹¹ Még nagyobb gondot jelentett azonban az, hogy a párton belüli papi szárny, amely már Szűllő politikájával sem volt elégedett, hevesen ellenezte a fiatal politikus megválasztását, s inkább Franciscy Lajos kanonokot látta volna szívesen ebben a pozícióban.¹² Ők csak nehezen békültek meg Esterházy személyével, s lényegében 1938-ig folyamatosan napirenden volt az (persze nem feltétlenül a pártelnök személye miatt), hogy kilépnek a pártból és egy hangsúlyosan katolikus pártot hoznak létre.

A vele szemben álló erők részéről (értsd alatta a magyar aktivistákat és a baloldalt) az állítólagos hiányos műveltsége miatt¹³ állandóan becsmérelt Esterházy azonban meglehetősen gyorsan fajsúlyos politikussá vált. Bár az 1936-ban létrehozott Egyesült Magyar Párt ügyvezető elnökeként folyamatos pozíció- és ideológiai harcot vívott pártelnöktársával, Jaross Andorral,¹⁴ tekintélye azonban 1938-ra már megkérdőjelezhetetlenné vált mind a párton, mind a szlovákiai magyar társadalmon belül. Sőt a budapesti kormányzat is beigazolódni látta választása jogosságát, hiszen Esterházynak nagy szerepe volt a sikeresen végrehajtott pártegyesítésben, s nem mellékesen a Pest által diktált revíziós politika szempontjából is jó választásnak bizonyult. Azt pedig, hogy Prágában is őt tekintették a mérvadó szlovenszkói magyar politikusnak, az is jelzi, hogy az 1935-ös köztársaságielnök-választás előtt Benešék elsősorban rajta keresztül igyekeztek a magyar szavazatokat megszerezni,¹⁵ a frissen megválasztott elnök pedig a magyar politikusok közül egyedül neki kínált fel miniszteri tárcát (Vö. Angyal 2008, 220. p.). Esterházy, aki minden volt, csak a csehszlovák állam híve nem, természetesen nem lett miniszter, ám azt Prágában is látni kellett, hogy személyében olyan politikusról van szó, aki ugyan határozott ellenzéki magatartást tanúsít, de mindig a parlamentarizmus által felkínált keretek között. Erőszakos eszközöket elvető, megfontolt habitusa nem kis szerepet játszott abban, hogy az elő bécsi döntés előtti hetek nagyobb incidensek nélkül teltek el Dél-Szlovákiában.¹⁶

11 MOL, K-64, 48. cs. 7. t. 594.res.pol/1932

12 Národní archiv České republiky (NA ČR), f. Archiv ministerstva vnitra – Prezidium ministerstva vnitra (AMV-PMV) 225, šk. 811, 513/33prez.

13 Schulcz Ignác és más politikai ellenfelei a kölcsönös sárdobálás során egyebek között azt vetették a szemére, hogy abban a budapesti Röser-féle felsőkereskedelmi iskolában tanult, ahová csupán azokat küldték, akik máshol nem tudtak érettségét szerezni. Vö. *Csehszlovákiai Népszava*, 1938. február 20. 3. p.

14 Az Egyesült Magyar Párt 1936 júniusában Érsekújvárott megtartott alakuló gyűlésén Jarost a párt országos, Esterházyt pedig ügyvezető elnökévé választották. A társelnökök között, akik közös erővel állították félre Szent-Ivány Józsefet és ugyanezt próbálták sikertelenül megtenni Szűllő Gézával is, egyre erősödő kompetenciaharcok folytak. Eközben politikai meggyőződésük is távolodott egymástól, különösen ami a nácizmus megítélését illette.

15 Az elnökválasztás háttérével kapcsolatban I. Tóth 2012a. és 2012b.

16 Esterházy János 1938-as magatartását illetően I. Simon 2010. Egészen más képet fest ugyanarról a szlovák szakirodalom, különösképp Deák 1995.

A Szent István-i Magyarországot visszaálmódó Esterházy, akinek az első bécsi döntés által meghúzott határok csalódást okoztak, az 1938 őszi eseményekből két fontos felismerésre jutott. Az egyik az volt, hogy a térség sorsának alakításában meghatározó szerepet immár nem Magyarország, hanem az a Németország játssza, amelynek nem érdeke a történelmi magyar államhatárok visszaállítása. Emellett – a budapesti politikusok nagy részével ellentétben – azt is tudatosította, hogy a szlovák társadalom nem kívánkozik vissza Magyarországhoz, s a szlovákokra reális politikai tényezőként kell tekinteni. E két felismerésből pedig arra a következtetésre jutott, hogy az adott helyzetben a teljes revízió megvalósíthatatlan, s a bécsi döntés után Szlovákiában maradt magyaroknak hosszabb távon is a kisebbségi sorsra kell berendezkedniük. Ez a felismerés tükröződött vissza a Szlovák Köztársaság megalakulásának napjaiban, 1939 márciusában tanúsított magatartásában is, amikor – a német szándékok ellenére, amelyek Esterháznak az agent provocateur szerepét szánták – nagyon tudatosan a háttérben maradt, és semmiféle olyan aktivitást nem fejtett ki, amely a határrevíziót célozta volna meg.¹⁷

Esterházy János pártelnöki tevékenységével kapcsolatban az első nyíltabb elégedetlenség már 1938 végén felütötte a fejét a párt struktúráin belül. Ennek forrását leginkább az jelentette, hogy noha a szlovák autonómia első napjaiban számos ígéret hangzott el a magyarok (különösképp a pozsonyi magyarok) egyenlő jogállásával kapcsolatban, ebből – részben az első bécsi döntés után gyorsan romló magyar–szlovák kétoldalú viszony következtében – semmi sem valósult meg. Sőt látványosan romlott a magyar lakosság helyzete. A magyar sérelmek halmozódása különösen annak fényében volt szembeötlő, hogy ezzel egy időben a Franz Karmasin vezette szlovákiai németek pozíciói szemmel láthatóan határozottan javultak,¹⁸ a pozsonyi magyarok, másfelől a németek és szlovákok jogállása közötti szakadék pedig egyre inkább mélyült.¹⁹ Az Esterházyval szemben felsorakozó erők ezért azt vetették a pártelnök szemére, hogy a sérelmek és a pozícióvesztés annak a különbségnek tudható be, amely az Esterházy által szorgalmazott hagyományos keresztény-konzervatív politika és a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSL'S) és Deutsche Partei (DP) náci szellemiségű magatartása közötti húzódozott. Ezt a véleményt maga a szlovák kormányfő, Jozef Tiso is alátámasztotta, aki Privigyén elmondott beszédében nehezen félreérthető módon üzent a magyaroknak: „jőjjetek velünk, ahogy a mi németjeink jönnek, és akkor ugyanazokat a jogokat fogjátok megkapni.” (Fabricius, Miroslav–Hradská, Katarína 2007, 41. p.)

Vagyis a Magyar Párton belül, nem feltétlenül a belső meggyőződés okán, hanem inkább pragmatikus okokból, jelent meg az a nézet, hogy az Esterházy által 1938 novemberében kiadott „Magyarok, jobbra át!” jelszó²⁰ kevés, s ettől továbbmenve valamiféle nemzetiszocialista fordulatra van szükség. S bár ezt az igényt nem feltétlenül a

17 Ehhez I. Čarnogurský 1992, 226. p. Azzal kapcsolatban, hogy milyen magatartást tanúsított a Magyar Párt és Esterházy Szlovákia függetlenné válásának az időszakában, I. Simon 2011, 125–127. p.

18 A német kisebbség helyzetével kapcsolatban I. Schvarc 2013a. és 2013b., valamint Kovács 1991.

19 A németek és magyarok jogállása közötti különbséget a Magyar Párt vezetői 1939 őszén egy 13 pontos memorandumban foglalták össze: MNL OL, K-64, 1941-65. sz. n.

20 *Új Hírek*, 1938. november 15. 1. p.

változások hirdetőinek belső meggyőződés szülte, a nemzetiszocialista irányváltás igényét mégsem lehet csupán a külső kényszer számlájára írni, hiszen – bár erről szintén keveset tudunk – a magyar párton belüli szélsőjobboldali gondolkodás nem volt előzmények nélküli. A szlovákiai magyar társadalmon belül már 1938 előtt is helye volt a szélsőségeknek. Elsősorban a szélsőbalnak, amely abban a Csehszlovákia Kommunista Pártjában (CSKP) öltött testet, amely országos viszonylatban is épp Dél-Szlovákiában volt a legnépszerűbb. Ám mint azt a magyarországi fejlődésen keresztül Ungváry Krisztián is kimutatta,²¹ a szélsőbaloldal által hirdetett szociális forradalom gondolata jó kiindulópont lehetett a nemzetiszocialista eszmék felé is.

A szélsőjobboldali gondolatok 1938 előtt alapvetően két irányból érték el a szlovákiai magyarokat. Az egyik forrás a Radola Gajda vezette Csehszlovák Fasiszta Párt (Národní obec faštická) volt, amelynek Pozsonyban magyar alosztálya működött a báti szlovák családból származó Janovszky Imre vezetésével.²² A magyar alosztálynak Pozsonyon kívül elsősorban Komárom környéki falvakban volt – némi – bázisa.²³ Az 1938-ra kiéleződő nemzeti viták azonban Janovszkyt szembefordították a prágai központtal, így az 1938 tavaszán megtartott községi választások kampányában már olyan felhívással fordult a fasiszta párt magyar osztályának tagjaihoz,²⁴ amelyben Gajdáékát csehszlovák sovinizmussal vádolta. Egyben – feltehetően a Jarossékkal való egyeztetés alapján – arra kérte a magyar választókat, hogy a községi választások során az Egyesült Magyar Pártra adják le szavazatukat. A szélsőjobboldali eszmék másik forrását természetesen az anyaország jelentette, bár a szigorú határőrizet miatt a magyarországi nyilaskeresztes mozgalom eszméi csak korlátozott mértékben jelenhettek meg Dél-Szlovákiában. A nyilas hatás azonban többek között azokon a rölapokon is kimutatható, amelyek az Érsekújvári Magyar Gárda aláírással közvetlenül a bécsi döntés előtt Érsekújvárott jelentek meg, s amelyek Holota János polgármestert²⁵ és Turchányi Imrét, a nemzetgyűlés szenátorát zsidóbérencnek és magyarellenesnek nevezték.²⁶

Azok az erők, amelyek 1938 végén és 1939 elején Esterházyval szemben felléptek, azonban nem feltétlenül a Magyar Párton kívül rekedt vagy azon belül periférikus helyet elfoglaló csoportokból nőttek ki. Az irányváltás igénye részben a párt centrális tereiből jött, azok részéről, akik nem csupán a szlovákiai, hanem az összeurópai fejlődésből is az MP irányváltásának a szükségességét vonták le. Lényegében ahhoz hasonlóan, ahogyan az Egyesült Magyar Párt Magyarországhoz került részével lejátszódott. Az első bécsi döntést követően ugyanis EMP vezető politikusainak döntő többsége – talán

21 Ungváry dolgozataiban számos példával illusztrálja azt, hogy a nyilas párt tagjai között szép számmal voltak olyanok, akik politikai pályája a szocdemek vagy a kommunisták között indult. (Vö. Ungváry 2013, 313–330. p., és Ungváry 2012.)

22 Janovszkyval kapcsolatban I. rövid önéletrajzát: OSZK, Kézirattár, 36/2357.

23 A Csehszlovák Fasiszta Pártnak 1938 elején a Komáromi járás magyarok által lakott települései közül Kamocsán 17, Szímőn 11, Őrsújfalun 10 tagja volt. Státny okresný archív (ŠOA) Komárno, f. OÚ Kn, k. 80, 197/1938.prez.

24 Körlevél a Csehszlovák Fasiszta Párt Magyar Osztály és Árja Front csoportparancsnokainak és tagjainak! OSZK, Kézirattár, 36/2357.

25 Az EMP liberális vonulatához tartozó népszerű polgármester elleni legfontosabb vád feleségének zsidó származása volt.

26 MNL OL, K-28, 1940-P-17499.

Szüllő Géza kivételével – Jaross Andor vezetésével gyorsan felsorakozott az Imrédy Béla által meghirdetett (nyíltan antiszemita és nácibarát) program mögé.²⁷ Csakhogy Esterházy egyáltalán nem kívánta követni Jarost, sőt a kettejük közötti ellentét egyre inkább mélyülni látszott, ami a Jaross befolyása alá került *Felvidéki Magyar Hírlap* és az Esterházy pártján álló pozsonyi magyar publicisták között 1939 elején kibontakozó sajtópolémiában is lecsapódott.

Azt, hogy a Magyar Párton belül milyen méretű lehetett az elégedetlenség, nehéz megítélni, hiszen a párt sajtója hallgatott erről, s a levéltári források is szűkszavúak. A szlovák belügy információi szerint azonban 1938 végén már jelen volt a párton belül egy olyan törekvés, amelynek célja az volt, hogy Magyar Pártot nemzetiszocialista jellegű párttá alakítsák át, illetve hogy az 1936-os pártegyesítést követően az Esterházyék által a háttérbe szorított politikusok ismét visszaszerezzék pozícióikat.²⁸ Bár nem ilyen nyíltan, de ezt a törekvést igazolták Jabloniczky Jánosnak a pozsonyi *Esti Újság*ban nyilvánosságot látott írásai is. A német származású Jabloniczky az OKP szinte egyedüli vezető pozícióban lévő evangélikus vallású politikusa volt. Befolyását leginkább az adta, hogy a Concordia Nyomda fő részvényeseként ellenőrzés alatt tudta tartani a párt sajtót. Esterházyval azonban köztudomásúan nem ápolt túl jó viszonyt, aminek a gyökerei talán még az 1935-ös parlamenti választások idejébe vezettek, amikor is a párt vezetése nem tette Jabloniczkyt befutó helyre.²⁹ (Angyal 2007, 197. p.) Jabloniczky és a pártvezér között az újabb konfliktus 1938 tavaszán robbant ki, amikor a pozsonyi politikus azzal vádolta meg Esterházyt, hogy az nem megfelelően kezeli a párt pénzügyeit.³⁰ Az erősebb azonban Esterházy volt, aki azzal vágott vissza, hogy a községi választások során Jabloniczky lemaradt az EMP pozsonyi városi listájáról.

A mindezek miatt sértett, s magának nagyobb befolyást vindikáló Jabloniczky első feltűnést keltő írását az *Esti Újság* 1938 karácsonyi számában jelentette meg. A cikkben a magyar népcsoport vezetésének szellemi megújulását szorgalmazta, s a német népcsoportot állította követendő példának.³¹ A meglehetősen homályosan megfogalmazott írást 1939 elején egy újabb követte,³² amelyben immár nyíltabban fejtette ki azt a véleményét, hogy a Magyar Párt elkopott, s ezért „részben vagy egészében ki kell azt cserélni.” Bár nem mondta ki, hogy a helyzetért Esterházyt tartja felelősnek, írása hemzsegett az erre irányuló utalásoktól, hiszen a párt gyengülésének kezdetét 1932-re (Esterházy elnökké választásának évére) tette, miközben azt sem felejtette el megemlíteni, hogy a gróft csak a kényszer hatására fogadták el elnökknek.³³

27 Az EMP-nek az Imrédyékkel való összeborulásával kapcsolatban bővebben I. Simon 2014a., 57–80. p.

28 SNA, f. MV, šk. 15, č. 5326/1939 prez.

29 Budapest beavatkozásának köszönhetően ugyan Jabloniczky végül az eredetitől jobb helyet kapott a listán, de mandátum így sem jutott számára.

30 NA ČR, f. PMR, šk. 575. č. 2584/1938. prez.

31 *Esti Újság*, 1938. december 25. 2–3. p.

32 *Esti Újság*, 1939. január 22. 9. p.

33 Jabloniczky feltehetően elfelejtette, hogy az OKP elnökségének 1932. szeptember 7-i ülésén ő maga volt az, aki Esterházy jelölését megvédte. (Vö. Tóth 2010, 91. p.) Tóth Endre azonban utal arra is, hogy bizonyos források szerint Jabloniczky neve is felmerült lehetséges pártelnökként, vagyis már 1932-ben Esterházy vetélytársa volt.

Jabloniczky írására a következő héten Kubovszky János reagált, aki szintén a szlovákiai németeket állította követendő példának, és aki, ha még óvatosan is, de egy új, „nemzeti és szociális alapokon” nyugvó magyar párt kiépítésének a szándékát fogalmazta meg.³⁴ Vagyis Kubovszky Jabloniczkyval ellentétben – aki az MP egyik vezető tisztségviselőjeként ezt nem kezdeményezhette – már nem a Magyar Párt belső megújulásáról beszélt, hanem egy új párt alapításáról. Vagyis már ekkor reális alternatívaként merült fel, hogy ha más megoldás nem lesz, akkor a nemzetiszocialista megújulásnak az MP szervezeti keretein kívül kell lezajlania.

Jabloniczky, de főleg Kubovszky írása tulajdonképpen finom megszéllőztetése volt annak, ami a háttérben már zajlott, vagyis egy új szlovákiai magyar párt létrehozására irányuló kísérletnek. 1939 januárjában ugyanis már készen állt az a memorandum, amelyet a Magyar Párt meg nem nevezett tagjai a hó végén Budapestre küldtek.³⁵ A tizenkét oldalas íromány keletkezéséről keveset tudni. A pozsonyi rendőr-igazgatóság, amelynek a dokumentum másolata a kezébe jutott, a memorandumot a magyar kormányhoz küldött anyagként értelmezte – azonban tévesen.³⁶ A szöveg elemzése alapján ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy a címzettet a budapesti kormányzaton kívül, feltehetően a Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom központjában kell keresni. Erre utal a dokumentum szóhasználata, s a tartalma is. S nem mellékesen az időzítés is megfelelő volt, hiszen a nyilas mozgalom Szálasi börtönbüntetésének az időszakában is reneszánszát élte. Elsősorban Hubay Kálmánnak köszönhetően a korábbihoz képest jóval látványosabb és hatékonyabb propaganda jellemezte, amelynek fontos elemét képezte a *Magyarság* c. napilap kiadása. (Paksa 2012, 87–89. p.) Azt, hogy a memorandumot megelőzte-e közvetlen kapcsolatfelvétel, nem tudjuk, de az valószínűnek látszik, hogy miután az első bécsi döntést követően az anyaországhoz visszakerült területeken is megkezdődött a nyilasok térhódítása, volt, aki közvetítsen a pozsonyiak és a budapesti központ között.

Maga a memorandum a Magyar Párt vezetésének kíméletlen kritikája, amely az Esterházy-féle pártvezetést hol a „népellenes-reakciós feudális, liberális” magyar kormány fiókintézményének, hol pedig a politikai ortodoxia olyan megkövült testületének nevezi, amely nem képes az „új eszmeáramlatokat” befogadni. A párt ilyen beállítottságának következtében – olvasható a memorandumban – a szlovákiai magyarság jövője nem biztosított, az lassú sorvadásra van ítélve. Ebből a helyzetből az emlékirat szerint csupáncsak egyetlen kiút mutatkozik: ha a magyar népcsoportot a nemzetiszocializmus útjára térítik át. Ez biztosíthatja csupán a szlovákiai magyarság belső fejlődését, s csak ezáltal lehetséges megszerezni a németek jóindulatát, amely a teljes határrevízió megvalósításához szükséges. Ezért a memorandum megszóvegezői a magyarországi (nyilas) „központ” segítségét kérik, hogy az támogassa egy itteni magyar nemzetiszocialista párt megalapítását, amely aztán a budapesti központ felügyelete alá helyezné magát. Csak ezáltal biztosítható – fogalmaz a memorandum –, hogy a szlovákiai

34 *Esti Újság*, 1939. január 29. 9. p.

35 SNA, PR BA, šk. 252, č. 409/1939.

36 Nehezen érthető, hogy a szlovák rendőri szervek hogyan tévedhettek ekkorát, hiszen a szöveg egyszerre támadja a Magyar Párt vezetőit és annak budapesti pártfőgőit.

magyarság élén álló „zsidó-szabadkőműves klikk” által vezetett, s a köznép által csak „Egyesült Magyar-zsidó Pártnak” gúnyolt politikai erő hatalmát megtörjék.³⁷

Szlovák rendőrségi információ, miszerint az emlékiratot Jabloniczky János vitte Budapestre, s ő volt megbízva azzal, hogy tárgyaljon annak tartalmáról a címzettekkel. Arról azonban, hogy ez így történt-e, s mi volt a memorandum sorsa, nem szólnak a forrásaink. Tudjuk, hogy a pozsonyi nemzetiszocialista szervezkedés elindító Budapest mellett a szlovák fővárosban is támogatókat kerestek, s a HSLS radikálisai egyik vezetőjének, Alexander Machnak, valamint Franz Karmasinnak a személyében állítólag meg is találták azt.³⁸ Ez azonban még nem jelentette a hivatalos szlovák vezetés támogatását, hiszen amikor 1939. április 17-én a pozsonyi rendőr-igazgatóság értesítést kapott az új magyar párt alakuló gyűléséről, akkor a szlovák hatóságok a pártalapítás érvényes belügyminisztériumi jóváhagyása hiányában nem engedélyezték a rendezvényt.³⁹ Pedig a pártalapítás szándékának bejelentése idején már a párt szervezeti szabályzata és ideiglenes programja is készen állt. Ez utóbbi azon kívül, hogy a keresztény-konzervatív helyett a nemzetiszocialista világnézet alapján kívánta megszervezni a magyar lakosságot, legtöbb pontját illetően megegyezett az MP programjával: ugyanazokat a jogokat követelte a magyaroknak, mint amiket a németek megkaptak, valamint a pozsonyi magyarok nyelvi egyenjogúságát, a hivatalok betöltésénél a magyarok arányos alkalmazását, a párt zászlójának és jelvényének szabad használatát, a pozsonyi egyetem magyar tanszékének a felállítását irányozta elő. A program szerint az új pártban a Magyar Pártnál nagyobb hangsúlyt kívántak fektetni a magyar lakosság szociális helyzetének a biztosítására, új munkahelyek teremtésére, s ennek kapcsán a Magyarország és Szlovákia közti gazdasági kapcsolatok élénkítésére.⁴⁰

Szalatnai Rezső 1945-ben keltezett memoranduma szerint Esterházy ellenzéke „éretlen politikai rajongókból, malkötens elemekből, kávéházi konrádokból, s német zsoldba szegődött egykori szélsőbaloldali elemekből állt” (Szalatnai 2014, 41. p.) – ám az ő tollát az adott helyzetben a szélsőjobb oldali mozgalom jelentőségének szándékos bagatellizálása mozgatta. Így bár igaz, hogy a Szlovákiai Magyar Nemzetiszocialista Párt megalapításáról szóló szándéknyilatkozatot a nagypolitikában ismeretlen pozsonyi magyarok, a fentebb már említett Kubovszky János, Kubovszky Miklós, Szappanos Árpád és Csomor Mihály írták alá,⁴¹ ám a háttérben néhány befolyásos személyiség: Jabloniczky János és Ludwig Aurél álltak. Ez utóbbit, a neves német eredetű pozsonyi kereskedőcsalád⁴² sarját a már említett Budapestre küldött emlékirat a megalapítandó párt reménybeli elnökeként említette. Ludwig azért is tűnt ideális jelöltnek, mivel nem csupán elegendő vagyonnal rendelkezett, nem mellékesen új ember volt a politikában, aki múlt eseményei nem terheltek.

37 SNA, PR BA, šk. 252, č. 409/1939.

38 MNL OL, K-28, 59-1939-16580.

39 SNA, f. MV, šk. 15, č. 5834/1939 prez.

40 SNA, f. MV, šk. 15, č. 5326/1939 prez.

41 SNA, f. PR BA, k. 252, 409/1939.

42 A Ludwig családdal kapcsolatban I. Nemcová 2011.

Pártalapítási szándéka azonban gyorsan kudarcba fulladt: az először áprilisra, majd május közepére tervezett alakuló közgyűlés végül elmaradt. Amikor pedig a szervezők a Stubnya vendéglőben találkozót szerveztek a pozsonyi magyarokkal, az ott megjelenő, többségében a Magyar Párt hivatalos irányvonalát támogató személy hangoskodással – sőt néhány söröskorsónak a nemzetiszocialista szónok felé dobásával – gyorsan botrányba fullasztotta a gyűlést.⁴³

A pártalapítás kudarcának tényleges okát alapvetően két okban lehet keresni. Egyrészt a külső támogatás hiányában, hiszen sem Budapest, sem Pozsony nem karolta fel azt. Az előbbi elsősorban azért, mert Esterházy vonalát támogatta, az utóbbi pedig azért, mivel a HSLŠ által kiépített állam belső logikája azt feltételezte – s ezt később az 1939 nyarán elfogadott szlovák alkotmány rögzítette is –, hogy egy nemzetiségnek csak egyetlen politikai pártja lehet.⁴⁴ Vagyis a Szlovákiai Magyar Nemzetiszocialista Párt csak akkor kaphatott volna zöld utat Pozsonytól, ha előzőleg a Magyar Pártot feloszlatták. Ez viszont már nem csupán belpolitikai kérdés volt. A másik fontos tényező a választói bázis hiánya volt, hiszen egy az Esterházy vezette párttal szemembenő, s a szélsőjobb irányába ható politikai kísérletnek a magyar lakosságon belül csupán minimális sikere lehetett.

A pártalapítási kísérlet mindazonáltal alaposan felbolygatta a pozsonyi magyar közvéleményt, amit az is jelez, hogy a párt belső ügyeiről máskor nem nagyon nyilatkozó Esterházy is nyilvánosan megszólalt a témában. Az *Új Hírek* 1939. április 6-i számában olyan értelmű nyilatkozatot tett közzé, amelyben „egyes akarnokok és törtetők beteges ambíciójának” minősítette a nemzetiszocialista pártalapítási kísérletet.⁴⁵ Majd kitért magának a nemzetiszocializmusnak a megítélésére, s azzal indokolta, hogy a Magyar Párt nem alakul át nemzetiszocialistává, mert a „nemzeti szocializmus tulajdonképpen német produktum, amely – mint azt maguk ennek az eszmeáramlatnak az alapítói és terjesztői mondják, – nem exportcikk, s ez csak a németeknek lehet a programja és életfelfogása. Ha az itteni németek azt magukra nézve kötelezőnek elfogadják, úgy ezzel csak azonosítják magukat az anyaország, a német birodalom felfogásával. Ugyanígy cselekszünk mi is. Mi sem akarunk a törzsmagyarságtól eltérő utakat követni.”⁴⁶

A Kubovszkyék neve alatt végrehajtott pártalapítási kísérlet kudarc ellenére a pozsonyi magyarok között tovább folytatódott a nyilaskeresztes eszmék terjesztése. 1939 második felében *Szlovákiai Magyar Nemzetiszocialista Népfelvilágosító Heti Propaganda Kultúrközlöny* néven több propagandafüzet is napvilágot látott,⁴⁷ amelyek szerzőjeként a magát a nemzetiszocialista eszmék mártírjaként aposztrofáló Janovszky Imre volt feltüntetve. A meglehetősen silány színvonalú irományok központi motívumát az Egyesült Magyar Pártot vezető, „németellenes”, „zsidóbarát” és liberális „klikk” (a klikk mint minden rossznak az eredője központi szerepet kapott a magyarországi nyilas propagandában is, ahol elsősorban a Horthy köré csoportosuló politikai elit megbélyegzésére szolgált) és az általa „félrevezetett magyar nép” szembeállítása jelentette.

43 *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. április 14. 5. p.

44 Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky

45 *Új Hírek*, 1939. április 6. 3. p.

46 Uo.

Bár a nemzetiszocialista kísérletnek a Magyar Párton belül látszólag nem voltak következményei, vagy legalábbis a közvélemény azokról nem szerzett tudomást, a csendes felszín alatt továbbra is erős törésvonalak léteztek. A német biztonsági szolgálat pozsonyi kirendeltségének egy 1939 őszén keltezett jelentése ezzel kapcsolatban egyebek között arról is beszámolt, hogy Esterházy „arisztokratikus-filoszofus” irányvonalával szemben a párton belül továbbra is létezik egy erős ellenzéki csoportosulás, amelynek vezéralakjaként Jabloniczkyt nevezték meg.⁴⁸ A német forrás azt is tudni vélte, hogy Esterházyval szemben elsősorban a munkások és alkalmazottak voltak kritikusak, akik nem fogadták el a pártvezetés eredménytelenségét, kifogásolták annak a zsidókkal való kapcsolatát,⁴⁹ illetve bírálták Esterházy rossz viszonyát a német népcsoport vezetőjével, a befolyásos Franz Karmasinnal.⁵⁰

A párton belüli feszültség hátterét a személyi ambíciók mellett továbbra is az adta, hogy a Magyar Párt bizonyos mértékig rendszeridegen test volt a náci modell több elemét átvevő Szlovákiában. A párton belül pedig sokan úgy érezték, hogy ez akadály lehet a magyar népcsoport jobb érvényesülésének. Ezt a felfogást tükrözte az a memorandum is, amelyet a Magyar Párt eperjesi csoportjának képviselői Holényi Zoltán banktisztviselővel az élen az 1940. október 12-én oda látogató Esterházy Jánosnak átnyújtottak.⁵¹ A mintegy 150 személy (elsősorban a fiatalabb generációk képviselői)⁵² által aláírt háromoldalas magyar nyelvű dokumentum óvatos, de határozott bírálatát tartalmazta a párt addigi teljesítményének, kitérve arra is, hogy a Magyar Párthoz való tartozás nem jelent olyan védelmet, mint amelyet például a Deutsche Partei biztosítani tud tagjainak. A memorandum szerint ennek oka az, hogy míg az európai népek a nemzetiszocializmus irányába haladnak, s Szlovákia is nemzetiszocialista alapokon működik, addig ez a magyar népcsoport megszervezésében nem érvényesül. Ezért az aláírók azt javasolták, hogy a Magyar Párt ne a magyarországi, hanem a szlovákiai viszonyokhoz alkalmazkodjon, s nemzetiszocialista minta szerint szervezzék át a pártot.

A szlovák rendőrség információi szerint a memorandum átadói azt is kérték a pártvezértől, hogy Budapesten se hallgassa el az aláírók véleményét, s jelezze azok szimpátiáját a nyilaskeresztes mozgalom iránt. A jelentés azt is tudni vélte, hogy Esterházy, aki átvette a memorandumot, ígéretet tett, hogy arra írásban fog válaszolni. Az esetleges válasszal kapcsolatban azonban forrásaink hallgatnak. Mint ahogy az Esterházy

47 SNA, f. PR BA, šk. 251. bez. č.

48 Bundesarchív Berlin (BArch), f. R 70-SLOWAKEI/210, 139. A jelentés szerint Jabloniczky, aki a Concordia Nyomdát irányította, arra való hivatkozással, hogy a párt nem fizeti a költségeket, leállítani készült Esterházy lapjának, az *Új Hírek*nek a nyomtatását.

49 Nem tudni, hogy a zsidókkal való kapcsolat alatt mit értek, az azonban bizonyosnak látszik, hogy Esterházy továbbra sem szakította meg kapcsolatait a Magyar Párt holdudvarába tartozó zsidókkal, így például a párt egykori pártigazgatójával, Szilárd Marcellel, akit a párt annak az ügyvédi kamarából való kizárása után is segített. (Vö. Molnár 2008, 181. p.)

50 Az Esterházy és Karmasin közötti közismerten feszült viszonyt részben a magyar–szlovák államhatár körüli viták, részben a náci modell átültetésének a kérdése generálta.

51 Štátny archív v Prešove, f. Šarišsko-zemplínska župa, šk. 109, č. 1188-246/1940. ŠB prez. A dokumentum megtalálható: Simon 2014b., 149–151. p.

52 Uo.

befolyása alatt álló pozsonyi magyar sajtó is, amely semmiféle információt nem közölt a fenti memorandummal kapcsolatban.

A Magyar Párt korabeli belső felépítése mellett, hiszen Esterházy nem csupán a párt sajtót, de a magát a párt irányítását is szilárdan a kezében tartotta, egy ilyen kezdeményezésnek nem lehetett eredménye. Így a párt Esterházy-ellenes szárnyának is fel kellett ismernie, hogy az erősen a vezérelvre felépített párt átalakítása csak úgy képzelhető el, ha előtte cserét hajtanak végre a párt élén, s az addigi elnök helyére egy a nemzetiszocializmus iránt fogékonyabb személyt állítanak. Ami nemcsak Esterházy-nak a párton belüli beágyazottsága miatt volt nehéz feladat, hanem azért is, mert a megfelelő ellenjelölt megtalálása sem volt egyszerű. Talán nem véletlen, hogy ezt a személyt nem Pozsonyban, hanem Szlovákia keleti régióiban találták meg, ahol, mint az eperjesi memorandum is jelezte, bátrabban mertek a párt vezérével szembe menni. 1940 végén, 1941 elején már egyértelmű volt, hogy a belső ellenzék gróf Csáky Mihályt, a Magyar Párt alelnökét, a Szlovenszkói Magyar Kultúregylet (SZMKE) elnökét szeretné Esterházy helyére állítani.

Csáky érdekes választás volt, hiszen mintha Esterházy hasonmását keresték volna benne. Ő is arisztokrata volt, egyike a szlovákiai magyar politikába bekapcsolódó kevés nagybirtokosnak, aki Esterházy Jánossal egy időben, az 1920-as és 30-as évek fordulóján lépett be a politikába. Ő volt a vezéralakja a Sarlóval szemben fellépő „harmincévesek”, a Balogh Edgár által neonacionalistának nevezett (Balogh 1935, 508. p.), az aktivista *Magyar Szó* szerint pedig (amúgy teljesen alaptalanul) fasisztának minősített⁵³ – rövid életű – mozgalmanak, amely a szlovákiai magyar fiatal értelmiségieket akarta valamiféle pártokon felülemelkedő, ám egyértelműen a magyar nemzeti eszme iránt elkötelezett közösségbe kovácsolni.⁵⁴ Utólag nézve pikáns mozzanatnak számít, hogy miközben Csáky a Magyar Nemzeti Párton belül képviselte a harmincéveseket, addig Esterházy ugyanezzel a programmal lépett fel a keresztényszocialisták között. Ez a mozgalom azonban anélkül halt el, hogy komolyabb nyomot hagyott volna maga mögött.

Csáky útja a harmincévesek mozgalmától az Esterházy-ellenes tábor vezérségéig ugyan nem feltárt, korántsem biztos azonban az, hogy erre a szerepre vélt vagy valós nemzetiszocialista kötődése predestinálta. Csáky esetében csupán erős szociális érzékenysége látszik biztosnak, amely miatt a „vörös gróf”⁵⁵ minősítést is kiérdemelte. Esterházyval elsősorban személyes ambíciói, valamiféle Pozsony – Kelet ellentét, s elsősorban a Magyar Párt helyzete fordíthaták szembe, s ebben a párharcban csak egy azétól radikálisabb programmal előzhetette vetélytársát.

Csáky mindenesetre tudta, hogy a felvidéki magyar politika belső vitáiban, mint az előző huszonvalahány évben is, a legfőbb tényező, vagyis a mindenkori magyar miniszterelnök szava a meghatározó. Ezért is volt jelentősége annak, hogy mint azt egy névtelen szerző Pozsonyból Pestre küldött bizalmas jelentéséből is tudjuk, Csáky 1941 végén Szlovákiát járva aláírásokat gyűjtött egy olyan memorandumhoz, amelyben

53 *Magyar Szó*, 1931. április 15. 2. p.

54 A szlovenszkói harmincévesek mozgalma feltehetően az Albrecht főherceg által ugyanezen időszakban Magyarországon megindított harmincévesek mozgalmától kapta az ihletést.

55 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. 39.

Esterházy leváltását követelték Bárdossy magyar miniszterelnöktől.⁵⁶ Az említett jelentésből, amelynek szerzője nyíltan Esterházy mellett tette le a voksát, az is kiderül, hogy Csákyék a Magyar Párt regisztrációja körül kibontakozott vitát⁵⁷ akarták Esterházy ellen fordítani, azzal vádolva meg őt Bárdossy előtt, hogy a szlovákiai magyarok számára hátrányos és megalázó alkut kötött a pozsonyi kormányzattal.

Támadásuk látszólag célt is ért, hiszen a magyar miniszterelnök 1941. november 14-én keltezett levelében – amelynek témáját a felvidéki párt regisztrációja jelentette – kemény szavakkal kérte számon Esterházyt ezt az ügyet, s lehetséges szankcióként a szlovákiai magyarok addig támogatásának megváltozását is felvetette.⁵⁸ Esterházy azonban már másnap részletes magyarázatot adott mindenre,⁵⁹ s tájékoztatta a magyar miniszterelnököt arról, hogy Alexander Mach belügyminiszter lényegében kész tények elé állította őt: vagy elfogadja a kormány feltételeit, és akkor végre megtörténhet a Magyar Párt regisztrációja, ha viszont elutasítja, akkor veszélybe kerül a párt működése.⁶⁰ Mivel Esterházy álláspontját a fentebb már említett ismeretlen szerzőtől származó jelentésen kívül a pozsonyi követ is megerősítette, Bárdossy is megváltoztatta véleményét,⁶¹ sőt az esetből okulva szükségét látta, hogy a szlovákiai politikusok közötti vitában személyesen tegyen igazságot. Legalábbis erre következtethetünk Kuhl Lajos pozsonyi követ 1941. december 16-án keltezett jelentéséből, amelyben egyebek között arról is beszámolt, hogy a Magyar Párt előző napi ülése a legnagyobb nyugalomban zajlott le, s Csáky tartotta magát az előző héten lezajlott megegyezéshez (kiemelés tőlem).⁶² Forrással nem tudjuk alátámasztani, de joggal feltételezzük, hogy ez említett megegyezés a magyar miniszterelnök, valamint Esterházy és Csáky között születhetett, s azt tartalmazta, hogy Csákynek le kell mondania pártelnöki ambíciójáról.

Úgy véljük, hogy a fenti egyezséggel lezárult a Magyar Párt elnöki tisztségéért folytatott harc első fordulója. Esterházy ellenfeleinek ugyanis be kellett látniuk, hogy ameddig Magyarországon az 1920-tól regnáló hagyományos politikai elit van hatalmon, addig Budapest meg fogja tartani Esterházyt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szlovákiai magyar politikában továbbra is a hagyományos konzervatív vonal maradt meghatározó, a szélsőjobb pedig nem tudott kitörni marginális pozíciójából. Nem véletlen, hogy az Esterházy-ellenes ellenzék 1942-ben és 1943-ban nem vagy alig hallatta hangját, s csupán 1944. március 19-e, Magyarország német megszállása után aktivizálódott.

56 MNL OL, K-64, 93. cs. 65. t., 857/res.pol.1941

57 A szlovák kormány gyakorlatilag három éven át halogatta a Magyar Párt regisztrációját, amely során a reciprocitás elvének jegyében elsősorban arra hivatkozott, hogy a budapesti kormányzat sem engedélyezi a Pozsony által támogatott magyarországi szlovák párt működését.

58 MNL OL, K-64, 93. cs., 65. t., 857/res.pol.1941

59 Uo.

60 A pártregisztrációval kapcsolatban részletesebben I. Molnár 2008, 158–159. p.

61 MNL OL, K-64, 93. cs. 65. t., 857/res.pol.1941.

62 MNL OL, K-64, 93. cs. 65. t. 1004/res.pol.1941.

***

A neves szlovákiai magyar baloldali író, Fábry Zoltán 1945-ben írt *A vádlott megszólal* c. esszéjében írta le a Magyar Párt vezérével kapcsolatban, hogy „Esterházy János súlyos teherterhelés volt, ki hitte volna, hogy egyszer ő is igazolásunk lesz.” (Fábry 2014, 89. p.) Megállapítása abból a szempontból kétségkívül igaz, hogy Esterházy a háborús években még akkor is nagy utat járt be, ha a világról alkotott képe meglehetősen statikus volt. Ragaszkodása a hagyományos politikai elvekhez és eszközökhöz ugyanis az idő előrehaladtával egyre inkább szembefordította a tisói rendszerrel és a németek háborújával. Hiszen amíg 1939-ben még mindennél fontosabbnak tartotta a bolsevizmus elleni hadjáratot, 1943-ra fel kellett ismernie, hogy ezt a háborút a németek elveszítették, s ez nem csupán a baloldal megerősödését fogja majd eredményezni, hanem Csehszlovákia felújítását és a München előtti határok visszaállítását is.

Folyamatos eltávolodása a tisói rendszertől nem valamiféle rideg számításból történt, hanem természetes folyamat eredménye volt, s egyaránt belejátszottak a túszerpbe kényszerített szlovákiai magyarok ellen a hatalom részéről fogantatott intézkedések,⁶³ illetve a hivatalos szlovák politikával szembeni ellenérzései. Az első nagy törést a hatalom és a magyar politikus között minden bizonnyal a szlovákiai zsidók deportálását törvényesítő parlamenti szavazás jelentette,⁶⁴ amely Esterházynek a zsidókérdésben tanúsított magatartása szempontjából is fontos cezúra. Korábban ugyanis nem határolódott el a pozsonyi kormányzat zsidókkal kapcsolatos politikájától, s például a népszámlálásról szóló törvény vitája során (1940 októberében) elmondott felszólalásában ő maga is a zsidóság túlkapásairól beszélt.⁶⁵ Az azonban, hogy 1942. május 15-én Esterházy nem szavazta meg a deportálást (utólag) törvényesítő törvényjavaslatot, még akkor is komoly üzenettel bírt, ha a Martin Sokol házelnökhöz intézett nyilatkozata során zsidóellenes beállítottságúnak mondta magát.⁶⁶ A szavazás során tanúsított magatartásával ugyanis világossá tette, hogy nem hajlandó átlépni egy határt, s mély keresztény meggyőződésének köszönhetően minden olyan megoldást elutasít, amely faji elvekre hivatkozva emberek életét veszélyezteti. Vagyis amíg a zsidóság gazdasági és társadalmi korlátozását szorgalmazó intézkedéseket elfogadta

63 A Magyar Párt statisztikái szerint 1939 és 1945 között a Pozsonyban, Illaván és más helyeken fogva tartott magyar nemzetiségűek száma elérte a 10 ezres számot. (Szalatnai 2014, 37. p.)

64 Mint ismeretes, Esterházy nem szavazta meg a szlovákiai zsidóság deportálását törvényesítő javaslatot.

65 Spoločná Česko-Slovenská digitálna parlamentná knižnica. Snem Slovenskej krajiny, 1940. Tesnopisecká správa o 46. zasadnutí snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v utorok 8. októbra 1940. str. 18–22. A dokumentum teljes szövegét I. Simon 2014b., 140–144. p. Álláspontját feltételezhetően az a félelem motiválta, hogy a zsidókat és a magyarokat ugyanabba a népszámlálási kategóriába sorolják be, hiszen az hátrányosan érintette volna a magyar közösség tagjait. (Vö. Molnár 2008, 140. p.)

66 „Legfiatalabb korom óta mindig is zsidóellenes beállítottságú voltam, s az is fogok maradni, ami ellenben nem jelenti azt, hogy hozzájáruljak egy olyan törvényhez, amely minden isteni és emberi jogot lábbal tipor.” MNL OL, K63, 463. cs. 65. t. 84/pol.1942.

(vagy legalábbis nyíltan nem szólt ellenük), addig a kitelepítésüket és fizikai veszélyeztetésüket határozottan elutasította. Sőt ő maga is besorakozott a zsidómentők közé.⁶⁷

Mindenesetre a szavazást követően a hatalom is egyre nehezebben viselte, hogy Esterházy az egyszemélyes ellenzék szerepét játssza a parlamentben. Míg korábban – az autonomista táboron belüli 1938 előtti közös ellenzéki munka idejéből hozott – személyes kapcsolatai biztosították neki a szlovák politikai elittel való közvetlen, ám sohasem túl őszinte együttműködést, 1942 után már ez sem volt érvényes, s egyfajta politikai kiközösítetté vált. Ezt az ún. Tátraexpressz-affér⁶⁸ is jelezte, amely következtében 1943 őszén megvonták képviselői mentelmi jogát, majd a következő év májusában hat hónapi börtönbüntetésre ítélték.⁶⁹

A Magyar Párt és a tisói rendszer közötti szakadék az 1944. augusztus 29-én kirobbant szlovák (nemzeti) felkelés idején még inkább tovább mélyült. Az Esterházy felügyelete alatt álló magyar pártsajtó ugyanis gyakorlatilag egyedüliként tartózkodott a partizánellenes kirohanásoktól. Sőt Szalatnai Rezső tanúságtétele szerint Esterházy kapcsolatot teremtett a felkelés beszercebányai központjával, és segítséget ajánlott annak gyógyszerek beszerzésére. (Szalatnai 2014, 55. p.) Mindazonáltal Esterházynak a felkeléshez fűződő viszonya máig nem tisztázott, mint ahogy arról is keveset tudunk, hogyan viszonyult a magyar közösség a fegyveres mozgalomhoz. Azt leginkább ambivalensnek lehetne nevezni, aminek oka az volt, hogy a felkelés területe magyar lakosságú falvakat közvetlenül nem érintett, s a felkelők is tartózkodtak a direkt magyarellenes akcióktól. Ezt egyébként egy későbbi német jelentés azzal magyarázta, hogy a felkelők számoltak Magyarországnak a németektől való leválásával, s ezért nem akartak feszültséget vinni a szlovák–magyar viszonyba.⁷⁰ Esterházynak a felkeléshez való ellentmondásos viszonyába pedig feltehetőleg az is belejátszott, hogy tisztában volt vele, hogy a felkelők esetleges győzelme felgyorsítaná a szovjetek behatolását a régióba – amivel ő bizonyára nem szimpatizált.

Bár Esterházynak a szlovák elittel való kapcsolata folyamatosan romlott, ezt némileg ki tudta egyensúlyozni, hogy 1944 tavaszáig Budapest támogatása biztos hátteret teremtett számára. Magyarország német megszállásával és a németekkel mindenben kollaboráló Sztójay-kormány kinevezésével azonban egyre inkább légüres térbe került a politikája, hiszen a Sztójay és Jaross nevével fémjelzett kormányzat támogatását már nem bírhatta, s azok politikájától ő maga is elhatárolódott. 1944 őszén ugyanis egy olyan memorandumot próbált Max Grässli pozsonyi svájci követ segítségével a Svájcban tevékenykedő disszidens magyar diplomaták csoportjához eljuttatni, amelyben a hivatalos Magyarországtól eltérő álláspontját prezentálta (Szalatnai 2014, 54. p.; Molnár 2008, 2002. p.). Mindez

67 Esterházy zsidómentő volta ismételtelen sok vita tárgya. Azok a közvetett és közvetlen bizonyítékok azonban, amelyeket Molnár Imre a kutatásai során felgyűjtött, minden kétséget kizáróan igazolják, hogy az Esterházy család (elsősorban nővére, Lujza) és maga Esterházy János is segített üldözött zsidóknak. (Vö. Molnár 2008, 181–187. p.)

68 1943 nyarán Esterházy, miután hiába várta a poprádi állomáson a Tátra-expressz érkezését, becsmérlően szólt a Szlovák Köztársaságról. („Ez egy közöséges svindli, mint minden ebben az országban!”)

69 Börtönbüntetésének letöltését azonban a háború végéig már nem kezdte meg.

70 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 38–44.

persze bizonyos mértékig csak feltételezés, hiszen a memorandumnak csak a létezése igazolható, maga a dokumentum elveszett, s így annak pontos tartalmát sem ismerjük. A memorandum létrejötte mindenesetre azt jelzi, hogy Esterházy ekkor már tudatosan készült a német vereség utáni időkre, s abban reménykedett, hogy magatartása megfelelő útlevele lesz számára ahhoz, hogy a háború utáni Csehszlovákiában továbbra is betölthesse a magyar kisebbség politikai vezetőjének a szerepét.

Esterházy párton belüli ellenzéke Magyarország német megszállását olyan változásként értelmezte, amely utat nyithat az ambícióiknak. Abban bíztak, hogy a megváltozott helyzetben (a korábbinál még inkább) német befolyás alá került Budapest nem fogja tovább tartani Esterházyt, illetve a magyarországi változások a szlovákiai Magyar Párt tagjaival is megértetik az irányváltás szükségességét. Feltehetően ezen aspirációk nyomán született meg az a röplap is, amelyről ismét csak közvetett forrásaink vannak. A szlovák Állambiztonsági Központnak (UŠB) a pozsonyi kormányhoz címzett 1944 júniusi jelentése⁷¹ ugyanis egy Esterházy-ellenes röplap dobsinai és eperjesi felbukkanásáról számolt be. A röpirat tartalmáról a rendőrségi jelentésből annyi tudható, hogy az Esterházy-nak címzett kérdések formájában volt megírva. A vitairatot Pozsonyból küldték szét a Magyar Párt vidéki irodáinak, s az Esterházyval szemben abban megnevezett vádak egyike a pártvezérnek a zsidókérdésben tanúsított magatartása volt. A röpirattal foglalkozó jelentés a Magyar Párton belüli ellenzék vezéréként Csáky Mihályt nevezte meg, a röplap lehetséges szerzőjeként pedig a besztercebányai Halócius Kálmánt (valójában Halécus – SA), vagy azt a Brogyányi Kálmánt, aki a szlovák állambiztonság információi szerint az előző naptári évben egy Esterházy ellen irányuló memorandumot terjesztett a budapesti kormányzat elé.

Az UŠB által említett röplapnak azonban komolyabb visszhangja nem volt, ami összefüggött azzal a ténnyel, hogy a párton belüli ellenzéknek – bármiféle mediális megjelenés lehetőségének a hiányában – kevés lehetősége volt a közvélemény befolyásolására. Hiába volt Csáky Mihály a párt alelnöke és a SZMKE elnöke, ha a párt mindkét lapja, a *Magyar Hírlap* c. napilap és a *Magyar Néplap* c. hetilap Esterházy ellenőrzése alatt állt, s szerkesztőik elutasították Csáky irányvonalát. A *Magyar Hírlap* főszerkesztőjéről, Somos Elemérről egy 1944 októberében keltezett SD-jelentés mint teljesen németellenes beállítottságú, sőt mi több, a bolsevizmussal szimpatizáló egyénről számolt be.⁷²

Az 1944. október 15-i sikertelen kiugrási kísérlet és az azt követő nyilas hatalomátvétel még inkább polarizálta a Magyar Párt addig sem egységes vezetését. Nem nyitott újabb frontot, csupán a már meglévő szakadékot tette még nyilvánvalóbbá, hiszen Szálasiék megítélésében már nehéz lett volna bármiféle látszategységet is prezentálni. Az SD pozsonyi irodája a nyilas hatalomátvétel napjaiban keltezett jelentésében ennek megfelelően határozott különbséget tett a pártvezetés Esterházy mögött álló csoportja és a pártvezetés ún. németbarát frakciója között.⁷³ Az elsőbe Cotelly Jánost, a pártvezetés ügyvédjét, Neumann Tibort, a pozsonyi pártszervezet elnökét, Stelzer Lajos pártigazgatót, valamint a pártsajtó vezéralakjait, Somos Elemért, Szalatnai Rezsőt és Peéry Rezsőt sorolta. Ez utóbbi két személyt szalonbolseviknek nevezi a jelentés, s utal arra,

71 SNA, f. ÚŠB, šk. 623, č. 209-623-135, č. 17448/1944.

72 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 1135.

73 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 8.

hogy egykor a baloldali Sarló mozgalom tagjai voltak. A velük szemben elhelyezkedő németbarát és nemzetiszocialista vonalhoz Duka Zólyomi Norbertet, Ludwig Aurélt, Brogyányi Kálmánt, Csáky Mihályt és annak szepességi munkatársát, Koromzai Frigyeszt sorolja a jelentés.⁷⁴ A német forrás úgy véli, hogy a Magyar Párt nem tud lépést tartani a Magyarországi fejlődéssel, s ajánlásként fogalmazza meg az Esterházy-csoport tagjainak esetleges letartóztatását,⁷⁵ valamint azt, hogy a pártot a Duka-Zólyomi és Csáky által vezetett „pozitív” erőkkel konzultálva kell átalakítani.

A nyilas puccs utáni időszakban az SD pozsonyi irodájából Berlinbe küldött jelentések meglehetősen sokat foglalkoztak a Magyar Párt ügyeivel, illetve azzal, hogyan viszonyulnak a szlovákiai magyarok a magyarországi eseményekhez. Információik azonban több esetben ellentmondásosak voltak, s láthatóan nagyban függtek informátoraik személyes véleményétől. Az azonban kicseng belőlük, hogy a szlovákiai magyarok között nyilas szimpatizánsok csak elenyésző számban találhatók. A beszámolók abban is egyetértenek, hogy Horthy bukása azonnal felpezsdítette a Magyar Párt belső viszonyait, s az Esterházy-ellenes szárny – függetlenül attól, hogy ők maguk nyilas meggyőződésűek voltak-e – felismerte a lehetőséget az addigi pártvezetés lecserélésére.

A Magyar Párt lehetséges átalakításának kapcsán két fontos mozzanat került előtérbe. A pártsajtó kérdése és a párt vezérének a személye. Mint már jeleztem, a Pozsonyban megjelenő két magyar lap fontos támasza volt Esterháznak, ám – elsősorban a gazdasági háttérük miatt – Budapest akaratától sem voltak teljesen függetlenek. Sőt az is bonyolította a helyzetet, hogy mindkét lapot abban a Concordia Nyomdában nyomták, amely az Esterházyval szemben álló Jabloniczky János ellenőrzése alatt állt, aki ezt a pozícióját megpróbálta kihasználni. A nyilas hatalomátvétel után például úgy, hogy papírhányra hivatkozva a nyomda leállítását jelentette be, de a német biztonsági szervek információi szerint valójában az volt a célja, hogy Esterházyt a lapok irányvonalának megváltoztatására bírja.⁷⁶ A zsarolás alól Esterházy csak a *Magyar Hírlap* kiadásának beszüntetésével tudott kibújni, s megakadályozni ezzel, hogy a lap bármilyen módon a nyilas propaganda eszközüvé váljon. (Molnár 2008, 205. p.)

A *Hírlap* leállása után a Magyar Párt egyedüli kommunikációs eszköze a *Magyar Néplap* maradt, amely továbbra is a pártvezér ellenőrzése alatt állt. Ezért Ludwigék két lehetséges forgatókönyvben gondolkodtak: valamelyik magyarországi nyilas szellemiségű lap behozatalában, vagy egy hasonló szemléletű szlovákiai magyar lap indításában. Csakhogy a feltételek egyikhez sem voltak adottak. Az elsőt a szlovák hatóságok bizonyára nem támogatták volna, a második esetében pedig a megfelelő gazdasági háttér hiányzott, nem beszélve a belügyminisztérium engedélyéről.

74 A Magyar Párt németbarát szárnyáról a pozsonyi Területi Nemzetbiztonsági Hatóság előtt 1945. április 24-én tett vallomásában Esterházy János Duka-Zólyomi Norbert, Brogyányi Kálmán, Csáky Mihály és Ludwig Aurél mellett Pécsi Jenőt, Rácz Árpádot, Brogyányi Bélát említette, s jelezte, hogy később Cotelly István is csatlakozott hozzájuk. Vö. Archiv bezpečnostních složek, Praha; f. 215 Růžné bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945, 215-51-81.

75 „Weiter ist als Sofortmassnahme die Festnahme der als bedenklich zu betrachtenden Vertreter die magyarischen Volksgruppe und Presse zu erwähnen.” BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. 8.

76 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/214, 82-83.

A nagyobb problémát azonban mégis a pártvezér személyének a kérdése jelentette, hiszen mint az SD bizalmi emberének, Franz Böhmnek az október 16-án Duka-Zólyomi Norberttel és Ludwig Auréllal folytatott magánmegbeszéléséből is kiderült,⁷⁷ a németbarát szárny képviselői úgy vélték, hogy Esterházy Horthy bukása után sem változtat majd addigi politikáján, s ezért kívánatosnak neveztek az általuk Bethlen követőjének mondott politikus eltávolítását.

Esterházy esetleges leváltása felvetette az utódlás kérdés, s nyilvánvalóvá tette, hogy nem lesz könnyű megfelelő jelöltet találni. Ha a nyilas eszmék iránti elkötelezettség lett volna a mérce, akkor az 1939-es nemzetiszocialista pártalapítási kísérlet kapcsán már említett Kubovszky János lehetett volna a befutó. Ő azonban politikailag jelentéktelen figurának számított, s komolyan szóba sem jött a neve. Az egyébként német anyanyelvű Jabloniczky neve ugyan felmerült, róla azonban az volt a németek véleménye, hogy jelleme nem kifogástalan, s a magyarok között eleve népszerűtlen a személye.⁷⁸ Így az egyedüli komoly jelöltnek – mind a németek, mind Budapest számára – Csáky Mihály mutatkozott. A pozsonyi SD által a budapesti SD-nek küldött jelentés⁷⁹ már október 20-án Csákyt jelölte meg lehetséges pártelnökként, akit a német fél számára elfogadható, erkölcsileg és jellem szempontjából támadhatatlan személyként jellemeztek.

A németek azonban nem kívántak túl aktív szerepet játszani ebben az ügyben, s inkább Budapest kezdeményezését várták. A Kemény Gábor vezette nyilas külügyminisztérium számára, amely saját struktúrájának kiépítésével és az új – hungarista – külpolitikai kialakításával volt elfoglalva, azonban nem a szlovákiai Magyar Párt ügyének megoldása volt a prioritás, illetve arra csak a pozsonyi magyar külképviselet bizonyos fokú átalakítását követően kerülhetett sor.

A pozsonyi magyar követség átalakításával megbízott Ferber Viktor szinte a semmiből jelent meg a színen.⁸⁰ Ferber bár 1941-ben belépett a Magyar Megújulás Pártjába, nem csupán a diplomáciában, hanem a politikában is teljesen új embernek számított, hiszen 1944 októberéig a főti Károlyi-birtokok gazdasági intézőjének a tisztjét töltötte be. Amikor azonban megkapta a SAS behívóját, hogy a katonai szolgálatot elkerülje, Zech Lilla bárónő ajánlásával külügyi szolgálatba jelentkezett. S nem is hiába, hiszen szinte azonnal behívták külügyi tanfolyamra, egy hónappal később (november 16-án) átvehette diplomata útlevelét, s nyilas pártmegbízottként azonnal Pozsonyba küldték, hogy az ottani követség belső viszonyait felmérje. Első pozsonyi útjáról visszatérve, december 7-én megkapta végleges megbízását: a pozsonyi követség propagandaattaséja, 1945 januárjától pedig tanácsosa, s mint rangidős a követ helyettese lett.⁸¹

77 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 13-14

78 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 34-37.

79 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 1135.

80 Ferber életével és pozsonyi küldetésével kapcsolatban I. az ellene 1945–46-ban lefolytatott népbírósi eljárás során keletkezett aktát: Budapest Főváros levéltára (BFL), f. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék, Nb. 460/46.

81 MNL OL, K-707, 1. cs, 1. t. 22416/1944. Pozsonyi megbízását külügyi tapasztalat híján szlovák nyelvtudása indokolta, hiszen egy Pozsony megyei szlovák lakosságú településen, Jabláncan született.

Ferber kettős céllal érkezett a szlovák fővárosba: a pozsonyi követség átszervezése mellett a szlovákiai magyar kisebbség ügyeit is új alapokra kellett helyeznie. Megbízólevele szerint a Magyar Párt szervezeti és személyi átszervezése mellett újra kellett indítania a *Magyar Hírlapot*, s a *Concordia Nyomda* ügyeinek megvizsgálása után döntenie kellett annak esetleges átalakításáról is.⁸²

Miután novemberi útja során alaposan feltérképezte a pozsonyi viszonyokat, decemberben már azzal a konkrét felhatalmazással érkezett Pozsonyba, hogy az Esterházy – Csáky cserét mindenképpen véghez vigye.⁸³ A december 14-én a pozsonyi SD vezetőjével, Josef Witiskával folytatott beszélgetés során⁸⁴ a német felet arról is informálta, hogy bár a pozsonyi magyar követ még a helyén van, az óév végéig megtörténik a követség személyi állományának teljes kicserélése, s a jelenlegi állományból csupán a „pozitív szemléletű” katonai attasé marad majd a helyén. Elmondta, hogy Pesten már döntöttek Esterházy leváltásáról, csupán annak módja kérdéses még. Ferber szerint felmerült a pártvezér erőszakos eltávolítása is, ezt azonban Pozsony érzékenységre való tekintettel – hiszen a Szlovák Köztársaság parlamenti képviselőjéről volt szó – elvetették. Szóba jött az a megoldás is, hogy Budapest hivatalosan is kérné Pozsonyt, hogy Esterházyt fosszák meg mandátumától, ami megfelelő hátteret teremthetne a pártelnöki tisztségéből való leváltásához is, ám ez túl hosszadalmasnak tűnt. Mindenesetre Ferber jelezte, hogy Szálasi szívesen utazna Pozsonyba, hogy Tiso elnökkel tárgyaljon, amely megbeszélés során a Szlovákia területén tartózkodó és harcoló magyar katonai egységek problémája mellett a Magyar Párt ügyei is napirendre kerülhetnének.⁸⁵

Noha a fent idézett beszélgetés során Ferber még meglehetősen bizonytalanul nyilatkozott Esterházy eltávolításának a lehetséges módzatairól, a következő napokban felgyorsultak az események. Budapesten ugyanis úgy döntöttek, nem várnak tovább, s kihasználva azt, hogy Esterházy János november 30-tól budapesti lakásában tartózkodik, megpróbálják Pozsonytól függetlenül megoldani az MP elnökének a kérdését. Arra nézve, hogy a felvidéki politikus miért utazott Budapestre, nem tájékoztatnak a források. Visszaemlékezésében Esterházy Lujza is csak egy fél mondatot ejt el arról, hogy öccse karácsony előtt ért vissza Budapestre, ahol barátait látogatta meg. (Esterházy 1991, 145. p.) Esterházy pesti tartózkodása mögött – amely mintegy három hétre nyúlt – azonban más okok is lehettek. S még csak nem is a családjával való találkozás, hiszen bár felesége 1940-től külön élt tőle, s gyerekeikkel együtt Budapestre költözött, a gyerekek (a Budapestet ért bombatámadások miatt) 1944-ben már Újlakon tartózkodtak. Vagyis Esterházy politikai célokkal utazhatott a magyar fővárosba, miközben tudnia kellett, hogy ott kevésbé van biztonságban, mint Pozsonyban, hiszen értesülnie kellett a nyilas kormányzat személyére irányuló figyelméről. Így vélhetően nem érte váratlanul, hogy – mint ez a pozsonyi rendőrségen 1945. április 24-én tett vallomása-

82 Uo.

83 Meg kell jegyezni, hogy Csákyt Ferber nem tartotta nyilas érzelműnek, ám Budapest szempontjából mindenképp alkalmasabbnak a párt vezetésére, mint Esterházyt.

84 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 57–61.

85 Szálasi pozsonyi hivatalos látogatásának a tervét több más forrás is megerősíti, ám a látogatásra végül nem került sor.

ból is kiderül⁸⁶ – december 16-án két detektív kereste fel pesti lakásán, akik a külügyminisztérium nyilas pártmegbízottjának, Bagossy Zoltánnak a parancsára először a budapesti rendőrkapitányság, majd a Külügyminisztérium épületébe vezették.⁸⁷ Itt Bagossy – ezt ismét Esterházy vallomásából tudjuk – arra akarta kényszeríteni, hogy mondjon le pártelnöki tisztségéről, s – mivel a párt alapszabálya erre felhatalmazta – új pártelnököt nevezzen ki a saját maga helyére. Bagossy lehetséges jelöltként Brogyányi Kálmánt, Duka-Zólyomi Norbertet és Pécsi Jenőt nevezte meg. Esterházy azonban, arra hivatkozva, hogy a megnevezett személyek múltja ezt nem teszi lehetővé, s hogy az új elnök személyét illetően a szlovák vezetéssel is illik konzultálnia, ezt visszautasította.⁸⁸ Bagossy ezt követően Csáky Mihály kinevezését kérte Esterházytól, aki azonban ezt azzal hátrította el, hogy a szepességi politikus ezt úgy sem fogadná el.⁸⁹ Végül egyfajta kompromisszum született, s abban egyeztek meg, hogy Esterházy ugyan szabadon távozhat, de miután visszatér Pozsonyba, lemond a Magyar Párt és a Pozsonyi Takarékpénztár élén betöltött tisztjéről.⁹⁰

Ezt követően Esterházy szabadon eltávozhatott, majd néhány nap múlva visszautazott Szlovákiába. December 21-én a nyilasok bizalmát szintén nem bíró Kuhl Lajos pozsonyi magyar követhoz látogatott, akinek beszámolt a Pesten vele történekről. A Kuhllal folytatott beszélgetést követően – a pesti történekről jól értesült – Ferber hívta be őt az irodájába. Erről a beszélgetésről két nem teljesen egybehangzó forrás áll rendelkezésünkre. Az első Esterházy már említett 1945. áprilisi vallomása, a második pedig a német biztonsági szolgálat jelentése,⁹¹ amely Ferber Viktor közlésén alapul. Esterházy úgy emlékezik vissza, hogy miután Ferber a Budapesten tett ígéretének a beváltására szólította őt fel, először elutasította azt, s csak Ferber nyomására volt hajlandó ígéretet tenni rá.⁹² A német forrás szerint viszont Esterházy azt jelentette ki Ferber előtt, hogy szívesen lemond a pártelnöki tisztségéről, de csak akkor, ha a párt alkalmazásában álló tisztviselők végkielégítést kapnak. Ferber ezt elutasította, s – közlése sze-

86 Zápísnica napísaná dňa 24. apríla 1945 na národnej bezpočnosti. ABS Praha, f. 215, 215-45-4, S. N.

87 Uo.

88 Furcsa fíntora a sorsnak, hogy a Bagossy által javasolt három személy mindegyike baloldali múlttal rendelkezett. Brogyányi és Duka-Zólyomi sarlósok voltak, Pécsi Jenő pedig a tanácsköztársaság bukása után emigrált Csehszlovákiába (a németek szerint Kun Béla munkatársa volt). Először Nyitrán telepedett le, ahol a baloldali *Testvériség* c. lap szerkesztője volt. Mártonvölgyi László nyitrai tartózkodása kapcsán „vörös gimnáziumi igazgatóként” emlegeti (Vö. Mártonvölgyi 1976, 175. p.) 1938 után a pozsonyi magyar internátusnak a Magyar Párt által megbízott igazgatója volt. (Vö. Fogarassy 1991, 1238. p.)

89 Esterházynek ezt a véleményét a valóság végül igazolta. Molnár Imre – forrása megnevezése nélkül – azt írja monográfiájában, hogy 1945 januárjában a főhadiszállását akkor már Szombathelyen berendező Szálasi Ferenc magához kérte Csákyt, s felkérte, hogy vegye át a Magyar Párt vezetését. Csáky azonban ezt a felkérést nem fogadta el. (Molnár 2008, 207. p.)

90 Esterházy vallomását arról, hogy mi történt vele Budapesten, a korabeli német jelentések is alátámasztják.

91 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 71.

92 Zápísnica napísaná dňa 24. apríla 1945 na národnej bezpočnosti. ABS Praha, f. 215, 215-45-4, S. N.

rint – csak azzal tudta rábírní Esterházyt a feltétel nélküli lemondásra, hogy – az SD segítségével – egy egész napra bezárta őt.

Mindenesetre Esterházy december 27-re összehívta a pártvezetést, amely előtt bejelentette, hogy 1945. január 1-jei hatállyal lemond pártelnöki tisztségéről. Az elnökségi ülésen arról is döntöttek, hogy az új elnök megválasztásáig Stelzer Lajos pártigazgató, Esterházy híve vezeti a pártot. Másnap, december 28-án Esterházy először Hans Ludin német, majd pedig Kuhl Lajos magyar követet kereste fel, s bár azok minden bizonnyal már tudtak róla, velük is közölte döntését.⁹³ A beszélgetés során a német követ arra kérte a magyar politikust, hogy amíg az ügy nem rendeződik, csak magánemberként szerepeljen, ám utalt arra is, hogy ha a dolgok egyenesbe jönnek, akkor Esterházy akár vissza is vonhatná lemondási nyilatkozatát. Ezt a lehetőséget egyébként maga Esterházy sem zárta ki.

A pártelnöki tisztségről történő lemondását Esterházy a *Magyar Néplap* december 30-i – ez volt a lap utolsó megjelenése – számában jelentette be a szélesebb nyilvánosságnak.⁹⁴ Visszalépésének indokaként azt nevezte meg, hogy a megváltozott körülmények között (ez nyilvánvaló utalás volt a magyarországi fordulatra) nem tudná úgy szolgálni a szlovákiai magyarok ügyét, ahogyan eddig tette, és ahogyan szeretné. A nyilatkozatot leközlő *Magyar Néplap* még két fontos információt osztott meg az olvasókkal: Esterházy bejelentette – a közel két hónapja szünetelő – *Magyar Hírlap* felszámolását, de egyben azt is, hogy képviselői mandátumát megtartja, s továbbra is a szlovákiai magyarok legális képviselőjének tartja magát.⁹⁵

Vagyis miközben Esterházy lemondása az első pillantásra Ferber és az Esterházy-ellenes erők győzelmét jelezte, a valós helyzet ennél összetettebb és Esterházy számára sokkal kedvezőbb volt. Esterházy ugyanis el tudta kerülni, hogy saját maga nevezze ki utódját, amely feladat így a vele szimpatizálók befolyása alatt álló elnökség kezébe került. Másrészt ideiglenes helyettesítője az a Stelzer Elemér lett, aki feltehetően mindenben egyeztetett vele, hiszen a pártiroda amúgy is Esterházy felügyelete alatt maradt. Esterházy – Ludin intésével ellentétben – továbbra sem csak magánemberként viselkedett, ami a külső megfigyelők számára azt az alternatívát erősítette, hogy csupán taktikai okokból lépett vissza. Többek között ez volt a véleménye az SD-nek is, amely – magyar forrásokra hivatkozva – már január elsején azt valószínűsítette, hogy ha a pártelnökség összeül, ismét Esterházyt fogják elnökké választani.⁹⁶ Egy másnap készült jelentés pedig azt a véleményt is megfogalmazta, hogy a pártiroda továbbra is az angolbarát és németellenes körök propagandájának központja lesz, ami azokat igazolja, akik úgy vélték, hogy hiba volt, hogy nem tartóztatták le Esterházyt.⁹⁷

Az Esterházyval szemben álló helyzetét azonban leginkább az zavarhatta, hogy továbbra sem találtak olyan ellenjelöltet, aki egyszerre lett volna megfelelő Pozsony, Berlin és Budapest számára, s akit a párton belül is akceptáltak volna. Az éveken keresztül favorizált Csáky Mihállyal szemben ugyanis már a karácsonyi ünnepek előtt

93 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 72 – 74.

94 *Magyar Néplap*, 1944. december 30. 1. p.

95 Uo.

96 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 80.

97 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 118.

felvetődött egy súlyos ellenérv: felesége zsidó származása.⁹⁸ Szóba jött még Pécsi Jenő, de neki a múltja jelentett súlyos terhet, illetve Duka-Zólyomi Norbert is aspirált az elnöki tisztségre,⁹⁹ de ehhez nem volt megfelelő támogatottsága a pártvezetésen belül. Esterházy számára kedvező volt az is, hogy a három érintett hatalmi központ közül kettő meglehetősen passzív volt. Leginkább Pozsony, amely – bár lehet, hogy csak a releváns szlovák források hiánya kelti ezt a látszatot – láthatóan nem is akart aktívan fellépni ebben az ügyben. De a németek is meglehetősen tartózkodóan és óvatosan viselkedtek, amibe talán az Esterházy és Ludin közötti korrektnek mondható viszony is közrejátszhatott.

Így a nyilas kormányzatnak lényegében egyedül és erőből lenyomva kellett volna megoldania a helyzetet, ami – s ebben bizonyára belejátszott a kellő diplomáciai tapasztalat és kapcsolatrendszer hiánya – nem ment. Amikor aztán látták, hogy Esterházy saját visszatérését készíti elő, ők is más megoldásokat kezdtek keresni. Már az óév utolsó napjaiban döntést hoztak arról, hogy a *Magyar Hírlap* helyett *Magyar Szó* néven egy új, nyilas szellemiségű napilapot indítanak, január első napjaiban pedig egy új párt alapításának az ötletével álltak elő. Ferber ugyanis arról tájékoztatta Karmasint és Ludint, hogy – mivel a Magyar Párt átalakítása akadályokba ütközik – Budapest a Magyar Néppárt engedélyezését fogja kérni a pozsonyi kormánytól.¹⁰⁰ Mint elmondta, az új pártot a feltétlen német és szlovákbarátság jellemzi majd, s minden eszközzel támogatni fogja a háború folytatását.¹⁰¹ Sőt még arra is ígéretet tett kormánya nevében, hogy az új párt kialakításában nem követik a hungarista külsőségeket, s a párt szimbólumait illetően különös figyelemmel lesznek majd a szlovák kormányzat érzékenységeire. Az elképzelés részét képezte, hogy az új párt létrehozásával párhuzamosan a Magyar Párt irányítását egy háromtagú bizottság kezébe juttassák át (Ludwig, Duka-Zólyomi és Brogyányi), amelynek az elsődleges feladata a párt feloszlításának az előkészítése lesz. Ezzel egy időben pedig Budapest arra fogja kérni a szlovák vezetést, hogy fosszák meg Esterházyt a képviselői mandátumától, mivel a gróf magatartása ellentétes a Szálasi-kormányzat irányával, így nem képviselheti a magyar népcsoportot a szlovák parlamentben.¹⁰²

Az SD jelentéséből kiderül, Ferber valójában nem csupán tájékoztatni akarta a német felet, de egyben arra is felkérte azt, hogy közvetítsen Budapest és Pozsony között, és segítsen elfogadtatni Tisóékkal az új párt alapításának ötletét. Ludin azonban kitérő választ adott, s jelezte, hogy ilyen fontosságú ügyben Berlin jóváhagyása nélkül nem hozhat döntést.

98 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 69.

99 Duka-Zólyomi pártelnöki aspirációit Szalatnai Rezsőnek a pozsonyi népbíróság előtt tett vallomása tartalmazza. ŠA Ba, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

100 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 84 – 86.

101 A Magyar Párt németbarát körei már december folyamán felajánlották a németeknek, hogy szlovákiai magyarokat toboroznának a Waffen SS-be, amelyet a Magyarországi harcokban vetnének be. Ez ügyben Brogyányi tárgyalt is a bécsi SS egy meg nem nevezett tagjával. BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. december 12.

102 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 84 – 86.

Az MP elnökségének közelgő, január 11-re kijelölt ülése előtt a szembenálló táborok erős aktivitást mutattak. Az Esterházy mögött álló politikusok és közéleti személyiségek Albert Gusztáv fogadóijában tartottak rendszeres összejöveteleket, ahol többek között a párt vezető politikusai mellett Hladik Ágoston szentszéki ülnök is rendszeresen megjelent.¹⁰³ A velük szemben felsorakozók, akik ún. munkafrontba tömörültek, január 8-án beszélték meg a további lépéseiket.¹⁰⁴ Ezen a megbeszélésen számos vád fogalmazódott meg Esterházyval szemben. Egyebek között az, hogy a párt vagyonát saját céljaira használta fel, de az is, hogy a német népcsoporttal és annak vezetőjével, Karmasinnal rossz viszonyt ápolt, s egyedül Ludinnal alakított ki normális kapcsolatot. De a szemére vetették azt is, hogy a hivatalos szlovák köröket mellőzi, s helyettük – abban a reményben, hogy ha Csehszlovákia újjáalakul, továbbra is tényező maradhat – csehszlovákista politikusokkal barátkozik.¹⁰⁵

A január 11-re kitűzött ülés azonban, amelyen az új pártelnököt is meg kellett volna választani, a távolmaradók nagy száma miatt elmaradt, s így az elnökválasztást január 15-re halasztották.¹⁰⁶ Ám 15-én ismét elhalasztották az ülést, ezúttal január 26-ra.¹⁰⁷ Eközben egy négytagú pártbizottság kijelölésére is sor került, amelynek a párt irányítását át kellett volna vennie, s amelyben a konzervatív erőket Stelzer és Garzuly, a németbarát szárnyat pedig Duka-Zólyomi és Ludwig képviselte. A bizottság szerepe részben tisztázatlan. Duka-Zólyomi Norbert az ellene folyó népbírói perben ugyan úgy nyilatkozott, hogy a bizottság célja elsősorban az volt, hogy megakadályozza a párt nyilas szellemiségű átalakítását,¹⁰⁸ aminek érdekében 1945. január 20-án Stelzer Lajos lakásán három pontba foglalták azokat a feltételeket, amelyek mellett hajlandóak átvenni a párt irányítását. Ezek a következők voltak: 1. A Magyar Párt nem alakul át nyilas párttá; 2. A Magyar Pártot nem oszlatják fel, s nem alakul helyette nyilas szellemiségű párt; 3. A Magyar Párton belül nem vezetnek be totalitárius szabályokat. Ezután a feltételeket Ferber elé terjesztették, aki elfogadta azokat.¹⁰⁹ Duka vallomását azonban nem árt óvatosan kezelnünk. Egyrészt azért, mert saját védelmében elmondott szavairól van szó, másrészt azért, mert az általa elmondottak ellentmondásban vannak más – a jelen tanulmányban már idézett – forrásokkal.

A január 26-i ülésen azonban mégsem a négytagú pártbizottságot választották meg a párt élére, hanem az Esterházy-tábor jelöltjét, Garzuly Ferencet.¹¹⁰ A német források által Horthy és Esterházy követőjeként jellemzett, s állítólag a partizánokkal is kapcsolatokat fenntartó Garzuly megválasztását a magyar követség nyilas megbízottja,

103 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 26

104 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 91 – 92.

105 Uo.

106 Uo.

107 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 118–121. Molnár Imre január 13-át jelöli meg a pártvezetőség ülésének időpontjaként, s ekkorra teszi Garzuly jelölését is az elnöki tisztségre. (Vö. Molnár 2008, 207. p.)

108 Duka-Zólyomi Norbert 1947. december 5-én benyújtott felülbírálati kérelme. ŠA Ba, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

109 Uo.

110 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 124 – 125.

Ferber Viktor a Szálasi vezette kormány elleni provokációnak minősítette, s bejelentette, hogy a pozsonyi követség minden további támogatást megtagad a Magyar Párttól.¹¹¹

Garzuly megválasztása valójában egy jól eljátszott színjáték volt, amellyel Esterházyék időt akartak nyerni. Garzuly ugyanis nyolc nap haladékot kapott, hogy eldöntse, vállalja-e a felkérést, majd – mint azt előre sejteni lehetett – február 2-án bejelentette, hogy visszalép a jelöléstől. Másnap, február 3-án pedig az ebből az alkalomból összeülő elnökség ismét Esterházy Jánost választotta meg a Magyar Párt elnökének.¹¹² Vagyis bekövetkezett az, amit az SD jelentései már január első napjaiban megjósoltak, Esterházy János hivatalosan is visszatért a Magyar Párt élére.

Esterházy újraválasztása véglegesen eldöntötte a Magyar Párton belüli pozícióharcokat. A budapesti nyilas kormányzat, illetve annak pozsonyi hívei ebben a harcban vereséget szenvedtek, s el kellett fogadniuk, hogy a Szlovákiában működő Magyar Párt továbbra is az Esterházy János által képviselt keresztény értékek mentén, a náci és nyilas ideológiát elutasítva fog politizálni. Vereségüket azonban nehezen viselték. Ferberék Esterházy újraválasztását egyenesen ellenséges magatartásként értékelték, ezért a régi-új pártelnöknek és Révay Jánosnak, a Szlovákiai Magyar Testnevelési Szövetség elnökének megtiltották, hogy belépjenek a követség területére,¹¹³ a párttól pedig minden anyagi és erkölcsi támogatás megvontak. De megorroltak a pozsonyi kormányzatra is, mivel úgy vélték, hogy Esterházy komoly háttértámogatást kapott a szlovák kormányhivataltól és a védelmi minisztériumtól.¹¹⁴ Sőt mi több, úgy vélekedtek, hogy az a hitel, amelyhez ezekben a napokban az MP vezetése hozzájutott, s amelyből rendezni tudta legfontosabb adósságait, szintén a pozsonyi kormány köreiből származott.

Ferberéknek a szlovák kormánnyal szembeni bizalmatlanságát erősítették a már régóta tervezett nyilas szellemiségű lap, a *Magyar Szó* elindítása körüli problémák is. Az SD információi szerint ugyanis a február 10-én a standokra került lap első száma tartalma már január 9-re összeállt,¹¹⁵ ám a szlovák hatóságok nem adtak engedélyt a lap kiadására.¹¹⁶ A segítség ezúttal német részről érkezett, a *Magyar Szó* végül – a belügyminisztériumi engedélyezést megkerülve – az SS Standarte „Kurt Eggers” Kommando Slowakei kiadásában jelent meg. Főszerkesztője a – magyarul nem beszélő – német Henrich Klöne volt, helyettese pedig Brogyányi Mihály, de a lap munkatársai közé tartozott Duka-Zólyomi Norbert is. A február 10-e és március 29-e között megjelenő lap története azonban több szempontból is kudarc. A Magyar Párt vezetése bojkottálta a lapot, amelynek példányai nem fogytak, ráadásul a német győzelembe vetett hit és a nyilas eszmék sem jelentek meg benne olyan mértékben, mint azt sokan elvárták volna.

111 Uo.

112 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 126 – 127.

113 BFL, f. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék, Nb. 460/46.

114 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 126 – 127.

115 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 118 – 121.

116 A korabeli szlovák–német viszony érdekes mozzanatának tűnik, hogy bár a német követség egyenesen Haššík nemzetvédelmi miniszterhez fordult a lap engedélyezése ügyében, a szlovák fél elutasította azt. Indoklásában elsősorban a Szlovákia területén tartózkodó magyar honvédek és menekültek viselkedésére és a szlovák lakosság érzékenységére hivatkozott. ŠA Ba, f. Okresný ľudový súd, č. 250/1946.

Epilógus

Miután március utolsó napjaiban a Tiso-rezsim adminisztrációja elhagyta Pozsonyt, oda 1945. április 4-én a Vörös Hadsereg vonult be. Mint ismeretes, 1945. április 19-én a szlovákiai magyar közélet és a Magyar Párt Esterházy mögött álló frakciójának több fentebb már említett tagja (Stelczer, Neumann, Czibók, Garzuly, Peéry, Szalatnai) egy, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak címzett memorandumot írt alá, amelyet Gustáv Husáknak és Tomáš Tvarozeknek nyújtottak át.¹¹⁷ A memorandum azonban, amelyben a szlovákiai magyarok demokratikus magatartását és a fasizmustól való elhatárolódásukat emelték ki, válasz nélkül maradt, sőt a szlovák hatóságok a következő napokban a Magyar Párt több vezetőjét is letartóztatták – függetlenül attól, hogy azok a jelen tanulmányban jelzett vitában melyik oldalon álltak. Közülük lényegében csak Esterházy János sorsa közismert. Őt a Szovjetunióba hurcolták, távollétében pedig a Szlovák Nemzeti Bíróság 1947. szeptember 16-án halálra ítélte. A szovjetek 1949 áprilisában adták ki a magyar politikust Csehszlovákiának. Kivégzésére azonban nem került sor, mivel 1948 júniusában Klement Gottwald köztársasági elnök a hozzá eljuttatott számos kegyelmi kérvényt figyelembe véve életfogytiglanira változtatta büntetését. Esterházy János 1957-ben a morvaországi Mírov börtönében hunyt el. Személyének és politikai tevékenységének megítélése máig történelmi és politikai viták tárgya.

A történet további szereplőivel eddig nem nagyon törődött a historiográfia, s máig keveset tudunk róluk. A jelen dolgozatban németbarátnak címkézett csoport tagjainak többsége a háború utáni szlovák népbíraskodás célkeresztjébe került, ám legtöbbszörrel szemben még ez az ártatlanság vélelmét általában figyelmen kívül hagyó gépezet sem tudott a vádak alátámasztó bizonyítékokat felsorakoztatni. Ez történt Csáky Mihály és Ludwig Aurél esetében is, akik ellen ugyan megindult a bünvádi eljárás, amelyet azonban 1948-ban bizonyítékok hiányában megszüntettek.¹¹⁸ A Csáky elleni vád – a fasizmussal való kollaboráció – bizonyítékai már az eljárás megindításakor igen soványnak tűntek, amit a nemzetbiztonsági szervek 1946-ban lényegében azzal magyaráztak, hogy a gróf csak ritkán fordult meg Pozsonyban, s mivel „egyszerű halandókkal szinte nem is érintkezett”, nincs, aki valljon ellene. Így a vádat csupán olyan bizonyítékkal próbálták alátámasztani, mint hogy 1942-ben nyári gyermektábort szervezett, ahol a gyerekek csak magyarul tanultak, magyar nótákat és a magyar himnuszt énekeltek, s a „Szebb jövőt”¹¹⁹ volt a köszönésük. Ludwig Aurélról szintén nem tudtak érdemleges bizonyítékokat összeszedni. Vele kapcsolatban több irat is azt tartalmazza, hogy a „Sarló” elnevezésű magyar párt (sic) tagja volt, s hogy közismerten csak magyarokkal érintkezett.

Persze az ellenük folytatott eljárás megszüntetése azzal is összefügghetett, hogy 1948-ban már egyikük sem volt Csehszlovákiában. Csáky Mihályt 1945 tavaszán a szlovák szervek Esterházyval együtt adták át az NKVD-nek, akik őt is a Szovjetunióba hurcolták. Csákyknak azonban sikerült túlélni a szovjet gulágot, majd nyugatra szöknie.

117 A memorandum magyar szövegét Molnár Imre közölte. (Molnár 1990, 112-131. p.)

118 ŠA Ba, f. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1919-1949, 1061 Lšt I. 275/1948 a 1064 Lšt I. 278/1948

119 A Szebb jövőt a leventemozgalom hagyományos köszönési formája volt.

A szlovákiai magyar közélettől teljesen elszigetelve München mellett hunyt el. Ludwig Aurél a szovjetek megérkezését be sem várva Ausztriába menekült át, ahol családjával együtt 5 évig egy menekülttáborban élt. Innen 1951-ben tudott az USA-ba tovább utazni, ahol átlépett a református egyházba¹²⁰ és lelkipásztorként tevékenykedett 1981-ben bekövetkezett haláláig.¹²¹ Jabloniczky János ellen szintén távollétében indítottak eljárást, mert ő szintén az NKVD által elhurcoltak között volt. Ő azonban nem élte túl a szovjet fogságot, s 1946 májusában Moszkvában elhunyt. A Magyar Párt németbarát vonalának képviselői közül ketten, Brogyányi Kálmán és Duka-Zólyomi Norbert nem tudták elkerülni a felelősségre vonást. Őket 1946-ban a pozsonyi Népbíróság a kollaboráció vádjában bűnösnek találta és elítélte. Brogyányi hét évet kapott, amelyből kettőt fogházban, a maradék ötöt munkatáborban kellett letöltenie. Duka egy évvel többet. Neki három év fogházbüntetést szabtak ki. Addigi párhuzamos életútjaik innentől kezdve szétváltak. Brogyányi már a következő évben Ausztriába szökött át, majd az USA-ban telepedett le. Duka-Zólyomi letöltötte büntetését, amelyet követően először zeneiskolai tanárként dolgozott, a hatvanas években azonban orvostörténeti tanulmányokat kezdett, s a téma kiemelkedő jelentőségű akadémiai kutatójává vált.

Kettejük bűnösségéről a mai napig viták folynak. Az ellenük folytatott népbírósi eljárás során egykori Sarlós társaik – Szalatnai Rezső és Peéry Pezső – határozottan ellenük vallottak,¹²² s a Magyar Párton belüli pronáci, nyilasbarát szárny vezetőinek jelölték meg őket. Peéry szerint Brogyányi elsősorban a sajtót akarta a nyilas eszmék szolgálatába állítani, az „intelligensebb” Duka-Zólyomi pedig a háttérből irányítva az egész pártot át akarta vezetni a náci eszmék oldalára. A Sarlósok krónikása, Boross Zoltán ezzel szemben „megtévesztett, álmódzó hazafiaknak” nevezi őket, akik járatlank voltak a politikában, s nem ismerték fel időben a háború végkimenetelét.¹²³ Csakhogy Brogyányi és Duka-Zólyomi esetében jól tájékozott értelmiségiekről van szó, akik 1944 végén álltak be Szálasiék és a nácik mögé, s lettek azok szálláscsinálói a Magyar Párton belül. A német források egyértelműen Brogyányit nevezik meg annak az ötletnek a szorgalmazójaként, hogy felvidéki magyarokat is sorozzák be a Waffen SS egységeibe,¹²⁴ s az sem vet rá jó fényt, hogy a náci irányítás alatt álló Magyar Szó főszerkesztője volt.¹²⁵

Duka-Zólyomi esete talán nem ilyen egyértelmű. Miközben ugyanis az SD anyagai a németbarát szárny egyik vezetőjeként nevezik meg – a Duka-Flügel kifejezés több esetben is előfordul ezekben a jelentésekben –, egy szintén az ebből a körből származó jel-

120 Ludwig patinás német gyökerű evangélikus család sarja volt.

121 Amerikába vezető útjáról és ottani lelkesi tevékenységéről a debreceni Déri Múzeum Sarló-gyűjteményében olvashatók értékes információk. Déri Múzeum, Debrecen, Sarló Gyűjtemény, DSX. 86.1091

122 ŠA Ba, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

123 Védirat Duka-Zólyomi Norbert és Brogyányi Kálmán állásfoglalásai védelmében. Déri Múzeum, Debrecen, Sarló Gyűjtemény, MSX86707.

124 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. 1944. december 12.

125 A népbíróság anyagai szerint a lapban csupán négy írást jelentetett meg saját neve alatt. Ezekből a náci eszmék iránti nyílt rajongás ugyan hiányzik, de átút rajtuk a német győzelembe vetett hit és az októberi budapesti fordulat helyeslése.

lemzés szerint politikailag teljesen megbízhatatlan volt, aki nem hitt őszintén a nyilas eszmékben, s lényegében az arisztokraták beépített emberének a szerepét látta el a németbarát táborban.

A két érintett mellett szól, s egyben a kor összetettségét jellemzi az is, hogy mind Brogyányi, mind Duka-Zólyomi bizonyítottan a zsidóellenes törvények hatálya alá eső személyeknek segítettek.¹²⁶ Brogyányi 1944 őszén először saját lakásán, majd más helyszíneken rejtegette László Erzsébetet és leányát, akik így megmenekültek a deportálás elől. Duka-Zólyomi mellett két személy is vallott. Az egyik Barna Béla ügyvéd, akinek Duka-Zólyomi a „koncentrációs táborba”¹²⁷ élelmiszert és ruházatot juttatott be. A másik Pollák Sándorné Mandl Johanna, akit a Duka-Zólyomi család 1943 elejétől nevelőként alkalmazott, miközben álnéven jelentette be a hatóságoknak. Így az megmenekült az izraelitákat sújtó intézkedések hatálya alól. A felsorakoztatott információk alapján magam úgy vélem, hogy Brogyányi és Duka-Zólyomi esetében nem a náci rendszer elvhű híveiről van szó, de nem is megtévesztett álmodozókról, hanem személyes ambícióktól túlfűtött értelmiségiekről, akik a németbarát vonallal való azonosulás árán akartak pozíciókat szerezni maguknak.

A történetben kulcsszerepet játszó Ferber Viktor szintén nem kerülte el a felelősségre vonást. Ő a háború utolsó napjaiban a szlovák kormánnyal együtt az ausztriai Kremünsterbe menekült, ahol amerikai fogságba esett. Az amerikaiak kiadták Magyarországnak, ahol 1946-ban a budapesti népbíróság 15 évi fegyházbüntetésre ítélte. A fellebbezés után büntetését 5 évre mérsékeltek. Szabadulása után először fizikai munkásként, majd egy vidéki szövetkezet elismert gazdasági vezetőjeként dolgozott nyugdíjazásáig.

Azoknak a további sorsa, akik 1944 végén és 1945 elején Esterházy mögött álltak, kevésbé ismert, hiszen róluk nem szól a népbírósági anyag. Czibók János, Garzuly Ferenc vagy épp Stelczer Elemér sorsa egy szempontból azonban közös: az 1945-től szláv nemzetállamot építő Csehszlovákiában ők sem voltak kívánatosak. Garzuly Ferencről fiának, a szintén a Ferenc nevet viselő neves orvosprofesszornak a könyveiből tudjuk (Garzuly 2011.; Garzuly 2008), hogy Magyarországra költözött és Szombathelyen élte le hátralévő éveit. Stelzer Elemér lakóhelye 1948-ban már Budapest volt, s Magyarországra került Czibók János is. Az ő feltáratlan történetük is igazolja, hogy van még mit kutatni ebben a témában.

Irodalom

- Angyal Béla 2002. *Érdekvédelem és önszerveződés*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Balogh Edgár 1935. Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében. *Korunk*, 10 évf. 505–515. p.
- Deák, Ladislav 1995. *Politický profil Jánoša Esterházyho*. Bratislava, Ministerstvo kultúry SR.
- Čarnogurský, Pavol 1992. *14. marec 1939*. Bratislava, Veda
- Esterházy Lujza 1991. *Szívek az ár ellen*. Budapest, Püski.
- Fábry Zoltán 2014. A vádlott megszólal. A cseh és szlovák értelmiség címére. In Tóth László (szerk.): *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez*

126 ŠA Ba, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

127 Ez feltehetően valamelyik szlovákiai gyűjtőtábor lehetett.

- 1945–1948/1949. *Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások*. Pozsony, Kalligram, 75–120. p.
- Fabricius, Miroslav–Hradská, Katarina (ed.) 2007. *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938-1944)*. 2. diel. Bratislava, AEP.
- Fogarassy László 1991. Adalékok egy főiskolás mozgalom történetéhez. *Irodalmi Szemle*, 1991, 12. sz. 1235–1247. p.
- Garzuly Ferenc 2008. *Ismeretlen évszak. Szabálytalan napló*. Vasszilvág.
- Garzuly Ferenc 2011. *Apám újságot olvas (1953–1959)*. Vasszilvág.
- Hetényi, Martin 2007a. Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939–1940. In Pekar, Martin–Pavlovič, Richard (ed.): *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VI. Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov, FF PU, 93–111. p.
- Hetényi, Martin 2007b. Spoločenské aktivity maďarskej menšiny v okrese Nitra v rokoch 1939 – 1944. *Historický časopis*, 2. sz. 503–530. p.
- Hetényi, Martin 2011. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939–1945*. Nitra, UKF.
- Janek István 2005. Maďarsko-slovenské diplomatické vzťahy v rokoch 1939-1941. In Šmigel, Michal–Mičko, Peter: *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Banská Bystrica 14-15. apríla 2005. Banská Bystrica. 334–351. p.
- Kováč, Dušan 1991. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871-1945)*. Bratislava, Veda.
- Kovács László, G 1993a. A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939–1945. In Gyurgyik, László (et al.): *Fejezetek a szlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony, Kalligram, 127–155. p.
- Kovács László, G 1993b. Magyarok Szlovákiában (1939–1945). In *Új Minden Gyűjtemény*, 10. évf. 29–74. p.
- Mártonvölgyi László 1976. Kulturtörténeti jegyzetek. *Irodalmi Szemle*, 2. sz. 173–177. p.
- Molnár Imre 1990. Emlékirat és helyzetkép a csehszlovákiai magyarság sorsáról 1945-ben. *Regio*, 1. sz. 112–131. p.
- Molnár Imre 2008. „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...” Esterházy János élete és mártírhalála. Komárom, Kecskés László Társaság.
- Nemcová, Zuzana 2011. Vplyv historických udalostí na osud jednotlivca a jeho rodiny (na príklade bratislavského obchodníka K. V. Ludwiga). In Medvecký, Matej (zost.): *Fenomén Bratislava*. Bratislava, ÚPN, 351–363. p.
- Paksa Rudolf 2012. *Szálás Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa.
- Pekár, Martin 2007. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov, Filozofická fakulta PU, 47–60. p.
- Schvarc, Michal 2006. Z anonymity k oficialite – organizácia Sicherheitsdienstu na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD. In Šmigel, Michal–Mičko, Peter–Syrný, Marek (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica, Katedra histórie FHV UMB, 83–95. p.
- Schvarc, Michal–Holák, Martin–Schriff, David (eds.) 2008. „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Schvarc, Michal–Schriff, David (eds.) 2013. „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Schvarc, Michal 2013a. Finis Pressburg. Germans in Bratislava 1918 - 1948. In *Overcoming the Old Borders*. Bratislava, Institute of History SAV, 111–123. p.
- Schvarc, Michal 2013b. Zwischen Haken- und Doppelkreuz. Die „Deutsche Partei“ im autonomen Landesteil Slowakei (Oktober 1938-März 1939). In *Politische Strategien natio-*

- naler Minderheiten in der Zwischenkriegszeit.* München, Oldenbourg Verlag, 269–295. p.
- Segeš, Dušan–Hertel, Maroš–Bystrický, Valerián (eds.) 2012. *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939.* Bratislava, Spoločnosť Pro Historia.
- Simon, Attila 2010. *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban.* /Nostra Tempora, 16./ Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Attila 2011. *Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben.* /Pozsony város története/ Pozsony, Kalligram.
- Simon Attila 2014a. *Magyar idők a Felvidéken. Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa.
- Simon Attila (eds.) 2014b. *Esterházy János és a szlovenszkói Magyar Párt. Iratok szlovákiai magyarok történetéhez (1938–1945).* /Fontes Historiae Hungarorum, 6./ Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szalatnai Rezső 2014. A csehszlovákiai magyarok 1918 és 1945 között. In Tóth László (szerk.): *Hontalanok. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez 1945–1948/1949. Emlékiratok, naplók, levelek, versek, novellák, egyéb írások.* Pozsony, Kalligram, 21–56. p.
- Tóth, Andrej 2010. Nástup hraběte Jánoše Esterházyho do čela maďarské Zemské křesťansko-socialistické strany v Československu na sklonku roku 1932. *Moderní dějiny*, 1. sz. 77–101. p.
- Tóth, Andrej 2012a. Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. I. díl. *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 1. sz. 157–201. p.
- Tóth, Andrej 2012b. Maďarské menšinové politické strany v Československu a volba Masarykova nástupce do úřadu prezidenta republiky v prosinci 1935. II. díl. *Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, 2. sz. 83–137. p.
- Ungváry Krisztián 2012. Kik azok a nyilasok? *Beszélő*, 6. sz. . Letöltve: 2013. augusztus 12.
- Ungváry Krisztián 2013. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs–Budapest, Jelenkor Kiadó–OSZK, 313–330. p.

ATTILA SIMON

ARROWS IN THE PANTRY. FAR-RIGHT ATTEMPTS FOR THE TRANSFORMATION OF THE HUNGARIAN PARTY IN SLOVAKIA AND FOR THE REMOVAL OF PARTY LEADER JÁNOS ESTERHÁZY BETWEEN 1939 AND 1945

The special literature mainly focusing on the conflict between the Slovak state power and the Hungarian minority in Slovakia, has so far less dealt with fault lines within the Hungarian Party operating in the war-time Slovak Republic (1939–945). The situation of the Hungarian community remaining in Slovakia had deteriorated rapidly after the First Vienna Award, for which some party officials blamed the traditional Christian conservative policy advocated by party leader János Esterházy and they demanded to take over the National Socialist ideals. However, Esterházy had almost had unlimited power in the party, the National Socialist change of policy direction would have only been possible after his removal. From October 1944, the main advocate of Esterházy's removal became the Arrow Cross (Nyilas) government of Budapest which also found allies within the Hungarian Party as well. Although they had apparently reached their goal since in the end of 1944 Esterházy could not help abdicating chairmanship, but the transformation of the Hungarian Party was unsuccessful. More than that, in February 1945 János Esterházy was elected president of the party again.

A Prohászka Ottokár Körök Szövetsége az első Csehszlovák Köztársaságban

Generációs önszerveződés a keresztényszocialista
ideológia jegyében¹

ILDIKÓ BAJCSI
The Federation of the Ottokár Prohászka Circles in the first
Czechoslovak Republic. Generational self-organization in terms
of Christian Socialist ideology

061.213:28(=511.141)(437.6)(091)
316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Prohászka Circles, Hungarians in Czechoslovakia, Christian Socialism.

1. Elemzési keretek, források és vizsgálati szempontok

„ A [...] Prohászka Körök tevékenységéről, és a keresztény értelmiségről van szó [...] .Itt látható az a vonal, amely a Prohászka Körökben indult szem előtt tartva a keresztény, a nemzeti és a népi érdeket [...] erősen számolva a felvidéki magyarság tényleges igényeivel, tehát a gazdasági és a kulturális felemelkedés szükségletével. Ezt a munkát ez a fiatal értelmiség jól választotta meg és jól szolgálta” – emlékezett vissza Göndöcs (Czvank) László a két világháború közötti csehszlovákiai magyar értelmiség több szempontból is fontos csoportosulására, a Prohászka Körökre (Gyurcsík 2001). Ez a keresztényszocialista alapokon kibontakozó szerveződés a trianoni békeszerződés után jórészt már Csehszlovákiában felnőtt és szocializálódott magyar értelmiségi nemzedék ifjúsági mozgalmaként indult, s egész sor megoldatlan jogi, állampolgársági, nyelvi-kulturális és persze szociális, kisebbségi kérdéssel, identitás- és lojalitásproblémával szembesült. A csoportosulás a „történeti kényszerközösségként” létrejött „szlovenszkói” és ruszinszkói magyarság önmeghatározásában, feladat kijelölésében vállalt meghatározó szerepet (Turczel 1967, Szvatkó, 1994, Szarka, 1998).

A nemzedék egyrészt a többségi, „csehszlovák” politikai államnemzettel és Csehszlovákiával, valamint az anyanemzettel és Magyarországgal szemben is új kihívások előtt állt (Dobossy 1978, Szarka 1994, Simon 2012). Ugyanakkor saját magát az idősebb, a régi Magyarország keretei között felnőtté vált „apák nemzedékével” szemben is kénytelen volt a maga létélményeit, helyzetét és céljait, eszményeit meghatározni.² Az új, köztársasági és kisebbségi keretek között felnövekvő, a prágai, brünni, valamint a pozsonyi egyetemeket látogató ifjúság számára mindenesetre új impulzusokat jelen-

1 A dolgozat a 2015-ös MTA Domus magyarországi junior ösztöndíj támogatásával készült.

2 Az ifjúsági mozgalmak megalakulásáról és jelentőségéről az Első Csehszlovák Köztársaságban I. Sinkó 1990, Molnár 1998.

tettek a „masaryki republika” demokratikus játékszabályai.³ Az új kisebbségi identitás kitermelésében pedig megkülönböztetett szerepük volt a cseh és német egyetemeken működő önképzőköröknek és ifjúsági mozgalmaknak. A különböző szervezeti formációkban kialakult ifjúsági csoportosulások ideológiai és politikai profilja ugyanakkor a kezdetektől különbözött egymástól.⁴ Az új – már a századforduló után született – generáció legkorábban és legerőteljesebben jelentkező értelmiségi szerveződése a baloldali Sarló mozgalom volt, melyet a szakirodalom olykor a Prohászka Kör mintaadó csoportjaként, máskor inkább ellenlábasként értékel.⁵ A két mozgalom több szempontból – főleg programjának és tevékenységének a vidéki magyarságnak a magyarországi népi mozgalom által ihletett törekvéseiben – hasonlított egymásra. A kisebbségi közösség társadalmi bázisát alkotó falusi paraszti és városi munkásrétegek felemelését, emellett pedig a nemzetileg elkötelezett értelmiség kinevelését tekintették legfontosabb feladatuknak. Az ily módon elképzelt erős magyar középosztály kialakításában meghatározó szerepet szántak a népi rétegek felemelésének. Ezért filozófiai és tudomány-népszerűsítő előadásai és szemináriumaik mellett falukutatással és különféle népnevelő tevékenységgel foglalkoztak.

A Prohászka Körök szervezete a Sarlóhoz hasonlóan a cserkészmozgalomból nőtte ki magát. Önállóan jött létre, azonban katolikus elvek szerint szerveződött. Többek között ennek tudható be, hogy a Prohászka Körök mozgalmáról – minthogy nem lehetett beleilleszteni a pártállami évtizedek „haladó” hagyományainak világába – csupán néhány rövid tanulmány és cikk készült.⁶ Ezt az úrt a rendszerváltást követően sem

3 Az 1918-ban létrejött, nyugati demokráciák mintájára épülő Csehszlovák Köztársaság széles körű kulturális és szociális jogokat biztosított a kisebbségek számára. Ezzel együtt a centrális demokráciaként működő államban a nemzetiségi kérdés megfelelő kezelésére – főleg az első években – nem került sor. Bár a Monarchia utódállamai közül az 1920–1930-as években itt érvényesültek leginkább a polgári demokratikus jogok, a demokratikus keretek távolról sem biztosították a nemzeti és a nemzetiségi kérdés megoldását, s Prága még a Kárpátalja autonómiájára vállalt nemzetközi kötelezettségének sem tett eleget. Masaryk elnök „emberarcú nacionalizmusának” kettősségei szintén meghatározták a fiatal értelmiségi csoportok szerveződési kereteit. Erről bővebben I. Dobossy 1978, 108–133. p. Az első Csehszlovák Köztársaság demokratikus viszonyainak ellentéteiről, a parlamentáris demokrácia törvényeiről és azok alkalmazásának feszültségeiről I. Zemko 2010.

4 A fiatal generáció jelentőségéről a két világháború közötti időszakban I. Kemény 1940, Ölvedi 1935. Vö. Turczel 1967.

5 A Prohászka Körök tagjai által közölt korabeli írások – Ölvedi János tanulmánya vagy a prohászkások *Új Élet* c. lapjában megjelent cikkek – egyaránt beszámolnak a Sarlóval való ellentétekről, egyúttal a két csoportosulás párhuzamairól (Ölvedi, 1935). A Sarló mozgalommal való ellentéteket emelik ki azok az irodalomtörténeti összefoglalók, melyeket Turczel Lajos vagy Csanda Sándor adott ki a pártállami években. (Turczel 1967, 79–80. p. Csanda 1982, 300. p.) A rendszerváltozást követő személyes jellegű források ugyanakkor a két csoport párhuzamaira is rámutatnak. Erről I. Gyurcsík 2001.

6 Egykorú munkák, melyekben szó esik a Prohászka Körről pl.: Kemény 1940, Ölvedi 1935. Ölvedi János volt prohászkás emigrációban jelentette meg azt az ugyancsak a kommunizmus időszaka alatt írt munkáját, melyben szintén értekezett a fiatal, katolikus értelmiségi nemzedékről: Ölvedi 1985.

sikerült betölteni, annak ellenére, hogy a művelődéstörténeti összefoglalásokban rendre megjelent a fiatalok csoportosulása és a körükben szerveződő személyiségek tevékenységének rövid bemutatása (Molnár 1998, Filep 2003, Filep 2007). Jelen tanulmány ezt a hiányt kívánja némileg pótolni, elsősorban a csoport szervezeti felépítésének, valamint a fontosabb prohászka személyiségeknek az első bécsi döntés időszákáig való bemutatásával. A csoport ideológiájának mélyebb elemzése, valamint az 1938-at követő tevékenységének bemutatása jelen tanulmány kereteit meghaladná, ezért erre itt nem kerül sor.⁷

A Prohászka Körök feldolgozásához az elsődleges forrásanyagot az *Új Élet* című folyóirat nyújtja, amely a mozgalom kiemelt sajtóorgánumának számított.⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy a prohászka írásait több más csehszlovákiai magyar katolikus lap is közölte.⁹ Az *Új Élet* történetéhez tartozik, hogy a visszacsatolás után a felvidéki fiatalok egyetlen nemzedéki lapja maradt. A folyóirat 1932-től Kassán, majd 1941-től 1944-ig Budapesten jelent meg.¹⁰ A lapot a mozgalom kiemelkedő személyiségei – a kassai származású Rády Elemér, Sinkó Ferenc, majd András Károly – szerkesztették.¹¹ Mindhárom

7 A tanulmány a doktori disszertáció részét, melyben külön fejezetet kap majd a csoport ideológiai profilja. Lehetőség szerint ezeket a részeket is közreadom a jövőben.

8 A folyóiratról bővebben l. Filep 2015.

9 Ki kell emelni azt a három – Krisztus Királysága, Új Szív, Virágoskert – hitbuzgalmi lapot, melyek széles népi rétegeket szólítottak meg. Emellett érdemes még megemlíteni a Katolikus Nő c. nőmozgalmi lapot, valamint a Világosság és a Katolikus Lelkipásztor címmel kiadott szaklapokat. Rády Elemér: Sajtónk ügye. *Új Élet*, 1932. 10. 373–375. p.

10 Molnár Imre is kiemeli tanulmányában, hogy a laphoz olyan fontos személyiségek tartoztak „mint Sinkó Ferenc, András Károly, Mécs László, Salkaházi Sára, Janics Kálmán, Révay István, Vájlok Sándor vagy Erdélyből Márton Áron és Venczel József, Magyarországról pedig Sík Sándor, Rónay György, Németh László, Veres Péter, Féja Géza, Bálint Sándor és mások”. (Molnár 1998, 219–220. p.)

11 Rády Elemér Kassán született 1910-ben. Hírlapíróként tevékenykedett, majd Kassán érettségizett. Prágában végezte jogi tanulmányait, miközben a diákmozgalmak egyik legfontosabb vezéralakjává vált. Részt vett a Magyar Főiskolás Cserkészek Körének, valamint a Prohászka Körnek a szervezésében. (Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/R/R%C3%A1dy.html> [2014. 12. 10.]) Sinkó Ferenc 1912-ben született Gyerken. Íróként, szerkesztőként és műfordítóként is tevékenykedett. Jogot tanult Prágában, ahol bekapcsolódott a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre és a Prohászka Körök tevékenységébe, ahol aktív szerepet látott el. 1935 és 1939 között az *Új Élet* c. lap főszerkesztője volt. Az első bécsi döntés után Budapesten tevékenykedett tovább, a háborút követően az *Új Ember* c. lap munkatársaként működött. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/sinko-ferenc/> [2014. 12. 10.]) András Károly 1917-ben született Felsőlázlófalván. Újságíróként, lapszerkesztőként, majd politológusként működött. Kassán érettségizett, 1938 és 1941 között Prágában és Budapesten végezte tanulmányait magyar–francia–szlaviztika szakon. Bekapcsolódott a Prohászka Körök munkájába, 1939 és 1944 között az *Új Élet* c. lap vezető szerkesztőjeként tevékenykedett. 1945-ben emigrált: Ausztriában, az USA-ban, majd Münchenben telepedett le. 1951-től a Szabad Európa Rádió szerkesztőségének egyik munkatársaként tevékenykedett. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/andras-karoly/> [2014. 12. 10.]

személyiség fontos szerepet töltött be a csehszlovákiai magyarság keresztényszocialista alapú szerveződésében. Rády Elemér a kassai csoport egyik legfontosabb szervezője volt. A prohászkások lapját 1935-ig szerkesztette, majd Budapestre költözött. Nemcsak lapszerkesztőként tevékenykedett, a Prohászka Körök első prágai elnökének funkcióját is ellátta. 1935-től 1939-ig Sinkó Ferenc folytatta *Új Élet* szerkesztését, aki szintén jelentős szerepet vállalt a csoport vezetésében. András Károly az 1930-as évek második felétől látott el fontos szerepet a mozgalomban. A kassai kötődésű politológus, aki a későbbiekben emigrált, 1944-ig szerkesztette a prohászkások legfontosabb fórumát. Emellett előadásai és szervezői tevékenysége által már korábban is jelentős szerepet vállalt a mozgalomban.

A Prohászka Körökre vonatkozó forrásanyagból ki kell még emelni azokat a rendőr-igazgatósági dokumentumokat, melyek rendszeres jelentéseket tartalmaznak elsősorban a helyi csoportok munkájáról, valamint a szervezetben tevékenykedő személyiségekről. A tanulmányban használt pozsonyi rendőr-igazgatósági anyagok elsősorban a szlovákiai országrész legnagyobb és leghosszabb ideig működő prohászkás csoportjáról nyújtanak információkat.¹²

2. A Prohászka Körök megalakulása

A Prohászka Ottokár Körök Szövetsége, vagy ismertebb néven a Prohászka Körök első csoportja hivatalosan 1930 novemberében Prágában alakult meg, gyökerei azonban 1927–1928-ig nyúlnak vissza. A csoport tagjai korábban egyrészt az Associato Aloysianában, másrészt a Magyar Főiskolai Cserkészek köréből szerveződtek.¹³ S bár a fiatal nemzedék tagjai alakították, megalakulásában komoly szerepe volt az idősebb generációhoz tartozó vezetőknek – elsősorban papoknak és tanároknak¹⁴

12 Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. Ezekből a magyar vonatkozású jelentésekből közöl válogatást Milan Olejník könyve. (Olejník 2001.)

13 Miután a főiskolások magyar katolikus ifjúsága Prágában Prohászka Kört alakított, a következő években alapszabályaik jóváhagyása után Pozsonyban, Brünnben és Kassán, majd a Felvidék minden magyarlakta városában létrehozták helyi alakulataikat. (Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Proh%C3%A1szka%20K%C3%B6r%C3%B6k.html> [2014. 12. 10.]

14 Ilyen fontos személyiség volt a csehszlovákiai magyar értelmiség – de elsősorban a sarlósok – esetében például Scherer Lajos losonci tanár, aki *A Mi Lapunk* c. cserkészlap szerkesztőjeként a szlovéniai magyar fiatalok meghatározó tanárszemélyisége volt. Scherer Lajos 1874-ben született Óverbáson. Lapszerkesztő és tankönyvíró volt. Emellett magyar–német szakos tanár, 1900 és 1945 között Losoncon tanított. A cserkészmozgalom egyik legfontosabb alakja volt. *A Mi Lapunk* c. cserkészlapnak pedig 1921 és 1932 között felelős szerkesztője. Az ifjúság szervezésében oroszlánrészt vállalt. Főleg a sarlósok körében vált népszerűvé. Később összetűzésbe került az ellenzéki lapokkal, a folyamatos támadások miatt kénytelen volt az ifjúsági lapot megszüntetni. A későbbiek során, 1945-ben Magyarországra telepítették. (Turczel 1967. Vö. Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/scherer-lajos-andorka/> [2014. 12. 10.]) Vö. Szalatinai Rezső Scherer Lajos és *A Mi Lapunk* c. írásával, mely a Losoncon működő cserkészvezér jelentőségét emeli ki a fiatal csehszlovákiai magyarság körében. (Szalatinai 1994.)

A Prohászka Körök legfontosabb szellemi vezetőjének kezdettől fogva Pfeiffer Miklós kassai kanonok számított.¹⁵ Kemény G. Gábor, a vizsgált időszak folyamatait összegző *Így tűnt el egy gondolat* c. művelődéstörténeti elemzésében szintén kiemeli Pfeiffer pótolhatatlan szerepét a mozgalomban: „[...] ha lehet egy országos mozgalmat egyetlen személy fáradhatatlan szervező munkájának, kultúrpedagógiájának és szintetikus egyéniségének tulajdonítani, úgy a Prohászka-körök indításában és felvirágoztatásában Pfeiffer Miklós kassai kanonoknak döntő szerepe van.”¹⁶

A Prohászka Körök nem volt teljesen spontán szerveződés, hiszen létrejöttében komoly szerepe volt a korabeli reformkatolikus mozgalomnak és a katolikus egyháznak. Ezzel együtt mégsem teljes mértékben „irányított mozgalomról” volt szó.¹⁷ Molnár Imre művelődéstörténész a csehszlovákiai magyarság kulturális mozgalmainak politikai befolyásoltsága kapcsán kiemeli, hogy a Sarlóhoz hasonlóan ez a csoportosulás „a sérelmi politizálás kényszerpályájára helyett szintén az új áramlatok hatására alakult meg” (Molnár 1998).¹⁸

3. A mozgalom ideológiája és politikai irányvonala

„A Prohászka-kört a katolicizmus szociális programja tette életszerűvé s ez adta neki a bátorságot, hogy szembe merjen nézni a társadalmi kérdésekkel. A hang, melyet lapjában megütött, a reformok szava volt s alkalmas arra, hogy híveket szerezzen a mozgalomnak. A megindulás szerencsés pillanatban történt, a régi elit azon a ponton volt,

-
- 15 Pfeiffer Miklósnak a Prohászka Körök szellemi vezetőjeként komoly szerepe volt a csoport megszervezésében. A budapesti származású pápai prelátus papi szolgálatát a nyitrai egyházmegyében végezte. A későbbiekben Kassára került Fischer-Colbrie Ágost mellé, majd kanonokká nevezték ki. A két világháború között a cseh egyetemeket látogató magyar egyetemisták lelkipásztorként működött. A prágai diákokkal együtt alakította meg a Prohászka Kört. A mozgalom *Új Élet* c. lapjában, melyben szerkesztői feladatokat is ellátott, számos írását publikálta. (Erről bővebben I. Bajcsi 2014a)
- 16 „Ez a kiváló kisebbségi szellemi történész fáradtságot nem kímélve előbb az egyetemi városokban (Prága, Brünn, Pozsony), majd a vidéki központokban (Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, stb.) sorra megszervezi az ifjú katolicizmus mozgalomának helyi alakulatait” – írja Kemény G. Gábor irodalomtörténész művelődéstörténeti összefoglalójában. (Kemény 1940, 51. p.) Kemény G. Gábor (Kassa 1915–1981) történetíró, irodalomtörténész 1938-tól Magyarországon élt és az Országos Széchényi Könyvtár kutatójaként dolgozott. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról szóló első monográfia szerzője. (Fónod 1994, 155. p.)
- 17 „Így azután el is érkezünk a fejlődéstörténet harmadik fázisának megfelelő ifjúsági mozgalomhoz, melyeket az eddigi szabadjára engedett önállósulási folyamat helyett már meglévő nagy világarámlatokba, vagy legalábbis magyar törekvésekbe való bekapcsolódás jellemez, és amelyeket ezért irányított ifjúsági mozgalomnak nevezhetünk.” (Krammer 1935)
- 18 Ez természetesen nem jelentett egyet a politikai aktivizmussal. A Prohászka Körök csoportja a nyílt politizálástól elhatárolta magát, bár ideológiai szempontból a sérelmi alapon politizáló Országos Keresztényszocialista Párt állt hozzá a legközelebb. A sérelmi politizálás helyett a szociális és nemzeti megújulást kereste, a revízió helyett a „szlovenszkói” magyar öntudat kitermelését hangsúlyozta. Az aktivizmusról I. Simon 2013.

hogy nem tudott már vonzani” – emlékezett vissza Kovács Endre a Prohászka Kör ideológiájáról és indulásának körülményeiről. (Kovács 1944, 32–83. p.) A korabeli szociális feladatokra összpontosító keresztényszociális alapozottságú mozgalom a kisebbségi kultúrkérdések és kultúrfeladatok megoldásának új irányait katolikus alapon, a neokatolicizmus eszmevilágára támaszkodva kereste.¹⁹

A Prohászka Körök a két pápai körlevél, a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* szociáletikájára támaszkodott, emellett fontos pillére volt Prohászka Ottokár krisztusi szocializmusa.²⁰ A mozgalom irányvonalát jól jelzi Pfeiffer Miklós korabeli szervezői tevékenysége, aki nemcsak az Aquinói Szent Tamás szocializmusát hirdető vallásbölcseleti kérdések, hanem a kisebbség védelmének feladatai kapcsán is előadásokat tartott.²¹ Ezáltal a prohászkásokról joggal jegyzi meg Kemény, hogy „az ifjú katolicizmus eszméin keresztül a kisebbségi magyar sorsközösség szemléletére nevelik az északi magyar ifjúságot” (Kemény 1940).

Ugyanakkor a Prohászka Körök az 1930-as évek első felétől önmagát erősen elhárította a balra tolódott sarlós csoporttól. S az Ady–Móricz–Szabó triász helyett új példaképeket keresett önmaga számára. Az új személyiségek közé tartozott Szekfű Gyula, a két világháború közötti magyar történetírás legfontosabb alakja, aki Széchenyi István ideológiáját követte a reális, önkritikával teljes nemzeti politika mentén. (Semetkay 1935) A harmadik fontos személyiség Szekfű és Széchenyi mellett Prohászka Ottokár püspök volt, aki a szociális szolidaritás elveinek hirdetésével vált példaértékűvé a csehszlovákiai magyar fiatalok körében. Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök a két világháború közötti magyarországi rendszer egyik fő képviselőjeként vált ismertté. A szociális és nemzeti igazságosság egyik fő szószólója volt. Máig viták folynak a magyarországi zsidókkal kapcsolatos véleményéről. A fiatal kisebbségi magyarság keresztényszocialista mozgalma szociális szolidaritását hangsúlyozva az ő nevét választotta saját mozgalmának.²² A prohászkások azonban nem veszik át az ő zsidóellenességét, ennek a folyóiratban sincs semmi nyoma.

19 A neokatolicizmus katolikus politikai megújulási mozgalmat jelent. Eredetileg a két világháború közötti francia irodalom egyik vonulata volt, majd később azt a (reform)katolikus irányzatot jelölte, mely a kereszténydemokrácia bázisa, egyúttal pedig a II. vatikáni zsinat ihletője lett. Összefüggésbe hozható a *Rerum novarum*, valamint a *Quadragesimo anno* c. pápai enciklikákkal. A *Rerum novarum* XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott szociális körlevele, melynek fő témája a munkáskérdés. (Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/R/reform-katolikusok.html> [2014. 12. 10.]

20 A *Quadragesimo anno* XI. Pius pápa 1931-ben kiadott enciklikája, mely a *Rerum novarum* c. körlevelet fejlesztette tovább az új világhelyzetnek megfelelően. (Magyar Katolikus Lexikon. 2014. 12. 10.)

21 Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Proh%C3%A1szka%20K%C3%B6r%C3%B6k.html> (2014. 12. 10.) Turczel 1967, 79. p.

22 Prohászka Ottokár püspök személyiségéről és hatásáról a két világháború közötti Magyarországon bővebben: Fazekas 2008; Frenyó 2010, 94–95. p.; Gergely 2007, 113–115.p.; Miklós 2006.

A mozgalom „ideológiai harcot hirdetett minden olyan társadalmi irányzattal szemben, mely ezen bölcséleti iránnyal ellentétes ideológiai alapon hirdeti a társadalmi kérdések megoldását” – fogalmazta meg a mozgalomról Turczel Lajos (Turczel, 1967, 79. p.). A prohászksások sajtóosztályának írása a *Jövő* című folyóirat hasábjain mindezt azzal árnyalta, hogy a szűk értelmiségi csoport természetesen nem vállalhata magára a szociálpolitikai feladatok elvégzését, s elsősorban az eszmei háttérrel kívánta biztosítani: „Az ifjú katolicizmus a társadalmi reformmunkát közvetett, de lényeges feladatának tekinti. Közvetlen feladata a világnézet megalapozása, és a katolicizmus transzcendentális céljaira való utalás.”²³

A Prohászka Kör „katolikus alapú” szociális reformprogramja komoly társadalmi kérdéseket vetett fel. Ezek egyúttal szemben álltak a korabeli új eszmeáramlatokkal: a szocializmus változataival, a bolsevizmussal, fasizmussal, konzervativizmussal és liberalizmussal. A mozgalom vezetői az említett ideológiáktól következetesen elhatárolták magukat. A társadalmi, gazdasági és politikai krízishelyzetek létrejöttét szintén ezeknek az ideológiáknak a rovására írták, s megoldásukat egyedül a neokatolikus eszmerendszer alapján tartották elképzelhetőnek: „Akár a nacionalista alapon kiépült liberalizmust, akár a materialista alapon megkonstruált szocializmust tesszük vizsgálat tárgyává, közös hibáik azonnal szembetűnnek. Egyik rendszer, – sőt mondhatni világnézet – sem ölelte fel az embert mint individuumot és az emberiséget mint kollektivitást teljes mivoltában és valójában, mert az egyéni és társadalmi igények csupán parciális kielégítésére törekednek. [...] Amint az intellektualizmus tulhajtása és a materialista világszemlélet egyoldalúsága és meddősége válságba sodorta az egyént, úgy készítettek elő kontinensünk krízisét a szemléletből kinőtt gazdasági és politikai rendszerek” – véleményezi az új eszmeáramlatok hatásait az *Új Élet* katolicizmusról írott cikke. (Pongrácz 1935)

A mozgalom ugyanakkor elhatárolódott mindennemű nyílt politizálástól, nézeteiben az ellenzéki magyar pártokhoz – elsősorban az Országos Keresztényszocialista Párthoz – állt közel. S bár a csoportosulásnak nem voltak olyan nyílt és éles politikával is összefüggő vitái, mint például a balratolódott Sarló mozgalomnak, a csehszlovák hatóságok gyakran megfigyelték őket. Ezzel együtt sohasem váltak politikailag igazán gyanússá és veszélyessé.²⁴

23 Programcélkitűzései, valamint társadalmi eszményének kifejezésében pedig „nem a korlátlan és szociális terhektől mentes magántulajdont fogadjuk el, hanem a közjó érdekében korlátozott és annak alárendelt magántulajdont” – folytatódik a fentebb idézett nyilatkozat. Uo.

24 Csehszlovákiában ennek ellenére is figyelemmel kísérték a mozgalom személyiségeinek munkáját. Ezt igazolják a pozsonyi rendőrigazgatóság anyagai. Ezekből az is kiderül, hogy néhány esetben szükségesnek ítélték néhány prohászksás program leállítását. Ilyen volt az a pozsonyi rendőrségi jelentések anyagaiban fellelhető ún. kérdőív-akció (*dotázníková akcia*), mely 45 kérdést felvonultatva próbált rávilágítani a csehszlovákiai magyarság életének szociális körülményeire. A szlovák hivatal azonban állambiztonsági okokból leállította az akciót. Policajné riaditeľstvo v Bratislave Krajinskému úradu v Bratislave. Prohászka Ottokár Körök Szövetsége. Dotázníková akcia. (1937). Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

Meg kell azonban jegyezni, hogy mind Magyarország részéről, mind a konzervatív körökből is érte őket kritika.²⁵ Ennek ellenére Magyarország „szkepticizmusa” nem hasonlítható a Sarló irányában megfogalmazott elutasítással.²⁶

4. A Prohászka Körök belső működése: szerveződési keretek, országos és helyi irányítás

4.1. A csoport szerveződésének általános keretei

Az első Prohászka Kör 1930-ban Prágában jött létre a fentiekben már említett Pfeiffer Miklós közreműködésével. Az *Új Élet* c. lap munkabeszámolóiból és leírásaiból kiderül, hogy nem sokkal a prágai csoport megalakulása után, 1932-ben már több szlovákiai településen rendszeres munka folyt a prohászka körökben: „A prágai Prohászka Kör tagjai jelenleg Prágán kívül Érsekújvárott, Losoncon, Komáromban és Kassán tartózkodnak nagyobb számban. Mind az öt városban tehát szeptembertől kezdve rendszeres munka folyik.” (Hegyessy 1932) Ez alapján elmondhatjuk, hogy a csoport szerveződése gyors ütemben haladt az 1930-as évek elején. Ezzel együtt az 1937-es pozsonyi rendőr-igazgatósági jelentések alapján az egyesület helyi alakulatai a prágai csoporton kívül hivatalosan csupán öt helyen működtek: Pozsonyban, Losoncon, Brünnben, Érsekújvárott, valamint Komáromban.²⁷

25 Ahogyan azt Molnár Imre írja a mozgalomról: „a csehszlovákiai fiatal magyar katolikus értelmiségiek tevékenységét a két világháború között gyakran érte az a vád – a konzervatív körök részéről és Magyarországról is –, hogy működési területükön háttérbe szorult a »kizárólagos magyar nemzeti gondolat«. Valóban tényként rögzíthető az a megállapítás, hogy a felvidéki magyar keresztény ifjúsági mozgalmak nyomán született egyesületek összejövetelei, lelki gyakorlatai, táborozásai, kongresszusai szélesebb társadalmi látószöveget képviseltek, mint amekkorát »a magyar nemzeti gondolat kizárólagosságának« képviselői elegendőnek tartottak. Az aktuális társadalmi, szociális, politikai, világnézeti viták mellett tevékenységüket gyakorlati irányba is kiterjesztették.” (Molnár 1998, 222. p.)

26 „A Sarló kifelé magyar nemzeti alapon áll, de teljesen opportunistá politikát követ, holott az elmúlt 10 év tapasztalata megmutatta, hogy a kormánytól, de általában az egész csehszlovák nemzetől semmit nem lehet kicsikarni. A Sarló tervszerűen bomlasztja az itteni magyarságot, amiben a kormány támogatását élvez. Erről ugyan tagjai jórésze nem tud. A főirányító Kessler-Balogh Edgár. Céljait ügyesen leplezik hangzatos jelszavakkal. Szívesen hivatkoznak pld. Szekfüre, bár elveit egyáltalában nem követik. Ha elszólják magukat, vagy ha kis társaságban vannak, szélső kommunisták és Magyarország ellenesek. Hogy eszméik között van sok értékes is, hogy bizonyos életet hoztak az itteni diákéletbe, tagadhatatlan, de ugyanannyi kárt is okoztak és eszméik keresztülvitelét a maguk szélső baloldali szellemükben valószínű meg. Vagyis a parasztságot szintén a szocializmus ill. kommunizmusba vezetnék.” Erről bővebben I. A Sarló nevű radikális diákegyesület ismertetése a pozsonyi magyar konzulátustól a magyar külügyminisztériumnak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Külügyminisztérium. Politikai iratok. 1930-7/44. 207/pol.

27 „Vyššie uvedení sváz, sídlom ktorého podľa stanov schválených min. Vnútra je Praha, sústreduje v sebe 6 miestnych [...] spolkov, ktoré jestvujú na základe vlastných, príslušnými úradmi schválených stanov. Sú to »Kruh Ottokára Prohászku« so sídlom v Prahe, Brne, Bratislave,

A helyi szervezetek korántsem folytattak egyforma tevékenységet. Mind létszámában, mind szerveződésük módját és munkájukat tekintve eltértek egymástól.²⁸ Amellett, hogy legfontosabb feladatuknak szinte mindenütt a vallásfilozófiai kérdésekről és a magyar kisebbség aktuális problémáiról értekező előadásokat tekintették, gyakorlati, szociális tevékenységet is folytattak, munkájukat pedig sok szempontból meghatározták a helyi viszonyok.

A Prohászka Körökben dolgozó fiatalok lélekszáma 1932-ben megközelítőleg kb. 250 fő volt.²⁹ Ez a szám 1938-ra minden valószínűség szerint tovább növekedett, egyes források kb. 500 főben határozzák meg ekkor a prohászkások számát.³⁰ Ennek ellenére ki kell hangsúlyozni, hogy egy központi, kb. 50 fős élgárda irányította aktívan a csoportot. Az irányítók és a vezető személyiségek feltérképezését tovább bonyolítja, hogy nemcsak állandó tagok tartoztak a csoporthoz. A mozgalmon belül ugyanis a rendes tagok mellett támogató, tiszteletbeli és alapító tagok is helyet kaptak.³¹ Közéjük tartozott például Esterházy Lujza, Esterházy János testvére, akit 1940-ben tiszteletbeli taggá nevezett ki a pozsonyi csoport.³² A mozgalom előadói között ezenkívül gyakran olyan személyek is szerepet kaptak, akik közvetlenül ugyan nem tartoztak a prohászkás tagok közé, de valamilyen módon mégis bekapcsolódtak a mozgalom munkájába. Ilyen volt például a katolikus mozgalom előadójaként működő Salkaházi Sára is, akit később a nyilasok kivégeztek és vértanúhalált halt.³³ Salkaházi Sára Esterházy Lujza mellett fontos közéleti szerepet töltött be a csehszlovákiai nőmozgalmak szervezésében is. 1931-től szerkesztette a *Katholikus Nő* c. lapot, mely Csehszlovákia egyetlen magyar nyelvű nőmozgalmi lapja volt az időben. Sárának tehát a katolikus leányifjúság szervezésében is komoly szerepe volt (Schalkház 1932, 114–116 p.).

Komárne, Lučence, Nové Zámky.” Policajné riaditeľstvo v Bratislave Krajinskému úradu v Bratislave. Prohászka Ottokár Körök Szövetsége. Dotázniková akcia. (1937). Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. Az említett településeken kívül a mozgalom működésének fontos helyszíne volt az *Új Élet* c. lap szerkesztőségének a központja, Kassa, valamint Rozsnyó és Rimaszombat. (Molnár 1998, 219. p.)

28 Mozgalmaink. *Új Élet*, 1932/4. sz. 147–148. p.

29 Czvank László: A mai főiskolás és az összefüggő világnézet szükségessége. *Új Élet*, 1932, 11. sz. 440. p. Ez a szám azonban nem feltétlenül egyezett az aktív tagok számával. A prágai prohászkások 1935. évi közgyűlés beszámolója szerint a gyűléseket csupán a tagok 60 százaléka látogatta. Kovács E. kult. ref.: A prágai Prohászka Kör közgyűlése. *Új Élet*, 1935, 11. sz. 586. p.

30 Molnár 1998, 222. p. Vö: Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Proh%C3%A1szka%20K%C3%B6r%C3%B6k.html> (2014. 12. 10.)

31 „Členovia môžu byť členmi: riadnými, -podporovacími, -čestnými a zakladajúcimi.” STANOVY. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. Dobox 16/1

32 „Pred zaklúčením Foldeš v méne spolku ponúkol Lujza Esterházyovej čestné členstvo, čo bolo veľkým potleskom prítomných prijaté a sama Lujza Esterházyová sa krátkym prejavom poďakovala za udelenie jej čestného členstva.” Hlásenie (Kruh Ottokára Proházkú 9. 11. 1940. voľné shromaždenie) Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. Dobox 16/1. Esterházy Lujzáról bővebben I. Sinkó 1991. Vö. Esterházy 2014, Czékus 2011.

33 Salkaházi Sára két világháború közötti szerepéről Csehszlovákiában I. Bajcsi 2014b.

4.2. A mozgalom irányítása: országos és helyi vezetőség

A Prohászka Körök helyi csoportjait a mozgalom országos vezetősége fogta össze. A mozgalom szervezésének emblematikus vezetői köréből a „rendes” tagokon kívül mindenekelőtt érdemes kiemelni a fentiekben már említett Pfeiffer Miklós kassai kanonokot, aki nemcsak a kezdeti lépéseknél jelentett segítséget a fiataloknak, de valamennyi prohászkás szervezet munkájában részt vállalt a szervezői feladatok ellátásában, filozófiai előadások megtartásában és különböző lelkigyakorlatok megszervezésében. Ő tekinthető tehát a fiatalok „mentorának” vagy szellemi vezetőjének. A Prohászka Körök országos vezetése, a központi irányítás elsősorban Prágához kötődött. Az országos vezetőségen belül több évre beiktatott elnökök irányították a munkát.

Az országos elnökök egyúttal emblematikus személyiségei voltak a mozgalomnak, akik általában egyszerre több vezető funkciót betöltöttek. Ilyen volt az egyesület első országos vezetője, a fentiekben már említett Rády Elemér, aki 1935-ig – Magyarországra való távozásáig – az *Új Élet* c. lap főszerkesztőjeként tevékenykedett. Czvank László szintén a mozgalom oszlopos tagjának számított. A losonci származású tanár 1934-től töltötte be Prohászka Körök országos elnöki tisztségét.³⁴ Ezen kívül más kultúraszervező tevékenységet is ellátott: a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE), valamint a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) munkájába is bekapcsolódott.³⁵ Az elnöki és az alelnöki tisztség mellett az országos vezetésen belül ugyanakkor centrális funkciónak számított még a kultúrreferensi poszt, melyet 1935-ben például Vájlók

34 Czvank László 1912-ben született Losoncon. Tanárként, majd kultúraszervezőként tevékenykedett. A prágai Károly Egyetem matematika szakán folytatatta tanulmányait, majd az 1930-as évek elején a Prohászka Ottokár Körök Szövetségének vezetője lett. A későbbiekben a beregszászi gimnázium matematikatanára volt, majd az első bécsi döntés után Budapesten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa. 1950-től több helyen is tanított Magyarországon. Az 1980-as években részt vett a Rákóczi Szövetség megalakításában, melynek 1989-től alelnöke is volt. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/czvank-laszlo-gondocs/> [2014. 12. 10.]

35 A Szlovenszkói Magyar Kulturális Egyesület a két világháború között, valamint a második világháború idején működő országos magyar kulturális és közművelődési szervezet Csehszlovákiában (Szlovenszkón). A Kultúrreferátus tpsztalatai alapján hozták létre 1925-ben. Elsősorban a magyar népi és magasabb kultúra terjesztésével foglalkozott, a szlovákiai magyar lakosság nemzeti öntudatának megerősítése céljából. Színelőadásokat, felolvasóesteket, valamint kulturális akciókat szervezett mind helyi, mind országos szinten. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/szlovenszkoi-magyar-kulturegyesulet/> [2014. 12. 10.] A Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület 1933-ban szerveződött felekezeti ifjúsági szervezet. A szervezetnek külön Magyar tagozata is működött. Elsődleges célja a falusi lakosság erkölcsi és szociális felemelésében volt. A Prohászka Körökkel együtt részt vállalt a nyári munkástáborok megszervezésében. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/szlovenszkoi-katolikus-ifjusagi-egyesulet/> [2014. 12. 10.]

Sándor művelődéstörténész látott el.³⁶ Vájlók egyébként a két világháború közötti csehszlovákiai irodalom egyik legfontosabb kritikusaként működött.³⁷

A központi kérdéseket a csoport évente megrendezésre kerülő országos kongresszusán vitatta meg, ahol egyúttal sor került az új központi vezetőség megválasztására. Ezek a rendezvényeken összegezték a helyi csoportok munkáját, valamint egyeztettek a központi vezetőséggel a Kör további feladatairól. A többnaposra tervezett országos kongresszusokat nyáron, általában valamelyik helyi csoportosulás településén tartották. Így került sor első és második alkalommal a kongresszus Érsekújvárott való megrendezésére. A harmadik alkalommal Komáromba szervezték a kongresszust.³⁸ A csoport bővülésére utal, hogy a két, nyugati régióban szervezett kongresszus után 1935-ben már Losoncon került sor a csoport negyedik kongresszusára.³⁹ A mozgalom 1937-ben Vihnyefürdőn tartotta meg legfontosabb kongresszusát; ez egyúttal a Prohászka Körök „reneszánszát” is jelentette, ami összefüggött a kisebbségi feladatok újrafogalmazásával. Mindez a kongresszus témáinak sokszínűségében is megmutatkozott.⁴⁰ Jól érzékelteti a találkozóik jelentőségét, egyúttal pedig a kisebbségi feladatvállalás lényegét az ifjúsági mozgalom életében Göndöcs (Czvang) László visszaemlékezésében: „Ezek a kongresszusok azért voltak fontosak, mert itt kialakult az egyetemi hallgatóságban és a fiatal értelmiségben egyfajta hivatástudat, felelősségtudat, hogy nekünk a felvidéki magyarságért kell dolgozni. Tehát nem elég az, hogy mi tanárok leszünk, nem elég az, hogy mi papok leszünk, nem elég az, hogy tanítók leszünk, hanem tanárai leszünk egy város magyar gimnáziumának, tanítói leszünk egy falunak. Ez egyfajta elkötelezettséget jelentett, tehát feladatot, hivatástudatot”⁴¹ – emlékezik vissza Göndöcs (Czvang) László a vele készült interjúban.

36 Vájlók Sándor 1913-ban született Deákiban. Kritikusként, majd művelődéstörténészként működött. Komáromban érettségizett, Pozsonyban végezte szlavisztikai tanulmányait. Később Prágában a Politikai és Szabad Tudományok Főiskoláján szerzett oklevelet. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom egyik legfontosabb kritikusává nőtte ki magát. Később tanárként tevékenykedett, 1939–40 között Kassán a szlovák gimnáziumban tanított. 1940–1948 között a budapesti miniszterelnöki hivatalban, valamint a külügyminisztériumban dolgozott. 1946-ban részt vett a párizsi magyar békedelegáció munkájában. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/vajlok-sandor/> [2014. 12. 10.]

37 A csehszlovákiai magyar irodalommal kapcsolatos korabeli írásai pl.: Vájlók 1937, 227–32. p., Vájlók 1939, 176–180. p.

38 Sz. n.: A Prohászka-Körök harmadik országos kongresszusa. *Új Élet*, 1934. 7. sz. 423.p.

39 A losonci csoport egyik főszervezőjének számító Czvang László, a losonci kongresszus feladatairól beszédében értekezett. Ezek között az aktuális ideológiai kérdések mellett, melyek a valláserkölcsi alapokat nélkülöző nacionalizmus és a liberalizmus ellenében egyértelműen a már Prohászka püspök által is hirdetett, megújult katolikus ideológiát emelte ki. Ez egyet jelent a nemzetek megértésével és a testvéri összefogással a Duna-medencében. A kongresszusokat összehasonlítva úgy értékelte, hogy az érsekújvári rakta le a világnézeti alapokat, a gyakorlati feladatok kijelölésében pedig a losoncinak volt meghatározó szerepe. Czvang László: Elnöki megnyitóbeszéd. *Új Élet*, 1935. 9–10. sz. 440., 440–443. p.

40 „A kongresszus ezidáig a legnagyobbnak mondható. Komoly erőt kezd el képviselni a Prohászka Kör. Az előrehaladásban fontos jelentősége van a mozgalom által kifejtett gyakorlati munkának. Több fontos előadás zajlik. Az előadók között van Pfeiffer Miklós, Pfeiffer

A központi vezetőségen kívül a helyi csoportok is rendelkeztek saját vezetéssel. Az alapító tagok közé elsősorban azok a Prágához kapcsolódó fiatalok tartoztak, akik a továbbiakban saját településeiken is létrehozták a helyi szervezeteket. Így előfordult, hogy a központi vezetőség és a helyi csoportok tagjai gyakran ugyanazon személyiségek közül kerültek ki. A helyi csoportok vezetőségén belül ugyanakkor évenként történtek a választások. Az elnöki funkció mellett alelnököt, kultúrreferenst, pénztárost, könyvtárost és jegyzőt is választottak a csoportok. A vezetőség tagjai nagyon gyakran csupán funkcióikban váltották egymást a választások alkalmával. Az elnökök például általában az előző év alelnökei közül kerültek ki. Így a vezetőséget egy stabilnak mondható és a központi vezetéssel szorosan összefonódó élgárda irányította.

5. A legjelentősebb helyi csoportosulások: Prága és Pozsony

5.1. Prága – a legaktívabb Prohászka Kör

1930-ban, Prágában alakult meg a Prohászka Ottokár Körök Szövetségének első helyi köre. A szerveződés a legsokoldalúbb csoportként funkcionált, és a helyi alakulatok közül a legnagyobb aktivitással működött. A csoport sikerének az egyik legfőbb meghatározóját azoknak az emblemikus személyiségeknek a jelenléte biztosította, mint amilyen a fentiekben már említett és a központi vezetőség körében is szerepet vállaló Czvank László volt. A prágai kör munkájáról elsősorban az *Új Élet* c. folyóirat beszámolójából értesülhetünk, mely már az 1932. évben felhívta a figyelmet a csoport belső működésének pozitívumaira: „A Kör 15 taggyűlést (vitaestet) tartott, s egy emlékünnepelet. Az ideológiai munkán kívül praktikus téren is működött a Kör. A periféria-látogató akcióról más helyen emlékeztünk meg. Szép sikereket ért el a liturgikus mozgalom is. A Kör könyvtára a múlt évben kétszeresére gyarapodott. Az egyesületi élet fellendítése nagyrészt Czvank László érdeme [...]”⁴² Az idézet a prágai kör sokszínűsége kapcsán arról is számot ad, hogy a mozgalom elméleti-ideológiai tevékenysége – pl. különféle előadások szervezése – szociális munkával társult. Ilyen gyakorlati elfoglaltságot jelentett a prágai magyar munkáscsaládok segítése az ún. „periféria-akción” belül.

A későbbiek folyamán folytatódott a csoport sokoldalú és nagyon aktív tevékenysége (1934). Ezt azonban gyakran bonyolították azok a problémák, melyek a főiskolások

---

László, később Esterházy Lujza is. A témák mellett, hogy a katolicizmus helyzetéről értekeznek, olyan aktuális kérdésekről zajlanak, mint a bajban lévő államok, a bolsevizmus és a faji materializmus Németországban. Ezen kívül még fontos Sinkó Ferenc előadása, mely a prohászka egyéniség fejlődéséről értekezik.” Sz. n.: A Prohászka Körök hatodik kongresszusa. *Új Élet*, 1937. 8. sz. 339–345. p. Vö. Preklad z časopisu „Híradó“ zo dňa 22. augusta 1935, číslo 190., článku s nadpisom „Lučenecký kongres Prohászkových kruhov zapodieval sa s hospodárskymi, kultúrnymi a spoločenskými otázkami maďarskej menšiny v Československu“. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

41 Gyurcsík 2001.

megszervezése körül jelentkeztek. Így a szemeszterkezdés nehézségei a helyi szervezetek munkáját is gyakran megnehezítették. Ez sokszor a prágai csoport aktivitására is kihatott, melyet azonban aztán később bőséges programsorozattal pótolta a szervezet.⁴³

A helyi viszonyokhoz kötődő munka mellett az egyes csoportok tevékenységét elsősorban az aktuális társadalmi problémákkal összefüggő, gyakran egyházi tartalommal összekapcsolt prezentációk és viták adták. Az előadások témái elsősorban a vallásosságban való megerősödést szolgálták, másrészt a szociális vonalat segítették elő. Ez a prágai csoport esetében is számos esetben így alakult. A csoport 1934-es munkabeszámolója például kiemelte, hogy „a munka egyrészt a nagybőjt, másrészt Prohászka Ottokár halálának hétéves évfordulója körül zajlott. Pfeiffer Miklós nagybőjti lelkigyakorlatán számos prágai tag részt vett. Ezen kívül a március 10-ei Prohászka-ünnepély alkalmából Pfeiffer Miklós, Schleicher Imre, Czvank László, Mécs László és Sinkó Ferenc szerepeltek. Mindnyájan kiemelték a püspök nagyságát.”⁴⁴ Az idézet egyúttal arra is rámutat, hogy a prágai csoport munkájában nemcsak a szűk értelemben vett állandó tagok – pl. Czvank László vagy Sinkó Ferenc – vettek részt, hanem a mozgalomhoz kapcsolódó más fontos személyiségek (pl. Mécs László vagy Pfeiffer Miklós) is.

Az egyesület tevékenysége, ahogy azt már fentebb jeleztük, nem merült ki előadások szervezésében. Az egyes szakosztályok (akciós, orvosi, pedagógiai és sajtó-) megalakulása például az új generáció kinevelésében is fontos szerepet játszott. A prágai Prohászka Körnek ugyanis kiemelt feladata volt az utánpótlás – egy fiatal értelmiségi élgárda – kinevelése. Ezt támasztja alá a következő idézet is, mely a csoport motivációjáról szól az 1935. évi októberi prohászkás közgyűlés alapján: „A kör belső munkájának az volt a célja, hogy élcsapatot képezzen ki a kisebbségi magyarságért folyó munkához, továbbá hogy jó utánpótlásról gondoskodjon a prágai PK. részére.”⁴⁵ Ez a diplomás magyarok küldtetéstudatára utaló mondatban foglaltak teljesítése persze sok nehézségbe ütközött, s főleg az 1938-ig hátramaradt időben kevés realitása volt annak, hogy a munkahelyet kereső fiatalok a helyi közegben azonnal élcsapatot alkothattak volna.⁴⁶

A közgyűlés összesítő beszámolója a munka fellendülésére, ezzel együtt a prohászkások tevékenységének „csúcsidőszakára” utal. Ezt a gyűlésen részt vevő prohászkás tagok magas száma egyaránt jelzi. A beszámoló alapján ugyanis az említett gyűlésen összesen 42 prohászkás tag vett részt. A prágai kör aktivitását, valamint a Prohászka Körök egyre sokoldalúbb tevékenységét jelzi, hogy a csoport tagjai gyakran társszervezőként is szerepet vállaltak más katolikus rendezvényeken. Példaként említhető a júniusi Katolikus Nagygyűlésen való részvételük, ahol a rendezvény „magyar részét” a prágai Prohászka Kör szervezte. Hasonlóképp részt vállaltak a júliusi katolikus ifjúsági

43 Elsősorban azokat az előadásokat érdemes kiemelni, melyeket Zsilinszky Kázmér filozófiai témában, valamint Dr. Fuchs Alfréd a cseh katolikus életről tartott S. P.: A prágai Prohászka Kör február havi munkája. *Új Élet*, 1934. III. évf. 3. sz. 183. p.

44 S.P.: Prágai munka. *Új Élet*, 1934. 5. sz. 299. p.

45 Kovács E. kult. ref.: A prágai Prohászka Kör közgyűlése. *Új Élet*, 1935. 11. sz. 586. p.

46 Ezzel kapcsolatban I. András Károly vagy Janics Kálmán pályakezdő éveit. (Fónod 1994.)

munkástábor megszervezésében, valamint a Katolikus konferencián is társszervezőként léptek fel.⁴⁷

5.2. A pozsonyi kör – a leghosszabb ideig működő szlovákiai csoport

1932-ben, a prágai csoport megalakulása után létrejött a pozsonyi Prohászka Kör, mely aztán, az 1938-as visszacsatolás után az egyetlen prohászkás csapatként működött tovább Szlovákiában. A helyi mozgalom tevékenységébe és személyi összetételébe az *Új Élet* c. folyóiraton kívül a pozsonyi rendőrigazgatósági anyagok nyújtanak betekintést, melyek a vezetők személyéről is információval szolgálnak.⁴⁸

A prágai Körhöz hasonlóan a pozsonyi csoport munkáját a vezetők aktivitása határozta meg. Az egyik legfontosabb pozsonyi prohászkás személyiség a korábban sarlósként működő Diósi Kornél volt: „A vezetést Diósi Kornél bölcsészettanhallgató látja el

47 A történelmi jelentőségű prágai katolikus kongresszus elsősorban a cseh katolikusok ünnepe volt, de részt vett rajta Csehszlovákia összes nemzetisége. Az esemény a a csehszlovák állam és a Vatikán diplomáciai viszonyának rendeződése után ünnepi keretül szolgált. Esterházy Lujza és Pfeiffer Miklós is előadást tartott: „A kongresszus magyar részének megrendezése és előkészítése elsősorban dr. Pfeiffer Miklós kanonok érdeme, aki a magyar előkészítő bizottság főtíkára volt. [...] A prágai rendezés nagy és fárasztó munkáját a Prágai Prohászka Kör tagjai vállalták magukra és ezen feladatot elsőranguan meg is oldották. Nekik köszönhető, hogy a rendezésben nem volt semmi fennakadás és a Prágába feljött magyarok a kongresszusi napok alatt nem voltak magukra hagyatva.” Augur: A prágai katolikus kongresszus. *Új Élet*, 1935. 7–8. sz. 339–343. p.

48 Több ismert prohászkás tag váltotta egymást a vezetői pozícióban, köztük olyan egyéniségek, akik nemcsak az *Új Élet*ben publikáltak, de a központi vezetőség körében is aktívak voltak, és szerepük a későbbiekben is jelentős volt. Ilyen volt például Vájlok Sándor és Janics Kálmán. Vájlok Sándor személyiségéről, politikai és ideológiai nézeteiről a Prohászka Körök ún. „Kérdőív-akciójához (dotázníková akcia)” kapcsolódó, a rendőrigazgatóság által készített jelentésekből értesülhetünk. „Alexander Vájlok poslucháč filosofie, nar. 13. nov. 1913 v Diakovciach okres Saľa, tamtiež prislúšný syn Lukáča a Margity rod Sadzovej, slob. r. k. bytom v Bratislave, Palisady 22 [...] Menovaný je národnosti maďarskej, v súkromnom živote rozpráva maďarsky, štátny jazyk ovláda, nijak sa nevyhíba so svojími spolušudentmi hovoriť slovensky, nakoľko je ale vychovaný v maďarskom prostredí v súkromnom živote väčšinou hovorí po maďarsky! Politicky ani verejne činný neni, politického života nesúčastňuje ani k žiadnej politickej strana sympatie nepr [...]. Do žiadnej spoločnosti nechodi, ani žiadných dôverných [...] telov nemá, ale venuje sa celkom štúdiám. Spôsob jeho je všeobecne [...] za samotársky. Je tichej a skromnej povahy a vo svojom okolí teší sa dobrej povesti. Šetrením sa nezistil dôvod, pre ktorý by sa mohlo aj jeho spoľahlivosti pochybovať.” Hlásenie. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. Janics Kálmán Vágkirályfán született 1912-ben. Történészként, orvosként és politikusként is működött. Miután 1931-ben a pozsonyi magyar gimnáziumban érettségizett, orvosi diplomát szerzett 1937-ben. Előbb (1937–1942) között Trencsénben, majd Jolsván magánorvos volt. 1979-ben a *hontalanság évei* c. könyvének svájci megjelenítése miatt kitiltották a Rozsnyói járásból. 1989 után a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom egyik alapítójaként, majd tiszteletbeli elnökeként tevékenykedett. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/janics-kalman/> [2014. 12. 10.]

és az ő agilitásának és munkakedvének köszönheti az egyesület azt, hogy ma már szép számú tag jelenlétében tarthatja kéthetenként nagy érdeklődéssel várt és hosszú vitát eredményező gyűléseit.⁴⁹ További fontos személyiségnek számított például ifj. Aixinger László, aki valószínűleg a keresztényszocialista politikusként működő idősebb Aixinger László fia volt.⁵⁰ Ki kell még emelni a fentiekben már említett Vájlak Sándor művelődéstörénészt is, aki szintén elnöki pozíciót töltött be a körben.⁵¹ Ezenkívül Janics Kálmán, aki az 1980-as években Svájcban megjelentetett úttörő munkájával, *A hontalanság évei* c. könyvével a mai szlovákiai magyar köztudatban is jelen lévő személyisége a Prohászka Köröknek, szintén a pozsonyi csoport fontos vezető személyiségének számított.⁵² Az említett vezetőkön kívül olyan fontos karakterek vettek még részt a pozsonyi csoport munkájában, mint Sinkó Ferenc, Ölvedi János vagy Pfeiffer László.⁵³

Mint minden csapatnak, úgy a pozsonyi Prohászka Körnek is voltak helyi sajátosságai. A csoport kezdeti munkáját a korabeli munkabeszámolók alapján például az egyetemhez kötődő pozsonyi hallgatók passzivitása nehezítette meg: „Múlt év decemberében megindult a pozsonyi Prohászka Kör munkája is. Azonban nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, míg eljutott odáig, hogy rendes, aktív munkát tud kifejtetni. A pozsonyi – szóval nem vidékről jövő – egyetemi hallgatók teljes nemtörődömséget

49 Uo.

50 Ifj. Aixinger László a pozsonyi Magyar Főiskolások cserkészcsapatának vezetőjeként működött. *A Tábortűz* című ifjúsági lap munkatársa volt. 1939-ben, miután Szlovákiában maradt, megalakította a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetséget, melynek ő lett a vezetője. (Példaképeink. Szlovenszkói magyar cserkészvezetők. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uVLue7fn3iYJ:www.udvardicserkesz.sk/cserkesztori/11_szlovenszko_i_magyar_cserkeszvezetok.rtf+&cd=3&hl=hu&ct=clnk&gl=sk [2015. 07. 16.]

51 1934. októberében választott funkcionáriusok listája. Hlásenie. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

52 Riadne voľné zhromaždenie spolku: Prohászka Ottokár Kör na školský rok 1935/36. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

53 „Tajomník podal zprávu o činnosti spolku v minulom roku, (...) ktorej boly u poriadané prednášky o sociálnej otázke, o katolíckom svetovom názore, o ukole katolíckej maďarskej mládeže. Rečníci boli Dr. Mikuláš Pfeiffer, kanoník v Košiciach, pater Karol Hidvéghy S. J. v Bratislave, Dr. Jan Both lekár v Bratislave a Kornél Diósi. Ján Ölvedy a Ladislav Pfeiffer univ. posl.” Správa (hlásenie) o riadnej voľnej zhromaždenia spolku Kruh Procházku Ottokára. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. 1933-Ölvedy Ján právnik „prednášal Ján Ölvedi, právnik na predmet »A marxista termelés«. Na tento debataný večierok boli povolaní aj slov. katol. študent zo spolku »Ústredie slov. katol. študentstva« avšak títo sa nedostavili. Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. (Ikvy) Pfeiffer László 1911-ben született Budapesten. Pfeiffer Miklós kanonok unokaöccse volt. Miután a komáromi bencés gimnáziumban érettségizett, a teológiai tanulmányait Svájcban végezte. Csehszlovákiában részt vett a Prohászka Körök munkájában, amelyen belül a pozsonyi csoporthoz tartozott. Később Misérden és Komáromban működött káplánként. 1939-ben Budapesten a Katolikus Ifjűmunkások Országos Egyedületének a lelki vezetője lett. Részt vett zsidók rejtegetésében. Több alkalommal börtönbüntetésre ítélték Magyarországon a kommunista időszakban. 1969-ben Fribourgba utazott nagybátyjához. (Magyar Katolikus Lexikon. . 12. 10.) Életéről bővebben I. Hollay 1991.

mutattak az egyesülettel szemben. Egyelőre a Kör működésének tengelye a belső munka, kifelőlés általában a nyilvánosság előtt a kör még keveset szerepel.”⁵⁴

A pozsonyi csoport tevékenységének a kezdeti nehézségei után fejlődésnek indult. Az *Új Élet* 1935-ös beszámolója alapján a csoport már aktív, külső munkát fejtett ki Pozsonyban: „A pozsonyi P.K. idejének munkája fokozott aktivitás jegyében indult meg. A munkaprogram főirányvonala a kör aktív bekapcsolása volt a pozsonyi magyar kat. társadalomba és a magyar kat. egyesületekkel való együttműködés.”⁵⁵ A pozsonyi Prohászka Kör fejlődésére utal a pozsonyi egyetem magyar tanszékének létrehozásában tanúsított közreműködés: „A pozsonyi egyetem magyar tanszékének betöltése körül a pozsonyi P. K. tagjai jelentősen közreműködtek és nagy érdemük van abban, hogy a pozsonyi egyetemen a magyar tanszék megalósult. [...] Az eddig végzett munka bizonyítékát adja, hogy a pozsonyi P. K. aktív részt vesz a kat. építőmunkában és a pozsonyi kat. magyar társadalom egyik legjelentősebb és legszorgalmasabb építőműhelyévé küzdötte fel magát.”⁵⁶

6. A kisebb prohászka körök tevékenysége

6.1. Losonc – a középiskolások Prohászka Köre

A következő fontos helyi csoport a hivatalosan 1933 szeptemberében megalakult losonci Prohászka Kör volt. Ennek a megalapítói közé elsősorban olyan losonci származású főiskolások tartoztak, mint a korábbiakban már említett Czvank László.⁵⁷ A losonci csoportot a korabeli beszámolók már annak megalakulását követően erős csapatként jelenítik meg. Az *Új Élet* beszámolója szerint a prohászka körök már 1932-ben meghatározó és kiterjedt tevékenységet folytattak a városban: „A körnek ma 25 tagja van. Minden vasárnap megtartja összejöveteleit, ahol a mai aktuális problémákat tárgyalja meg. [...] Nagy súlyt helyez a kör a szociális ténymegismerésre (nyomortanyák látogatása, segélyakciók stb.). [...] A január 3-án megalakított losonci »Róm. Kat. Ifjúsági Kör« tagjainak 60%-át a kör toborozta. 8 fiú kétizben tett látogatást Losonc nyomortanyáin. [...] A kör nagyban készül a Pr. Kör nyári vándorlásaira, hogy látóköre, szociális ismeretei mindinkább szélesbedjenek.”⁵⁸

A losonci körnek is voltak sajátos helyi céljai, melyek közül az egyik legfontosabb a középiskolás ifjúság megszervezése volt: „A losonci PK. egyike a legfiatalabb

54 Major József: *Mozgalmaink. Pozsony. Új Élet, 1932. 11. sz. 448. p.*

55 Takács István: *Beszámoló a pozsonyi P.K. idejének munkájából. Új Élet, 1935. 2–3.sz. 176. p.*

56 Mindez arra utal, hogy a Sarlóskör mellett a Prohászka Kör tagjai is közreműködtek a pozsonyi egyetem magyar tanszékének a létrehozásában. Uo. 176. p.

57 Rajta kívül Dombrovsky János és Schleicher Pál voltak jelen a losonci csoport korai vezetésében. 1933-ban Losoncon is megalakult a Prohászka Kör, erről tudósított a Déli Hírlap 1933. szept. 21-ei száma. Preklad z časopisu »Déli Hírlap« zo dňa 21. septembra 1933, číslo 12, Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1. Barna B.: *A losonci Prohászka Kör munkája. Új Élet, 1934. 8. sz. 499. p.*

58 Schleicher: *Losonc. Mozgalmaink. Új Élet, 1932. 4. sz. 148. p.*

Prohászka Köröknek. 1933 szeptember 16-án alakult meg. A megalakulás célja az volt, hogy a felnövekvő és végzett középiskolás ifjúság részére szervezeti keret legyen, hogy abban széleskörű munkát fejthessen ki. Alapszabályai jóváhagyás alatt vannak.”⁵⁹ A losonci csoport a kezdeti években elsődlegesen tehát azoknak a csehszlovákiai magyar fiataloknak kívánt szervezeti háttérrel biztosítani, akik még nem kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat. Ebben a tekintetben a losonci egy speciális válfaját képezte a Prohászka Körök Szövetségének.

Vezetőinek nagy része a helyi csoport 1933-as hivatalos létrehozása után az egyetemi (prágai) Prohászka Körök személyei közül került ki, ez pedig sok szempontból korlátozta helybéli tevékenységüket. Ezt igazolja a losonci csoport 1934. évi munkabeszámolója is, mely a korábbi, 1932-es munkabeszámolóval összehasonlítva tevékenységüket illetően visszafejlődést mutat: „Tagjainak száma 18, nagyrészt olyanok, akik az egyetemi Prohászka Köröknek is tagjai, azért munkaidőnk csak arra az időre szorítkozott, amikor tagjai itthon voltak. Így hát volt négy gyűlésünk: ezek közül kettő adminisztratív, kettő vitagyűlés volt” – írja a losonci Prohászka Kör munkájáról az *Új Élet* 1934-ben.⁶⁰

Losonc vonatkozásában viszont kiemelten fontos megemlíteni a csoport szerepét a helyi lapok vonatkozásában. A korábbiakban már említett Scherer Lajos által kiadott *A Mi Lapunk* c. ifjúsági cserkészújság katolikus párjának tekinthető *Tábortűz* c. lap megszervezésében ugyanis komoly jelentősége volt a losonci prohászkásoknak: „Tagjaink közül néhányan állandó munkatársai a helybeli hetilapnak. Továbbá megszerveztük a Tábortűz diákszerkesztőségét Losoncon.”⁶¹

6.2. Az érsekújvári „tanítók” Prohászka Köre

A rendőrségi jelentések alapján Prohászka Kör Prágán, Pozsonyon és Losoncon kívül még Brnőben, Érsekújvárott, valamint Komáromban működött.⁶² Az *Új Élet* a fentiekben bemutatott csoportok beszámolójától eltérően jóval kevesebb betekintést nyújt a kisebb helyi csoportok – a komáromi, az érsekújvári, valamint a brnői csapat – tevékenységébe. Arról sincs pontos információnk, hogy az érsekújvári és a komáromi Prohászka Kör pontosan mikor alakult meg. Mindenesetre a folyóiratban közölt munka-

59 Barna B.: A losonci Prohászka Kör munkája. *Új Élet*, 1934. 8. sz. 499.p.

60 Ezt támasztja alá az is, hogy a szervezet munkája a beszámoló alapján nagyon gyakran csupán társszervezésben merült ki. „Tagjaink a katolikus ifjúsági egyesület állandó munkatársai és vezetői. Tagjaink közül néhányan segédkeztek a környékbeli egyesületek szervezésében. Segédkeztünk a téli országos vezetői gyűlés megrendezésében” Barna B.: A losonci Prohászka Kör munkája. *Új Élet*, 1934. 8. sz. 499. p.

61 Uo.

62 „Vyššie uvedený sväz, sídlom ktorého podľa stanov schválených min. Vnútra je Praha, sústreduje v sebe 6 miestnych [...] spolkov, ktoré jestvujú na základe vlastných, príslušnými úradmi schválených stanov. Sú to »Kruh Ottokára Prohászků« so sídlom v Prahe, Brne, Bratislave, Komárne, Lučence, Nové Zámky.” Policajné riaditeľstvo v Bratislave Krajinskému úradu v Bratislave. Prohászka Ottokár Körök Szövetsége dotázníková akcia. (1937). Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

beszámolókból kiderül, hogy mindkét alakulat létezett már az 1930-as évek első felében. Egy-két munkaprogram által röviden értesülhetünk a kisebb helyi szervezetek tevékenységéről.

Az érsekújvári Prohászka Körről – tevékenységéről és a helyi személyiségekről – szintén kevés adatot találunk az *Új Élet* hasábjain.⁶³ Az érsekújvári csoportról készített néhány beszámoló viszont rávilágít, hogy a csoport nagyrészt olyan tanítókból állt össze, akiknek a tevékenységét munkahelyi elfoglaltságaik gyakran korlátozták: „Az érsekújvári Prohászka kör azon egyesületek közé tartozik, melyeknek igen nagy erőt kell kifejteniök, hogy komoly munkát végezhessenek és hogy eredményt is tudjanak felmutatni. Tagjainak tekintélyes része tanító, akik évközben csak rövid időt tölthetnek otthon s a nagyvakáció sem a legalkalmasabb idő az eredményes munkára, amennyiben sokan másutt töltik a nyarat illetve a nyaraltatást.”⁶⁴ Ennek ellenére a beszámolók gyakran hangsúlyozzák a fiatalok aktivitását. A csoport 1932-es beszámolójából egyúttal az is kiderül, hogy az érsekújvári közösség már megalakulása kezdetén rendszeres találkozókat tartott és sokoldalú tevékenységet folytatott: a kéthetenkénti vitagyűlések mellett például szociális előadásokat szerveztek.⁶⁵

A csoport tevékenysége „csekélynek” tekinthető a fentiekben bemutatott prohászki alakulatok munkájához képest, ennek ellenére mindenképp ki kell emelni aktivitásukat, mely a későbbiek folyamán sem hagyott alább. Az érsekújvári prohászkiások munkáját ugyanakkor olyan nehézségek akadályozták, melyek összefüggésbe hozhatók azzal, hogy a mozgalom nagy részét pedagógusok alkották. A tagok gyakori távollétéből fakadó hiányokat a helyi csoport azonban igyekezett – pl. többnapos gyűlésekkel és megbeszélésekkel – betölteni.⁶⁶

63 Tagjairól csupán néhány olyan rendezvény beszámolójából értesülhetünk, mint például a Komáromszentpéteren tartott előadás: „A kat. iskolát zsufolásig megtöltötte az érdeklődő közönség. Műsor: Willand Artur teológus előadása a kat. Akcióról, Csicsátka József, Mécs L. szavalata, Décsi László hegedű és Szabó László harmonium, Czuczor Pál teológus vetítettképes előadása Szent Ferenc életéről.” Sz.n.: Az érsekújvári Prohászka Kör tagjai. *Új Élet*, 1934. 9. sz. 566. p.

64 Major József: Az érsekújvári Prohászka kör munkája. *Új Élet*, 1934. 6. sz. 361. p.

65 „Rövid de erős munkában eltelt multja van, a számos gyűlés mellett már két szociális szellemű kulturestét rendezett, mindkettő magas nivón állott az előadók (dr. Pfeiffer M., dr. Noszkay Ö., P. Bartalos E.) és a közönség révén és nagy erkölcsi sikerrel záródott. A kéthetenkénti vitagyűlések (Prohászka O. Kereszténység és a kultúra, Rérum Novarum, katolicizmus és a kapitalizmus voltak a főbb témák) az iparoscserkészeknél, az ifjusági kongregációban tartott szociális előadások képezték a Kör munkájának egyrészét. Tehát már a kezdet nehézségein túl vagyunk, ismernek és számítanak ránk az eszmék nagy küzdelmében is.” Vass Lajos: Érsekújvár. Mozgalmaink. *Új Élet*, 1932. 4. sz. 148. p.

66 „Karácsonyig a tagok távolléte miatt szünetelt a munka. A karácsonyi szünetben tartott kisebb gyűléseink és megbeszéléseink mellett kiemelkedett a dec. 25-30-án tartott háromnapos szt. Tamás kurzusunk, melyen Mgrs. Pfeiffer Miklós kanonok úr »Az intellektuális élet« átfogó cím alatt, dr. Prenner Béla kőhidgyarmati plébános ur pedig a bérkérdésről tartott előadást, a délelőtti P. Pfeiffer kanonok úr előadásai töltötték ki, amelyeken az intellektuel ember életfeladatairól és életbeosztásáról beszélt Sertillanges: »La vie intellectuelle« c. könyve alapján, míg délután praktikus kérdések kerültek tárgyalásra.” Major József: Az érsekújvári Prohászka kör munkája. *Új Élet*, 1934. 6. sz. 361. p.

Érsekújvár jelentőségét külön is érdemes kiemelni a fiatal generáció életében. Az első két országos prohászkás kongresszus megszervezésére szintén a településen került sor. A rendezvényről készült beszámoló jól rávilágít arra, hogy az komoly hatást gyakorolt a fiatal értelmiségi csoportokra, egyúttal aktivitásukat és munkakedvüket is növelte a későbbiek folyamán: „Az Érsekújvárott tartott országos katolikus főiskolás kongresszus, mint ritka és kivételes szociális élmény mindenestre nagy és értékes hatással volt a résztvevő és rendező újvári katolikus ifjúságra, a Prohászka Kör tagjaira. A munkakedve és aktivitás láza hajtotta őket, hogy ismét valami értékes és újszerűségével is kiemelkedő eredményt mutassanak föl magukválasztotta munkakörben, ideológiájuk szolgálatában, a nagy katolikus elgondolások megvalósításában, eredmény: a Prohászka Kör eszméinek, a katolikus szociális eszmék minél szélesebb, osztálykülönbségek nélküli elterjedése volt.”⁶⁷

6.3. A komáromi kör

A komáromi Prohászka Kör tevékenységéről mindössze pár munkajelentés áll rendelkezésre az *Új Élet* c. lapból.

A beszámolók egyúttal a fontosabb helyi személyiségekről is képet adnak: „A Prohászka Kör 1934. szept. 18-án tartotta évedanyító rendes közgyűlését. A nagyszámban megjelent tagokat Alapy Gyula elnök üdvözlölte, majd Zombory György és Doma Ervin tartottak beszámolót az egyesület kulturális és szociális működéséről.”⁶⁸ A komáromi Prohászka Kör egyik legfontosabb vezetője Ifj. Alapy Gyula, aki ekkor a helyi csoport elnöki funkcióját látta el, és oszlopos tagnak számított a komáromi prohászkás alakulatban.⁶⁹

67 Vass Lajos: Érsekújvári munkánk. *Új Élet*, 1932. 10. sz. 382–383. p.

68 „A közgyűlésen Alapy Gyula részletesen beszámolt a Prohászka Körök III. országos kongresszusának rendezéséről s az egyesület munkájáról és annak eredményéről. [...] Az új választmány nevében Doma Ervin elnök köszönte meg a közgyűlés bizalmát. A szeptemberi választmányi gyűlésen Doma elnök kifejtette munkatervezetét, melyet a választmány teljes egészében elfogadott és magáévá tett.” Szalay István: A komáromi Prohászka Kör munkajelentése. *Új Élet*, 1934. 10. sz. 567. p.

69 Az ifjabb Alapy Gyula minden valószínűség szerint annak az id. Alapy Gyula újságírónak fia, aki egyúttal csehszlovákiai magyar politikus volt. Id. Alapy Gyula szintén Komáromban született 1872-ben. Történészként, levéltárosként és lapszerkesztőként munkálkodott. Komoly kultúraszervező tevékenységet látott el. A Múzeum Egyesület titkára volt, majd a Jókai Egyesület főtítkáraként működött, később a Szlovenszkoí Magyar Kultúregyesület főtítkára, valamint a Jókai Egyesület múzeumának az igazgatója. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/alapy-gyula-alapi/> [2014. 12. 10.]) Ifjabb Alapy Gyula (1919–1972) Komáromban született. Jogi tanulmányait Brűnnben végezte, majd a későbbiekben csatlakozott különféle diákmozgalmakhoz. 1945-ben Magyarországra települt. Csehszlovákiában a KP tagja volt, Magyarországon pedig az SZDP, valamint az MDP tagja lett. 1946-ban a győri népügyészség vezetőjeként működött, 1948-tól a Budapesti Népfőügyészségen tevékenykedett, majd a Népfőügyészség elnöke lett. Több kirakatperben meghozott halálos ítélet a nevéhez köthető. Vádló volt többek között a Rajk-perben, valamint a Mindszenty-ügyben. (Szlovákiai Magyar Adatbank. A [cseh]szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/lexikon/alapy-gyula-alapi/> [2014. 12. 10.]

Az 1932-ben már a számottevő csoportként működő komáromi proházások tevékenysége szintén gyors ütemben fejlődött. Ki kell emelni, hogy a helyi csoport az előadások szervezésén kívül 1934-ben például olyan akciókban is közreműködést vállalt, mint a Komáromtól 5 km-re fekvő Kabátfalu nevű település iskolaépítésének az ügye. A csoport kiterjedt munkatevékenységét igazolja, hogy a komáromi csapat 1934-re már az egész városban népszerűvé vált: „A helyi katolikus akciónak a P. K. szerves tényezője. A városban megismerték már a P. K. nevet, működését.”⁷⁰

Az is kiderül a beszámolókból, hogy a helyi csoport munkásságának fontos részét képezte az együttműködés olyan – elsősorban ellenzéki irányvonalat követő – csehszlovákiai magyar kulturális szervezetek személyiségeivel, mint például például Borka Géza, a Jókai Egyesület főtítkára, vagy Szombathy Viktor, az SZMKE főtítkára.⁷¹

Az összejöveteleket az érsekújvári csapathoz hasonlóan a komáromi csoport esetében is gyakran nehezítette a tagok távolléte, ezért gyakran csupán az iskolai szünetek szolgáltattak alkalmat a teljes körű taggyűlésekre. Erre utal az is, hogy mindössze a húsvéti iskolai szünet idejére hazalátogató proházások tarthattak teljes létszámban taggyűlést.⁷²

6.4. A brünni kör

A Brünnben létrejött csapat magját azok az egyetemista fiatalok alkották, akik a városban folytatták felsőoktatási tanulmányaikat. A csoport jelentősége a többi alakulathoz képest később értékelődött fel, ezt igazolja a helyi mozgalom beszámolója az *Új Élet* 1935. év eleji számából.⁷³ A brünni csoport vezetőségéről ugyanakkor nem rendelkezünk bővebb információkkal, s a tagokra is mindössze következtetni tudunk az éves beszámolókból. Mindenesetre annak ellenére, hogy egy kisebb csoportról volt szó, a brünni csapat 1935-től heti rendszerességgel szervezett közös találkozókat. Ezt igazol-

70 Doma Ervin: A komáromi Proházka Kör III. munkajelentése. *Új Élet*. 1934, 3. sz. 182–183.p.

71 „Ezen kívül még előadást tartott dr. Borka Géza komáromi főgimn. tanár, pedagógus és író, a komáromi Jókai Egyesület főtítkára. Ezen kívül Óváry András falumozgalommal foglalkozott, majd novemberben került sor Szombathy Viktornak az SZMKE főtítkárának az előadására, a falu-kultúrunka bemutatásáról. Ezután került sor Ivánfy Géza, Machnyik Andor előadásaira, melyek gazdasági témákkal foglalkoztak. Ifj. Alapy Gyula a tanár és a diák viszonyát forszírozta az iskolán kívül. Ezen kívül előadást tartott még Boch Attila és Doma Ervin ismét a marxizmus térvesztése kapcsán. [...] Igen öröndetes a sajtóprogram keresztülvitele. A Katolikus Értesítőben, a Tábortűzben, a Szűz Mária Új Virágos Kertjében és a Komáromi Lapokban mind cikkek írásával, mind szerkesztéssel közreműködtek a tagok. – A Kör vezetősége minden tőle telhetőt megtesz, hogy eredeti programját a jövőben is a lehetőséghez mérten keresztülvihesse.” Óváry András: A komáromi Proházka Kör munkajelentése. *Új Élet*, 1935. 5–6. sz. 332–333. p.

72 „A komáromi P. K. szeptemberben és a karácsonyi szünidő alatt (ekkor járt ott Pfeiffer Miklós dr. kanonok is) több összejövetelt tartott. Most a húsvéti iskolai szünet alatt ismét teljes létszámú taggyűléseket tarthatott.” Sz. n.: A komáromi P. K. *Új Élet*, 1932. 5. sz. 188. p.

73 „A brünni P.K. 1935. okt. 16-án kezdte az évi működését az évnnyitó közgyűléssel. Ekkor az egyesület megválasztotta az 1934/35. iskolai évre az új választmányt.” Olerényi: Beszámoló a brünni Proházka-Kör munkájáról. *Új Élet*, 1935. 1. sz. 63. p.

ja a csapat működéséről írt beszámoló is az *Új Élet* c. lapban: „Évünket Veni Sancte-vel nyitottuk meg. Ezután minden héten volt összejövetel, amelyeken szó volt a sajtókérdédről, különböző beszámolókról, komáromi kongresszusunkról, a prágai filozófiai kongresszusról.”⁷⁴ A szervezet további tevékenysége a többi csoporthoz hasonlóan elsősorban különféle aktuális előadások rendezésével telt, melyek nagy része a katolicizmus témájával, valamint gazdasági problémákkal foglalkozott.⁷⁵ Ki kell emelni, hogy az egyesület munkájának elősegítésében nagy szerepe volt azoknak a személyiségeknek, akik „vendégelőadókként” vettek részt a munkában. Közéjük tartozott Pfeiffer Miklós kanonok, valamint az előzőekben már többször is említett Czvank László, az országos Prohászka Kör egyik legfontosabb tagja.⁷⁶

6.5. A keleti csoportok

Ahogy arra már a fentiekben is utaltunk, az 1932-es évben már Kassán (ahol egyébként az *Új Élet* c. lapot 1938-ig szerkesztették) is komoly csoportja volt a Prohászka Köröknek. Ebben természetesen az is közrejátszott, hogy a Körök több fontos személyisége – köztük Pfeiffer Miklós és Rády Elemér – kötődött a városhoz igen erősen. A helyi csoportban rövid időn belül itt is sűrű munka folyt. Ezt bizonyítja, hogy a Kör kéthetenként tartott gyűlést és előadásokat a fiatalság aktuális problémáit érintő témákról. A kassai csoport egyik legfontosabb személyiségének Rády Elemér számított, aki egyúttal 1932-ben az országos elnöki funkciót is ellátta ekkor. Rádynak minden bizonnyal komoly jelentősége volt a kassai csapat megszervezésében, melynek kezdeteiről az *Új Élet* 1932. évi beszámolója a következőket írja: „Az első gyűlésen Rády Elemér orsz. elnök ismerette a mozgalom célját. A Kör ezután kéthetenként tartott gyűlést, amelynek mindegyikén egy-egy aktuális téma került előadásra, pl. Fényes István: »A genfi nemzetközi munkaügyi hivatalról«, Dr. Suhaj Béla: »A bolsevista ideológia pszichológiai okai«, Dr. Pfeiffer Miklós: »Quadragesimo Anno« és Dr. Topitzer Aladár: »A spanyol forradalom és a katolicizmus«.”⁷⁷

74 Uo.

75 „Egy-egy előadás hangzott el: »Eunika és katolicizmus« és »Katolikus irodalom« és »Szlovenszko gazdasági helyzete« címmel. Azonkívül tagjaink rendszeresen és tervszerűen látogatták az egyes brünni katolikus szellemű előadásokat (filozófiai, orvosi stb.) és előadás-sorozatokat.” Uo.

76 „Bevezettük, hogy minden gyűlésünk kezdetén Prohászka: Elmékedések az Evangéliumról c. művből olvassunk fel megfelelő részleteket. – Egyesületi életünk kiemelkedő pontja volt Dr. Pfeiffer Miklós kanonok előadása, amelyet brünni látogatásával kapcsoltban tartott, s amelyen közelebbről ismertette a prágai VIII. Filozófiai kongresszusnak a vallási kérdést érintő részét.” Olerényi: Beszámoló a brünni Prohászka Kör munkájáról. *Új Élet*, 1935. 1. sz. 63. p. A brünni mozgalomban zajló eseményekről a munkát márciustól júliusig bemutató összefoglalóból kaphatunk képet. A márciusi munka legfőbb eseményét Adda L. előadása jelentette, mely olyan aktuális kérdéseket forszírozott, mint a kor nacionalizmusa. Húsvét előtt került sor Czvank László látogatására. A.I.: A brünni Prohászka Kör márciustól júliusig terjedő munkája. *Új Élet*, 1935. 7–8. sz. 452. p.

77 Hegyessy Sándor: Mozgalmaink. Kassa. *Új Élet*, 1932. 4. sz. 147. p.

Kassa ugyanakkor a szervezet országos működését érintő fontosabb kérdések megbeszélésének helyszínéül is szolgált: „A Prohászka-Kör több vezetője március végén összejövotelt tartott Kassán, melynek célja a nyári program és az 1932/33 iskolai év munkatervének az előkészítése.”⁷⁸ Kassán kívül még helyi csoportok jöttek létre Rimaszombatban és Rozsnyón is. Azt azonban kijelenthetjük, hogy a „keleti” csoportok működése nem volt olyan mértékű, mint a „nyugati” csoportoké.

7. Összegzés

Összegzésképp elmondhatjuk, hogy a Prohászka Körök a Sarló mozgalomhoz hasonlóan komoly lehetőséget jelentett az első kisebbségi generáció számára különböző mozgalmi tevékenységi formák, csak közösen elvégezhető felmérő, adatgyűjtő és értékelő munka elvégzéséhez. Feladatául főként az új körülmények közé került és speciális problémákkal szembesülő csehszlovákiai magyar társadalom önszerveződésének támogatását, azon belül az értelmiség kinevelését, összefogását, decentralizált szervezeti keretek közt való működését jelölte meg. Mindezt alapvetően neokatolikus és keresztényszocialista ideológiai megközelítésben. A kommunizmusig, a Csehszlovák Kommunista Párttal való szervezeti együttműködésig radikalizálódó Sarló mozgalom ellentétben a Prohászka Körök erős keresztényszocialista ideológiai háttérrel a katolikus és a nemzeti célokat kapcsolta össze a kisebbséget érintő szociális feladatokkal.

A Prohászka Körök Országos Szövetségének helyi körei és tagjai a dél-szlovákiai és kárpátaljai magyar falvakból, városokból verbuválódtak. Ezek a – pozsonyi, kassai, érsekújvári, komáromi, stb. – fiatalok elsőként a prágai egyetemen szervezték meg magukat. A mozgalom a vezetők – Pfeiffer Miklós, Rády Elemér, Vájlók Sándor vagy Czvank László – aktivitásának köszönhetően hamarosan a csehszlovákiai magyarság további fontos városaiban – Pozsonyban, Losoncon, Érsekújvárott és Komáromban – is megalakult.

A prohászkások legjelentősebb személyisége Pfeiffer Miklós volt, aki hivatalosan nem tartozott a csoporthoz, hanem a fiatalok lelki vezetőjének számított, és egyfajta összekötőkapocsként szerepelt a prohászkások helyi csoportjai között. Ő volt az egyetlen olyan személyiség, akinek a neve minden helyi szervezet tevékenységében megjelenik. Előadásaival, lelkigyakorlataival tovább segítette a helyi csoportok munkáját.

A következő kulcsszemélyiség (Göndöcs) Czvank László volt, akinek a neve a prágai csoport mellett a losonci megszervezéséhez is kötődik. A prágai csoport kezdeti tevékenységének főszereplői közé tartozik még a kassai Rády Elemér, aki azonban már 1935-ben Magyarországra költözött. Ezenkívül több más jelentős közéleti személy kapcsolódott a pozsonyi csoport munkájához. Köztük a korábban sarlós Diósi Kornél. Komoly publicisztikai munkát végzett Janics Kálmán, Vájlók Sándor és András Károly. A komáromi csoport legfontosabb személyisége ifj. Alapy Gyula volt. A fent említett személyiségek tevékenysége, világképe alapján elmondhatjuk, hogy a csoport azzal együtt, hogy elhatárolódott a politikától, kulturális szinten a nemzeti irány felé tájékozódott.

⁷⁸ Rády Elemér: *Mozgalmaink. Új Élet*, 1932. 5. sz. 189. p.

A fiatalok az egyes régiók főiskolás hallgatóit mozgósítva sokoldalú tevékenységet láttak el a csehszlovákiai magyarság érdekében. A helyi csoportok tevékenységét ugyanakkor behatárolták az egyes települések adottságai. Ennek ellenére az első évek ideológiai munkáját, mely különféle vitagyűlések és ideológiai előadások szervezésével telt, a későbbiekben egyre inkább sikerült kibővíteni praktikus irányba: rendszeres regionális gyűléseket, táborozásokat, nyaraltatásokat, valamint országos kongresszusokat és előadás-sorozatokat szerveztek. Emellett könyvtárakat nyitottak, kisvárosi és falusi sporttelepeket építettek. A Sarló-mozgalomhoz hasonlóan foglalkoztak szociográfiai, falukutató munkával.⁷⁹ Mindezen felül tagjaik közül sokan alapítói lettek a SZKIE-nek, vagyis a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesületnek. Az egyetemista fiatal lányok elsősorban a Szociális Nővérek nevű katolikus kongregáció család- és nővédelmi munkájában segítettek. Közéjük tartozott a fentiekben már említett Salkaházi Sára és Esterházy Lujza. (Molnár 1998, 206–210. p.) Ezenkívül ki lehet emelni jótékonsági tevékenységüket, mely például szociálisan nehéz körülmények között élő fiatalok táborozásának megszervezésére irányult.

Folyamatos munkájuk ellenére elképzelésük, mely egy új intelligencia kinevelését célozta, nagyrészt illúzió maradt a politikai történések miatt. A Sarló-mozgalommal ellentétben, mely elsősorban ideológiai okok miatt esett szét, a prohászkások történetét az első bécsi döntés eseményei befolyásolták, melynek következtében a csoport nagy része 1938 után Magyarországra került. A mozgalom „visszatért” részét hozzákapcsolták a magyarországi „Prohászka Mozgalom” nevű csoporthoz, melynek helyi alakulatai először Budapesten, majd Debrecenben jöttek létre. Szlovákiában egyedül Pozsonyban működött tovább a Prohászka Kör 1938-tól 1945-ig.

79 A Prohászka Körök már a mozgalom kezdeti időszakában, 1932-ben is foglalkozott szociográfiai vándorlásokkal a mozgalom nyári munkájának keretein belül: „A nyári vakációt felhasználjuk a szociográfiai vándorlások megkezdésére. Ezen vándorlások célja a szlovenszkói falvak és városok társadalmi és gazdasági viszonyainak induktív módszerekkel való megismerése. – A szociográfiai vándorlások, melyek a Szt. György Kör által német mintára kezdett regősjárásokból fejlődtek ki s melynek megindítása főleg a marxista Sarló érdeme, tisztán adatgyűjtés és ténymegismerés jellegével bírnak. – A vándorlások 3-4-es csoportokban végzendők. Az adatgyűjtés főbb szempontjait kérdőívek alakjában adjuk ki a vándorlóknak. – A vándor csoportok az »Új Élet« szerkesztőségének jelentsék be, hogy mikor és hol fognak szociográfiai tanulmányokat folytatni. (Előzetes munkához forrásokul ajánljuk: Weis Istvánn: A mai Magyar társadalom és A Magyar falu c. műveit, A Sarló szociográfiai kérdőíveit és az Erdélyi Fialatok falu füzeteit.)” Hogy a falukutatással a mozgalom folyamatosan foglalkozott, arra utal a Prohászka Körök hatodik kongresszusán elhangzott előadás is, mely a prohászkás faluszemináriumokról, szociográfiáról és a falukutatás módszereiről értekezett: „A szakgyűlések után Hantos László előadása következik a szlovenszkói magyarság gazdasági helyzetképének vázolásával. Augusztus 14-én péntek délelőtt tartotta következő előadását Hantos László a falukutatás módszereiről. [...] A prohászkás faluszeminárium egyes tagjai beszámolnak tapasztalataikról.” A beszámoló egyúttal arra is utal, hogy a hatóságok gyakran megnehezítették a csoportos falukutást. 1937/8. sz. 344. Vö: Policajné riaditeľstvo v Bratislave Krajinskému úradu v Bratislave. Prohászka Ottokár Körök Szövetsége dotázníková akcia. (1937). Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

Emellett lassan új személyiségek jelentek meg a mozgalom keretein belül, a régi alapítók közössége pedig lassanként eltűnt a „felvidéki szellemnek” nevezett kisebbségi magyar gondolattal együtt. (Erről I. Simon 2014, 97–109. p.) Ennek a mindvégig meglehetősen homályos elképzelésnek a kialakításában a Sarló és a Prohászka Körök egymástól eltérő pozícióból sokszor hasonló következtetésekre jutottak. A második világháború utáni jogfosztottság időszakában a tagok többsége Magyarországra vagy Nyugatra került. Az 1948–1989 közötti pártállami évtizedekben a mozgalom tagjainak nagy többsége Magyarországon egymástól elszigetelődve, a kisebbségi korszak feldolgozását lehetetlenné tévő ideológiai közegben folytatta értelmiségi tevékenységét.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 63. Külügyminisztérium. Politikai iratok. 1930-7/44. 207/pol.

Slovenský národný archív (SNA), Fond Policajného riaditeľstva (PR), 87. doboz 16/1.

Sajtó

Új Élet, 1932–1939

Interjúk

András Károly-életútinterjú. Országos Széchényi Könyvtár. Történeti Interjútár. 1023.

Szakirodalom

Bajcsi Ildikó 2014a. A kisebbségi magyar elitiek szerveződése és az ifjúsági mozgalmak a két világháború közötti Csehszlovákiában. (Vázlat a kisebbségtörténet generációs és biográfiai interpretációs lehetőségeiről) *Človek a spoločnosť internetový časopis pre pôvodne teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*, 2. sz. 16–32. p. <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=4HTWXTBMQMLKWE48SXAHSNKG5> (2014. 08. 19.)

Bajcsi Ildikó 2014b. Női szerepek kisebbségi helyzetben: Magyar női sorsok a két világháború közötti Csehszlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1.sz. 131–156.p.

Balogh Edgár 2003. *Tíz nap Szegényországban*. Neumann Kht. Budapest. <http://mek.oszk.hu/05000/05009/html/gmbalagh0003.html> (2014. 01. 02.)

Csanda Sándor 1982. *Első nemzedék*. Pozsony, Madách.

Czékus Anita 2011. *Esterházy Lujza közéleti tevékenysége*. Diplomadolgozat. Selye János Egyetem, Történelem Tanszék.

Dobossy László 1978. A Sarló művelődéstörténeti szerepe és hatása. In. Sándor László (szerk.): *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Budapest–Bratislava, Kossuth Könyvkiadó–Madách. 108–133.p.

Esterházy Lujza 2014. *Sorskérdések margójára. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok*. Szerk. Filep Tamás Gusztáv–Molnár Imre–Szendrei Zsuzsanna. Budapest, Méry Ratio Kiadó–Kisebbségekért–Pro Minoritate Alapítvány.

Fazekas Csaba 2008. Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. *Egyháztörténeti Szemle*, 4. sz. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/fazekas-prohaszka.htm>.(2015. 07. 05.)

- Filep Tamás Gusztáv 2015. A csehszlovákiai „Új Élet” ideológiája a harmincas években, In. Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Filep Tamás Gusztáv 2003. *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918-1945 közötti (cseh)szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, Ister, 2003.
- Filep Tamás Gusztáv 2007. *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből. 1918–1945*. Pozsony, Kalligram.
- Fónod Zoltán 1994. *A csehszlovákiai magyar irodalom lexikona 1918-1995*. Pozsony, Madách-Posonium.
- Frenyó Zoltán 2010. Prohászka Ottokár hitéleti és szociális tevékenysége. *Vár*, 1. 94–95.p.
- Gergely Jenő 2007. A kereszténydemokrácia Magyarországon. *Múltunk*, 3. sz. 113–115.p.
- Gyurcsik Iván 2001. Göndöcs László (1912-1994) emlékezete. Magyaroként a harmincas évek Prágájában (2. rész) *Prágai Tükör. Közéleti és kulturális lap*, 5. sz. (2015. 07. 16.)
- Hegyessy Sándor 1932. *Mozgalmaink. Új Élet*, 4. sz. 147–148. p.
- Hollai Ferenc 1991. *Ki volt Ikvay László?* http://www.ppek.hu/konyvek/Hollai_Ferenc_Ki_volt_Ikvay_Laszlo_1.pdf (2015.09.09.)
- Kemény G. Gábor 1940. *Így tűnt el egy gondolat*. Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1315.pdf (2015. 06. 19.)
- Kovács Endre 1944. *Két háború közt*. Budapest, Turul Kiadás.
- Krammer Jenő 1935. *A szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága. Szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, Merkantil-nyomda könyvkiadóvállalat. Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1183.pdf (2015. 02. 02.)
- Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/> (2015. 05. 16)
- Miklós Péter 2006. *Katolicizmus és politikum a Horthy-korszakban*. Aetas, 2. sz. <http://www.aetas.hu/2006-02/miklos.pdf> (2015. 07. 07.)
- Molnár Imre 1998. A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1948-1998. I. Történelem, szociológia, demográfia, nyelvfejlődés, nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája, egyház és vallás*. Budapest, Ister, 219–220. p.
- Molnár Imre 1998. A szlovenszkói magyar közművelődés meghatározó összetevői 1920–1945 között. In: Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II*. Budapest, Ister, 179–233. p.
- Olejník, Milan 2011. *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prizme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918 - 1929)*. Košice, 2011. http://www.svusav.sk/data/uploads/publikacie/milan_kniha.pdf (2015. 05. 16.)
- Ölvedi János 1935. A szlovenszkói új magyar generáció. A Sarlótól a Prohászka-körökig (1935). *Érsekújvár és Vidéke*. http://www.watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1136:oelvedi-janos-a-szlovenskoi-uj-magyar-generacio-a-sarlotal-a-prohaszka-koeroekig-1935&catid=60:default&Itemid=76 (2015. 05. 30.)
- Ölvedi János 1985. *Napfogvatkozás. Magyarok Szlovákiában*. New York, 1985.
- Pongrácz Kálmán 1935. A katolicizmus és az új Európa. *Új Élet*, 7–8.sz. 346–347. p.
- Schalkház Sára 1932. Új munkaév kezdetén. *Katolikus Nő*, 1932. 7. sz. 114–116. p.
- Semetkay József 1935. Az új nemzedék arca és programja Magyarországon. *Új Élet*, 2–3. sz. 115–118. p.
- Simon Attila 2012. Etnické stereotypy. Obraz Čechov a Slovákov v prácach maďarských prácach v medzivojnovom období. *Forum Historiae*, 2. sz. <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/79324/simon.pdf> (2015. 06. 10.)
- Simon Attila 2013. *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.

- Simon Attila 2014. *Magyar idők a Felvidéken 1938-1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Sinkó Ferenc 1990. A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei Trianon után. *Regio. Kisebbség-tudományi Szemle*, 2. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00002/pdf/11.pdf> (2014.08.10.)
- Sinkó Ferenc 1991. Egy nagyasszonyról. In Eszterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*, Budapest, Püski Kiadó, 6–13.p.
- Szalatnai Rezső, 1994. *Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában. Cikkek, kritikák, tanulmányok*. Tóth László összeállítása. Pozsony, AB-ART Kiadó.
- Szarka László 1998. A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László–Filep Tamás (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I.* Budapest, Ister, 9–25.p.
- Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. <http://adatbank.sk/> (2014. 12. 10.)
- Szvatkó Pál 1994. *A változás élménye*. Pozsony, Kalligram Könykiadó.
- Turczel Lajos 1967. *Két kor mezsgyéjén*. Pozsony, Madách.
- Vájlok Sándor 1937. Harmadik irodalmi nemzedék. Felvidéki fiatal magyar írónemzedék irodalmi eredményei. *Tátra*, 7. sz. 227–32.p.
- Zemko, Milan 2010. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe Slovenských dejín*. Bratislava, Historický ústav SAV.

ILDIKÓ BAJCSI

THE FEDERATION OF THE OTTOKÁR PROHÁSZKA CIRCLES IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC.
GENERATIONAL SELF-ORGANIZATION IN TERMS OF CHRISTIAN SOCIALIST IDEOLOGY

The first part of the paper is devoted to Christian Socialist Youth Movement called Prohászka Circles, organized in the first Czechoslovak Republic. The association of Hungarian intellectuals in Czechoslovakia belonging to the young generation, regarded as its most important mission to boost the national minority and they wanted to achieve this goal with the help of the Neo-Catholic ideology. The grouping had largely contributed to the innovative set out of tasks for the Hungarians in Czechoslovakia in the 1930s by its emblematic personalities, quick and effective foundation of its local organizations. The study details first of all the organizational structure of the Prohászka Circles, its important personalities until the period of the First Vienna Award.

Nyelvről és nyelvet érintő kérdésekről alkotott elképzelések az Új Szó lapjain 1949 és 1999 között¹

SZILÁRD SEBŐK

Concepts about Language and Language Issues in the Daily Új Szó
between 1949 and 1999

81`271

811.511.141`271

070(=511.141)(437.6)

316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: discourse, discourse analysis, beliefs about language, Socialist era, era after the Velvet Revolution, language cultivation, plurality of languages, bilingualism, mother tongue.

0. Bevezetés

Az a megállapítás, miszerint a beszéd és a gondolkodás egymást kölcsönösen meghatározza, nem nagyon szokta vita tárgyát képezni. A mindennapi életünkből is könnyű igazolni, hogy ez tényleg így lehet: az, ahogyan egy témáról gondolkodunk, meghatározza, hogy mit fogunk róla mondani, és az, amit a témáról mondunk vagy hallunk, a gondolkodásunkra vagy mások gondolkodására is hatással van. Ez pedig megint csak rányomja a bélyegét arra, hogy mi hangzik el a témával kapcsolatban, és így egy körkörös folyamat indul be (vö. Dolník 2010, 237. p.; Jäger–Maier 2009, 37. p.). A társadalomtudományokban – a nyelvészetet is beleértve – ezt a folyamatot szokás diskurzusnak nevezni. Beszélhetünk például – általában vett – politikai diskurzusról, ugyanezt leszűkíthetjük a szlovákiai politikai élet diskurzusára, vagy még szűkebbre szabva a kérdést: egyes törvények elfogadásával kapcsolatos politikai diskurzust is körülhatárolhatunk, de más további diskurzusokat is, attól függően, hogy mi az, amit kutatni szándékozunk.

Az itt olvasható tanulmányban én a nyelvről szóló diskurzust kutattam. Azt próbáltam meg feltérképezni, hogy a sajtóban milyen kérdések jelennek meg leggyakrabban a nyelv kapcsán, és hogy a feltett kérdésekre milyen válaszok születnek. Ezek felkuta-

1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az APVV-0689-12 számú *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku* c. APVV-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén és a Jyväskyläi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Központjában. Itt köszönöm meg Lanstyák Istvánnak a dolgozat korábbi változatához fűzött értékes észrevételeit és tanácsait, melyek több részletkérdés továbbgondolására készítettek. A munka nem jöhetett volna létre a Fórum Kisebbségkutató Intézet DigiTéka nevű digitalizált folyóirattára nélkül.

tásához az Új Szó napilap hasábjait választottam, mert érdemesnek tartottam megtudni valamit arról, hogy milyen az a kép, amelyet az újság a nyelvről közvetít, illetve – más szemszögből kérdezve ugyanezt: – milyen az a kép, amelyet az olvasó kap a nyelvről. Ennek alapján ugyanis jobban megérthetjük az emberek nyelvről való gondolkodását is, és – még tovább lépve – azt is, hogy egyes nyelvpolitikai döntések vagy épp a beszélők mindennapi nyelvalakító tevékenysége mögött milyen elképzelések, meggyőződések húzódnak (vö. a nyelvalakítás további válfajaival; Lanstyák 2014, 9–19. p.).

Úgy gondoltam, hogy több időszak kutatása nem csak szélesebb rálátást ad majd az újság lapjain kirajzolódó nyelvi kérdésekre, hanem egyben alaposabb elemzést is lehetővé tesz: több időszak áttekintésével ugyanis összehasonlítható anyaghoz jutunk. Ez pedig a diskurzus elemzése szempontjából különösen fontos. A különbségeken keresztül egyrészt sokkal könnyebb észrevenni az adott időszak jellemzőit, másrészt pedig így a diskurzuson belüli preferenciák változásairól is képet alkothatunk. Az egyes időszakok kiválasztásánál egy formai szempontot követtem: a napilap indulásától kezdődően minden tizedik évfolyam lapszámaiból gyűjtöttem anyagot. A gyűjtésnél pedig szintén egy formai, ám éppen ezért nagyon megbízható szempontot választottam. A lapszámok digitalizált tárában egy keresőprogram segítségével válogattam össze az összes olyan szövegrészt (pl. utalást, megjegyzést, cikket), amely tartalmazta a *nyelv* szót. Az ilyen szövegrészekből összeállított lista képezte azt a korpuszt, amely alapján megpróbáltam levonni a következtetéseimet. De lássuk először, hogy pontosan mely időszakok milyen anyagairól van szó!

1. A kutatás anyagának áttekintése

A kutatás céljára összegyűjtött anyagot – mint említettem – az Új Szó digitalizált lapszámaiból válogattam össze a napilap 1949. május 1-jei újraindításától kezdődően 1999-ig. Mivel azonban ez hatalmas mennyiség, szükség volt a szelektálásra: így az anyagot csak minden tizedik évfolyam lapszámaiból gyűjtöttem – konkrétan az 1949-es, 1959-es, 1969-es, 1979-es, 1989-es és 1999-es évfolyamokból. Ám az ilyen „merítések” még így is túlméretezetteknek bizonyultak a számomra, és kénytelen voltam az anyagot tovább szűkíteni. Mivel elsősorban a nyelvel kapcsolatos megnyilatkozások érdekeltek, nem próbáltam a választott lapszámokat valamilyen ismert társadalmi, történeti vagy politikai eseményhez kötni, és a kutatást egy olyan irányba elvinni, amely ezeknek az eseményeknek a sajtóvisszhangját mutatta volna be. Ez egy másféle – sokkal inkább történeti – megközelítést igényelt volna, amely szükségszerűen nem annyira a nyelvről, mint inkább a nyelvet érintő események háttéréről szólt volna. A történelmi-politikai háttér természetesen így is nélkülözhetetlen, nyelvészeti szempontból viszont elsősorban az az érdekes, hogy a nyelv fogalma hogyan van megalkotva az egyes időszakok diskurzusaiban.²

² A megközelítés nyelvelméleti háttére az ún. diskurzív szemlélethez köthető a nyelvészetben. Erről l. Szabó 2012, 78–79. p.; vö. Edwards–Stokoe 2004; Harré–Gillett 2001.

Hogy az egyes időszakok mennyi lapszámán végeztem az elemzést, azt nem egy előre megszabott periódushoz igazítottam, hanem ahhoz, hogy mennyi nyelvi vonatkozású – nevezzük röviden így: – hozzászólást³ sikerült összegyűjtenem. Általánosságban elmondhatom, hogy a nyelvet érintő kérdések egyre gyakrabban és egyre nagyobb részletességgel jelentek meg az újság lapjain ötven év alatt (noha ez a lap terjedelmének a növekedésével is összefügg). Az első két évtized „merítése” 140 átnézett lapszámot takart, de a következő két évtizedben már hetvenre csökkentettem a napilap átnézett számait. A következő két merítés pedig még kevesebb, csupán 35 lapszámot érintett. Vagyis azt mondhatom, hogy minden második merítés után a felére apadt az átnézett napilapok száma. Ennek az volt az oka, hogy az újságban fokozatosan egyre több monotematikus, nyelvvel kapcsolatos, nagy lélegzetvitelű írás született. Így nem volt szükséges a kezdeti 140 lapszámhoz tartanom magamat, és azon a ponton meg lehetett állnom, mikor a diskurzusban alkalmazott érvek egy idő után már csak ismételték önmagukat (erre a gyakorlatra I. Jäger–Maier 2009, 51. p.). Hogy pontosan hány átnézett lapszám és hozzászólás után értem el ezt a pontot, arról az 1. táblázat részletesen tájékoztat.

1. táblázat

x	Átnézett lapok száma	Hozzászólások száma	A kutatott időszak	
1949	140	kb. 400	május 1-től	szeptember 24-ig
1959	140	kb. 270	január 2-től	május 22-ig
1969	70 + 12 ⁴	kb. 200 + 110	január 2-től	március 24-ig
1979	70	kb. 210	január 2-től	március 23-ig
1989	35	kb. 150	január 2-től	február 10-ig
1999	35	kb. 290	január 2-től	február 6-ig

2. Az anyaggyűjtés módja és az elemzés módszerei

Az anyaggyűjtést nagyon leegyszerűsítette, és a munkát sokkal gyorsabbá és megbízhatóbbá tette a Fórum Kisebbségkutató Intézet DigiTéka⁵ nevű adatbázisa, amely többek között az Új Szó 1948-tól 1999-ig megjelent lapszámait digitalizálva elérhetővé teszi. Sőt, nemcsak elérhetővé, hanem a keresőprogramnak köszönhetően könnyen kutathatóvá is. Bármilyen szóra vagy kifejezésre rá lehet keresni, és annak összes előfordulását „elő lehet hívni” az újságból.⁶

- 3 „Hozzászólás”-on olyan szövegrészt értek, amely a nyelv kérdéseire kapcsolódik valamilyen módon, és a *nyelv* szó egyszer vagy többször előfordul benne, ugyanakkor formai szempontból jól elkülöníthető más hozzászólásoktól. Például: egy hozzászólást takar egy monotematikus cikk, amelyben a *nyelv* szó sok helyen előfordul, és az is egy hozzászólás, ha a műsorújságban a *Francia nyelvlecke* időpontjáról értesülünk.
- 4 Ez a 12 szám a napilap Vasárnapi Új Szó c. kiadványát takarja, amelyben – mint az a hozzászólások számából is látszik – számos nyelvet érintő cikk jelent meg.
- 5 I. <http://adatbank.sk/digiteka/>
- 6 Ennek előnye, hogy így az összes nyelvvel kapcsolatos említést össze tudjuk gyűjteni (leszámitva néhányat, melyen a kereső is átsiklik). A kutató-olvasó esetleges figyelmetlenségével vagy beállítódásával tehát a kutatásnak ebben a fázisában még nem kell számolni (a további előnyökről I. Mautner 2009, 123. p.).

A kutatás során – mint említettem – a nyelv szóra, pontosabban szóalakra (*type*) kerestem rá. Vagyis olyan utasítást adtam meg, mellyel a program a szó minden alakváltozatát feltünteti, beleértve azokat az eseteket is, mikor a szó összetételi tagként szerepel. Ezzel ugyan rengeteg fölösleges találat került elő, ugyanakkor biztos lehettem benne, hogy minden nyelvvel kapcsolatos hozzászólást sikerül összegyűjtenem, és az így megalkotott korpusz teljes képet nyújt minden nyelvi vonatkozású hozzászólásról, amely az újság lapjain megjelenik.

Az anyaggyűjtés fázisában igyekeztem minden találatot összegyűjteni, és csak azokat a példákat nem vettem föl a korpuszba, amelyek a nyelvre mint testrésze vonatkoztak, illetve ennek metaforikus kiterjesztéseire (mint pl. *mérleg nyelve*). Az így összeállított korpuszt pedig már csak az elemzés fázisában szűkítettem le, noha az elemzést az egész évfolyam anyagának az ismerete befolyásolta. Egyes esetekben föl is használtam néhány példát, amely fontosnak látszott a téma jobb megértése szempontjából (l. még a 14. lábjegyzetet).

Az elemzést az egyes nyelvi vonatkozású hozzászólások kategorizálásával kezdtem. Ügyeltem arra, hogy ne valamiféle „előre gyártott” kategóriákba próbáljam beleilleszteni a különböző hozzászólásokat, hanem ezek a témabeli különbségek és hasonlóságok alapján mintegy önmaguktól alakuljanak ki, és a csoportok a legjellemzőbb jegyeik alapján kapjanak nevet (vö. az etnometodológia módszertanával – Dolník 2009, 292–295. p.). Így jöttek létre például olyan csoportok, mint „magyarokat érintő történések”, „anyanyelv”, „nyelvi piac” stb. Ezeket különálló aldiskurzusokként kezeltem; azokat az eseteket pedig, amelyek több aldiskurzusba is beleillettek, értelemszerűen egyszerre több aldiskurzusba is besoroltam (az aldiskurzusok átfedődéseiről l. Reisigl–Wodak 2009, 90. p.). Az így kialakított anyag egészének áttekintése után kirajzolódtak azok a fő témák, amelyekre az elemzés során a hangsúlyt helyeztem, és azok, amelyeket csak kiegészítésként, az egyes összefüggések jobb megvilágítására használtam fel.⁷

A következő lépés az egyes aldiskurzusok jellemzése volt. A listázott hozzászólások „összeolvasásával” képet tudtam alkotni arról, hogy miről szól az adott aldiskurzus.⁸ Ezek leírásánál az összbenyomás mellett figyelembe vettem az egyes érvek gyakoriságát is, habár az efféle adatokat fenntartásokkal kezeltem. Úgy tűnt, hogy a téma jellegéből kifolyólag nem nagyon érdemes a gyakoriságot „túl komolyan” venni, mert azok sok esetben inkább torzítják az eredményeket, mint pontosítanak. A diskurzusban elsősorban intenzitásbeli különbségeket követhetünk nyomon – azt például, hogy mely érv mennyire meggyőző vagy mennyire meggyőzően, milyen retorikai eszközökkel van bemutatva. Ha ezeket a kvalitatív tulajdonságokat számokra alakítanánk, akkor az elemzés csak nagyon keveset árulna el a diskurzus valódi természetéről. A gyakorisági adatoktól ugyanakkor mégsem tekintettem el teljesen. A választott témán belül ará-

7 Kezdetben például a „nyelvi piac” kategóriájával is bővebben szerettem volna foglalkozni, vagyis azzal, hogy az újság milyen képet fest az egyes nyelvek értékéről a nyelvi piacon – mire van kereslet az álláshirdetésekből, milyen nyelvtanfolyamokat hirdetnek stb. (l. Bourdieu 2014, 41–61. p.; vö. Bohunická 2014, 67–89. p.). Végül aztán mégsem jött össze annyi anyag, mint más témáknál, és bizonytalan általánosítgatások helyett ezeket az adatokat csak más témák árnyalására használtam fel. Például: mikor a szlovák vagy az orosz nyelvet értékelték egyes cikkek az érvényesülés szempontjából.

nyökként kezelem ezeket, és elsősorban az összbenyomásomra támaszkodom, mert tulajdonképpen erről szól a kutatás kiinduló kérdése: milyen az az összkép a nyelvről, amelyet az újság az olvasói felé közvetít? Ennek megértéséhez pedig az kellett, hogy én ne csak kutatóként, hanem olvasóként is olvassam a szövegeket, és amellet, hogy ezek hatnak rám mint olvasóra, a hatás okait, körülményeit és jellegét kutatóként tudjam kezelni és leírni.

Ami a leírás módját illeti, igyekeztem a lehető legautentikusabb képet megalkotni az egyes aldiskurzusokról. A szöveganyag egészéből azokat a szövegrészeket válogattam össze, amelyek – az összbenyomásom szerint – a leginkább jellemezték a témáról való beszédet, ezekből a szövegrészekből pedig egy folyó szöveget állítottam össze. Ennek az volt az ára, hogy az idézeteket nem mindenhol hagyhattam meg pontosan az eredeti formájukban, és ezeket csak néhány egyeztetésbeli, ragozásbeli különbséggel tudtam közölni. Az ilyen változtatásokat nem tartottam fontosnak jelölni az idézés szabályainak bevett gyakorlata szerint, azzal az indokkal, hogy a munka során nem szerzőkre hivatkozom, hanem a diskurzus legjellemzőbb vonásait foglalom össze a megjelent cikkek anyagán keresztül (vö. Foucault 2002, 47–48. p.). Ahol viszont valamilyen betoldásra is szükség volt, vagy más nagyobb változtatásra, azt szögletes zárójellel jeleztem. Az szintén a kutatás irányultságából következik, hogy nem tüntettem föl az idézetek pontos lelőhelyét.⁹

3. A „közös nyelv” keresése

Mint említettem, a felgyűjtött anyagban nagyon sok nyelvvvel kapcsolatos diskurzust találunk, ezek elkülönítése pedig nem mindig egyszerű. Nem is nagyon törekedtem éles határok meghúzására, az anyag egészét nézve viszont célszerűnek tartottam elkülöníteni két diskurzustípust. Az egyik azokat a nyelvi vonatkozású aldiskurzusokat tartalmazza, amelyekben a nyelvet érintő kérdések más, főleg társadalmi jellegű kérdésekkel szinte elválaszthatatlanul összefonódtak (mint pl. az oktatás, tanulás, jogok kérdéseivel). A másik típusú diskurzus pedig azokat a hozzászólásokat tartalmazza, amelyekben a figyelem közvetlenül a nyelvre irányult (pl. arról szóltak, hogy milyen a „helyes” nyelv) – erről fog szólni a 4. fejezet. Az elemzést az első diskurzustípus témáinak bemutatásával kezdem, évek szerint haladva.

3.1. Egy-ség, két-nyelvűség, sok-féleség...

8 Az összkép megalkotását olyan fogalmakhoz kapcsolhatjuk, mint *(proto)tipikalitás, interdiskurzivitás, reprezentativitás, frekvencia* stb. (l. Reisigl–Wodak 2009, 98. p.). A választott módszertan hiányosságaként viszont azt is meg kell említenem, hogy a listázás miatt a formai szempontokat teljesen figyelmen kívül kényszerültem hagyni. El kellett tekintenem az újság lapjainak az elrendezésétől, a betűnagyságtól, a cikkekhez felhasznált képektől, egy szóval a szöveg vizuális elrendezésétől, amely diskurzuselemzés szempontjából szintén nem elhanyagolható szempont (l. Wodak–Meyer 2009, 2. p.).

9 Az idézetek ugyanakkor gyorsan visszakereshetők a DigiTéka keresőprogramjával, az elemzett időszak évszáma és az idézet kulcsszavai alapján.

Az Új Szó egyes számaiból kigyűjtött nyelvvel kapcsolatos anyag legnagyobb részét lényegében az alcímben megadott három fogalom köré építhetjük. Elválasztani ezeket egymástól nagyon nehéz, mert a hozzájuk tartozó aldiskurzusok egymást erősítik, de még ha meg is próbálkoznánk ezzel, valószínűleg több kárt okoznánk, mint hasznot. Mert úgy épp az a szempont forgácsolódna szét a részletekben, ami ennek a diskurzusnak a sajátja: hogy a cikkekben hogyan oldódik fel az egység és a sokféleség között feszülő ellentmondás, és e két pólus közé hogyan illeszkedik bele a kétnyelvűség.

3.1.1. Az 1949-es anyag

Az 1949. évfolyamból származó anyagot általános pozitív attitűd jellemzi. 1948. október 12-én véget ért a csehszlovákiai magyarok jogfosztottsága, újból teret kapott a magyar kultúra, megindult az Új Szó, és egy a korábbi évekkel össze nem hasonlítható tízéves időszak kezdődött meg, amely sok szempontból az 1958-as év utáni időszaknál is kedvezőbb volt (Janics 1983, 330. p.). A szláv nemzetállam megteremtésének a kérdése elvesztette központi jelentőségét, és egy a sokféleségre jóval nyitottabb légkör kezdett kialakulni, amelyet az Új Szó 1949-es évfolyamából származó lapszámain is jól végig lehet követni.

A napilap csaknem 5 hónappal anyagában a nyelvi sokféleség kérdése ugyan még nem nagyon jelent meg önálló témaként, de arra, hogy ez pozitív értéket képviselt, egyes utalásokból következtetni lehet. Főleg olyan nagy ívű kijelentésekből, mint „70 nyelven, 11 ezer torokból hangzik el az induló”, vagy mikor ugyanez „hetvenkét nemzet ajkán harsan fel”. De olyanra is van példa, mikor az „ezernyelvű világ fiatalságának színe-virága” sorakozik fel egymás mellé egy rendezvényen. Az újság lapjairól úgy tűnik, hogy a nyelvek sokfélesége nem okoz gondot, mert hiszen azt írják, hogy „nem a nyelv a lényeg, hanem hogy ki mennyi téglát hordott össze az új haza felépítéséhez”. Mindannyian egy „közös nyelven beszélnek, a népi demokráciák nyelvén”, amelyben „csupán a nyelv nemzeti, a tartalom mindig szocialista marad”. A különböző nyelveken beszélő embereket „közös düh fűt”, és „összekovácsolja őket a közös ügyért folyó harc”. Vagyis mindezt röviden úgy foglalhatjuk össze, hogy minél többféle (nyelvű) ember gondolkodik egyféleképpen, az annál jobban erősíti a szocializmus igazságát.

Olyan esetekben, mikor ez az elvont „közös nyelv” konkretizálódik, van rá példa, hogy az eszperantó merül fel, mivel az „a nemzetek közti megértést segíti elő”. Ha viszont egy könnyebben elérhető nyelvet neveznek meg a nemzetközi kommunikáció eszközeként, akkor legtöbbször az oroszot említik. Az orosz és ennek tanulása „a csehszlovák–szovjet kölcsönös jó barátság kimélyítését” szimbolizálja, melynek „jegyében még nyelvtanfolyamokat is rendeznek”. Ebbe a nemzetközi keretbe illeszkednek bele a magyar nyelv használatával kapcsolatos kérdések. Olyan párhuzam látszik kibontakozni, miszerint ahogyan a csehszlovák nép a barátság jegyében a szocialista táborba integrálódik, úgy integrálódnak a csehszlovákiai magyarok – állami szinten – a csehszlovák népbe. Az ilyen államon belüli „barátság elmélyítésére” szintén igény van, és ezt leginkább az jelképezi, hogy a szlovák mellett a magyart is lehet használni feliratokon, felszólalásokban stb. – egyszóval: nyilvánosan.

Az újság tudósításaiban kivételesen nagy szerepet kap annak közlése, hogy az elvtársak milyen nyelven tartották meg a beszédüket. A 4 orosz, illetve egy-egy angol és

cseh nyelven zajló beszéd említése mellett 27-szer hangsúlyozzák, hogy a beszéd szlovák és magyar nyelven is elhangzott, ezenkívül pedig 12 csak magyar és 9 csak szlovák nyelven tartott nyilvános megszólalásról írnak. Mindebből az látszik, hogy az, milyen nyelvű egy megnyilatkozás, a korabeli társadalmi körülmények között „jelölt dolognak” számít (*marked case*; vö. Laihonon 2014, 185. p.), és nem magától értetődő, hogy melyik az „alapértelmezett” nyelv. De itt feltehetőleg nemcsak annak dokumentálásáról van szó, hogy az egyes beszédek milyen nyelven voltak „elérhetőek”. Miután a nemzeti bizottságok 1948 tavaszán még arra szólították föl a lakosságot, hogy jelentsék fel azokat, akiket magyarul hallanak beszélni (l. Lanstyák–Repiszky 1991, 242. p.), ebben az időszakban inkább az a fontos, hogy a magyar nyelv jelenléte „láthatóvá váljon” az újság olvasói számára. Mi több, kiderüljön, hogy „eljött az ideje annak, hogy [az emberek] újból anyanyelvünkön beszélhetik meg a teendőket, esetleges panaszait és javaslataikat”. Ezzel pedig mintegy jelképesen megerősítsék a „magyar és szlovák nyelvű dolgozók testvéri összefogását”, illetve azt a tudatot, hogy „mint egyenjogú polgárok saját anyanyelvükön szolgálhatják a szocialista közművelődés ügyét”. Ezt támasztja alá az a 16 cikkészlet is, amelyből az derül ki, hogy mi mindent lehet magyar nyelven végezni (sofőrkurzus, tanfolyam stb.). Ezenkívül 40 darab olyan hozzászólást találunk, amelyből a magyar nyelven zajló eseményekről szerezhetünk tudomást (ukrán és magyar nyelvű tanszéket állítanak fel; fokozatosan magyar nyelvű iskolákat létesítenek; megnyílt az első magyar nyelvű pártiskola stb.). Ez ugyan nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az újság magyar célközönségnek íródik, mégis fontos megemlíteni, hogy teljesebb képet kapjunk a magyar nyelv helyzetéről a csehszlovák és szovjet viszonyok közt, pontosabban arról, hogy ez miként van „leközvetítve” az újság lapjain.

3.1.2. Az 1959-es anyag

Tíz évvel később már nem csupán utalásokból következtethetünk arra, hogy a sokféleség pozitív értéket képvisel, hanem egyértelműen kifejtett mondatokat is találunk erre vonatkozólag. Ez nyilván összefügg annak az 1956-os alkotmányerejű törvénynek az elfogadásával, amely rögzítette, hogy a Szlovák Nemzeti Tanácsnak biztosítania kell a magyar és ukrán nemzetiségű lakosság gazdasági és kulturális életének kedvező feltételeit. Így nem meglepő, hogy az újságban több helyen is találkozhatunk olyan deklaratív megállapításokkal, melyek szerint „hazánk soknemzetiségű, tehát többnyelvű ország”, ahol „minden nemzet jogosan arra törekszik, hogy minden módon fejlessze nemzeti nyelvét”. Nemzetközi viszonylatban pedig a sokféleség támogatására olyan mondatok utalnak, mint „a szovjet hatalom évei alatt több, mint 40 nemzetiség alakította ki saját irodalmát, és gazdagította nemzeti nyelvét”.

Az újságcikkek alapján úgy tűnik, a hatalom elfogadja a nyelvi sokféleséget, mivel azt úgyis összeköti egy metaforikus „közös nyelv”: a nemzetiségek „saját irodalmukról beszélnek, s mégis a kommunizmus gondolataival egyesült irodalom közös nyelvét hallja az ember”. Hogy pontosan mit is értettek ebben az időszakban „közös nyelven”, arra egy 1979-es cikkben találtam meg a választ, amelyet itt most kivételesen nem adatként, hanem hivatkozásként idézek: „Félreértés ne essék, ez nem arra vonatkozott, hogy a kommunisták szlovákul vagy magyarul beszéljenek, hanem arra, hogy a pártalapszabályzat értelmében egységes legyen a fellépésük, szavaik és tetteik sohasé áll-

janak szemben egymással” (32., szám, 6. oldal). A pártalapszabályzaton túl is tehát ez a „közös nyelv” az elvekben való egyetértést és az ennek megfelelő tetteket jelentette.

A sokféleség deklarált elfogadása és az eszményi vagy inkább eszmei „közös nyelv” jelenléte mellett azonban a cikkek jóval nagyobb része konkrétabb, és kiderül belőlük, hogy melyik nyelv játszik a legnagyobb szerepet nemzetközi viszonylatban: ez továbbra is az orosz, amely mintegy lingua franca szerepet tölt be. „Világszerzte nagy az érdeklődés az orosz nyelv elsajátítása iránt, a gazdag orosz nyelv a legelterjedtebb és általánosan legelismertebb nyelvek egyike lett, olyan nyelv, melynek segítségével az emberiség megérti egymást.” Még az Egyesült Államokban is sokan tanulnak oroszul, de a „népi orosz nyelvtanfolyamok résztvevőinek a száma nálunk is folyamatosan nő”. Ezért újabb és újabb nyelvtanfolyamokat kell nyitni, ami nem meglepő, hiszen „az orosz nyelv nálunk a világnyelvet képviseli”.

Ha a sokféleség és a nyelvhasználat kérdéseit a kifejezetten a szlovákiai helyzetre vetítjük rá, akkor alapvetően ugyanazt a képet kapjuk, amelyet nemzetközi viszonylatban. De a sok nyelv itt kettőre szűkül – szlovákra és magyarra –, és ez már a kétnyelvűség kérdéseként válik témává. Az alapállás itt is az, hogy „biztosítani kell a magyar nemzetiségű lakosság számára azt, hogy anyanyelvét mindenütt és mindenkor használhassa”.¹⁰ Hangsúlyozzák, hogy „az itt élő más nemzetiségű dolgozók gyermekei [értsd: magyarok és lengyelek] anyanyelvükön tanulhatnak, és hogy a magyar iskolák hálózata állandóan bővül”. Másfelől azt is kiemelik, hogy ezeknek a körülményeknek a megteremtése nem szabad, hogy az elkülönülést segítse elő, és a szlovák nyelv elsajátításának megkerülését jelentse. Ugyanis „a szlovák nyelv ismerete különösen nagy jelentőségű és elengedhetetlen követelmény az ifjúság érvényesülési lehetősége szempontjából”. „Elsajátítása minden akadályt elhárít az útból”. Mi több: „a szlovák nyelvtudás egyik fontos tényező egyenjogúságunknak a szó legszorosabb értelmében való megvalósításánál. Ez így van, nincs, és nem is lehet másként.” „Aki a szlovák nyelv elsajátításában anyanyelve és nemzetisége veszélyeztetését véli felfedezni, az akarva, nem akarva a magyar és a szlovák dolgozók megértésének és együttélésének megbontására törekszik, és holmi búsmagyarkodás nacionalista szószólójává válik.” „A szlovák nyelv tökéletes ismerete megnyitja a lehetőséget a legkülönbélebb pályaválasztások számára, az összes főiskolákon és egyetemeken való továbbtanulás számára”.

Ehhez a témához kapcsolódnak a szlovák nyelv oktatásának kérdései is. Elsősorban az, hogy „mennyire tanítják meg gyermekeket a magyar tannyelvű iskolák szlovákul?”. „Hiszen mint ismeretes, nem egy esetben olyan tanítókra van bízva a szlovák nyelv tanítása, akik nem ismerik a szlovák nyelv tan szabályait, és sem beszédben, sem írásban nem bírják a szlovák nyelvet.” Ugyanakkor – utalásszerűen – olyan megjegyzéseket is találunk, amelyek némi javulásról árulkodnak.

10 A magyar mellett a többi kisebbség közül csak az ukránok jelennek meg az Új Szó lapjain, illetve egy beszámolóban a „cigány származású polgárok”, akik „még a szünetet is arra használják fel, hogy az órán tanultakat feljegyezzék füzetükbe”. Hogy más kisebbségekről nem esik szó, arra az 1956. évi 33-as számú alkotmánytörvény második bekezdése ad magyarázatot, amely csak a magyar és ukrán nemzetiségű polgárokat sorolja a kisebbségek közé (vö. Szalay 2013, 39. p.).

Összefoglalva mindezt tehát úgy tűnik, hogy ebben az időszakban a kétnyelvűség egyrészt a magyar nyelvű oktatás és ügyintézés megeremtését jelenti, másrészt pedig a szlovák nyelv elsajátításának a követelményét. Ez a két dolog viszont a megfogalmazásokban még véletlenül sem olvad össze *kétnyelvűséggé*, ehelyett két nyelv külön-külön használatáról van szó. Összehasonlításképpen néhány adat: az 1949-es anyagban a „(mind)két nyelven zajlott” típusú utalás 10-szer, „kétnyelvűen zajlott” típusú pedig 4-szer fordul elő. Az 1959-es anyagban viszont a *kétnyelvűséget* egyszer sem említik, és a „két nyelvre” történő utalásból is csak 2 van, az sem szlovák–magyar összefüggésben jelenik meg.

Ami a beszédek nyelvére tett utalásokat illeti, a '49-es időszak sűrű említései után (48 darab), itt ilyen jellegű közlésekre szinte nem találunk példát. Ha mégis, akkor az a csehre vonatkozik, vagy más „nem alapértelmezett” nyelvre. Arra viszont van néhány adat, hogy az egyes rendezvényeken milyen nyelvű üdvözlő feliratokat állítottak ki (8 darab biztosan).

A magyarokat érintő történések közül a legnagyobb hangsúlyt a magyarul is megjelent könyvek, sajtótermékek kapják, melyek mellett sokszor valamilyen jól hangzó számadat is szerepel, mintegy kihangsúlyozva ezek nagy jelentőségét. Például: „20 időszaki sajtótermék jelenik ma meg magyar nyelven, évente összesen 23 millió példányszámban”; vagy: „a kiadó ebben az esztendőben 52 magyar nyelvű művet jelentet meg”.

A számok ismertetése fontos szerepet kap a magyar tannyelvű iskolákat látogató diáklétszám kapcsán is, mint például így: „1938-ban a magyar polgári iskolákon 4 399 diák tanult, ma pedig a magyar tannyelvű nyolcéves középiskolákat 32 684 diák látogatja”. Az ehhez hasonló adatok nyilván nem információs értékük miatt érdekesek, hanem azért, mert dokumentálják a létszám növekedését, láthatóvá teszik a javuló tendenciát és a „tömeg erejével” megerősítik az embereket abban, hogy a reszlovákizáció időszaka véget ért, és az újraindított magyar nyelvű oktatás jó úton van. Ezt a gondolatot a történések előremutató, dinamikus ábrázolása is támogatja: „*Tervbe vették és már lerakták az alapjait egy magyar tannyelvű nyolcéves iskola építésének is*” (kiemelés tőlem); „[az Irodalmi Szemle] irodalmunk további fejlődésének nélkülözhetetlen előfeltétele”; „külön kellene foglalkozni azzal a hatalmas arányú fejlődéssel, amely a magyar nyelvű irodalmi termékek kiadása terén mutatkozik” stb. Az efféle híradásokból egy olyan implicit üzenet bontakozik ki, miszerint van igény és akarat a csehszlovákiai magyar kultúra fejlesztésére, mi több, eddig is számos sikert lehet már elkönyvelni.

3.1.3. Az 1969-es anyag

Ennek az időszaknak az egyik általános jellemzője, amit előljáróban szükséges elmondanom, hogy itt a nyelvvel kapcsolatos írások jellege nem csak tartalmi, de formai szempontból is megváltozik. A *nyelv* szó már nem annyira elszórtan jelenik meg, ilyen olyan egymástól távoli összefüggésekben, amely alapján a témáról alkotott kép mintegy puzzle-ként áll össze; ehelyett a szóelőfordulás sokkal koncentráltabb, ami azt jelenti, hogy a *nyelv* szó többnyire hosszabb terjedelmű, monotematikus cikkekben fordul elő (l. pl. a nyelvi jogokról vagy kétnyelvűségről szóló, illetve a nyelvművelő írásokat).

Tartalmi szempontból lényeges változás az előző időszakhoz képest, hogy a nyelvi sokféleség nemzetközi viszonylatban nem tematizálódik. Arra, hogy a sokféleség

továbbra is pozitív értéket képvisel, csak az internacionalizmust népszerűsítő cikkekből tudunk következtetni. „Az igazi internacionalizmus a közös cél: a szocializmus építése semmisítheti csak meg az emberek tudatába évtizedekig oltott, sulykolt gyűlöletet és hazugságot, hogy az ember az embernek farkasa [...] Semmissé kell tenni azt a közérzetet, közhangulatot, hogy a szomszédom, ki más nyelvet beszél ellenség”. Hiszen „nem a nyelv és nemzetiség, hanem elvek szerint csoportosítjuk az embereket”. Meglepő módon egy nemzetibb ellenvélemény is hangot kap: eszerint „nem segít, aki az internacionalizmus eszméi mögül beszél, hogy nem számít már, ki minek vallja magát”, és hogy csak „az a fő, hogy építse a szocializmust”, ugyanis „szocializmus nincs nemzeti öntudat nélkül”.

Ebből az látszik, hogy a nyelvi sokféleség kérdése alapvetően már nem a szocialista tábor népeinek sokféleségéről és azok közös „eszméi” nyelvéről szólnak, hanem inkább olyan ideológiák propagálásáról, amelyeket a helyi viszonyokra vetítenek rá – lényegében a kétnyelvűség kérdéseire. A „közös nyelv” itt már nem a mindenkit összekötő (nyelvi-ideológiai háttérrel jelenti, hanem egész egyszerűen a közös nevezőre jutás szinonimájaként használatos, vagy szó szerint a csehszlovákiai és magyarországi magyarok közös nyelvére utal. Az orosz mint „világnyelv” sem kap a korábbiakhoz hasonlítható hangsúlyt, noha erőteljes jelenléte kétségtelen. Ebben az időszakban viszont már olyan nyelvként jelenik meg, amelynek a fontossága széleskörűen elfogadott, és ezért propagálásába már nem kell akkora energiát fektetni.¹¹ Az oroszul megtartott beszédekről, az ilyen nyelven kiadott könyvekről és az ilyen nyelvtanfolyamok szervezéséről szóló tudósítások itt úgymond önmagukért beszélnek.

Ha most a sokféleség kérdését állami szinten is megnézzük, akkor az látszik, hogy a kisebbségek nyelvhasználata – a korábbi időszakokhoz képest – jóval hangsúlyosabb szerepet kap. De itt nem csupán az internacionalista propaganda újabb epizódjáról van szó, hanem a nyelvpolitikai háttér megváltozásáról is. 1968-tól alkotmánytörvény biztosította a kisebbségek anyanyelvű művelődéshez, az anyanyelv hivatalos használatához, és a saját nyelvű sajtóhoz való jogát (I. Simon 2002, 29. p.). Ráadásul ebben az időben úgy látszott, hogy a csehszlovák kommunista párt nemzetiségi politikája is új irányt vesz. Eszerint a kisebbségek minden problémája az egyenjogúsítással és kulturális önigazgatással lett volna megoldva (Janics 1983, 330. p.). Vélhetőleg ezek a körülmények magyarázzák, hogy az 1969-es anyagban aránylag sok a problémafelvető cikk. Több cikkben rámutatnak: „változatlanul sok mulasztás történik a kétnyelvűség betartásánál”, és „a nemzeti bizottságokon folytatott nyilvános tanácskozásokkal kapcsolatban is meg kell oldani a kétnyelvűség kérdését”. Nyilvános vita folyik „a nemzetiségi iskolaügy fogyatékoságairól, illetve a kétnyelvűség problémáiról”. Van olyan cikkíró, aki hangsúlyozza, hogy „a kétnyelvűség elvének érvényre juttatása nem függhet csupán jóindulattól vagy politikai döntésektől.” Ezért: „a helyi közigazgatás terén olyan személyi feltételeket kell teremteni, hogy a nemzetiségileg vegyes járásokban a közigazgatási szervek dolgozóinak többsége ismerje mindkét nyelvet, s ezeken a területeken megteremtésük az alapokat a nemzeti és nemzetiségi nyelv fejlesztésére.” „A lengyel

¹¹ Érdekes, hogy az orosz a tévés nyelvtanfolyamok közül is szinte eltűnik. A műsorújságban 6 db ilyen adást találunk, de ez elenyészik a 72 francia nyelvlecke mellett.

kisebbség által lakott területen be kell vezetni a kétnyelvűséget, és pedig oly mértékben, hogy e kisebbség tagjai mindenütt megértethessék magukat”,¹² és „engedélyezni kell egy cigány, magyar és szlovák nyelvű folyóirat kiadását”.

A kétnyelvűség kérdései az anyanyelvi oktatás és a szlovák nyelv elsajátítása felől is megfogalmazódnak. Mégpedig: vajon a magyar iskolában el lehet-e kellően sajátítani a szlovák nyelvet, amelynek a „tudása nélkül nehezen lehet boldogulni, amint kilépünk szűkebb pátriánkából vagy akár lakásunk ajtaján”. Illetve: milyen nemkívánatos következményei lehetnek annak, ha nem anyanyelvén tanul a gyerek? Kutatások eredményeire hivatkozva kétszer említik az anyanyelven történő tanulás pótolhatatlan szerepét, és különböző cikkekből, interjúkból sok olyan példát sorakoztatnak föl, melyekben valaki saját tapasztalatból mondja el, hogy bár nem szlovákul végezte tanulmányait, mégis magas szinten megtanult szlovákul. Sőt, több példát említenek arra, hogy valakik „anyanyelvükön szereztek középiskolai bizonyítványt”, mégis „több-kevesebb sikert értek el további pályafutásuk során, és szlovák tudományos körökben is »nevet« szereztek maguknak”.

Összességében az látszik, hogy a két- vagy többnyelvűség érvényesítése – néhány kivételes véleménytől eltekintve¹³ – fontos. Például azért is, hogy „lényegesen megkönnyítsék, és ami még lényegesebb, tökéletesebbé, pontosabbá tegyék a tervekészítést”. Csehszlovákiai magyar viszonylatban többször hangot adnak a magyar nyelvű lap vagy „iskolázás” igényének, és van, amikor egy előadásról szóló beszámolóban bocsánatot kérnek a magyar hallgatóktól, hogy nem tudtak magyar nyelvű előadót, illetve két nyelvű nyomtatványt biztosítani.

Az újság lapjain tehát a „különbözőség egységének” ideológiai tartalma átalakul: nem arról szól, hogy „bármilyen nyelven szólalunk is meg, a tartalom úgyszólván szocialista marad”, hanem sokkal inkább arról, hogy biztosítani kell a nemzetiségek nyelvhasználatának jogát, mert ha saját nyelvüket használhatják, „az eddiginél nagyobb mértékben vehetik ki részüket a szocialista társadalmi viszonyok formálásából”. Vagyis a kisebbségek a korábbinál aktívabb szerepet kapnak. Ez pedig a magyarokat érintő történelemsokról szóló tudósításokban is érződik. Elsősorban a fogalmazás módjából. Szinte csak jelen idejű igékkel írják le a történeteket (a jövőt érintőeket is beleértve). Múlt idejű igéket csak akkor találunk egy-egy esemény kapcsán, ha a történet múltbeli jellegét kifejezetten hangsúlyozni akarják, vagy ezt a jelennel hasonlítják össze. Például: „a múltban a matematikusok továbbképzése csak szlovák nyelven történt”; de I. „a szlovák és a magyar tannyelvű óvodában 10 nevelő tevékenykedik”; „további magyar tannyelvű osztályok nyílnak a felnőttek részére”; „a dolgozók középiskoláiba jelentkezők írásbeli felvételi vizsgát tesznek tanítási nyelvből és matematikából”.

12 Az 1960. július 11-i 100-as számú alkotmánytörvény 25. cikkelyében a magyar és ukrán kisebbség mellett már a lengyel is szerepel, s ezzel e három nemzetiségnek a kulturális fejlődéshez való jog mellett az anyanyelven való művelődés joga is törvényesítve van (I. Szalay 2013, 39–40. p.).

13 L. a Szlovák Tudományos Akadémia L. Štúr Nyelvtudományi Intézetének korabeli állásfoglalását a kérdésben: „A nemzetiségek nyelvének hivatalos érintkezésben való használata [...] veszélyt jelent nemcsak a vegyes lakosságú területeken élő szlovákság számára, hanem Csehszlovákia egysége szempontjából is.”

A magyarokat érintő újságcikkek tehát abban az időben nem a megtörtént dolgok dokumentálására, hanem inkább az aktuális történésekről való tudósításra fókuszáltak, és a jövőbe mutattak: „*pillanatnyilag* nincs magyar tannyelvű alapiskola”; „*mihelyt* megfelelő számú magyar szakember áll rendelkezésére, a tanonciskolában megkezdik a magyar nyelvű oktatást is” (kiemelések tőlem). Vö. az 1959-es időszak tudósításai: „nagy akadályokat gördítettek a magyar tannyelvű iskolák megalakítása elé”; „a magyar tannyelvű nyolcéves középiskolák száma jelentősen emelkedett”; „a magyar tannyelvű középiskola nyolc tanítója méltó módon vette ki részét”. Ehhez hozzá kell tenni, hogy tudósításokról lévén szó, nyilván a korábbi időszakokban is gyakran írnak jelen időben, a '69-es anyagban viszont ez majdnem kivétel nélküli szabály.

3.2. Anyanyelv és kétnyelvűség

Egy új fejezet nyitására új címmel azért van szükség, mert a fentebbi leírást szervező három fogalom már nem vihető tovább a hangsúlyok eltolódása miatt. A címben szereplő két régi-új fogalom már jobban kifejezi a leírás szempontjait. A *kétnyelvűség* ugyan továbbra is megmaradt, az *anyanyelv* fogalma mellett, illetve az *egység* és *sokféleség* nélkül azonban a korábbitól eltérő tartalmat kap. Hogy milyen pontosan, azt az alábbiakban fejtem ki.

3.2.1. Az 1979-es anyag

Ebben az időszakban a többnyelvűség és a nyelvek sokfélesége nem alkot önálló témát, és az internacionalista elvek is egy a korábinál nemzetibb jelleget öltenek. A különbséget talán abban ragadhatnánk meg, hogy míg a '69-es anyagban a szocialista internacionalizmus egy átfogó ideológiai keretet biztosított, amelyen belül a különbözőségek jól megférnek egymás mellett („a nyelv nem számít”), addig a '79-es anyagban mintha megfordult volna ez az irány. Úgy tűnik, hogy itt a különböző nemzetekre helyeződött a hangsúly, amelyek az internacionalista elvek szerint működnek együtt – *„a nemzetek és népek barátsága, és az anyanyelvi kultúra ápolása jegyében”.¹⁴ Az alapegység itt tehát a nemzet, a nemzetiség és ezek sajátosságai – főként anyanyelve.

Az Új Szó átnézett lapjain a különböző népek, nemzetek internacionalista együttműködéséről nincs közvetlen tudósítás, ez inkább csak amolyan olykor-olykor előkerülő „elméleti háttérként” szolgál. A hangsúly sokkal inkább a helyi viszonyokra kerül át – a magyar–szlovák együttműködésre. Például mikor „külön említést érdemelnek azok a területek, amelyek nemzetiségileg vegyes területeken működnek, és olyan politikai és kulturális szinten állnak, hogy a családi és társadalmi ünnepeket mindig az ünnepeltek anyanyelvén, magas színvonalon képesek megrendezni.” Vagy: mikor azt írják, hogy „a magyarok, illetve a vegyes lakosú falvakban működő könyvtárak magyar és szlovák

14 A *-gal jelölt idézetek nem a főntebb körülhatárolt és részletesen elemzett anyagból származnak, hanem ezen kívülről, de az újság ugyanezen évfolyamából. Erre a megoldásra azért volt szükség, mert így jobban tudom árnyalni azt a képet, amely az elemzett anyagból kirajzolódott a számomra, ugyanakkor ezt anélkül tehetem, hogy az elemzett anyagmennyiséget a sokszorosára duzzasztanám, és messze túllépném egy tanulmány kereteit.

nyelvű könyvvállományát felülvizsgálják, és a nemzetiségi megoszlás arányához mérten fejlesztik tovább”. Mert: „mindenfajta nemtörődömség [a kétnyelvűség következetes betartásával kapcsolatban] nagy károkat okoz, sérti a nemzeti büszkeséget, önérzetet”.

Az említett dolgok ugyan jól illeszkednek a kétnyelvűség diskurzusába, mégis úgy tűnik, hogy ezen belül az anyanyelven történő oktatás kap elsőrendű szerepet, mintegy a kétnyelvűség kiinduló feltételeként. Ennek hangsúlyozása nem volt véletlen, ugyanis – mint azt Janics Kálmán összefoglalja (1983, 335–336. p.) – a kisebbségi oktatás a '70-es években egyre nagyobb válságba került. A kilencéves magyar tanítási nyelvű alapiskolák száma 1970 és 1980 között 494-ről 309-re csökkent, és bár ez összefüggött az alapiskolák „összpontosításával” is, a statisztikák azt mutatják, hogy az iskola-bezárás az országos átlagnál nagyobb mértékben érintette csehszlovákiai magyarokat. De az iskolák száma mellett ebben az évtizedben a diákok létszáma is lecsökkent: 71 000-ről 50 500-ra; a magyar óvodások 35%-a pedig nem magyar óvodát látogatott. Mint azt Janics megjegyzi, a hatvanas évek végi „egyenjogúság” és „kulturális önállóság” hangsúlyozása a hetvenes évek elejétől kezdődően alábbhagyott, és úgy tűnt, mintha a háború utáni évek magyarellenes hangulata tért volna vissza (Janics 1983, 334. p.). A helyzet súlyosságát fokozta, hogy miután a Csemadok 1971-ben kénytelen volt feladni kulturális-társadalmi szervezeti jellegét, „gyakorlatilag nem maradt sem szervezet, sem sajtó, ahol szociológiával, a magyarokat érintő demográfiával, nemzeti-ségi érdekű közgazdasággal, történelemmel, iskolapolitikával tudományos színvonalon lehetett volna foglalkozni” (Janics 1983, 333. p.). Így nem is nagyon alakulhatott ki egy olyan fórum, ahol az állam újból erőre kapó asszimilációs politikáját kutatási eredményekkel lehetett volna ellensúlyozni.

Ezeknek a körülményeknek az ismeretében válik érthetővé, hogy az anyanyelvi oktatás miért kap olyan nagy szerepet az Új Szó '79-es anyagában. Célként fogalmazódik meg, hogy „a diákok az anyanyelvükön tökéletesen megértsék az anyagot”. Mert „ha nem anyanyelvén tanul a gyermek, akkor ezt nem sajátíthatja el száz százalékosan”. „Csak az tud folyamatosan beszélni, aki érti és érzi, mi rejlik a szlovák szakkifejezés mögött, aki anyanyelvén megértette és megtanulta, mit jelent az, hogy golyóscsapó, kétpofás fék, kardány tengely... (!)”. Az a fontos, hogy „a szakismereteket anyanyelvi szinten értsék meg, sajátítsák el, és vele párhuzamosan tanulják meg ugyanazt szlovákul is”. A szlovák nyelvű felkészítés szükségességében is mindenki egyetért, „hiszen a tanulók az életben, a gyakorlatban szlovák nyelven érvényesülnek”. Vagyis a cél az, hogy *„a nemzetiségi iskolák tanulói az anyanyelvük tökéletes ismerete mellett egyre jobb szlovák nyelvtudással rendelkezzenek”. És az '59-es időszaktól eltérően itt úgy tűnik, hogy már minden rendben megy a szlovákoktatással: *„Különösen az évenként megrendezett nyugat-szlovákiai kerületi szlovák nyelversenyeken mérhető ez le, amelyek egyre fokozottabb követelmények elé állítják a tanulókat. Évről évre javul a tanulók reagálóképessége; fejlődik kifejezőképességük, gazdagodik szókincsük, a nyelvhelyesség és a helyes kiejtés szempontjából óriási fejlődésnek lehetünk tanúi.” Többen állítják, hogy a kezdeti nehézségek után „ma már perfekt beszélnek ezt a nyelvet is [értsd: szlovákot]”. „Nyelvi nehézségeik nincsenek”, ez pedig „a jó pedagógiai munkának köszönhető”. Vagyis általánosságban elmondhatjuk, hogy ezekben a cikkekben az anyanyelvi oktatás előnyeinek és szlovák nyelvtanítás sikertörténeteinek a bemutatásán keresztül a magyar tannyelvű iskolák presztízspéítése zajlik.

Az anyanyelvi oktatásnak a gyakorlati szempontokon túl, van még egy másik kiemelt szempontja is. Ezt röviden úgy foglalhatnám össze, hogy „az anyanyelv több, mint tanulásra legalkalmasabb eszköz”. A nemzeti iskolákban eszerint „nemcsak anyanyelvi oktatás folyik, hanem ezek kulturális intézmények is, a nemzetiségi értelmiséget tömörítő műhelyek”. A helységnevéhasználat szintén nem csupán gyakorlati kérdés. „Akkor érezheti magát otthon a nemzetiségi állampolgár [...], ha anyanyelvén is megnevezheti szülőfaluját vagy megyéjét.” Az irodalom esetében is hasonló a helyzet. Már nem azt találjuk, mint az '59-es anyagban, hogy az irodalom nyelve maga mellékes, és csak a közös gondolat a fontos – vö. „saját irodalmukról beszélnek, s mégis a kommunizmus gondolataival egyesült irodalom közös nyelvét hallja az ember” –, hanem az anyanyelv jelentőségének hangsúlyozását. Itt: „az anyanyelven olvasott irodalom pótolhatatlan szerepet játszhat a nemzetiségi öntudat erősítésében”, és „igazi örömet jelent”.

3.2.2. Az 1989-es anyag

Az internacionalizmus kérdése a kutatott anyagban nincs említve, viszont hiba lenne azt állítani, hogy teljesen eltűnt volna a diskurzusból. A későbbi lapszámokban elsősorban előfordul, és mivel ez az ideológia – eddig legalábbis – fontos hátttere volt a két- és többnyelvűség kérdéseinek, úgy gondolom, érdemes vetni rá egy pillantást. Az internacionalizmus ebben az időszakban már elveszti korábbi *nemzeteket átívelő és összetartó ideológia* jellegét. Az újság lapjain ez egyszerűen nemzeti önazonosságot és más nemzetek iránti toleranciát jelent. „Az internacionalizmusnak minden nemzetiség és nép esetében kétoldalúnak, kölcsönösnek kell lennie, elő kell segítenie a nemzeti azonosságtudat megőrzését és elmélyítését.” „A szülők elsősorban azzal bizonyítják internacionalizmusukat, hogy magyarságukat megtartva, azonosságtudatukat erősítve tudnak teljes értékű, más nemzetek és nemzetiségek nyelvét, szellemi kultúráját is tisztelő embereket nevelni.”

Ez a felfogás visszatükröződik a kétnyelvűség kérdése kapcsán is, ami abból látszik, hogy a szlovák és magyar emberek „megtanultak egymás mellett élni, és kölcsönösen tisztelik egymást”. Erre utal például, mikor azt írják, hogy egyes alapiskolákban „két tagozaton folyik az oktatás: az egyik a szlovák, a másik a magyar a tanítási nyelv”. Vagy: az, hogy „a jól felkészült előadók nemcsak szlovák, hanem magyar nyelvű előadásokat is tartanak, ha a magyar nemzetiségű polgárok igénylik”.

A vizsgált anyagban az idézett példákon kívül nem nagyon találunk más utalást a kétnyelvűségre. Általában véve inkább a kisebbségekről esik szó, például, mikor azt írják, „nem engedhetjük meg, hogy eltűnjön a legkisebb nemzet is, illetve elveszzen akár a legkisebb nemzet nyelve is”. „Garanciát kell adni a megmaradásukra”,¹⁵ és „nagyobb nyelvi egyenjogúságot kell nekik biztosítani”. Ez utóbbi – háromszor is idézett – követelésben az az érdekes, hogy az egyenjogúság fokozati skálára van helyezve. Vagyis a kijelentés pozitív csengése ellenére magában hordozza az előfeltevést, miszerint a kisebbség és többség viszonya szükségszerűen egyenlőtlen.

15 Ha garanciát nem is ad, mindenesetre fontos, hogy ebben az anyagban már megjelennek a kisebbségi nyelvű műsorok (Csehszlovákiában és Magyarországon): magyar, szlovák, román, német és szerbhorvát nyelveken.

A magyar kisebbségre szűkítve a kört, úgy tűnik, „megvan a nyílt eszmecsere a nemzetiségi oktatásügy fontos kérdéseiről, a nemzetiségi pedagógusképzés gondjairól és a kétnyelvűség megtartásának politikai jelentőségéről” (vö. Gyönyör 1984). Vagyis a kétnyelvűség kérdései ismét az oktatás ügyein keresztül kerülnek elő. Az ide tartozó cikkek alapján az látszik, hogy a csehszlovákiai magyar oktatás a korábnál tágabb, történeti-társadalmi összefüggésbe is belekerül. Egy terjedelmes cikk a magyar oktatás kiépítésének történetét tekinti át, rámutatva a problémák fokozatos megoldására és a színvonal emelkedésére. Máshol a magyar iskolába beíratottak számának emelkedéséről számolnak be. Ugyanakkor az aktuális problémák tárgyalására is sor kerül, mint amilyen az elegendő tanárutánpótlás hiánya, a kevés tanterem vagy a kisiskolák integrálása. Ezek a problémák viszont nem helyi magyar specifikumként, hanem országos ügyekként vannak bemutatva, amelyek a szlovákokat is érintik.

Kifejezetten magyar specifikus témaként az anyanyelvű oktatás jelenik meg. A '79-es anyaghoz képest nincs jelentős változás ezzel kapcsolatban. Továbbra is hangsúlyozzák fontosságát, mert mint azt „számtalan kutatás egyértelműen bizonyítja”, az anyanyelven szerzett ismeretek „tartósan rögzülnek a gyermekek tudatában, és természetesen megkönnyítik mind az alapiskola, mind a középiskola követelményrendszerének az elsajátítását”. Ezek az ismeretek „a későbbi években tovább bővülnek, és megbízható bázisát alkotják a más nyelven szerzett új ismereteknek”. Ami a szlovák nyelv elsajátítását illeti, a vizsgált anyagban ez mellékes szerepet játszik. Írják, hogy „nagy hangsúlyt helyeznek rá”, és hogy „javult a tanulók felkészültsége”, de a szlovákoktatás – az '59-es év anyagától eltérően – nincs problematizálva, és a '79-es anyaggal szemben idealizálva sem. Az egyenjogúság kulcsaként és a társadalmi előrehaladás zálogaként sem említik. A cikkekben a szlovák nyelv elsajátítása, úgy tűnik, magától értetődő, és nem igényel bővebb magyarázatot (az újságban megkonstruált kép alapján a szlovák nyelv elsajátításának fontosságát az orosz nyelv '69-es anyagban bemutatott helyzetéhez lehetne hasonlítani). Ha pedig a magyar vonatkozású történésekre vetünk egy pillantást, kiderül, hogy – akárcsak a '79-es anyagban – itt sincs nagyon mit megemlíteni. Az '59-es és a '69-es anyaghoz képest az ezekről az ügyekről való tudósítás minimális.

3.2.3. Az 1999-es anyag

Olyan tudósítások, amelyek a magyarok kultúrájával összefüggő eseményeiről tájékoztatnak, ebben az anyagban csak ritkán fordulnak elő. És a '89-es anyaghoz hasonlóan a kevés példa közt is – arányaiban – azok vannak túlsúlyban, amelyek egy-egy iskolába való beiratkozás időpontjáról tájékoztatnak. A '89-es anyagban 8, a '99-esben pedig 6 ilyen jellegű „üzenetet” találtam. Ezek mellett elszórtan előfordulnak olyan híradások, amelyek valamilyen közelgő magyar nyelven zajló eseményről tájékoztatnak. Például: kerekasztal-beszélgetésről, előadásról, felvételigéről, teremfoci-bajnokságról. De a '69-es képpel összehasonlítva ezek a híradások már nem egy a történések dinamikáját megragadó eseménynaplóra emlékeztetnek, hanem inkább egy platformra, ahová az olyan, sokakat közvetlenül érintő mindennapi események, mint a beíratások vagy valamilyen közösségi rendezvények – felkerülnek.

Az egyes események közül a legnagyobb hangsúlyt a beíratások kérdése kapja. A kérdés terjedelme messze túlhalad minden más nyelvvel kapcsolatos aldiskurzust –

ezt csak a nyelvpolitikai jellegű hozzászólások közelítik meg némileg –, és a korábbi évek anyagában sem találunk olyan témát, amely a vizsgált időszakokban ilyen nagy hangsúlyt kapott volna. Ha csak a '99-es anyagot nézzük, ennek okát a választott időszakkal magyarázhatjuk: természetes, hogy a kérdés a februári beíratások előtt kerül elő. Az 1999-es év 36. lapszáma után már nem is nagyon találunk a témával kapcsolatos írásokat. Ha viszont a korábbi anyagokra is vetünk egy pillantást, melyek – az 1949-eset kivéve – szintén magukba foglalják a januári és februári hónapokat, feltűnik, hogy a téma csak az 1999-es időszakban kap kiemelt szerepet. Az 1959-es, 1969-es, 1979-es anyagban egyáltalán nem fordul elő, és 1989-ben sem a téma kapcsán írott cikkek vagy beszámolók jellemzőek, hanem sokkal inkább a beíratásokkal kapcsolatos helyszínek és időpontok. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a téma 1999-ben jelenik meg először. Inkább azt mondhatjuk, hogy a beiratkozások kérdése korábban az anyanyelvi oktatás szerepének hangsúlyozásán keresztül volt „leközvetítve”. Ez a korábbi anyagok egészén végighaladt, és – főleg a '69-es anyagtól – egyre nagyobb szerephez jutott. Az anyanyelvi oktatás a legnagyobb figyelmet 1999-ben kapja, de itt már a beiratkozások kérdésén keresztül fogalmazódik újra. Alaposan kifejtett cikkek sora jelenik meg a beiratkozásokkal kapcsolatban, és mindegyik ugyanazt az üzenetet akarja eljuttatni a szülőkhöz: annál jobbat, mint hogy a gyerek anyanyelvén tanul, Comenius óta nem talált ki senki. Mert „aki anyanyelvén szerzi meg a tudást – a lehető legmagasabb szintet is beleértve –, bizonyára több anyagot képes összegyűjteni fejében, mint az, akinek kezdetben a nyelvi nehézségeket kell leküzdenie.” „Sok megtévesztett szülő nem tudatosítja, hogy az iskolában nem nyelveket kell tanulni, hanem ismereteket kell elsajátítani, ehhez pedig legjobb eszköz az anyanyelv”. „Mert csak így termelődhet olyan alap, amelyre biztonságosan lehet építkezni.” Ezért „megrendítő tragédia, hogy magyar fiatalok ezrei cserélnek szemünk láttára nemzetiséget”, és „szomorú, hogy Dél-Szlovákiában minden harmadik, sőt nyugati részében pedig már minden második fiatal nem anyanyelvén tanul”. „Sok magyar szülő csukott szemmel jár. S ami rosszabb [a beíratások idején] elaltatja vádló lelkiismeretét.” Teszi ezt „attól a tévhitől vezérelve, hogy [gyermeke] csak így érvényesülhet az életben”. Pedig egyfelől „pszichológiai vizsgálatok egyértelműen alátámasztják, hogy csakis az anyanyelven való tanulás jelentheti a legteljesebb szellemi és lelki fejlődést”. Másfelől: számos példa bizonyítja, hogy „a magyar iskolában szerzett műveltséggel sok felnőtt a törvényhozásba került, a parlament és a kormány elnökhelyettese, miniszter, vagy államtitkár lett”. Azt mondhatjuk, hogy „magyar óvodába és iskolába járni nem veszteség, hanem tudástöbblet, lelki gazdagság; magatartásunkat és öntudatunkat meghatározó kincs!” És még ha „a két-nyelvűségre történő átállás többletmunkát is jelent”, több példa igazolja, hogy „nem jelent gondot”. Hiszen mindez nem arról szól, hogy „elzárkóznánk a szlovák kultúra elől”, hanem hogy ugyan „a többség nyelvét is meg kell tanulnia a gyerekeknek”, de ez „csak akkor lesz valóra váltható, ha anyanyelvén tanul”.

Azt láthatjuk tehát, hogy az oktatással kapcsolatos és más, nyelvet érintő témák közül az iskola nyelvének a megválasztása kapja a legnagyobb szerepet. Ezen belül pedig az anyanyelvi oktatás mellett szóló érveléseket találunk. Az „üzenet” nem különbözik a korábbi évek anyagában találtaktól, a különbség inkább a terjedelmet érinti, ami ugyanakkor a téma részletesebb kidolgozottságát is magával hozza. Ennél lényegesebb változás azonban, hogy a korábbi évek anyagában előkerülő problémákról itt

egyáltalán nem esik szó. Például: nem kérdés, hogy „mennyire tanítják meg gyermekeinket a magyar tannyelvű iskolák szlovákul” (vö. az '59-es anyaggal),¹⁶ nem említik a „nemzetiségi iskolaügy fogyatékosait” (vö. a '69-es anyaggal), és arra sincs utalás, hogyan sajátítják el „az érvényesüléshez elengedhetetlen” szlovák nyelvet, illetve a „továbbtanuláshoz szükséges szlovák szakkifejezéseket” (vö. az '59-es és a '79-es anyaggal). Ezek a kérdések nyilván nem kell, hogy minden időszakban egyformán jelen legyenek a diskurzusokban, hiszen ezek a társadalmi változásokkal együtt alakulnak; ugyanakkor a korábbi időszakokban felvetett problémák felől nézve jól látszik, hogy a '99-es anyag cikkei egy nagyon szűk perspektívából láttatják az eseményeket. Azzal az állítással, hogy „az anyanyelvű oktatás a leghatékonyabb”, és ezáltal „nincs és nem is lehet alternatívája” – nyilván stratégiai okokból –, minden olyan „hang” kívül reked a diskurzuson, amely a kérdést más szemszögből közelíti meg vagy annak más aspektusát veti föl. (I. pl. a szlovák nyelv elsajátításának a kérdését, amely ma sem megoldott, és 1999-ben sem volt az –erről I. Misad 2007).¹⁷

A kétnyelvűség kérdése szinte nem jelenik meg önálló témaként (ha mégis, akkor csak utalásszerűen), viszont egy nagyobb nyelvpolitikai diskurzus részeként, a kétnyelvű bizonyítványok elfogadása kapcsán, aránylag sokszor találkozhatunk vele (a téma áttekintéséhez I. Simon 2002, 37–39. p.). A cikkek végigkövetik az összes történet, amely a parlamentben lezajlott, és sok esetben közlik a politikusok és szakértők véleményét is a törvényhozási folyamat aktuális állásáról. Hasonló a helyzet a kisebbségi nyelvhasználati törvény elfogadásával (erről I. Lanstyák 1999; vö. Simon 2002, 35–37. p.). Pártelnököket és -tagokat, szervezetek képviselőit és szakértőket szólaltatnak meg a törvény kapcsán. Hangot kapnak a kisebbségek képviselői, a „nagy pártok” vezetői és a „nacionalista ellentábor” is. Ezeknek a véleményeknek a bemutatása nem tartozik szorosan a tanulmány témájához, de egy általános észrevétel erejéig mégis érdemes itt megállni. Feltűnő ugyanis, hogy a „többség vs. kisebbség” szembenállás milyen erőteljesen jelen van az egyes hozzászólások háttérében. A cikkekből úgy tűnik, mintha a kisebbség és többség érdekei – a dolog természetéből következően – sehogyan sem lennének összeegyeztethetőek, és a korábbi évek anyagában hangsúlyozott internacionalista baráti együttműködés elvei ebben az időszakban végleg eltűnnének. A „közös nyelvet” beszélő társadalom különálló táborokra szakad. A „nacionalista tábor” diskurzusában a jogok egy egységes halmazként jelennek meg, amelyből ha a kisebbségek is kapnak, akkor az a többség jogai közül fog hiányozni. A „liberális tábor” diskurzusában ezzel szemben egy olyan törvény igénye jelenik meg, amely „védi az állam és a kisebbségek jogait is” (kiemelések tőlem). A két fél eltérő érdekei ugyanakkor egyforma „logika” mentén szerveződnek, és végső soron mindkét oldal a kisebbség-többség szembenállást teremti újra (vö. Duchêne 2008, 8. p.). Ennek háttérében legalább

16 Egy kivételt találtam az Új Szó január 8-i számának műsormellékletében. A VTV műsorai között szerepel egy ilyen nevű program: *A szlovák nyelv. A szlovák nyelvoktatás új módszerei* – tartalmát viszont nem ismerem.

17 A diskurzus szűk perspektíváját mutatja az is, mikor az anyanyelvi oktatás szüntelen hangsúlyozása mellett pozitív példaként említik, hogy egy köztisztelőben álló személy annak ellenére, hogy sem ő, sem felesége nem tud magyarul, mindkét gyermekét magyar óvodába íratta az idegen nyelv megtanulása végett, és mert az intézmény „nagyon magas színvonalú”.

három előfeltevés húzódik: (1) az „állam ügye” és a „kisebbségek ügye” két különböző dolog; (2) mivel az állam a fölérendelt szerv, a kisebbségi ügyeket is „neki kell megoldania” (vö. Dolník 2012, 276. p.); (3) ezek megoldása pedig törvények elfogadásával lehetséges (az ilyen megközelítés részletes kritikájához l. Lanstyák 2015, Sebők 2015).

3.3. Részösszefoglalás

Az egyes időszakok anyagának részletes áttekintése után érdemes röviden összefoglalni, hogy mi történt a címben vezérfonalul választott három fogalommal – az egységgel, sokféleséggel és a kétnyelvűséggel – ez idő alatt, pontosabban, hogy milyen változásokon mentek ezek keresztül a különböző évtizedek diskurzusaiban.

Ha az egység fogalmát nézzük, akkor az látszik, hogy ez kezdetben a szocialista és internacionalista ideológia egyik alapkövének számított. Azt jelentette, hogy bármennyire is sokféle vagy soknyelvű nép él egy irányítás alatt, mindenkit összeköt a „közös cél” – a szocializmus építése. A '69-es anyagot ez az ideológia még ugyan áthatja, ám inkább csak mintegy előfeltevésként jelenik meg szűkebb, csehszlovák vonatkozásban. Ezen belül a kétnyelvűség kérdéseire nyújt kiindulópontot: eszerint a kisebbségek többségi nemzetbe való integrálódása állami szinten, párhuzamban áll a kis népek nagyobb egységbe, a szocialista táborba való integrálódásával. A sokféleség tehát állami szinten „kétféleségre” szűkül: a szlovák-magyar viszonyra. A két nyelv „együttélése” nyelvi kérdései azonban gyorsan háttérbe szorulnak, és később már csak elszórtan találunk rá említést. A '79-es anyagban a cikkek nem is két nyelvre, hanem inkább csak a magyarra helyezik a hangsúlyt. A magyaron belül pedig főleg az anyanyelv szerepe tematizálódik. A '89-es anyagban ez tovább folytatódik, a '99-esben viszont a perspektíva még tovább szűkül, és a beiratkozások fókuszán keresztül jelentkezik – noha, mint említettem, ez egyértelműen a kiválasztott időszakokkal magyarázható. Összességében viszont egy olyasféle folyamat rajzolódik ki mindebből, hogy az újság lapjain a fokozatosan szűkült le a figyelem az elvont „nemzetköziség” felől a (cseh)szlovákiai magyarok mindennapjait közvetlenül érintő nyelvi kérdésekre.

4. A „helyes nyelv” keresése

Bár a nyelvről alkotott képet egészében nem lehet függetleníteni az előző fejezetben leírtaktól, mégis érdemesnek tartottam elkülöníteni azokat a cikkeket, amelyek a fentebbiektől eltérően nem *nyelvvél kapcsolatos* dolgokról szólnak (mint pl. a kétnyelvűségről, a tanítás nyelvéről stb.), hanem *magáról a nyelvről* állítanak valamit. Ebben a fejezetben ezért hátrahagyom azokat a kérdéseket, amelyek például a „közös nyelvet” vagy a nyelvtanítást érintik, és elsősorban arra fogom keresni a választ, hogy az újság cikkei milyen képet festenek „a” nyelvről, és mik ennek a metanyelvnek a jellemzői.

A találatok alapján a metanyelv kategórián belül két fő csoportot kell elkülöníteni. Az egyikbe azokat a metanyelvi megjegyzéseket fogom sorolni, amelyek egyfajta hallgatólagos tudáson alapulnak, és a legtöbb ember nagyjából egyformán magától értetődőnek vesz, miközben a nyelvről mond valamit (*shared folk knowledge about language*; l. Preston 2004, 87. p.; vö. Szabó 2012, 85. p.). A másik csoportba pedig azokat a cikkeket fogom sorolni, amelyek nemcsak, hogy a nyelvről szólnak, hanem egyben valami-

lyen nyelven belüli változás elérésére irányulnak, azaz a nyelvalakítás – itt: főleg a nyelvművelés – témakörébe tartoznak (vö. Lanstyák 2014, 9–10. p.).

A két csoport között természetesen átfedéseket találunk. Főleg az első csoportba sorolt megjegyzések közt van sok olyan adat, amely amellett, hogy a nyelvről alkotott közös előfeltevésekről árul el valamit, egyben nyelvalakító célzatú is. Például: mikor az újság szerkesztősege megindokolja, miért nem közölhető egy-egy beküldött vers. És megfordítva: a nyelvművelő cikkek is értelmezhetőek népi vagy *folk* nyelvészeti keretben (l. pl. Domonkosi 2007). Az átfedődésekkel azonban itt nem érdemes bővebben foglalkozni. Nézzük inkább meg a két említett csoportot közelebbről!

4.1. A nyelvről való közös tudás az újság lapjain

Először azt fontos rögzíteni, hogy a nyelvről való közösségi tudás leírása jóval körütekintőbb vizsgálatot igényel, mint amelyet a mostani – nevezzük így: – szondázás lehetővé tesz. Az egyes évek választott időszakokban megjelent lapszámokban kevés olyan megjegyzést találunk, amely erről a tudásról árul el valamit, így nincs elegendő adat arra, hogy általánosabb érvényű következtetéseket vonhassak le. A leírást nem is bontom le évekre, mert azzal olyan képet festenek, mintha az egyes időszakokról tennék megállapításokat. Eközben pedig nem lehetne tudni, hogy nem csak annak a néhány szerzőnek véleményét általánosítom-e, akik az egyes időszakok adott pillanatában publikálási lehetőséghez jutottak.

A felgyűjtött anyag alapján általánosságban annyit mondhatok el, hogy a nyelvvel kapcsolatos közös kiindulópontokban nem látszik jelentős elmozdulás. A nyelv mindvégig valamiféle „szent dologként” jelenik meg, amellyel kapcsolatot létesíteni igazi kihívás. Vannak ugyan erre próbálkozások, például amikor valaki jól-rosszul használja azt, de ezek legtöbbször kudarcba fulladnak. Ez látszik például az újság szerkesztőségének a tanácsaiból, amelyeket azoknak ad, akik náluk szeretnék megjelentetni az írásaikat.

A versek beküldőit arra emlékeztetik, hogy „magyarul különösen nehéz verset írni”. „Magyar nyelven Arany János, Petőfi, Ady, József Attila írtak verseket, és ezekkel nehéz konkurálni, különösen akkor, ha a szerkesztőség rendelkezésére nem áll sok újságpapír”. A versírók tehát jobban teszik, ha többet olvasnak, és újból „átveszik a magyar nyelvtant”. Az ugyanis meglátszik, még a nyelvtani feladványok megoldóinak a válaszaiban is, hogy „bizony keveset olvasnak, és nem a legjobban ismerik anyanyelvüket”. Gyakran még a propagandisták is képtelenek „színesen és meggyőzően, nyelvünk gazdag kincsestárát felhasználva beszélni a szocializmus nagy győzelmeiről és eredményeiről”. Sőt, a „diplomácia nyelve is elavult és hatástalan”. De azért vannak rá kompetens emberek, akik „átfésülik a politikusok nyelvtanilag nem mindig helyes mondatait”. Erre szükség is van, mert „tiszán és egyénien megszólalni »édes« anyanyelvünkön, költőink mély ismerete nélkül, elképzelhetetlen”.

Találunk olyan nyelvtanítási beszámolót is, amelyben azt bizonygatja a szerző, hogy „a gyerekekben élnek a nyelvtan alakjai, képesek a differenciálásra, logikusan gondolkodnak a nyelvről, vérükké válik, és tudják őket helyesen alkalmazni a kiejtési, jelentési és helyesírási szabályok szerint is”. Ezt nevezhetjük nyelvérzéknek, amely többek között azt jelenti, hogy „a diák a megtanult ragozási mintákat helyesen, minden nehézség nélkül alkalmazni tudja az összes szavakra, és egy szótöbbről a szóképzés

tanult módjainak ismerete alapján, nehézség nélkül, szavak egész sorát képes képezni, a ragozásokat pedig mondatban is tudja alkalmazni”. Úgy látszik tehát, hogy mégsem reménytelen a helyzet. Csak a megfelelő intézményes keret kell a jobb eredményekhez – legfőképp az iskola. Mindemellett azonban egy mindenkit érintő harcra is szükség van: „harcra, nyelvünk tisztaságáért”. Versben éneklük meg például azt, hogy a gyereket „oktatni kell – többek között – tiszta szavakra”; és hogy „ápolni kell” a nyelvet.

Ezek szerint tehát létezik egy „igazi nyelv”, valahol az ideák világában, de a hétköznapi beszélő ennek csak az árnyékát ismeri (vö. Szilágyi 2011 „felhő-nyelv” fogalmával). Kivételt az írók képeznek, akiknek a nyelvi „gazdagsága”, „leleménye” és nyelvük „gazdag csengése” megtestesítheti ezt az ideált. Az hétköznapi beszélő azonban csak akkor kerülhet közelebb az „igazi” nyelvhez, ha nyelvhasználatán intézményes keretek között is dolgozik. Az újság lapjain megjelent novella szereplője mindezt így foglalja össze: „az én nyelvemre még nem került az *igazi* beszéd [...] hát ezért menek most oskolába, hogy ott megtanujam az *igazi* módját annak is” (kiemelések tőlem).

4.2. Nyelvművelő tevékenység az újság lapjain

A nyelvművelő tevékenységgel kapcsolatban – az előző témához hasonlóan – nehéz általános érvényű tendenciákat megfogalmazni. Nemcsak a kevés adat miatt, hanem azért is, mert a kutatás ötven évet érintő időszaka alatt a nyelvművelés sem volt teljesen egységes, és így nem mindig lehet tudni, hogy a talált cikkek szerzői mely irányzat szellemében írták meg a tanácsaikat, emellett pedig az egyes irányzatok elválasztása sem problémamentes.

Sándor Klára *Nyelvművelés és ideológia* (2001) c. írása alapján 1949 és 1999 között a nyelvművelésnek két korszakát különíthetjük el. Az elsőt (a cikkben: ötödiket) összefoglaló néven „kommunista nyelvművelésnek” nevezi a szerző; a kutatást érintő második korszakra pedig „a rendszerváltás utáni nyelvművelés irányzataiként” utal. Az első időszakban a nyelvművelést többször megpróbálták az új társadalmi berendezkedéshez igazítani, és megállapítani a „helyesség” új szempontjait. Az uralkodó irányzatot Sándor „szükségletközpontúnak” nevezi.¹⁸ Az ilyen nyelvművelés legfőbb elve, hogy „meg kell állapítani, mi az, amire a társadalomnak szüksége van, s mi az, amire nincs: amire szüksége van az helyes, amire nincs szüksége, az nem helyes. Szüksége pedig arra van a társadalomnak, ami egységesíti, minden, ami az egységességet veszélyezteti, kifejezetten káros” (Sándor 2001, old. n.). A másik, ún. nyelvközpontú irányzat az előbbivel rokon. A nyelvre helyezi a fő hangsúlyt, és arról dönt, hogy egy szó a nyelv „javát” szolgálja-e vagy sem. A harmadik irányzat „emberközpontú nyelvművelés” néven vált ismertté. Ez a megközelítés szakítani próbál a korábbi elvekkel, és „a minél pontosabb, hatékonyabb kommunikációt szeretné elősegíteni, ehhez a célhoz méri egy-egy nyelvi forma helyességét vagy helytelenségét”. „Ugyanaz a nyelvi elem lehet helyes az egyik kontextusban és helytelen egy másikban” (Sándor 2001, old. n.). Általában tehát elmondhatjuk, hogy az alább jellemzett cikkek háttérében ezek az elvek álltak, de

¹⁸ A pontos oldalszámokra nem tudok hivatkozni, mert a cikk interneten hozzáférhető változával dolgoztam.

ehhez rögtön azt is hozzá kell tenni, hogy az „emberközpontú” vonal – mint azt Sándor Klára leírja – nem nagyon volt hatással a mindennapi nyelvművelői gyakorlatra.

Az 1949-es és 1959-es anyagban a nyelvművelésről nem sok mindent találunk, leszámítva néhány elszórt nyelvre vonatkozó megjegyzést (melyek egy részét az előző fejezetben említettem). Nyelvművelő cikkek először az 1969-es anyagban jelennek meg, innentől kezdve pedig mindegyik évtized anyagában megvannak. A '69-es, '79-es és '89-es cikkeket nem érdemes külön tárgyalni, mert ezekben semmiféle szemléletbeli változást nem vettem észre. Lényegében mindegyik cikk ugyanarra a kérdésre felel (melyet már sok nyelvész, sok helyen, sok formában kritikusan elemzett):¹⁹ hogy hogyan kell magyarul „helyesen” beszélni. A kiindulópont az, hogy létezik egy tökéletes nyelv, amelynek szigorú szabályai vannak. Az ilyen szabályok pedig mindenkit egyformán köteleznek. „Épp úgy a »befutott« író, mint a »kezdő költőt«”. Mégis „igen bőséges a példatár arra, hogy sokan *nem értik* – anyanyelvről lévén szó: nem érzékelik –, [hogy például] valamely szónak, kifejezésnek több jelentése van”, és „szinte *gyanútlanul*” használgják ezeket, „nem ügyelve arra, hogy a megfelelő alakok a *megfelelő* mondatokba kerüljenek”. „Sokan *nem tudják*”, hogy ezek helyett a kifejezések helyett „*mit használ a magyar nyelv*” (kiemelések mindenütt tőlem). Vannak esetek, mikor „nagyon kényelmes” bizonyos szavak használata, „mert nem kell keresnünk a pontosabb megnevezést”, és ez bizony „szinte csábítja a beszélőt, a tollforgatót a felületes nyelvhasználatra”. Aztán ez a „rossz köznyelvi gyakorlat még a jó tollú emberek írásait is megzavarja”. Pedig sokszor nem is kell „nagyfokú tudatos nyelvismeret, hanem csak egy kis ösztönös nyelvérzék” a helyes kifejezésmódhoz.

Azt, hogy mi számít helyesnek, a nyelvművelő cikkekből lehet megtudni. Ezekből derül ki, hogy melyik alaknak „milyen mondatban volna a helye”, és mely szavakat „nem igen használják [a beszélők]”. A cikkek azt is közlik, hogy az egyes szavak „mit jelentenek a magyar nyelvben”, illetve „mely jelentésekben elfogadhatók”; továbbá, hogy melyik „a jobb hangzású, gördülékenyebb és pontosabb” forma; vagy hogy „helyesen hogy kellett volna fogalmazni”.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy mindegyik nyelvművelő cikk arra a kérdésre ad választ, hogy melyik forma a helyes. Változás ezzel kapcsolatban a '99-es anyagban állt be, mikor a nyelvművelő rovatban nyelvi ismeretterjesztő cikkek is megjelentek. Ekkorra már a 90-es évek élénk vitája a nyelvművelés megújításáról jórészt elcsendesedett, és nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvművelés korábbi viszonylagos egysége megszűnt (a vitához l. Kontra–Saly 1998-at). Számos új irányzat jelent meg, amely új alapokon folytatta a nyelvművelést – pl. antropológiai, szociolingvisztikai, kommunikáció-központú irányzatok (l. Sándor 2001), és olyanok is, amelyeket már nem is lehet nyelvművelőnek nevezni (l. pl. a nyelvtervezés- vagy később a nyelvmenedzselés-elméletet). Az Új Szó hasábjain mindez úgy tükröződött, hogy a nyelvművelő rovatban egy időben jelentek meg hagyományos nyelvművelő szemléletű írások, és olyanok, melyek új irányt vettek a szociolingvisztika, a nyelvtervezés és a hozzájuk kapcsolódó nyelvi ismeretterjesztés felé.²⁰

19 Hogy ki mindenkiről van szó, arról Kis Tamás *A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról* c. folyamatosan frissülő cikkgyűjtő oldala részletes áttekintést nyújt: <http://web.uni-deb.hu/~tkis/index.html>.

20 Köszönöm Lanstyák Istvánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

5. Összegzés

Kutatásommal arra a kérdésre próbáltam meg választ adni, hogy milyen az a kép, amelyet az Új Szó különböző időszakokban a nyelvről közvetít. Azzal az elképzeléssel indítottam a munkát, hogy ha a választott lapszámokból összegyűjtöm az összes nyelvel kapcsolatos megjegyzést, és feltárom ezek közös jellemzőit, akkor egy általános átlást kapok az emberek nyelvről való gondolkodásáról, illetve ennek változásairól. Ha azonban visszanezünk a főntebbi elemzésre, kiderül, hogy ez eredmények alapján csak nagyon erőltetett választ tudnánk adni erre a kérdésre. Az elemzés nagy része nem egészen erről szól, hiszen nem közvetlenül a nyelvet érintik (l. a 3. fejezetet), azok az eredmények pedig, amelyek közvetlenül a nyelvről alkotott képet mutatják be, tulajdonképpen csak dokumentálják azt, amit eddig is tudtunk – hogy a közgondolkodásban és a nyelvművelésben a „helyes” nyelv problémája központi jelentőségű (l. a 4. fejezetet). Ezek után meg sem próbálok válaszolni az eredetileg fölített kérdésre – hogy milyen az újság metanyelve. Inkább ezt így fogalmazom át: mi következik 502 átnézett lapszám több, mint 1 600 nyelvi vonatkozású hozzászólásának elemzéséből?

A legszembevetőbb eredmény, hogy annak ellenére, hogy a nyelvről akartam minél több mindent megtudni, majdnem végig kétnyelvűségről, anyanyelvről, sokféleségről, nyelvpolitikáról szóló megjegyzésekkel foglalkoztam. Bár mindegyik fogalom a nyelvel kapcsolatban, és attól elválaszthatatlanul jelent meg, végeredményben nem „tisztán” a nyelvről szóltak. Amikor pedig olyan példákat találtam, amelyek „tisztán” a nyelvel kapcsolatosak (főleg a nyelvművelő cikkekben), úgy tűnt, főleges vállalkozás volt ötven év anyagát átnézni. A '49-es és '59-es anyagban alig volt ilyen adat, a '69-es, '79-es és '89-esben a talált adatok végig ugyanarról szóltak, '99-ben pedig megint csak nem tudtam általánosítani, mert nem nagyon volt mit.

Ha viszont mindezek után még egyszer megkérdezzük, hogy mi következik mindebből, a vártnál sokkal egyszerűbb választ kapunk. Ha igaz, hogy egy újság követni próbálja az emberek igényeit, érdeklődését, akkor az embereket nem nagyon érdeklik a „tisztán” nyelvi kérdések. Az átnézett anyagban ezek szinte csak a nyelvművelőket érdekelték, érintőlegesen pedig az irodalomkritikusokat. Sokkal fontosabbak azok a kérdések, hogy „megéri-e anyanyelven tanulni?”, „kaphatnak-e kétnyelvű bizonyítványt?”, „szabad-e magyarul megszólalni?”, vagy „hogyan érdemes-e angol nyelvtanfolyamra beiratkozni?” stb. Vagyis azok a kérdések, amelyek nemcsak a nyelvről, hanem annak társadalomba ágyazott körülményeiről szólnak. Hiba lenne azonban túl komolyan venni az újság lapjaiból felfejthető valóságot, és ilyen ingatag alapokon hagyni ezt a megállapítást. Hiszen a sajtó mögötti különféle hatalmi érdekekről egy szót sem szóltam. Ez további kutatások részét képezheti. Az viszont a diskurzusnak ebből a bemutatott szeletéből is nyilvánvaló, hogy az egyes nyelvi kérdésekről való beszéd nem választható el az emberek érdeklődésétől, gondolataitól, a sajtó valóságábrázolásától, a társadalmi körülményektől, de még az időtől és a helytől sem. Olyan dolog pedig, hogy „az újság metanyelve” csupán elméletben létezik.

Irodalom

- Bohunická, Alena 2014. *Metaforika činnostného aspektu jazyka*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bourdieu, Pierre 2014. *Ekonomie jazykové směny*. In uő. *Co se chce říct mluvením*. Ekonomie jazykové směny. Praha, Karolinum, 11–61. p.
- Dolník, Juraj 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava, VEDA.
- Dolník, Juraj 2010. *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava, Veda.
- Dolník, Juraj 2012. *Jazyk v perspektíve cudzosti*. In uő. *Sila jazyka*. Bratislava, Kalligram, 225–312. p.
- Domonkosi Ágnes 2007. *Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészet szemléletében*. In Domonkosi Á.–Lanstyák I.–Posgay I. (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelv műveléséről*. Budapest, Tinta, 141–153. p.
- Duchêne, Alexandre 2008. *The protection of linguistic minorities as a field of inquiry*. In uő. *Ideologies across Nations: The Construction of Linguistic Minorities at the United Nations*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 5–42. p.
- Harré, Rom – Gillett, Grant R. 2001. *Diskurz a myseľ: Úvod do diskurzívnej psychológie*. Bratislava, Iris.
- Edwards, Derek – Stokoe, Elizabeth H. 2004. *Discursive psychology, focus group interviews and participants' categories*. *British Journal of Developmental Psychology*. 22. sz. 499–507. p.
- Foucault, Michel 2002/1969. *Archeologie vědění*. Praha, Hermann & synové.
- Gyönyör József 1984/2003. *Feljegyzés néhány hiányosságról, amelyek napjainkban is előfordulnak a 144/1968. számú, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság nemzetiségeinek helyzetéről szóló alkotmánytörvény gyakorlati megvalósításában*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 5. évf. 1. sz. 179–187. p.
- Janics Kálmán 1983. *A romlás évtizede*. *Új Látóhatár*, 34. évf. 3. sz. 330–341. p.
- Jäger, Siegfried – Maier, Florentine 2009. *Theoretical and Methodological Aspects of Foucauldian Critical Discourse Analysis and Dispositive Analysis*. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 34–61. p.
- Kontra Miklós–Saly Noémi 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris.
- Laihonen, Petteri 2014. *Linguistic landscapes of a minoritized regional majority: Language ideologies among Hungarians in South-West Slovakia*. In Mikko Laitinen–Anastassia Zabrodszkaja (szerk.): *Dimensions of Sociolinguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main, Peter Lang publishing group, 171–198. p.
- Lanstyák István 1999. *Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény*. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 75–83. p.
- Lanstyák István–Repiszky Tamás 1991. *Függelék: A csehszlovákiai magyarok jogfosztottságához kapcsolódó események történelmi kronológiája*. In Tóth László (szerk.): *Fábry Zoltán: Üresjárat 1945–1948: Napló a jogfosztottság éveiből*. Budapest–Pozsony, Regio–Madách–Kalligram, 227–243. p.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2015. *Záladné jazykové problémy: čo s nimi?* In S. Ondrejovič–J. Wachtarczyková–L. Satinská (szerk.): *Jazyk v politických, ideologických a interkulturných vzťahoch*. Bratislava, VEDA, 177–193. p.

- Mautner, Gerlinde 2009. Checks and Balances: How Corpus Linguistics can Contribute to CDA. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 122–143. p.
- Misad Katalin 2007. A szlovák nyelv oktatásának helyzete alap- és középiskoláinkban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 9. évf. 2. sz. 115–126. p.
- Preston, Dennis R. 2004. *Folk metalanguage*. In Jaworski, Adam–Coupland, Nikolas–Galasiński, Darius (szerk.): *Metalinguage. Social and Ideological Perspectives*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 75–101. p.
- Reisigl, Martin–Wodak, Ruth 2009. The Discourse-Historical Approach (DHA). In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 87–121. p.
- Sándor Klára 2001. *Nyelvművelés és ideológia. Uő.* (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged, JGYF Kiadó, 153–216. p. <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog.htm>; <http://web.unideb.hu/~tkis/ideolog2.htm> (Utolsó letöltés: 2015. október 26.)
- Sebők Szilárd 2015. Jazykovo-politické problémy ako „záľudné“ problémy. In S. Ondrejovič–J. Wachtarczyková–L. Satinská (szerk.): *Jazyk v politických, ideologických a interkulturných vzťahoch*. Pozsony, VEDA, 194–210. p.
- Simon Szabolcs 2002. Szlovákiai magyarok és nyelvtörvények. In Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 25–52. p.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kiráunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos.” *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Dunaszerdahely, Gramma.
- Szalay Zoltán 2013. A nyelvhasználati jogok története (1918–1968). In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi jogok: A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában I*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 25–40. p.
- Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelveírás és diakronia*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 9–30. p.
- Wodak, Ruth–Meyer, Michael 2009. Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology. In Wodak, Ruth–Meyer, Michael (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London, Sage, 1–33. p.

SZILÁRD SEBŐK

CONCEPTS ABOUT LANGUAGE AND LANGUAGE ISSUES IN THE DAILY ÚJ SZÓ BETWEEN 1949 AND 1999

My study presents the results of mapping views about language and language issues in the Hungarian daily Új Szó published in Slovakia. I am attempting to answer the question how language and language issues come up in the newspaper, and how the image of these changed between 1949 and 1999. I divided this time period into ten year periods and collected material from every tenth year. From the material collected this way, I followed the process where the attention in articles was gradually refocused from the “reat socialist camp” on local problems and issues of the Hungarians in (Czecho)Slovakia.

Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 7.

Minden út Rozsnyóba vezet

 ÉVA KERÉNYI

Life in the Spa Resorts of Gömör in the 19th Century 7. All the Roads Lead to Rozsnyó

615.838(437.6)(091)

711.455:615.838(437.6)(091)

 Keywords: Gömör–ishont, Gemer–alý Hont, Rozsnyó, Rožňava, spas, balneology.

A Bánréve–Dobsina-vasútvonal mentén fekvő vadregényes tájolású fürdő Rozsnyó püspöki székvárostól mintegy 15 percnyi sétára, 2 km távolságra feküdt, fenyves és lomb-erdő között elterülve, a zord északi és északnyugati szelektől védve. Tán nem a véletlen műve, hogy a balneológiai szakirodalomban több szerzőt is megihletett e páratlan, vasbányákkal körülvett természeti környezet szépsége. Egy 1903-ban megjelenő reklámhirdetés romantikus vonalakban így jellemezte a fürdőt: „Gömörvármegyének legszebb, legregényesebb vidékén a Sajó-völgynek legszebb pontján fekvő Rozsnyó várostól észak-keletre, a Pozsáló hegység aljában húzódó Csucsomi-völgyben fekszik. A fürdő megyei természetű szépségek és érdekességek turisztikai központja. Lombos és fenyves erdőségtől övezve, csobogó csermelyekkel, pompásvízű forrásokkal gazdagítva, ózondús, pormentes levegővel, kellemes és nagykiterjedésű sétautakkal bír.”¹ Vérképző klímájának köszönhetően erdei és hegyi klimatikus gyógyhelyként egyaránt közkedvelt célpontnak számított a helyi polgárság körében.

A püspöki uradalmi forrás és a Markó-kút

A rozsnyói forrásokról a 18. század utolsó harmadában jelentek meg az első gömöri feljegyzések.² Az országos propagandában tapasztalható viszonylagos perifériára való helyezése ellenére a Csucsomi-völgyben több vasszulfátos forrás is fakadt, melyek közül egyik fürdésre, a másik ivásra volt alkalmas, némelyik azonban a vasércbányászat folytatása során elapadt. (Hohlfeld 1898, 138 p.) A Szöllőmál hegy oldalában faka-

---

1 Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre.

2 Keszler Antal kéziratban maradt műve, mely a *Scrutinium Physico-Medicum Principiorum Virtutum in Aquis Mineralibus Inclyti Comitatus Gömöriensis* címet viseli, 1769. szeptember 13-án látott napvilágot Rozsnyón, az első régió belül született, csak Gömör ásványvizeit taglaló forrásmunkának tekinthető. In: Keszler Antal megyei physikus ásványos vizeinek összeírása 1769. évből. Állami Területi Levéltár Besztercebánya (ÁTLB). Fond: Gömör megye. Leltári szám: 1783, doboz száma: 136.

dó források közül északról haladva előbb a *Dolinka* nevű édesvízű forrás volt található, lejjebb a magánkézből lévő *Markó-féle* forrás fakadt, tőle délre pedig a püspöki fürdő vasas forrása – ez utóbbi képezi vizsgáldásunk fő tárgyát. Mindkét forrás vízfelülete 1,5–2 méter mélyen a felszín alatt feküdt. A fürdő forrása felett a hegyoldalban az *Anna*-, a fürdő alatti malommal szemben pedig a *Margit-forrás* csörgedezett, valamennyi erősen vasas vízű, hőmérsékletük 6–14 Celsius-fok között mozgott.³

Rozsnyó esetében a hideg szulfátos ásványos vizekre fókuszálunk. (Boleman 1896, 123. p.) Lengyel Dániel fürdészeti kötete konkrétan három bővízű ásványforrásról számolt be, melyek a bányafúrásoknak köszönhetően törtek felszínre: az egyik ezek közül egy régi bányaöbölben fakadt, a második fürdőkhöz használtatott, a fürdőforrás nevet viselve, a harmadik pedig mintegy 300 lépésre feküdt a bányavárostól egy magánlak kertjében. (Lengyel 1853, 310. p.) Mindezt megerősítvén Boleman 1884-es és 1887-es feljegyzései, valamint Chyzer 1885-ös munkája egyaránt arról számolnak be, hogy a város határában több vasasvíz-forrás létezett. Ezek egyike az ottani püspöki uradalomhoz tartozott, amely a kis püspöki fürdőháznak biztosította a vizet, a másik pedig magántulajdont képezett. Míg a püspöki fürdő forrása régebbi vizsgálat szerint vasgálicos vízként lett kimutatva, addig az utóbbi forrás égvényes (lúgos) vasas savanyúvízként vált ismertté. E források kristálytiszták, színtelen, szagtalan, jó ízű, gyors gyógyhatású és könnyen emészthető tulajdonságokkal bírtak, melegítve azonban feloldódott bennük a dús vastartalom, erősen vörössé téve a vizet. (*Rozsnyófürdő* 1918, 6. p.) Lengyel ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy az erősen tintaízű víz a szabad levegőnek kitéve nagy mennyiségű rozsdás csapadékot rak le, (Lengyel 1853, 310. p.) míg Wachtel arra mutatott rá, hogy a forrás felszíne nyugodt, télen sárga réteget képez, a lakmuszpapírt pedig pirosra színezi. (Wachtel 1859, 214. p.)

A püspöki uradalomhoz tartozó forrást elsőként Pillmann István elemezte a 19. század küszöbén,⁴ aki szerint – Kitaibelt idézve – a vasas víz ivása egyfajta bódult állapotot eredményezett az embernél, fürdő formájában viszont igen jelentős és sokrétű gyógyhatással bírt. (Kitaibel 1829) Pár évvel később, 1813-ban a rozsnyói származású Marikovszky György megyei főorvos vetette górcső alá a forrást –immár gyógy- és fürdővízként, ami egyértelműen valamilyen kezdetleges fürdőintézet meglétére utal.⁵ Vizsgálatai eredményét a már több ízben emlegetett *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löbl. gömörer und Klein-Honther Komitats* c. munkájában publikálva, amely szerint a víz hőmérséklete 12,5 Celsius-fokos, „aránysúlya 1,004, míg vastartalmát tekintve 0,444 szemer szénsavas vaséleccet, valamint

3 A Rozsnyói Takarékpénztár és Zálogház Rt. Böckh által készített szakértői javaslata a fürdő védterületének megállapítása ügyében. Kelt Rozsnyón, 1907. szeptember 24-én. Magyar Országos Levéltár (MOL). Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytár (Z 366). 81. csomó, 2345. okm.szám, 126. oldal.

4 Pillmann kéziratban maradt *Relatio de Examine Aquarum Mineralium in Comitatus Gömör* c. összegző munkája 1793. november 24-én készült el, melyben leírja az egyes források természeti környezetét, fizikai és kémiai összetevőjüket, valamint az egyes források gyógyhatását. In: Jelentés Gömör megye ásványos vizeiről az 1769. és 1793. évekből. ÁTLB, Fond: Gömör megye. Leltári szám: 2113, doboz száma: 256.

5 *Rozsnyói Híradó*, 1875. október 21.

8,000 szemer kénsavas vaséleccset mutatott ki”. (Marikovszky 1814, 9–48. p.) Ennélfogva Marikovszky különösen semleges folyások, vérfolyások, bőrizzadás és magfolyások ellen javasolta annak vizét fürdőalakban alkalmazva. (Lengyel 1853, 310. p.) A vasgálicos forrásvíz újabb vegybontását Dr. Kiss Antal végezte el 1852-ben. (Hunfalvy 1867, 191. p.) Ezen elemzés értelmében a püspöki forrás vize ásványos alkotórészekben ugyan szegény, viszont vassókban gazdagnak bizonyult. „E völgynek jegecsez agyagpalája igen terjedelmes vaskó telepeket foglal magában, különösen a fürdő melletti régi bányáknak számos gorczai kihányt vaskó-halmokból állanak és az itt folyó Drázus pataknak talajvize néhány ölnyi mélységre ily vaskó telepet áztat, melyen két kútból merítetik a tiszta tintaízű, kifolyásában sárga vaséleccsvizeget lerakó ásványvíz az üstben való melegítésre, e víz tehát a kutakban vasluzogott talajvíz, melynek hőmérséklete egy éven át havonkénti észlelésem szerint az évnek hőfokával 4,4 R. foktól 10,6 R. fokig (6 foktól 13 Celsius-fokig) változik” (Polónyi 1891, 40. p.) – állapította meg Kiss elsőként megyei monográfiában, alkalmazását pedig mind ital, mind fürdő alakjában egyaránt megfelelőnek találta. A későbbiek során a püspöki vasas víz három forrását (az Antal-, Amália- és Bánya-forrásokat) Dr. Mátray Gábor orvos, a budapesti vegyi laboratórium tulajdonosa analizálta 1895-ben, aki egy literben meglepően magas vas-szulfátot állapított meg mindhárom ásványvízben, főleg a Bánya-forrás esetében: (Boleman 1896, 126. p.) „1000 gramm víz tartalmaz grammokban vasat (0.05747), mangánt (0.00413), calciumot (0.00404), magnesiumot (0.00301), kaliumot (0.00740), natriumot (0.00314), sulfat-maradékot (0.16038), kovasavat (0.01704), szénsavat és klórt pedig nyomokban, talált összes szilárd maradék 0.25661 gramm.” (Magyar Fürdő Kalauz 1909, 227–229. p.)

E források vastartalmú vizét s annak hatását a közeli és távoli földművesek már régóta ismerték. A fürdő gyógyhatásairól sokat elárul számunkra azon „boldog békebeli” bejegyzés, mely szerint „vasárnap reggelenként egyik falusi kocsit a másik után látjuk a fürdő felé vezető úton felfelé haladni, megrakva férfiakkal és asszonyokkal, kik egész nap itt tartózkodnak a szabad levegőn, miután élvezték a vasas vízfürdő erősítő hatását, csak késő este távoznak felüdülve, felrisszülve otthonukba.” (Polónyi 1891, 3. p.) Nyilvánvaló tény, hogy a vasas forrást mozgásszervek megbetegedése, légúti panaszok, idült gyulladások és vérszegénység ellen használták az ide látogató páciensek, de a gyógyvíz idült bélhurut, vérhiány, idegbántalmak és női ivarszervek betegségeinél (méh- és hüvelyhurutoknál), továbbá gyenge fizikumú gyermekek gyógyulásánál ugyanúgy hasznossá vált. Számos eset előfordult megbénult betegek 3–4 heti itt időzést követően csoda módra való meggyógyulásáról.⁶ A vizet belső fogyasztásra mindig csak kis adagokban alkalmazták, a gyógyforrások közül az Antal-kút, a Bánya-forrás, az Amália-forrás és a Szépleány-forrás vize bizonyultak e célra a legalkalmasabbnak. (Rozsnyófürdő 1918, 6. p.)

A püspöki gyógyvíz mellett azonban egy másik forrásvízre is fel kell hívnunk a figyelmet. A város felső részén, a püspöki fürdő felett levő völgyben fakadó s szintén vasas forrással bíró ún. Szegheő-fürdőt 1880 júniusában Markó Albert fővárosi nagykereskedő vásárolta meg.⁷ A 14 hőfokos kút vizét az újdonsült forrástulajdonos kérésére 1883-

6 Rozsnyói Híradó, 1902. május 4.

7 Rozsnyói Híradó, 1880. június 18.

ban Kalecsinszky Sándor, a földtani társulat kémikusa elemezte, aki egy liter forrásvíz alapján 0,26937 gramm félig kötött szénsavat, illetve 1,00923 fajsúlyt mutatott ki. (Boleman 1887, 297. p.) Egyértelmű sikerként könyvelhető el, hogy e vasas forrásvíz az 1885. évi országos gazdasági kiállításon Budapesten mind az általános ásványvízi, mind pedig a Mattoni és Wille magánpavilonjában kiállításra került. (Bernáth 1885, 14. p.) A magántulajdonban levő forrás köré, amely *Markó-kútja* név alatt vált ismertté a környéken, Markó Albert kúttulajdonos építtetett egy kis fürdőházat és két, saját célra használatos nyaralót, amely a budapesti nagykereskedő és családja számára amolyan nyári rezidenciaként funkcionált. (Boleman 1884, 180. p.)

A bányaváros gyógy- és nyaralótelepe

„A modern kor két veszedelmes betegsége: az idegesség és a vérszegénység ellen Rozsnyófürdő pazar természeti fekvésével, idillikus nyugalmával s vasas forrásaival csodás gyógyhatással bír. A fáradt modern ember Mekkája ez a tátraalji gyógy- és üdülőtelep” – olvasható egy 1912-ből származó reklámhirdetésben.⁸

Ha Rozsnyófürdőről beszélünk, egyértelműen a püspöki fürdőre kell gondolnunk, amelynek első írásos említése 1840-re tehető. Feltételezhetően már korábban is létezett egyfajta kezdetleges fürdő a környéken, amint arra a Marikovszky-féle vizsgálat során – Kiss közlései alapján – hivatkoztunk, a nevezett 1840. évből azonban fennmaradt egy haszonbérleti szerződés a püspöki uradalom és Rozsnyó város tanácsa között, melynek tárgyát egyebek közt a püspöki fürdő bérbevétele képezte.⁹ A szakirodalom ezzel ellentétben a vasas fürdő történetének kezdetét az 1850-es évek táján eredezteti. (*Rozsnyófürdő* 1918, 3. p.) Wachtel elsősorban Marikovszky és Kiss vizsgálatait helyezi előtérbe, akként nyilatkozott a 8 szobás (16–20 forint/nap) és 12 káddal felszerelt fürdőházról, melyet öt évvel azelőtt építettek a rozsnyói püspökség által, megjegyezvén azt is, hogy a földszinti szobák meglehetősen nedvesek, sötétek, piszkosak, ráadásul hiányosan felszereltek. (Wachtel 1859, 215. p.) Ugyanerre a megállapításra jutott a *Vasárnapi Ujság* ismeretlen szerzője, aki az 1860-as évek elején a rozsnyói fürdő állapotáról a következőket konstatálta: „Gyógyhatású, vasas tartalmú vize miatt sokan látogatják. Állandó vendége nem igen van, talán éppen azért, mert az itt tartózkodásra érdemes lakásokban nagy hiányt szenved s a fönnálló épületek csakis a legelkerülhetetlenebb szükségnek felelnek meg.”¹⁰ A Kiss Antal méréseire alapuló Hunfalvy-féle vármegyei monográfia szerint a püspöki uradalom birtokát képező vasgálicos forrás közelében 1866-ban 9 fürdővel és 11 lakszobával ellátott fürdőtelep alakult ki, melyet „vidéki hírnévnek örvendő” fürdőintézetként könyvelt el. (Hunfalvy 1867, 191. p.) 1872-ben már mintegy 65 állandó vendég fordult meg a fürdőben.¹¹ Ennek ellenére

8 *Murányvölgye*, 1912. június 16.

9 Haszonbérleti szerződés a püspöki uradalom kormányzó ügyvédje és Rozsnyó város főbírája és tanácsosai között a püspöki uradalomhoz tartozó ingatlanok haszonbérleti jogának tárgyában. Kelt 1840. augusztus 24-én Rozsnyón. Kassai Állami Területi Levéltár (KÁTL). Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323–1922. V68. számú doboz

10 *Vasárnapi Ujság*, 1864. június 26.

11 *Fürdői lapok*, 1873. július 13. I. évf. 8. sz.

a Rozsnyói Híradó 1873. július 20-i számának tárcacikkében¹² felszólaló névtelen szerző kendőzetlenül bemutatta a fürdő és környékének lepukkant, szerencsétlen állapotát, melyet még tetőzött a telepen rendszeres tehén- és sertéscsorda napi átvonulása, istállósaggal telítve meg a levegőt – akárcsak Csízfürdő esetében. Bár 1882 tavaszán a tulajdonos megyés püspök kisebb-nagyobb javításokat hajtatott végre a telepen, a fürdő előtti mocsaras térség csónakázható tóvá tétele, a terasznak fedéllel való ellátása, a pavilonnak üvegablakokkal való berakása, a sétányok rendbetétele és új fákkal való beültetése azonban még váratokozólistán hevert.¹³ A vendéglátás hiányosságaira pedig további olvasói beszámoló is rávilágított „a kiszolgálát »amolyan« ...”¹⁴ jelző használatával.

A mind ez ideig tisztán helyi érdekekkel bírő fürdőben az 1880-as években indulhatott be fokozatosan a fürdőzés, az első sajtóban megjelenő reklámhirdetés ugyanis 1884. április 25-ről származik ifj. Mojses József vendéglős-bérlős ajánlásával.¹⁵ Ez idő tájt 16 káddal felszerelt fürdőház és 8 szobával ellátott fogadóház várta a vendégeket – korabeli beszámolók szerint változatlanul elhanyagolt állapotban.¹⁶ A *Rozsnyói Híradó* folyó évben külön tárcacikkben foglalkozott a parlagon heverő püspöki vasas fürdővel, melynek neve a megye határain túl már ismeretlenül csengett, holott a régió vidékein még a földművesek is nagyon jól ismerték a kitűnő éghajlatú környéket és a vért adó víz csodás gyógyerejét: „Voltak esetek, hogy magával tehetetlen beteget hoztak ide, kinek bajával már kifáradtak az orvosok, kocsirol kellett leemelni, a mint megjött. A fürdőnek két-három heti használata után pedig teljesen felépülve, megerősödvé hagyta el az áldásos forrást. A fürdő előnye megbecsülhetetlenek, melyeket mégsem fordít hasznárra és élvezetére a magyar, hanem hagyja azt az ég madarainak és a vizek halainak. Angolországban rég híres üdülő gyógyhely lenne az!”¹⁷ Boleman is osztozott e véleményen: „A szép völgy és az ásványvíz is megérdemelnék, hogy nagyobb gondozásban részesülne a fürdő.” (Boleman 1884, 213. p.)

Rövid ideig úgy tűnt, két helybeli orvos bérbevételel a felvirágoztatás útjára terelik a százalmas sorsban tengődő fürdőtelepet.¹⁸ Némi haladásnak bizonyult a vendéglátás terén pozitív visszhangokat kiváltó bérlőcsere, melyet 1886-ban a Betlérbe távozó Mojses helyett Tomalek András vett át. A közönség elismerőleg nyilatkozott az új bérlő gazdálkodásáról, aki kellő felügyeletet tartott a fürdőház felett, bora és konyhája pedig kifogástalannak bizonyult.¹⁹ A rozsnyói püspöki fürdőt és az ahhoz tartozó regale-jogot a következő évadban Wanszák János helybeli birtokos vette bérbe.²⁰ Nem kellett sokáig várni, a püspöki fürdő hőn várt felvirágoztatása már az 1888. évi szezonban bekövetkezett. A pozitív változásokhoz nagyban hozzájárult a fürdő gondozásának kérdése,

12 *Rozsnyói Híradó*, 1873. július 20.

13 *Rozsnyói Híradó*, 1882. május 7.

14 *Rozsnyói Híradó*, 1875. május 30.

15 *Rozsnyói Híradó*, 1884. április 27.

16 Chyzer igen kezdetleges fürdőkádokról számol be munkájában. (Chyzer 1885, 98 p.)

17 *Rozsnyói Híradó*, 1884. március 9.

18 *Rozsnyói Híradó*, 1887. szeptember 11.

19 *Rozsnyói Híradó*, 1886. április 25.

20 *Rozsnyói Híradó*, 1887. november 20.

amely folyó év februárjában Markó József bérlő kezébe került.²¹ A tervek között a fürdő-épületek átalakítása, a felső terasz megnagyobbítása, kuglizó létesítése, szökőkút felállítás, az ivóvíz kútja fölé svájci stílusú gloriett emelése, a közeli tó megnagyobbítása, a telep parkírozása, az utak kijavítása, gyalogos sétautak megépítése a Kálvária-hegy alatt s a környéken lévő Dolinka-forrásig, illetve a marha- és sertécsordák számára való új erdei út kiépítése szerepelt, melynek munkálatai már a tavasszal kezdetüket vették.²² Schopper György rozsnyói megyés püspök is belátta egy új fürdőház és egy új lakóépület felhúzásának égető szükségét a gyógytelep hírnevének növekedése érdekében.²³ A nagy átépítés évében a szezonot rendhagyó módon – nagyszámú érdeklődő jelenlétében – csak július 15-ével nyitották meg, ekkor adták át a közhasználatnak az újonnan létesített fürdőépületet,²⁴ ugyanakkor a hivatalos ceremónia előtt már a megnyitás hetén többen igénybe vették a fürdőkezelőség engedélyét egy „próbafürdőre”.²⁵ Az átalakítás felettébb kedvezett a fürdő renoméjának, a nyitás napjától kezdve vendégek tucatja árasztotta el a telepet, a főszezonban telt házzal bírt, közkívánatra pedig a kettős fürdőmedencék használati díja is leszállításra került.²⁶ Megyénk alispánja az elkövetkező évadra Kubinyi Géza rozsnyói járásbeli főszolgabíró (később országgyűlési képviselőt és főispánt), valamint dr. Maurer Arthur főorvost nevezte ki fürdőbiztosi tiszt-ségbe.²⁷

Az ígéretes haladás ellenére 1889 tavaszán a helyi sajtó hasábjain mégis oly megnyilvánulások láttak napvilágot, melyek szerint a püspökség a birtokában levő gyógyfürdő eladását fontolgatja, a vevő fél pedig nem más, mint a Rózsnyói Takarékpénztár. A tárca fejtegetései alapján amennyiben a részvénytársaság megvásárolná a püspöki fürdőtelepet, ezzel egyenes út vezetne Rózsnyófürdő korszerűsítéséhez és mind szélesebb körben való megismeréséhez, a befektetésekkel idevonzott betegek mellett pedig nem utolsósorban az ebből fakadó jövedelemgyarapodással jelentősen előmozdítanak a bányaváros jobb anyagi helyzetét is. A magát megnevezni nem óhajtó szerző Ótátrafüred és Alsótátrafüred példájából kiindulva gondolkodott, minthogy az előbbi a Lócsei Népbank, utóbbi a Késmárki Takarékpénztár tulajdonaként jelentős beruházásokat felmutatva 6-7 esztendő leforgása alatt modern és országszerte keresett fürdőké serkentek.²⁸ Amint látjuk, Csízfürdőhöz hasonlóan, a rozsnyóiak is részvénytársaság átvételében látták a fürdő jövőjének megalapozását, amely azonban – a Rima-völgyi fürdőteleppel ellentétben – lehetőségeinek kiaknázását kevésbé terjesztette ki a város határain túlra. A fürdő folyó év őszén mégsem került végleg eladásra a nevezett részvénytársaságnak, mint ahogy a kiépítés is elhalasztódott. A fürdőügy a tulajdonos

21 *Rózsnyói Híradó*, 1888. február 19.

22 *Rózsnyói Híradó*, 1888. március 4., április 1., május 13.

23 *Közegészségügyi Kalauz*, 1888. május 15. 10. évf. 10. sz.

24 *Rózsnyói Híradó*, 1888. július 7.

25 *Rózsnyói Híradó*, 1888. július 15.

26 *Rózsnyói Híradó*, 1888. július 29.

27 *Rózsnyói Híradó*, 1888. október 28.

28 *Gömör-Kishont*, 1889. március 31.

megyés püspök leköszönése folytán ismét zátonyra futott,²⁹ a folyamatot a folyó év szeptemberétől fennálló regále-váltság³⁰ is megakasztotta.

A vasas fürdő történetében óriási mérőöldkőnek számított az 1890. év – Schopper György rozsnói püspök augusztus 1-jével végre eladta a fürdőt a Markó József eddigi bérlő, Markó Albert budapesti kereskedő, valamint Flütsch Gyula és Kálmán rozsnói polgárokból álló társaságnak,³¹ az adásvétel feltételeibe pedig még folyó év őszén a minisztérium is beleegyezett.³² Az új tulajdonosokkal új vendéglői bérlős is érkezett a fürdőbe Pfeiler József személyében.³³ A nagy áttörés pedig már a küszöbön kopogtatott. Folyó év őszén és az elkövetkező év tavaszán a fürdő jelentős átalakításon esett át: az új tulajdonosok Majunke és Mitterdorfer műépítészek, továbbá Szilvássy Nándor építőmester tervei alapján elbontatták a régi fürdő épületeit, a régi pavilont, a kuglizót és a kocsmát, a mostani lakóépületet átalakították 24 szobásra, a földszinten egy nagyteremmel és a vendéglősnek alkalmas lakással, megkezdték a fürdő parkírozását, a fürdőn keresztülvezető utat pedig a porcelángyár zúzómalma felett vezették el.³⁴ Az 1891-ben, új külsővel megnyílt fürdőbe a fürdőigazgatóság még egy budapesti maszszórt is szerződtetett,³⁵ ráadásul szeptember 15-től minden vasárnap és hétfőn biztosította a meleg vasas fürdő használatát egész télen át.³⁶ A fürdőterasz és a gőzfürdő, illetve a márványkádak lecserélése, valamint egy új kuglizó megépítése azonban még a jövőbeli tervek között szerepeltek.³⁷

1892. január 12-án a Markó Albert és a Flütsch testvérek vezetete formációhoz Feymann Gusztáv is csatlakozván rozsnói székhellyel megalapították a „Rozsnói fürdő és nyaralótelep részvénytársaság” nevű vállalatot azon célból, hogy új befektetésekkel, további építkezésekkel és berendezésekkel fejlesszék a telepet a község igényeinek mindenben megfelelő klimatikus gyógyfürdő és üdülőhelyé alakítván azt. A részvénytársaság 120.000 forint alaptőkével indult, mely 600 darab egyenként 200 forintról és bemutatóra szóló részvényre oszlott, ennek nyilvános jegyzését a helybeli, közügyért lelkesedő férfiak és testületek körében még folyó évben megkezdték. A társaság jövőbeli tervei között szerepelt egy új, 37-szobás főépület felemelése, új – táncteremnek is megfelelő – gyógyterem (Kursalon) és étterem létesítése, kávéház és játszóterem kialakítása, gőzgéppel felszerelt kényelmes fürdőépület biztosítása, hidegvízgyógyintézet alapítása, két új – 30 lakószobás – villaépület felhúzása, megfelelő irodai helyiségek megépítése, pihenőhelyek planírozása, nem utolsósorban pedig a források szakszerű kezelése.³⁸

29 *Rozsnói Híradó*, 1889. április 7.

30 *Gömör-Kishont*, 1889. augusztus 29.

31 *Gömör-Kishont*, 1890. augusztus 14.

32 *Gömör-Kishont*, 1890. november 6.

33 *Rozsnói Híradó*, 1891. május 24.

34 *Rozsnói Híradó*, 1890. november 2.; 1891. április 19.

35 *Rozsnói Híradó*, 1891. július 12.

36 *Rozsnói Híradó*, 1891. szeptember 13.

37 *Rozsnói Híradó*, 1891. szeptember 20.

38 *Rozsnói Híradó*, 1892. január 24.

A századfordulón eszközölt radikális változások folytán a fürdőkomplexum igazán ígéretes fejlődésnek indult, a fürdő püspöki uradalom alóli megváltása a haladás útjára terelte a telep, számos pozitív visszhangot keltve a közéletben: „Jelentéktelen helyzetből, régi elhagyott állapotából Phöenixként megújulva, ott áll most már az új fürdőtér az új emeletes lakóház az erdő mélyében ozondús, üdítő levegővel körbevéve.” (Polónyi 1891, 1. p.) A fürdő már az 1891. évben újonnan átalakított és kiterjesztett, valamint új és célszerű berendezéssel látott el. „A fürdőépületben márvány káddal és zuhannyal ellátott 30 fürdőszoba áll a vendégek rendelkezésére. A fürdőépület közvetlen közelében, lombos erdő alján, virágos teraszoktól körülvéve áll a lakóház, kényelmesen berendezett szobákkal”³⁹ – áll az *Orient et Occident* c. országos fürdészeti közlöny hasábjain. A munkálatokat a betléri kastélyból érkező gróf Andrassy Géza és Kaunitz Eleonóra is megtekintette, aki a legnagyobb meglepetéssel konstataálta a telep korszerű felszereltségét.⁴⁰ A forgalomnak végül az 1892. évadban adatott át a mintegy 60.000 forintba kerülő új, 37-szobás fürdőtelep, az eredmény pedig lassacskán a látogatottsági mutatókon is meglátszott.⁴¹ Olyannyira nagy jelentőségre tett szert ez az újító lépés, hogy még az országos érdekeltségű balneológiai szaklapok – mint az *Orient et Occident* vagy a *Fürdő és Turista Ujság* – hasábjaira is felkerült annak megnyitása.⁴² Ugyanakkor a fürdő fellendülése sokat köszönhet a telep szomszédságában sorra felépülő nyári magánvilláknak, melyek zömében a rozsnói vagyonos polgárok jóvoltából épültek ki, felvirágoztatván ezzel magát a gyógytelepet is. (Boleman 1896, 126. p.) A fürdőről írt propagandaszerű tárcákban előszeretettel helyezték a hangsúlyt ezen nyári lakok építésének lehetőségére, mondván: a klimatikus éghajlat ideális a vagyonosabb – akár székesfővárosi – polgárok nyári rezidenciájának felállítására.⁴³

A *Fürdőirodalmi Könyvtár értesítője* alapján az 1893. évben már mintegy 50 vendég látogatott el a fürdőbe, 33 állandó belföldi páciens – 3 férfi, 26 nő, 4 gyermek⁴⁴ – és 17 ideiglenes vendég. A gyógy- és zenediákból befolyt összeg a nevezett évben 87 forintot számlált. A következő évben a vendégek száma megduplázódott, s ez az illetékekből befolyt összegben – 180 forint – is meglátszott, a fürdőt már 110 vendég látogatta meg: 87 állandó, 32 ideiglenes és 2 külföldi beteg.⁴⁵ Bár a vendégek túlnyomó részét a boldog békeidőkben Gömör adta, ugyanakkor a szomszédos Borsod, Nógrád, Heves, Abaúj-Torna, Zólyom, de a távolabbi Zemplén Győr, Vas, Somogy, Ung, Szabolcs, Szatmár, Csongrád, Hajdú, Bihar, Temes, Arad, Szilágy és más – főleg alvidéki – magyarországi vármegyék, sőt szép számmal Budapest székesfőváros, a Monarchián belül Bécs, Zágráb, de ugyanakkor Berlin, New York világvárosok, vagy Szilézia, Bulgária, Anglia és Svájc is képviselték magukat a látogatók között, a vendégszaporulat pedig lassan, de biztos alapokon állva évről évre növekedett, átszöve kliensekkel

39 *Orient et Occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

40 *Rozsnói Híradó*, 1891. június 14.

41 *Gömör-Kishont*, 1892. szeptember 8.

42 *Fürdő és Turista Ujság*. 1892. május 15. 2.évf. 8. sz.; *Orient et Occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

43 *Rozsnói Híradó*, 1893. május 28.

44 *Egészségügyi Értesítő*, 1894. április 15. II. évf. 8.sz. 87. p.

45 A „*Fürdőirodalmi Könyvtár*” értesítője, 61. p.

az egész országot.⁴⁶ A fürdő kurlistái, bár léteztek, sajnos nem maradtak fenn az utókor-
nak; sovány vigaszt nyújtanak a regionális sajtóban rendszertelenül és hiányosan meg-
jelenő vendéglisták, amelyek alapján a vendégek társadalmi összetételére következtet-
hetünk: arisztokraták, polgári foglalkozást űző értelmiségiek, művészek – közöttük gróf
Vay Sándor író⁴⁷ vagy Róna József szobrász⁴⁸ –, kereskedő-iparosok, gyárigazgatók, vidé-
ki földbirtokosok, (fő)városi banki, miniszteri tisztviselők – mint Dr. Emich Gusztáv
miniszteri titkár⁴⁹ vagy Keleti Károly miniszteri tanácsos özvegye⁵⁰ –, egyházi méltóságok
– többek közt Meszlényi Gyula szatmári megyéspüspök⁵¹

–, honvédtisztek és főhadnagyok egyaránt megfordultak Rozsnyófürdőn. Arra is
akadt példa, hogy a Rozsnyón korábban vendégszereplő színművészek – tán a gyönyörű
tájban inspirálódván – az egykori püspöki fürdőt választották nyaralásuk színhelyé-
vé, mint 1911 júliusában Komlóssy Emma, Papír Sándor és neje, valamint Győző Lajos
Budapestről.⁵² A hagyomány szerint még a pszicholanalízis atyja, Sigmund Freud
(Cmorej–Potočná, 2012, 56. p.) és írónk, Móricz Zsigmond⁵³ is gyógykezeltették magu-
kat a vasas fürdőben.

1894-re a fürdő villaszerű, kényelmesen berendezett új nagyszállója már 45 szobá-
val fogadta látogatóit, melyekhez tágas étterem és elegáns táncsterem is párosult – vele
szemben a városiasan berendezett, márványkádakkal felszerelt vasas fürdővel. A für-
dővendégek gyomráról Proschinger rozsnyói szállodás, a pénztárcabarát árákról pedig
mind a vendéglős, mind a tulajdonos Flütsch család gondoskodott.⁵⁴ 1895 májusára
elkészült az ígért gőzgép felszerelése is.⁵⁵ A fürdő évadról évadra népszerű célponttá
vált a püspöki székváros polgárainak körében, naponként sokan kísértáltak ide friss
levegőt szívni: kocsin, szekéren, gyalogosan. Minden igyekezet ellenére a vármegyei
közlöny hasábjain *Gömöri fürdőink* címszó alatt megjelent cikk ismeretlen szerzője
mégis a „pangó fürdők” kategóriájába sorolta Rozsnyót.⁵⁶ Sajnos megerősíthetjük a
tényt, mely szerint a fürdőtelepet még a renoválás után is csak a legnagyobb jóakarattal
lehetett valódi fürdőnek nevezni, kényelmi szempontból ugyanis számos kívánniva-
lót hagyott maga után. Mint tudjuk, a püspökség hajdan vajmi keveset fektetett bele a
telep korszerűsítésébe, sőt inkább nyereségre tett szert a bevételekből, majd magán-

46 A Rozsnyón megjelenő regionális sajtóban (*Sajó-Vidék*, *Rozsnyói Híradó*) közreadott vendég-
listák alapján 1894 és 1914 között. *Sajó Vidék*, 1901. július 21.; *Sajó Vidék*, 1907. július 11,
25. augusztus 1.

47 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1899. augusztus 1. IV. évf. 13. sz.

48 *Rozsnyói Híradó*, 1907. augusztus 1.

49 *Rozsnyói Híradó*, 1903. július 19.

50 *Gömör*, 1894. július 29.

51 *Rozsnyói Híradó*, 1894. június 17.

52 *Dobsina és Vidéke*, 1911. július 16.

53 Móricz Zsigmond állítólag többször is felkereste a rozsnyói gyógyfürdőt, felesége révén ugyan-
is rokonai szálak fűzték a püspöki székvároshoz. Elsősülött kisfiuk, Bandika 1906-ban
Rozsnyón hunyt el, sírja ma is áll a városi köztemetőben. (Kovács 2008, 98 p.)

54 *Gömör*, 1894. május 27.

55 *Rozsnyói Híradó*, 1895. április 25.

56 *Gömör-Kishont*, 1894. július 5.

kezekbe kerülve több ezres befektetések árán – hiányzó reklámhadjárat és kellő mennyiségű tőke híján⁵⁷ – sem térült meg a haszon, így rendre kudarcba fulladt Rozsnyófürdő felvirágoztatásának ügye.

A millennium évében piacra dobott Boleman-féle fürdőkötet már a 37 vendégszobával és vendéglői helyiségekkel felszerelt új fürdőszállót, valamint a 20 fürdőszobával rendelkező modern fürdőházat propagálta lapjain. (Boleman 1896, 126. p.) Ez idő tájt mindkettőt kert és virágos terasz vette körül, melyből sétautak vezettek a közeli erdőbe. A 20. század küszöbén valóban fellendülni látszott a rozsnyói fürdőélet. A sajtóban tapasztalt fürdői beszámolók alapján a helyi közönség szabadidőben már szívesebben kijárt a fürdőbe üdülni, cigányzenét hallgatni, finom ételt és zamatos bort fogyasztani: „Az új vendéglősnek párját ritkító ellátása nagy társaságot vonz oda nem csupán városunkból, de a környékről is, vasárnaponként tele van a nagy étterem és a terasz vendégekkel.”⁵⁸ Az 1896. év egy másik szempontból is mérföldkőnek számított a fürdő történetében, a nevezett évben kapott ugyanis a belügyminisztériumtól hivatalosan is „gyógyfürdő” minősítést.⁵⁹ 1898-ban újból gazdát cserélt a fürdő: eddigi tulajdonosai folyó év februárjában egy budapesti házbirtokosnak adták el, aki a telepet egy rozsnyói konzorciumnak adta tovább, s új tulajdonosai még ugyanazon évad tavaszán nagyszabású építkezésekbe kezdtek egy három évvel korábban felötlött⁶⁰ esetleges hidegvíz-gyógyintézet létesítésének tervét fontolgatva.⁶¹ Mind a tulajdonosok, mind a helyiek a csaknem 50.000 forintos befektetéstől a vármegye első számú modern gyógyfürdővé válását remélték: villanyvilágítással, telefonnal ellátva, új kuglizó, nők számára kötélen függő golyós kuglizó, hinta, táncpavilon, krikett- és teniszpálya létesítésével, szökőkúttal, új fedett sétányt létrehozva és erdei sétautakat vágva a völgyben. Új tulajdonosai a fürdő konyháját Pfeiler miskolci főpincérnek és nejének adták át, a fürdőépületben pedig a budapesti Rudasfürdő masszörjei, Szalay és hitvese álltak a vendégek rendelkezésére.⁶² A várva várt siker nem maradt el, sőt, a fürdő még az országos jellegű *Nemzetközi Fürdő-Lapok* hasábjaira is felkerült: „Az esővel fenyegető égborulatnak dacára olyan nagy és díszes társaság rándult ki ez alkalomból a fürdőtelepre, amelyet aligha látott még együtt ilyenkor e jobb sorsa is érdemes, kies és egészséges gyógyhely. A vendégek – Berky Bertalan zenekarának játékát élvezve – megtekintették az újonnan létesített átalakításokat, építkezéseket, a villanyvilágítási munkálatokat, s örömmel értesültek arról, hogy Altstock Ede, az új tulajdonos, nem riad vissza a költséges befektetésektől sem, hogy a közönség modern gyógyhelyet, kényelmet és szórakozást leljen e helyen. Az új hidegvíz-gyógyintézet épülete alapzatának lerakásához is hozzáfogtak,

57 *Sajó Vidék*, 1902. június 5.

58 *Rozsnyói Híradó*, 1897. július 11.

59 Lukács Géza vármegyei főjegyző által, a belügyminisztériumtól kézbesített rendelet másolatban Rozsnyó város polgármesterének, Flütsch Gyula és Kálmán rozsnyói fürdőtulajdonosoknak leendő kézbesítés végett a vasas fürdő minősítésének tárgyában. Kelt 1896. augusztus 17-én Rimaszombatban. KÁTL, Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323–1922. 114. számú doboz. 485. sz. irat.

60 *Gömör*, 1895. február 10.

61 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1898. március. III. évf. 49. sz.

62 *Rozsnyói Híradó*, 1898. május 23.

s valószínű, hogy a villanyvilágítást nemcsak a fürdőtelepre, hanem a szomszédos nyaralókba is kivezetik.”⁶³ Külön férfi- és női osztállyal rendelkező hidegvíz-gyógyintézetét, valamint benne lévő gőzfürdőjét még folyó év július 1-jén tombolahúzással egybekötött ünnepély keretében adták át a közhasználatnak.⁶⁴ A nevezett 1898. évadban a fürdő összes helyisége el lett látva villamos árammal, valamint bekötésre került a telefon is, ami a fürdőtelep és a püspöki székváros között biztosította a távközlést.⁶⁵ A szerencsés tulajdonosváltást követően a fürdő minden követ megmozgatott a helyi s távoli fürdővendégek megnyerése érdekében, ennek ellenére a Rozsnyón megjelenő *Sajó Vidék* c. folyóirat mégis elégedetlenségről számolt be hasábjain, ami jelen kivételes esetben nem a fürdőnek, hanem a rozsnyói polgárok figyelmetlenségének címezett: „Rozsnyónak nincsen meg az a lokálpatriotizmusa, mely más vidéken minden kultúrintézménnyel ellátott városokat varázsol elő. Ha más városnak ilyen fekvése, folyója, hegyei, hegyilevegője, forrásai és fürdője vannak: az ilyen városból és fürdőjéből faragva valamit. S ha már távoli vidékek nagyszámú fürdővendégeinek nyáron át állandó otthonául nem is szolgál, legalább a rozsnyóiak üdülő, nyaralótelepe lenne.”⁶⁶

A cikk ismeretlen szerzője egyértelműen pozitívként könyvelte el az utóbbi években végbement korszerű változásokat, s jóízűen konstataulta a fürdő kedvező irányba való fordulását: „Mérsékelt árak, pompás jó konyha, megbízható pince, kitűnő zene, a vezetőség részéről figyelem és körültekintés.”⁶⁷ A tulajdonosok mellett az érdem egyértelműen kijárt Turkovics Nándor budapesti főpincérnek a kifogástalan kiszolgálásért, a muzsikát illetően pedig a putnoki Ruszó-féle zenekarnak.⁶⁸ Tán a házirend hiánya lehetett az, amit még kivetnivalónak találhatott a közönség egymás nyugalmanak, avagy nyughatatlanágának megőrzése érdekében, ugyanis az összes vendég – betegek, gyermekek, mulatni vágyók – egyetlen lakóépületben kerültek elszállásolásra.⁶⁹

Egyedüli égető kérdésként a Rozsnyóról a vasas fürdőhöz s onnan a nyaralótelep mellett Csucsom községbe vezető út kiépítése maradt továbbra is megoldatlan. A fürdő egyik legfőbb problematikáját hűen megvilágosítja az alábbi, 1879-ből származó bejegyzés a *Rozsnyói Híradó* lapjairól: „Találkozik ott minden a mi a mulatni vágyót elébb keresztül viszi a halálfélelem nehéz kínjain. Sikátor, ahol két kocsi csak tengelytöréssel fér meg egymás mellett, – kátyú, melyből csak ostornyéllal lehet kimozdítani a lovakat, – Bella-part, hová a rozsnyói omnibuszt rendszeren a kocsi közönsége segíti fel, lévén az istentelenül köves és meredek, – van még ott oly Dráhus part, a hol ha két jármű mellőzni akar, az egyiknek menthetetlenül a patakba kell bekocsikázni, – s végre még az utolsó malomtól kezdve a gyönyörű faszor, mely alatt a kalap nélküli hölgyeket csak a sűrű napernyő mentheti meg a napszúrás fájdalmaiktól.”⁷⁰ S bár 1892 nyarán a

63 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1898. május 10. III. évf. 54. sz.

64 *Gömör-Kishont*, 1898. június 2.

65 *Sajó Vidék*, 1898. május 2.

66 *Sajó Vidék*, 1899. június 20.

67 *Sajó Vidék*, 1899. június 20.

68 *Gömör-Kishont*, 1899. április 6.

69 *Rozsnyói Híradó*, 1898. július 17.

70 *Rozsnyói Híradó*, 1879. augusztus 10.

polgármester kezdeményezésére az utat átmenetileg rendbe hozták,⁷¹ 1895 nyarán a fürdőben megtartott megyei orvos-gyógyszerész egyesület közgyűlésén újból napirendre került annak siralmas állapota, olyannyira, hogy a gyűlés egyik tagja az alábbi tanáccsal látta el a fürdőtulajdonosokat: „Ültessék reá omnibuszokra a városi előljáróságnak legtekintélyesebb tagjait, vitessék fel azokat a fürdőbe, ha ez a felmenetel elég nem lenne, hajtassanak velők azonnal le a városba. Nincs eset reá, hogy ezt kiállják s esküvel fogják pecsételni abbeli ígéretüket, hogy az út javításához azonnal hozzá láttatnak.”⁷² Hogy megtörtént-e ez a tragikomikus eset, nem tudjuk, az viszont bizonyos, hogy az út tárgyában végül 1898 júliusában tartott alispáni közgyűlés keretében határoztak: a kir. államépítészeti hivatal által készített költségvetés szerint az út első szakaszban való kiépítése a fürdőig 5400 forint összköltséget jelentene, a javítás pedig évről évre tovább terjeszkedve haladna előre. A költségeket illetően az alispáni hivatal százalékos hozzájárulásokat szabott meg Rozsnyó városa (20%), Csucsom község (10%), a fürdőigazgatóság (25%), a rozsnyói püspökség (20%), gróf Andrassy Géza bányatulajdonos (7%), Miller bányatulajdonos (10%), az államkincstár mint bányatulajdonos (3%), a Concordia vasgyár és bányatársulat (3%), valamint a nyaralótulajdonosok (2%) felé, ugyanakkor a vármegyei hatóság részéről is számítottak anyagi fedezetre.⁷³ Mindamelllett a fürdői sétány kiépítésének ügyében is kedvező határozat született a rákövetkező évben: az új, 358 öl hosszú sétaút terve a városi erdőóri laktól a Drázuspatak mentén, az ún. Szerecsen-kert feletti erdőrészen át húzódott egészen a gőzfürdőig.⁷⁴ Az idő múltával azonban, látszólagos eredmények nélkül, a fürdői út továbbra is „függőben lévő” ügyét végül maga a járási főszolgabíró vette kezelésbe, s Alitisz Pál járási útbiztos felügyelete alatt 1899 nyarán hozzáfogtak az átmeneti átépítéshez.⁷⁵ „Az út olyan nyomorúságos állapotban van, amilyenben még soha sem volt. Testi épségét kockáztatja az, aki ezt az utat kocsin teszi meg!”⁷⁶ – figyelmeztetett a helyi sajtó az útviszonyokra, amely a fürdő jó hírének is ártott, mégsem történt radikális változás sem a vármegyei hatóság, sem a város előljárósága részéről. Volt példa arra, hogy egy előkelő úriember, aki el volt bájolva a környék nagyszerűségével s szívesen jött volna ide nyaralni, az úton megtett első benyomása után lemondott a környék és a fürdő további élvezetéről és távozott.⁷⁷ Az sem használt, hogy a rákövetkező évben az alispán elrendelte a fürdői út kiépítését a város polgármesteréhez és a járás főszolgabírájához kiadott határozatával.⁷⁸ Az évek teltek, nem meglepően kézenfekvő eredmény továbbra

71 *Rozsnyói Híradó*, 1892. augusztus 14.

72 *Rozsnyói Híradó*, 1895. június 2.

73 *Gömör-Kishont*, 1898. július 7.

74 A rozsnyói fürdőigazgatóság kérelme a városi tanácshoz fürdői sétány kiépítése tárgyában. Kelt 1899. március 14-én Rozsnyón. KÁTL, Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323–1922. 119. számú doboz. 227. sz. irat. Az erdei bizottság levele a városi tanácshoz fürdői sétány kiépítése tárgyában. Kelt 1899. március 28-án Rozsnyón. KÁTL, Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323–1922. 119. számú doboz. 227. sz. irat.

75 *Rozsnyói Híradó*, 1899. június 11.

76 *Rozsnyói Híradó*, 1905. május 22.

77 *Rozsnyói Híradó*, 1902. július 20.

78 *Rozsnyói Híradó*, 1903. június 21.

sem született, a rázós útszakasz az elkövetkezőkben is „Rozsnyófürdő fekete foltjaként” csorbította a gyógytelep hírnevét. Amikor 1905 júniusában a rimaszombati állami építészeti hivatal mérnöke hivatalos küldetésben járt a csucsomi út megtekintésére, a kocsin való megérkezése után a fürdőben első útja a masszórhöz vezetett. Munkája végeztével aktáját – a püspöki székhely szegényére – az alábbi felirattal látta el: *Rozsnyó rendezett tanácsú város utcája és gyógyfürdőjébe vezető útja a XX. században. Ilyen úton vihették hajdanában a boszorkányokat égetni!*⁷⁹ Némiképp felcsillanni látszott a reménysugár 1905 nyarán, amikor Bornemisza László alispán személyes látogatása alkalmával azonnal elrendelte annak kijavíttatását, s provizórikus eredményeket végül is sikerült elérni.⁸⁰ Bárminemű határozat ellenére azonban a teljes és alapos munkálatokkal még az 1912. évadban sem készültek el.⁸¹ Egyedül az 1908. esztendő hozott eredményes előrehaladást a fürdő számára gyógyforrása védterületének megállapítása ügyében, melynek égető kieszközlése elsősorban a környező bányafúrások miatt vált szükségessé. A Rozsnyói Takarékpénztár Rt. mint fürdőtulajdonos kérelmezésére a magyar kir. belügyminisztérium 1896. augusztus 11-én kelt 72796/VI. számú rendeletével gyógyforrásnak minősített rozsnyói vasas forrás vizére a vízjogi törvény 16.§-a szerint védterületet engedélyezett.⁸² A vasas gyógyfürdő javasolt védőterülete és geológiai térképe nevezett év szeptemberében készült el a beadvány csatolmányaként Dr. Böckh Hugó selmecebányai bányatanácsos, főiskolai tanár szerkesztésében.⁸³ A nagyobb területű, szabálytalan sokszöget alkotó külső védterületen kívül a mintegy 115 méter sugarú belső védőkör fokozottabb védelem alá került, ezen belül a földfelszínnek harmadik személy által történő bármiféle megbolygatása csak hatósági engedély mellett volt eszközölhető.⁸⁴

Az első világháborút megelőző évtizedben mind a pozitív, mind a negatív hatások mellett és ellenére már 38 kényelmes vendégszoba és 24 káddal felszerelt fürdőszoba kecsgettette a látogatókat.⁸⁵ A 20. század küszöbén a vasas fürdő igazgatósága megnyerte gondnokul Markó Miklós rozsnyói hírlapíró.⁸⁶ A fürdői élet ekkorra már igencsak beindult, mely nagyban köszönhette élénkségét a telep új vendéglősének. Az 1900-as évadban Schuszter Zsigmond rozsnyói korcsmáros, avagy becenevén „a nagy Zsiga”

79 *Rozsnyói Híradó*, 1905. június 11.

80 *Rozsnyói Híradó*, 1905. július 9.

81 *Sajó Vidék*, 1912. június 27.

82 A szépesiglói bányakapitányság levele a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Bányagazgatóságához a rozsnyói vasas fürdő védterületének megállapítása tárgyában. Kelt Iglón, 1908. november 10-én MOL, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytára (Z 366). 81. csomó, 2345. okm. szám, 142. oldal.

83 Az ózdi bányagazgatóság levele a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársasághoz a fürdő védterületének megállapítása tárgyában. Kelt Ózdon, 1908. szeptember 3. MOL, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytára (Z 366). 81. csomó, 2345. okm. szám, 138. oldal.

84 A Rozsnyói Takarékpénztár és Zálogház Rt. szakértői javaslata a fürdő védterületének megállapítása ügyében. Kelt Rozsnyón, 1907. szeptember 24-én. MOL, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytára (Z 366). 81. csomó, 2345. okm. szám, 126. oldal.

85 *Magyar fürdők lapja*, 1905.

86 *Sajó-Vidék*, 1899. június 29.

kapta meg a fürdő vendéglőjének vezetését,⁸⁷ aki „kék lajbis” alakjával az egyik legközkedveltebb figurája lett a vasas fürdőnek. A vendégek szívesen látogatták a város feletti fürdőhelyet Zsiga bácsi jóízű konyhája, hamisítatlan italai és pontos, gyors felszolgálása végett – és sajnos a tolvajok is ráharaptak, akik nevezett év augusztusában egy éjjel 40 csibéjétől „szabadították meg.”⁸⁸ A látszólagos haladás és vendégszaporulat ellenére azonban a fürdő továbbra is a stagnálás állapotában toporgott – amint arra egy 1902 júliusában napvilágot látott tárcsa is kíméletlenül rávilágított *Fürdőnk jövője* címmel. A magát álnév mögé rejtő szerző a fürdő egyedüli kiugrási esélyét a regionalitás talajából egy magas tökehozzammal megáldott konzorciumban látta, amely kellőképpen el tudná adni Rozsnyófürdőt „kifelé”.⁸⁹ Utólag tudjuk, hogy ezen óhajt félig-meddig siker koronázta, hiszen pár évvel később már a Rozsnyói Takarékpénztár tulajdonában láthatjuk Gömör e becses kincsét, de sajnos vizsgált tárgyidőszakunk egész időtartama alatt nem sikerült magát feltornáznia Csízfürdő országos popularitásának színvonalára.

1904 tavaszán a fürdő történetében ismét egy mérföldkőnek számító lépés következett be: Bokor János fürdőtulajdonos nemtörődömsége és adósságai révén a Rozsnyói Takarékpénztár által az egész telep zárlat alá vétetett. A zárgondnoksággal az eddigi fürdőigazgató, Feymann László bízott meg, míg fürdőorvosi minősítésben továbbra is Hajcsi maradt a poszton, a fürdőgondnoki teendőket pedig Branszky Gyulára, majd egy hónappal később Alitisz Aladárra bízta.⁹⁰ A fürdő ismét egy – tulajdonosváltáskor megszokott – villámgyors karbantartáson átesvén nyitotta meg kapuit a közönség szolgálatára készen. Még folyó évben új vendéglős került a vasas fürdőbe Schitter András személyében, ez a választás azonban egyáltalán nem bizonyult szerencsésnek, nevéhez ugyanis jó pár kellemetlen incidens kapcsolódott. A fürdőközönség részéről annak ízetlen és drága konyháját, valamint lassú kiszolgálását érte több esetben éles kritika⁹¹ – a sors iróniájaként sajnos két évvel később újból Schittert látjuk majd a fürdői vendéglős posztján, változatlanul pocskék minősítésben,⁹² mígnem a rákövetkező évben egy Hajdú nevű miskolci főpincér át nem veszi a fakanalat.⁹³ A látogatottság ennek ellenére szépen ívelt fölfelé, a lakószobák nagyobb része a szezon közepén el volt foglalva, a fürdővendégek számát pedig a városlakók ki-kiránduló csapata is növelte – utóbbi esetben a fokozott érdekltség elsősorban a tenispálya és a kuglizó számlájára írható. A föllendüléshez az új vezetés is érdemben járult hozzá: 1904-ben állították fel a fürdőtelepen Andrassy Franciska grófné szobrának makettjét, a felső teraszon pedig két ívlámpát helyeztek el, esti sétára is alkalmassá téve a sétányokat. Folyó évben a fürdő sikerein felbuzdulva kapott lángra ismét azon eszme, mely szerint a fürdőből – a takarékpénztár gondokságából kiindulva – minél hamarább részvénytársaságot kellene alapítani,⁹⁴ a megvalósítás felé azonban nem történtek konkrét lépések.

87 *Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1900. május 10. IV. évf. 5. sz.

88 *Rozsnyói Híradó*, 1900. augusztus 19.

89 *Rozsnyói Híradó*, 1902. július 27.

90 *Rozsnyói Híradó*, 1904. május 8.; *Rozsnyói Híradó*, 1904. június 12.

91 *Sajó Vidék*, 1906. augusztus 9.

92 *Rozsnyói Híradó*, 1906. április 22.

93 *Rozsnyói Híradó*, 1907. április 14.

94 *Rozsnyói Híradó*, 1904. július 17.

A fürdő új kezekbe kerülése a látogatottsági mutatókon is éreztette hatását. A fürdőtulajdonosok még a kor legrangosabb képes családi lapjában, a *Vasárnapi Ujság* 1904-es évfolyamának több számán keresztül is hirdették Gömör e gyöngyszemét, főleg a fővárosi klientúrát megszólítván.⁹⁵ Löcherer vármegyei főorvos elismerő szavait idézve Rozsnyófürdő „kád-, kő-, és gőzfürdői, valamint könnyen emészthető vastartalmú forrásai, ivó és fürdőkúrája évente mintegy 200 tartós beteget vonzottak oda.” (Borovszky 1904, 310. p.) Az igazsághoz hozzátartozik, hogy bár az összes vendégek száma jócskán 1000 fő fölött mozgott,⁹⁶ az állandó vendégek létszáma ennek ellenére az 1903., 1904. és 1905. évi vármegyei statisztikák alapján még a 100 főt sem érte el.⁹⁷ Konstatálhatjuk, hogy a nagy átalakítások és tulajdonoscsere után sem tudott a fürdő zöld ágra vergődni, pedig minden szezon megkezdését tatarozás, följavitási munkálatok, alkalmasint gépezetcsere előzte meg. „Lakik benne egypár fürdővendég, de ritkán van rá eset, hogy ugyanazon vendég kétszer is meglátogassa” – olvasható a *Rozsnyói Híradó* 1906. évi egyik számában.⁹⁸ A probléma forrását további síkon is kereshetjük. Úgy látszik, a korábban már említett kritikán aluli vendéglátás mellé újabb – valós vagy kreált – panaszok is társultak a közönség oldaláról: ezúttal a gőzfürdőben tapasztalt rend és tisztaság hiánya, ill. a fürdőszolga magaviselete voltak azon tényezők, melyek újabb rönköt állítottak a fürdővezetőség útjába, annak heves tiltakozását kiváltva: „Közegészség szempontjából is lehetetlen állapot az, hogy hetenkint csak szerdán és szombaton bocsássák le a medence vizét, holott a világon mindenütt állandó be- és lefolyása van a közös medencéknek. A fürdő konfidens alkalmazottjának ama kijelentése, ha lesz vendég, lesz tiszta víz, egyáltalán nem alkalmas arra, hogy vendéget csalogasson.”⁹⁹ Tán ezen tényezők is közrejátszhattak abban, hogy 1906 májusában Rozsnyó város polgármestere, Sziklay Géza lemondott fürdőbiztosi posztjáról, s azt Fáy István rendőrkapitány vette át.¹⁰⁰ Az 1907. évi fürdőévadnak az évszakhoz képest zord és hideg időjárás sem kedvezett, augusztus derekán a gyenge látogatottság miatt mind a cigányzenekart, mind pincérei egy részét kénytelen volt vendéglőünk elbocsátani.¹⁰¹ S bár a Rozsnyói Takarékpénztár Rt. sok anyagi áldozattal járult hozzá a vasas fürdőnek a kor igényei szerinti átváltoztatásához, csak az 1909. évben 15.000 korona befektetést eszközölt a hidegvíz-gyógyintézetre, mégis hiányzott a megfelelő reklámpropaganda és a kézhez való prospektusok.¹⁰² A fürdő hírnevét ráadásul 1911 nyarán újból csorbította – mintegy visszatérő átokként – az újabb vendéglős-mizéria, mely során a

95 *Vasárnapi Ujság*, 1904. 51. évf. 23–24. sz.

96 Az 1900. évadban például augusztus 30-ig 1124 fő nyaralt. (*Nemzetközi Fürdő-Lapok*, 1900. szeptember 1. V. évf. 16. sz.)

97 *A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet XXXIV...* 1905, 36 p., 54 p. 1905-ben Rozsnyón 65 állandó páciens üdült. (*A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről*. 1907, 95 p.) Ugyanebben az évben a sajtó 53 állandó páciens jegyzett az 1905. évadra. (*Gömör-Kishont*, 1906. július 29.)

98 *Rozsnyói Híradó*, 1906. augusztus 1.

99 *Rozsnyói Híradó*, 1907. június 23.

100 *Rozsnyói Híradó*, 1906. május 20.

101 *Rozsnyói Híradó*, 1907. augusztus 16.

102 *Rozsnyói Híradó*, 1909. február 14.

vendégekkel szemben tanúsított goromba viselkedésmód és lassú kiszolgálás következményeként alig másfél hónappal a szezonnyitás után Kabina Ede vendéglőst a fürdőtulajdonosok kénytelenek voltak meneszteni, és a konyha vezetését Dicker Józsefnek, a miskolci Abbázia kávéház főpincérének átadni.¹⁰³ A csere végre prosperált a fürdőnek, a folyó évadban igencsak mozgalmas életre készülhettek fel, a szobákra naponként érkeztek előjegyzések, a vezetőség részéről a szomszédos villák szobáinak kibérlése is fontolóra került. Amint látjuk, javulás csupán az 1910-es években adódott, amikor napi 80–100 vendég jelentette az átlagos forgalmat¹⁰⁴ – 1911-ben konkrétan 450 állandó vendég fordult meg Rozsnyón.¹⁰⁵ Az 1912. évadban kiadott első hivatalos kurlista már 139 fürdővendéget jegyzet lapjain,¹⁰⁶ július derekán már mintegy 2000 látogatóról számolt be,¹⁰⁷ a szezon végére pedig elérte a bűvös 6000-es létszámot¹⁰⁸ – e mutatók valószínűleg nem csupán az állandó vendégek, hanem az átutazó páciensek-nyaralók számát egyaránt közvetítették. A rákövetkező évadot már a fürdő eddigi legélénkebb szezonjaként illették a lapban.¹⁰⁹ A nagy háború kitörésének évében – a fürdő történetében először – már június elején telt házat hirdettek, sőt szálláshelyezés ügyében még a környékbeli magánvillákat is „fel kellett kínálni,”¹¹⁰ fontolóra került akár a városi szobabérlés lehetősége is.¹¹¹

Az újítások a viláégést megelőző években fokozottabb ütemben haladtak. 1911 nyarán a vendégek kényelmére a kávéházat a parkra néző ablakok eltávolításával és svájci stílusú dekorációval teraszszerű étteremmé alakította át a vezetőség,¹¹² a következő évben a Kárpátgyesület rozsnyói szakosztályával karöltve a Drázus-patak menti erdei utat is rendbe hozták, a Kálvárián átvezető hegyi sétányt pedig föltisztították.¹¹³ „A parkban gyönyörű orgonabokrok bódító illatát élvezhetjük, gyönyörködhetünk a gondozott sétányok s az újjávarázsolt park ezer szépségében”¹¹⁴ – olvashatjuk a sajtó dicsérő sorait az új köntöst kapott fürdőről, melynek ráadásul sikerült megnyernie a vendéglősi szerepkörre Reinberger Józsefnek, a székesfehérvári vasúti vendéglő éttermének főpincérét, aki a tátrai fürdőkben szerzett tapasztalataival nevesítette a gömői fürdő jó hírét, nem mellesleg pedig a város kereskedelmi forgalmát. Az eredményes évadok arra indították a fürdő igazgatóságát, hogy az 1913. évi szezonra még több modern újítást és technikai reformot eszközöljenek a telepen: „A szálloda földszinti szobái újonnan kipadlózva, a folyosók kifestve és délszaki növényekkel dekorálva, az emeleti szobák a luxus kényelemszerető fővárosi ember igényeit is teljesen kielégítő modern, új

103 *Rozsnyói Híradó*, 1911. június 18.

104 *Sajó Vidék*, 1911. augusztus 3.

105 *Rozsnyói Híradó*, 1912. május 26.

106 *Murányvölgye*, 1912. június 30.

107 *Gömöri Ujság*, 1912. július 14.

108 *Gömör-Kishont*, 1912. szeptember 1.

109 *Gömöri Ujság*, 1913. július 20.

110 *Sajó Vidék*, 1914. július 9.

111 *Rozsnyói Híradó*, 1914. június 7.

112 *Rozsnyói Híradó*, 1911. július 23.

113 *Sajó Vidék*, 1912. június 6.

114 *Rozsnyói Híradó*, 1912. május 26.

bútorokkal felszerelve, a társalgó és olvasóterem ízlésesen berendezve fogja a bizonyára szép számú közönséget fogadni. A parkban csodaszép virággruppokat készítenek s japánernyős asztalok tarkálnak majd az enyhe rozsnói napfényben. A vasasfürdő üzemében lényeges átalakítások folynak, új gőzkazánnal szerelik fel, mely a modern fürdőüzemnek mintájára fogja a fürdőnek a gyógyvizet szolgáltatni. A fürdő felé vezető utat is rendbehozzák s az igazgatóság egy hatüléses, könnyűjárású waggonettkocsit vásárolt, mely pontos menetrend szerint fog a fürdő és a város között közlekedni. A megszkott figyelem és előzékenység ezidén sem fog elmaradni a fürdő vendégeivel szemben.¹¹⁵ Ez idő tájra a fürdő már akkora hírnévre tett szert, hogy igazgatósága megengedhette magának több fővárosi vendéglős ajánlatának mellözését, s fürdői vendéglőjének és kávéházának hazai kézbe való bérbeadását Róth Zsigmond rozsnói vendéglős személyében.¹¹⁶ Bónuszként a közönségnek is szokatlan gesztussal kedveskedett: a megnyitás első hetében minden fürdőjegyet váltó vendég egy színes fürdői képeslapot kapott ajándékba.¹¹⁷

A feljegyzések szerint Rozsnó a világháború küszöbén egy modern, életképes gyógyfürdő nívóján állott, a föllendülés pedig nagyban köszönhető volt Kozma Ferenc takarékpénztári igazgatónak.¹¹⁸ „Modern fürdővé lett, az emberi kéz megteremtette mindazt, amit egy kultúremler fejdődött igénye megkíván”¹¹⁹ – nyugtázta a sajtó. Tény, hogy a fürdő vonzereje a látogatottsági statisztikáknak köszönhetően emelkedett, a helyi sajtó is megelelégedéssel nyugtázta a fürdő helyzetét: „Rozsnófürdő kiemelkedett az apró fürdők sorából, a megyei és helyi hírnév határaiból, s előnyös, jó nevet vívott ki magának a hazai vasas fürdők között.”¹²⁰ Mindehhez hozzájárult a fürdő propaganda-hadjárata is, mellyel a regionális sajtótermékeken keresztül „Gömör a gömöriek!” jel-szó alatt szállt síkra a honfitársak külhoni fürdőlátogatásaival szemben, serkentvén a helyi – értsd rozsnói – balneológiai értékek előnybe helyezését.¹²¹

„Gömör gyöngye”

E kedveskedő jelzővel illetve a bányaváros gyógy- és nyaralótelepét egy 1912-ben ott időző ismeretlen író. ¹²² Vajon igaza lehetett? A Csízfürdőhöz hasonló tömeges látogatottság elmaradása ellenére a páciensek a május 1-től szeptember 30-ig¹²³ – majd az első világháború előtti években május 15-től szeptember 15-ig¹²⁴ – tartó fürdőidény

115 *Murányvölgye*, 1913. május 4.

116 *Rozsnói Híradó*, 1913. május 4.

117 *Sajó Vidék*, 1913. június 5.

118 *Sajó Vidék*, 1911. augusztus 3.

119 *Dobsina és Vidéke*, 1912. június 19.

120 *Murányvölgye*, 1912. augusztus 4.; *Gömöri Ujság*, 1913. június 15.

121 *Gömör-Kishont*, 1913. június 1.

122 *Murányvölgye*, 1913. május 11.

123 *Gömör és Kishont vármegyei naptár...* 1905, 41. p.

124 1911-ben a fürdőévad május 15. és szeptember 15. között tartott. (*Gömöri Ujság*, 1911. június 4. Később a világháború éveiben a fürdőszezon kezdete június 1-re tolódott. (*Rozsnófürdő*, 1918, 1 p).

alatt klimatikus gyógyhelyként, hidegvíz-gyógyintézetként vagy tengeri fürdőt követő utókúraként¹²⁵ egyaránt szívesen fölkeresték a fürdőt, lévén kitűnő üdülő- és nyaralóhely. „Ahol a megfeszített idegek nyugalmat találnak, fáradt emberek pihenést lelnek, a nagyvárosi porral teli tüdők kitisztulnak, gyengélkedők erőhöz kapnak, sápadt, városi gyermekek arcára piros rózsákat varázsol a tiszta levegő csodálatos ereje. A megtestesült nyugalom, az emberi ideget lágyan megszongító békesség ez a fürdőhely, nem lármas, forgatagos világfürdő (...) a pihenés után sóvárgó férfiak, az ideges, vértelen nők, és a vékonycsontú, halovány gyermekek fürdője, ahol nincs hivalgás, lárma, divat és öltözködés, de disztinvált csend, otthonos fesztelenség, egyszerűség és olcsóság... az utóbbi tényezőnek köszönhetően a fürdő vendégeinek száma az utolsó három év alatt megháromszorozódott, különösen a hivatalnokok, tisztviselők családi fürdőtelepévé lett, hogy egy olyan évről évre visszatérő törzsközönséget nevelt magának, mely a rajongásig menő szeretettel üdvözli nyárról nyárra a kedvenc pihenőhelyét” (*Rozsnyófürdő 1918*, 4. p.) – olvashatjuk e költői frázisokkal telített sorokat Rozsnyófürdő háborús éveiben piacra dobott kalauzában.

A fürdő negatívumai közé tartozott az állandó fürdőorvos hiánya, alkalmi fürdőorvosi tisztséget betöltő medikusai azonban a vasas víz gyógyhatásait és alkalmazási módját kiválóan ismerve hetenként legalább két alkalommal, igény szerint viszont akár naponta is lejártak a fürdőbe.¹²⁶ A 20. század küszöbén orvosi felügyelet alatt álló, külön férfi- és női osztállyal rendelkező, hidegvíz-gyógyintézetként is működő fürdő a modern hidroterápia elvei alapján lett felszerelve és berendezve. A hidegvíz-gyógyintézet, amely Altstock Ede kezdeményezésére 1898 június elsejével nyitotta meg kapuit,¹²⁷ egy nagyobb medencefürdőből állt, melyben a víz tetszés szerint gőz által volt szabályozható, továbbá gőzkamra-, zuhany- és masszázsszobából. (*Magyar Fürdő Kalauz 1909*, 227–229. p.) A vízgógyászati procedúrákat csakis fürdőorvosi rendeletre lehetett igénybe venni, a fürdő pedig skót zuhannyal, gőzkamrával, hideg és meleg medencével diszponált, a szokásos gyógymódok közé pedig a fél- és teljes fürdők, különféle öntések, ledörzsölések, zuhanyok, bepakolások és masszázsfélék tartoztak. (*Rozsnyófürdő 1918*, 7. p.) A helyi sajtóban megjelent reklámokban tej- és savókúrát is gyakorta hirdettek a századelőn.¹²⁸ 1913 nyarától vezették be újabb gyógymód gyanánt a radioaktív iszapfürdőket, (*Rozsnyófürdő 1918*, 8. p.) ami egyértelműen az igények fokozására és a látogatók számának növekedésére utalt. Mindez a fürdő ún. extra gyógymódjai közé tartozott, ezek skálája a fürdő 1918-ban kiadott kalauza szerint dietetikus kúrák fajtáin keresztül – soványító és hizlaló kúrák, tejkúrák, fekvőkúrák – az Oertl-féle séta „terrain-kúráig” terjedt. (*Rozsnyófürdő 1918*, 8. p.) A vendégek kiszolgálására férfi és női fürdőszolgák felügyeltek, később iskolázott masszört és masszírozónót is biztosítottak a fürdővendégek számára, akik egyszersmind tyúkszem, láb- és kézápolás terén egyaránt szolgálatban álltak.¹²⁹

125 *Gömöri Ujság*, 1912. július 7.

126 *Gömör-Kishont*, 1893. augusztus 31.

127 *Sajó Vidék*, 1898. május 2.

128 *Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre*.

129 *Sajó-Vidék*, 1910. május 5.

Lássuk azonban az árakat! Az 1918. évi füüdőbrosúra szerint minden vendég, aki legalább 7 napig¹³⁰ a füüdőben tartózkodott, gyógy- és zenedíjat fizetett, melynek összege a füüdő szépitésére és korszerősítésére fordítatott. Míg a 19. század végén ez az összeg 5 forintra rúgott,¹³¹ a századelőn a gyógydíj személyenként egy hétre 2 koronába, (Fodor 1903, 85. p.) az egész idényre pedig 6 koronába került (három- vagy többtagú családok 12 koronát fizettek), az igénybe vett első orvosi rendelés ára pedig 5 korona volt. (Fodor 1903, 85. p.) Zenedíj címen az illető páciens hetenként 2 korona összeget volt köteles befizetni (többtagú családok esetében ez heti 4 koronára szűkült), 10 éven aluli gyermekek a gyógy- és zeneilleték felét fizették. (*Rozsnyófüüdő* 1918, 8. p.)

A századfordulón fénykorát élő, erkéllyel díszített füüdői nagyszálló a legmodernebb komforttal várta a látogatókat, vízvezetékekkel, telefonnal és villanyvilágítással ellátva, valamennyi földszinti és emeleti szobája pedig erdőre tekintő, napsütéses volt. A nagyszálló napi szobaárai 1-ágyas szobánál 60–80 krajcár, 2-ágyas szoba esetén pedig 20 krajcártól kezdődtek, (Polónyi 1891, 59. p.) később 1 korona 20 fillér és 5 korona közt mozogtak a szoba fekvése szerint,¹³² melyből elő- és utóidényben 25-30% kedvezményt nyújtottak. (*Rozsnyófüüdő* 1918, 15. p.) „Egy szoba ára a főévad alatt június 25. – augusztus 25. között 1 korona 20 fillértől 2 korona 40 fillérig, két ágygal pedig 2 korona 40 fillértől 2 korona 80 fillérig terjedt” (Fodor 1903, 85. p.) – írta a Fodor-féle országos füüdőismertető kiadvány az 1903. évben. A kiszolgálás és világítás személyenként és naponként 20 fillérbe, 10 éven aluli gyermekek ezen összeg felét fizették, (*Magyar Füüdő Kalauz* 1909, 227–229. p.) külön ágy pedig egy éjjelre 60–80 fillért számlált. (*Rozsnyófüüdő* 1918, 15. p.)

A füüdőn túl feküdt a rozsnyói vagyonosabb polgárok nyaralótelepe. „Dr. Maurer Arthur Rozsnyó városi és füüdő orvos volt az első, a ki ezen helynek klimatikus kitűnő jó hatását, testedző, ozondu levegőjét felismerve, nyári lakást építtetett maga és családja számára már évekkkel ezelőtt, s azóta alig tavaszodik az idő, már május elején kiköltözik egész családjával s csak a késő őszi deres napok hozzák be ismét a város falai közé. Példáját csakhamar követték a legelső családok, többek között Schlosser Albert és Markó Albert nagykereskedő Budapestről, villákat építtetek s az egész nyarat itt töltik családjikkal együtt” (Polónyi 1891, 2. p.) – hirdeti Polónyi füüdőkalauza. S valóban, Markó 1880-ban és Schlosser 1884-ben¹³³ emelt nyári villája mellett az 1898. évtől megkezdett füüdőbeli pozitív változásokat követő fellendülés következtében a nyaralótelep is újabb magánvillákkal bővült. Közvetlenül a füüdői felső terasz felett Henesz építész nyaralója és Feymann László kereskedő villája épült fel, míg Gál Miksa nagytőzsdei tulajdonos a városi erdőmester lakása feletti Répászky-féle telket vásárolta meg.¹³⁴ A vendé-

130 Fodor szerint gyógy-és zeneilletéket mindazon vendégek fizettek, kik három napon túl időztek a gyógyhelyen. (Fodor 1903, 85. p.)

131 *Orient et Occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

132 A Rozsnyói Vasas Gyógyfüüdő és Hidegvízgyógyintézet jelentése a rozsnyói polgármesteri hivatalnak a füüdők összeírása tárgyában. Kelt 1911. május 18-án Rozsnyón. KÁTL, Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323–1922. 197. számú doboz. 1617. sz. irat.

133 *Rozsnyói Híradó*, 1884. május 18.

134 *Rozsnyói Híradó*, 1898. május 8.

gek részére számos kiadó szoba és lakás rendelkezésre állt a fürdőtelep ezen magánvilláiban is, mint a Maurer-nyaraló, a Pauchly-villák, a Schlosser-villa, a Viktória-nyaraló, a Gintner-villa, Szilvássy Nándor rozsnói építész és téglagyár-tulajdonos híres Szilvássy-kastélya, vagy a városi erdőszlak. A fürdővendégeknek ugyanakkor a teleptől mintegy 2 kilométerre fekvő Rozsnyón is alkalmuk nyílt csinos lakásokat bérelni.

Kezetben az élelmzés napi díja fejenként 20 krajcárba került, (Polónyi 1891, 59. p.) később az étlap szerinti választás mellett a nagyszállóval összekötetésben álló fürdővendéglő gondoskodott heti 24 koronás penziórendszer (reggeli, ebéd, vacsora) bevezetésével, mely rendszerint a fürdőigazgatóság által jóváhagyott étel- és italjegyzék szerint állítódott össze.¹³⁵ A fürdő 1918-ban kiadott kalauzából ismeretes, miszerint a hizlaló, fogyasztó és dietetikai kúrát tartó betegek külön rendszer szerint étkeztek, a déli és esti étkezés a fürdő tágas teraszán vagy pedig az étteremben történt, a kávéházi étkezés pedig a fürdő üveges, svájci jellegű kávéházaiban szolgáltatott fel: a reggeli általában egy csésze kávé, illetve tej, vagy tea vajjal és kaláccsal, mely háromfogásos ebéddel – leves, hús, főzelék és pecsenye vagy tésztából álló négy tál ételből – folytatódott, a vacsora pedig sültből állt. (*Rozsnyófürdő* 1918, 10. p.) A fürdő teljes penzióárai egy hétre, melyek magukba foglalták a szobaárat, étkezést, kiszolgálást és világítást idénytől függően 20–25 forint,¹³⁶ később 5,50 és 7 korona per nap között mozogtak egy személyre, két személyre pedig 9,50 és 11 korona közt, míg a 10 éven aluli gyermekek az összeg felét fizették. Az 1909. évi *Magyar Fürdőkalauz* a teljes ellátás (lakás, világítás, kiszolgálás, gyógy- és zeneilleték, reggeli-ebéd-vacsora) heti díját 38 koronától hirdette. (*Magyar Fürdő Kalauz* 1909, 227–229. p.)

Míg egy kádfürdő díja a századfordulón 40 krajcártól indult,¹³⁷ később a fürdőárak szolgáltatásonként a következőképpen alakultak: vasas gyógyfürdő lepedővel 1 korona, gőzfürdő ruhával 1 korona, félfürdő ruhával 1 korona, iszapfürdő 2 korona, iszaporogtatás, ill. tagfürdő 1 korona, 10 vasas vagy gőzfürdőjegy előre váltva 9 koronába, egy lepedő pedig 20 fillérbe került. A kedvezményes gyermek-gőzfürdőjegy ára tíz alkalomra 3 korona 60 fillért számlált,¹³⁸ a nyilvános jellegű iskolák, intézetek és egyesületek részére pedig a fürdőjegyek árából 20%-os kedvezményt nyújtottak.¹³⁹ Ami a nemek közötti elosztást illeti, a gőzfürdő és a hidroterápiás kamra naponta délelőtt 11 és délután 1 között, valamint egész péntek délután kizárólag a hölgyvendégek rendelkezésére állt.¹⁴⁰ 1912 nyarán a fürdőigazgatóság vasárnap délutánonként az ún. zónafürdést is bevezette szimbolikus 50 fillérért, hogy a modern gőzfürdőt a szegényebb nép is igénybe vehesse.¹⁴¹

A helyi sportszolgáltatások árait illetően az 1913-tól már versenypálya méretekkel üzemelő tenispálya¹⁴² és az 1898-ban felállított tekepálya¹⁴³ használata személyenként

135 *Rozsnyói Híradó*, 1903. május 31.

136 *Orient et Occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

137 *Orient et Occident*, 1893. május 15–31. 2. sz.

138 *Rozsnyói Híradó*, 1903. május 31.

139 *Sajó-Vidék*, 1910. május 5.

140 *Murányvölgye*, 1913. július 6.

141 *Rozsnyói Híradó*, 1912. július 7.

142 *Gömöri Ujság*, 1913. július 6.

és óránként 40 fillért tett ki. (*Rozsnyófüüdő* 1918, 16. p.) Ugyanakkor a tenispályára 10 koronás idényjegyeket is kibocsátott a füüdő, melyek ellenében a pálya bármikor használhatóvált vált füüdővendégeknek és kirándulóknak egyaránt s amelyek felmutatása mellett a társaskocsin 30 filléres menettérti jegyet kaptak az aktív teniszezők.¹⁴⁴

További szolgáltatások tekintetében a füüdő vasúti, posta- és távírda-állomása, valamint gyógyszerháza a városban üzemelt az érdeklődők számára.¹⁴⁵ 1883. június 1-től lépett életbe Rozsnyófüüdőn az omnibuszvonat, az ide váltott „tour és retour” jegyek 33% árengedménnyel kerültek árusításra,¹⁴⁶ majd az 1884. évi vasúti menetrend szerint naponta két oda-vissza alkalommal közlekedett személyvonat- és omnibuszvonat-járat Rozsnyó városába a Dobsina–Bánréve közötti vonalon.¹⁴⁷ Budapestről Miskolcon vagy Füüleken át lehetett megközelíteni a gyógyfüüdőt, személyvonattal 10, gyorsvonattal pedig 8 óra hosszát tartott az utazás. (*Rozsnyófüüdő* 1918, 5. p.) Az 1900. évi menetrend szerint előbbi vonalról öt, utóbbi irányból pedig három szerelvény közlekedett a Keleti pályaudvar és Rozsnyó között.¹⁴⁸ A püüspöki székvárosba érkezvén azonban még negyedórányi kocsit vezetett a füüdőtelepre. Az első omnibusz Rozsnyó városa és a füüdő között 1888. július 15-én indult meg a Fekete Sas szálló előtti térről naponta két alkalommal, reggel 8 és délután 2 órakor,¹⁴⁹ 1892-től már naponta négy alkalommal – reggel 7, délelött 10, délután 3 és 5 órakor – s egyórai füüdőben való időzés után vissza,¹⁵⁰ majd 1898 májusától már minden órában személyenként 20 fillérért, ami a helyi polgárok egyre gyakoribb látogatottságáról tanúskodik.¹⁵¹ Később a társaskocsi a város és a füüdő között egész nap közlekedett egy útra 30 fillér díjzabás, menettérti jegy 50 fillér, este 8 után pedig 2 korona díj fejében,¹⁵² füüdőjeggyel kombinálva Rozsnyóra és vissza 1 korona 40 fillérbe került az út.¹⁵³ A füüdő fejlettségét tükrözte az 1910-es években fenntartott éjjeli omnibuszjáratok biztosítása is.¹⁵⁴ A rozsnyói vasúti pályaudvarról 2-3 korona viteldíj ellenében bérkocsival lehetett megközelíteni a füüdőtelepet, (*Magyar Füüdő Kalauz* 1909, 227–229. p.) a poggyász darabonként 20 fillérbe került. A világháború előtt, 1912-ben felmerült egy esetleges autójárat elindításának a gondolata,¹⁵⁵ a hatúlése wagonettkocsi már a következő évben forgalomba helyezték a füüdő és a város közötti útszakaszon.¹⁵⁶

143 *Sajó Vidék*, 1898. május 2.

144 *Sajó-Vidék*, 1913. június 26.

145 *Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre*.

146 *Rozsnyói Híradó*, 1883. május 20.

147 *Rozsnyói Híradó*, 1884. október 19.

148 *Balneológiai Értesítő*, 1900. július 15.

149 *Rozsnyói Híradó*, 1888. július 15.

150 A társaskocsin lehetőség nyílt füüdőjegyet is váltani, füüdőjeggyel kombinálva a menettérti jegy ára 60 krajcárba került. (*Rozsnyói Híradó*, 1892. július 24.)

151 *Rozsnyói Híradó*, 1898. május 22.

152 Menetrendje, amely évadonként változott, a nevezett szezonban például a következőképp alakult: Rozsnyóról a füüdőbe de. 9 és 12, du. 3, fél hat és 7 órakor, a füüdőből a városba pedig de. 8 és 11, du. 2, 5 és fél 7 órakor. (*Sajó Vidék*, 1912. június 27.)

153 *Sajó Vidék*, 1913. június 5.

154 *Gömöri Ujság*, 1913. június 8.

155 *Murányvölgye*, 1912. június 9.

156 *Rozsnyói Híradó*, 1913. április 20.

Művelődés és szórakozás a fürdőben

Már Wachtel 1850-es években megjelent balneológiai kötetében arról számolt be, hogy a fürdő gyakorta otthona különféle zenei rendezvényeknek, környékbeli kirándulóhelyeit pedig a későbbi két fürdőkalauzhoz hasonlóan részletesen is felsorolta. (Wachtel 1859, 215. p.) A *Vasárnapi Ujság* 1864. júniusi száma úgyszintén elismerő hangnemben nyilatkozott az akkor még kezdetleges állapotú fürdőről, amely hiányosságai ellenére a rozsnói lakosság kedvenc mulatóhelyéül szolgált, s az idelátogató vendég naponta kellemes társaságra lelt a hús lombok ölén, állandó cigányzenekarral biztosítván a kifogástalan hangulatot.¹⁵⁷ „A fürdőnek kényelmesen berendezett társalgóterme van, zongorája, olvasója, melyben az összes hazai napilapok, hetilapok és számos külföldi ujság és képes lap található. Van fedett kuglizó, kitűnően kiépített tennis-pálya, gyermekjátótér. Naponta elsőrendű cigányzenekar játszik a gyógyház előtti teraszon, hetenkint pedig tombola, hangverseny, kabaré, kerti ünnepélyek és tűzijátékok rendeztetnek. Számos kirándulóhely és természeti látványosság felé gondos sétautak futnak – a Hármass-bükk, az Ökörhegy csúcsa, a Gyuri-tanya, a 35 évenként megnyíló tengerszem, a Brindzarka kolyiba, a Szadlowszki tető, az Odenthál-féle antimónbánya, a Csengő-bánya, a Dolinka-forrás, az Árpád-szikla, vagy a Hidegkút –, melyek látogatott kirándulóhelyei a fürdővendégeknek” (*Rozsnyófürdő* 1918, 11. p.) – sorolja a fürdő háborús évjáratú kalauza, melyet az áhítatosabbak kedvéért azon információval is kiegészít, miszerint az 1910-es években a fürdővendégek számára 4-féle istentisztelet (naponta római katolikus és ágostai hitvallású, vásár- és ünnepnaponként pedig református és izraelita) látogatására egyaránt mód nyílt a közeli Rozsnyó városában.

Arról, hogyan s milyen módon szórakoztak a fürdőben a boldog békeévekben, leghitelesebben a helyi sajtó beszámolóiban olvashatunk. E tudósítások mintegy naplószerűen adják vissza Rozsnyófürdő báljainak, táncos multságainak és zenés-szórakoztató rendezvényeinek hangulatát. Az alkalmi fürdővendégek mellett a Tornallyay, Szontágh, Soldos, Pazár, Maurer, Osváth, Pósch, Langhammer és további helyi és környékbeli úri családok szórakozási törzshelyének egyaránt bátran tekinthetjük e vasas fürdőt, ahonnet az elmaradhatatlan cigányzene sem hiányozhatott: az 1880-as években a híres rozsnói cigányprímás, Berki Flóris¹⁵⁸ zenekara húzta hetente két alkalommal,¹⁵⁹ a századfordulón a putnoki Ruszó Rudi bandája s a rozsnóiak nagy kedvence, Berky Berci,¹⁶⁰ majd a rimaszombati Oláh Gyula cigányprímás¹⁶¹ és Kalocsai Lajos ban-

157 *Vasárnapi Ujság*, 1864. június 26.

158 Berki Flóris a kor számos jelentős személyisége és uralkodója előtt is megcsillogtatta tehetségét, többek közt III. Sándor orosz cár előtt is játszott. (Kovács 2008, 99. p.) 1895-ben bekövetkezett halálakor a helybéli fiatalság síremlékének költségei fedezésére tombolával egybekötött táncmultságot rendezett a vasas fürdőben. In: *Rozsnyói Híradó*, 1895. június 9.

159 *Rozsnyói Híradó*, 1884. április 27.

160 *Sajó Vidék*, 1898. május 2.

161 *Rozsnyói Híradó*, 1904. július 10.

dája,¹⁶² Palóczék,¹⁶³ a Danyi testvérek,¹⁶⁴ végül az 1910-es években Bari Ernő tíztagú zenekara muzsikált elő- és utóidényben vasárnaponként, a főszezonban pedig naponta délután 5 és 7 óra között.¹⁶⁵ Alkalmanként katonazenekar is játszott¹⁶⁶ – mint például 1910 nyarán a rosznyói kereskedelmi alkalmazottak egyleti könyvtárak alapja javára rendezett népünnepélyen, melyen a talpalávalót a miskolci 65-ik gyalogezred zenekara szolgáltatta.¹⁶⁷ Az igényesebb kulturális élvezetek repertoárját gazdagították a különféle vendégszereplések: 1895 júniusában Hamzsa Náci zenész muzsikált itt zenekarával,¹⁶⁸ négy évvel később igazi ritka csemegében lehetett részük a vendégeknek a miskolci 5-ik gyalogezred koncertjével,¹⁶⁹ 1911 júliusában pedig díjtalan hangversennyel kápráztatta el a közönséget a fürdői parkban a diósgyőri vas- és acélgyári „Jószerecsse” dal- és önképzőkör 170 tagja.¹⁷⁰ A 20. század beköszöntével egyre gyakrabban találkozzunk a rögtönzött hangversenyekkel, amelyek során a fürdővendégek soraiból ültek a zongora mögé, vagy ragadtak vonót a közönség szórakoztatására.¹⁷¹ Olykor spontán táncmulatság keretében szórakozott a fürdői vendégsereg – mint 1898 augusztusában a rosznyói fiatalsággal karöltve¹⁷² –, leggyakrabban azonban konkrét esemény keretében ropták a táncot.¹⁷³ Egy-egy zenés-táncos mulatság alkalmával rendszerint a helyszín is feldíszítésre került, többnyire az alkalomhoz illő díszekkel, lobogókkal, fenyőgallyakkal, feliratokkal.¹⁷⁴

A rendezvényeket leggyakrabban kísézőprogramokkal is csábították, mint a világposta, a tombola, a tűzijáték vagy a konfettidobálás, a bevétel pedig jobbára karitatív célra vándorolt.

Az Anna-bál hagyománya Rozsnyófürdőn is virágzott. A klasszikus Anna-napi mulatságon rendszerint nemcsak a fürdővendégek, hanem a rosznyói és a környékbeli előkelő családok is összegyűltek, gyakran bizony a fürdő táncterme is szűknek bizonyult. Ilyen eset fordult elő 1894 júliusában, amikor a közönség egy része a szűkös táncparkettnak köszönhetően kényszerült az étterembe,¹⁷⁵ vagy pedig 1906 júliusában, amikor a négyeseket táncoló mintegy 30 pár jó néhány táncost kiszorított a teremből. Kárpótlásként, a helybeli fiatalokból verbuválódott rendezőbizottság a jó hangulatot Schitter vendéglős konyhájával és pincészetével, valamint a Danyi testvérek kiváló

162 *Rozsnyói Híradó*, 1908. június 28.

163 *Rozsnyói Híradó*, 1905. május 14.

164 *Rozsnyói Híradó*, 1906. április 15.

165 *Gömöri Ujság*, 1913. június 1.

166 *Sajó Vidék*, 1899. június 20.

167 *Rozsnyói Híradó*, 1910. június 12.

168 *Rozsnyói Híradó*, 1895. június 30.

169 *Rozsnyói Híradó*, 1899. június 25.

170 *Rozsnyói Híradó*, 1911. július 9.

171 *Rozsnyói Híradó*, 1900. augusztus 12.

172 *Rozsnyói Híradó*, 1898. augusztus 14.

173 *Gömöri Ujság*, 1912. augusztus 18.

174 *Rozsnyói Híradó*, 1894. augusztus 12.

175 *Rozsnyói Híradó*, 1894. július 29.

muzsikájával biztosította.¹⁷⁶ Hosszú hallgatás után a bűvös 1900. évben rendeztek ismét páratlan sikernek örvendő Anna-bált Rozsnyófürdőn, a mulatságon a nagylelkű vezetőség a teljes jövedelmet – 182 korona – a helybéli nőegylet számára ajánlotta fel.¹⁷⁷ Három évvel később falragaszok útján hirdették a bált papír alapú meghívók helyett a rozsnyói fiatalság rendezésében, melyhez a fürdőigazgatóság késő délutáni térzenével, az este folyamán felszolgált ízletes foglalttal, jegeskávéval, étel-itallal, éjszakai tűzijátékkal, valamint – a fürdő történetében először – egész éjjelre kocsis- és omnibusz-közlekedés fenntartásával járult hozzá,¹⁷⁸ a 64 korona 73 fillér tiszta bevétel pedig a helybéli korcsolyaegylet pénztárát volt hivatott gyarapítani.¹⁷⁹ Az idő haladtával az Anna-bálok iránti érdeklődés sajnos apadni látszott, ugyanis az 1905. évi idényben egyetlen rozsnyói hölgy sem vett részt e mulatságon, ráadásul a gyér létszámra való tekintettel az első négyest a korábban megszokott 30-35 pár helyett csupán 10 pár táncolta.¹⁸⁰ Új lendületet az Anna-bálozás és az egyéb szórakozás terén csupán közvetlenül az első világháború előtti évek hoztak. 1911 júliusában hangversennyel is összekötötték e jeles névnapi hagyományt, melynek jövedelme az újonnan megalakult rozsnyói „patronázs-egyesületnek” adományoztatott,¹⁸¹ ez azonban mintegy előfutára volt csak azon nagyszabású ünnepélynek, amelyre a következő évben került sor. 1912 nyarán ugyanis – nagyvárosi kerti ünnepek mintájára – rendhagyó Anna-estet tartottak: a fürdő vendégei, akik között számos vidéki volt jelen, egyedülálló „garden-partyban” gyönyörködhetek, melyen 20 fillér ellenértékű, 120 nyereségtárgyas tombolával és tűzijátékkal egybekötött szórakoztató programmal mulathatta az időt a japán ligetek és lampionos sétányok közönsége. Ráadásul külföldi vendéglők couvert-étkezési rendszere nyomán 1 korona 60 fillér fejében különleges Anna-vacsora került felszolgálatra. A nap fénypontjaként délutáni operetthangverseny keretében a diósgyőri Berki Andor és zenekara kápráztatta el a társaságot hangversenyével, az est pedig cigányzenével dúsított, reggelig tartó táncmulatsággal zárult.¹⁸² A nevezett évad igen gazdagnak bizonyult szórakoztató műsorszámok tekintetében; mintegy három héttel később a kor egyik legkedveltebb műfajával, kabaréval hívta fel magára a fürdő ismét a nagydemű közönség figyelmét. 50 filléres belépti díj fejében a fürdő társastermében este hat órától helyi dilettánsok léptek színpadra „monológ, színdarab, ének, zongora produkciókkal”, az este legnagyobb attrakciójaként azonban a 100 nyereségtárgyas tombola aratott elsöprő sikert.¹⁸³ Egyik ilyen kabaré-előadás folytán a szervezőgárda még apró meglepetéssel is készült a közönségnek, egy szál margarétára felfűzve hazavihette a virággal megegyező produkció dalszövegét.¹⁸⁴ A fürdő még bűvésztének is otthont

176 *Sajó Vidék*, 1906. augusztus 2.

177 *Sajó Vidék*, 1900. augusztus 2.

178 *Rozsnyói Híradó*, 1903. július 19.

179 *Rozsnyói Híradó*, 1903. augusztus 2.

180 *Rozsnyói Híradó*, 1905. július 28.

181 *Gömör-Kishont*, 1911. július 16.

182 *Sajó Vidék*, 1912. július 25.

183 *Gömör-Kishont*, 1912. augusztus 18.

184 *Rozsnyói Híradó*, 1913. augusztus 31.

adott 1911 augusztusában,¹⁸⁵ vagy egy remek hangulatú teniszvacsorának, amely 1913 júniusában került megrendezésre nemcsak a fehér sport szerelmesei, hanem minden érdeklődő számára.¹⁸⁶ A háború kitörésének előestéjén, július 27-én fővárosi slágereket kántáló kabaréval, valamint tombolával is megfűszerezték az Anna-bált, melynek szereplői a fürdővendégek és a városi műkedvelők köréből kerültek ki. A „murin” 1 korona személyjegy és 2 koronás családjegy megváltásával lehetett részt venni: alighanem az utolsó békebeli táncos mulatságnak lehettek tanúi a jelenvolt vendégek. A ropogós csárdásokat az éjszaka folyamán lábra kapott, hadiállapotot terjesztő hírek sem tudták félbeszakítani.¹⁸⁷

A vasas fürdő helyiségei már az 1860-as évektől a rozsnói polgárok, legfőképpen diákok szórakozására egyaránt kiváló helyszínül szolgáltak. Éves rendszerességgel tartották meg itt majális, záró-, ill. nyári „juniális” multságukat a katolikus és evangélikus elemi és gimnáziumok tanulói, végzős érettségiző diákjai a tanári karral egyetemben.¹⁸⁸ Majálisünnepségek alkalmával a diákság már a kora reggeli órákban kivonult díszlobogók, zászlók alatt, zenészó mellett a fürdőbe, a délelőtt többnyire versenyjátékokkal telt el, a város közönsége rendszerint a délutáni órákban csatlakozott a szórakozókhoz, részint hogy abban tetteleg részt vegyen, részint pedig hogy annak nézésében gyönyörködjön.¹⁸⁹ Rendszerint díszes közebéddel, fesztelen táncsal, hangos muzsikával és az édesszájúak öröme cukrászdával várva tartották meg a tavasz üdvözlését.¹⁹⁰ Az 1879. június 3-án megrendezett majális alkalmával még *Isten hozott* feliratú diadalkapu is köszöntötte az ünnepségre betévedt vendéget a fürdő előtti úton, a szabadtéri, zsúfolásig megtelt táncterem pedig gótikus díszelemekkel és alkalmoszerű mondatokat tartalmazó transzparenszekkel volt felcícomázva a közönség legnagyobb öröme.¹⁹¹ Előfordult, hogy egy-egy ilyen multság alkalmával a fürdői takarodó után nem ért véget a szórakozás, mint ahogy a fent nevezett évben történt: az ifjúság a városban, a társalgási egylet nyaralójának termében újakezdte a hacacárét, kora reggelig folyt a tánc, a teraszokon pedig a nem táncolók vidám társalgása törte meg a csendet.¹⁹² Arra is akadt példa, hogy több oktatási intézmény közös tavaszváró majálist rendezett, az 1911. évi majálist az evangélikus főgimnázium és a polgári leányiskola közös rendezésében még „boston-táncverseny” is megkoszorúzta.¹⁹³ A fürdő öregdiákok érettségi találkozójaként is ideálisnak bizonyult, mind közül a legemlékezetesebb az 1913. évi 40-éves bankett, melyen vármegyénk alispánja, Lukács Géza mint egykori rozsnói kisdíák is részt vett.¹⁹⁴ A rozsnói egyetemi ifjúság számlájára ugyanakkor számos Anna-bál írható, az általuk

185 *Sajó Vidék*, 1911. augusztus 3.

186 *Sajó Vidék*, 1913. június 26.

187 *Sajó-Vidék*, 1914. július 23.

188 *Gömör*, 1895. június 30.; *Murányvölgye*, 1913. június 8.

189 *Sajó Vidék*, 1912. június 6.

190 *Rozsnói Híradó*, 1875. május 30.

191 *Rozsnói Híradó*, 1879. június 8.

192 *Rozsnói Híradó*, 1879. június 8.

193 *Rozsnói Híradó*, 1911. június 4.

194 *Murányvölgye*, 1913. június 8.

1899. július 23-án rendezett bálon egészen hajnali négyig mulatott a város és a környező vidék intelligenciája. A Hámos László főispán bájos nejeének védnöksége alatt lezajlott s tombolával megfűszerezett névnapi táncvigalom közel 200 forintnyi hasznot eredményezett a rozsnói nőegylet javára.¹⁹⁵

A helyi egyletek is kedvüket lelték az egykori püspöki fürdő termeiben. Az ünnepséghez hozzátartozott a fürdőbe való „kimenés” rituáléja: a testületek rendszerint a tisztviselőség vezetése mellett, egyleti avagy nemzetiszínű lobogó alatt, zenészó kíséretében vonultak a vasas fürdőbe. Ha már a majálisoknál tartunk, érdemes megjegyezni a rozsnói iparos ifjak önképző körének nyárvaró táncmulatságait, amelyek – ha hihetünk a sajtónak – kétségkívül a legjobbakká közé tartoztak a vidéken, a négyeseket rendszerint 35-40 pár táncolta.¹⁹⁶ Az ifjúság mellett a rozsnói önkéntes tűzoltóegylet tartotta meg évenként nyári ünnepélyét – alkalmanként menetgyakorlatát¹⁹⁷ – a város zajától távol eső kies fürdőben, nagy popularitást keltve a rozsnóiak körében. Míg 1874. június 28-án az egylet 180 személyes közebéddel előrukkoló s mintegy 2000 fős táncost felsorakoztató zászlófelavatási ünnepélyétől visszhangzott a fürdő,¹⁹⁸ addig 21 évvel később, 1895. júniusában zászlószentelési ünnepélyének nem mindennapi évfordulóját ülték ezen testület tagjai, ahol két zenekar játéka mellett a késő éjszakába folyt a népünnepély-számba menő mulatság – Andrassy Géza és Dénes grófok is egy-egy hordó bort ajándékozván az estre.¹⁹⁹ Újabb igazi kuriózumként, 1879 augusztusában mintegy tizenkét és fél órán keresztül mulatott a közönség a rozsnói kereskedő ifjak bálján, délután háromtól másnap reggel fél négyig.²⁰⁰ Tovább folytatva a sort, színhelye volt a fürdő a rozsnói jótékony nőegylet tomboladélutánjainak is, akik bevételük egy részét többnyire a fürdő és környékének karbantartására ajánlották fel.²⁰¹ 1904 júniusában a katolikus legényegylet tartotta szokásos nagy visszhangot keltő táncmulatságát saját házalapja javára tombolával és konfettidobálással megspékelve 2 koronás személyjegy és 4 koronás családjegy ellenében a gyógyfürdő termeiben,²⁰² 1908 nyarán a rozsnói posta-és távirtdatsztek táncestélyétől volt hangos a fürdő,²⁰³ 1911. július 9-én a rimamurányi bányatelep altisztjeié volt az este,²⁰⁴ 1912 júliusában a protestáns iparosok önképzőköre rendezte meg évenkénti nyári táncmulatságát ugyanitt,²⁰⁵ de érdekesnek ígérkezett az 1913. július 6-án a rozsnói Önálló Iparosok Csoportja által a létesítendő ipartestület javára 1 koronás belépődíj mellett megrendezett katonazenés népünnepély is.²⁰⁶

195 *Gömör-Kishont*, 1899. július 27.

196 *Rozsnói Híradó*, 1898. május 24.

197 *Rozsnói Híradó*, 1880. június 13.

198 *Rozsnói Híradó*, 1874. július 5.

199 *Rozsnói Híradó*, 1895. június 30.

200 *Rozsnói Híradó*, 1879. augusztus 10.

201 *Rozsnói Híradó*, 1899. augusztus 3.

202 *Rozsnói Híradó*, 1904. június 19.

203 *Rozsnói Híradó*, 1908. július 5.

204 *Rozsnói Híradó*, 1911. július 9.

205 *Sajó Vidék*, 1912. július 25.

206 *Gömöri Ujság*, 1913. július 6.

Táncestek, hangversenyek, színdarabok, bankettek és egyéb jellegű rendezvények közkedvelt színterévé vált az évtizedek alatt a rozsnyói gyógy- és fürdőtelep. Sőt, még a politika is belopódzott a vasas fürdő tágas termeibe, kiváltképp a parlamenti választások idején. 1891 májusában Andrássy Géza gróf mint a rozsnyói választókerület képviselőjelöltje rendezett „uzsonna-bankettet” a helyi fürdőben, melyre meghívta a város és a környék választópolgárait.²⁰⁷ Ritka kabarének lehettek szemtanúi szintén azok a vendégek, akik 1911 egyik nyári estéjén ellátogattak a fürdőbe a nagyrócei színművészek fellépésére: pár kuplé erejéig ugyanis Dr. Mihalik Dezső, Nagyróce polgármestere is a porondra állt.²⁰⁸ A nem mindennapi műsorszámok között szerepelt egy afrikai néger kabarétársulat színpadra lépése 1913 nyarán, mely hasonlóval ritkán találkozhatott a közönség fürdőhelyen, főleg Gömörben.²⁰⁹ Folyó év augusztusának utolsó napjaiban egy nappali tűzijátékkal felvillanyozott kabaréban gyönyörködhetett a fürdői vendégsereg, melyben többek közt a „Bécsi szelet” elnevezésű színdarab is prezentálásra került a 30 év múlva világfürdővé lett Rozsnyófürdőt imitálva.²¹⁰ Színészei aligha sejtették, hogy két világháború is megbélyegzi majd a gyógyfürdő jövőjének alakulását.

Mindezekon kívül Rozsnyó környékének hegyi klímája, természeti szépségei és kastélyokkal körbefont történelmi emlékhelyei kínáltak tucatnyi lehetőséget a gyógyulókna, nyaralókna, kirándulóknak. A fürdői kalauz a kisebb kirándulások közül a kocsin 1 óra alatt elérhető, s fél nap alatt megtekinthető úti célokat ajánlotta, mint a krasznahorkai vár, a betléri kastély, vasolvasztó és park, a nadabulai Roxer-féle papírgyár, a horkai cellulózzgyár, a pelsőci mű- és faipari társulat gyára, az egész napot igénybe vevő kocsitak közül pedig a nagyszlabosi papírgyár, a Szádelői-völgy, az Aggteleki-cseppkőbarlang, ill. Dobsinai jégbarlang aratták a legnagyobb sikert.

Sajnálatos tény, hogy a fürdő a második világháború után pusztulni kezdett, épületei később magánlakásokként s egyéb vállalkozásokként funkcionáltak. Mára az egész gyógytelep ugyan még épségben – de üresen, küldetését rég elveszítve – árválkodik, sok más gömri fürdősorhoz hasonlóan Rozsnyófürdő régi fénye is csupán a százéves képeslapokon köszön vissza.

Irodalom

Állami Területi Levéltár, Besztercebánya. Fond: Gömör megye.

A „Fürdőirodalmi Könyvtár” értesítője. 1895. II. évf. 3–4. sz. Budapest

A Gömörmegeyi Orvos-Gyógyszerész Egylet 1891-iki évkönyve 1889. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál.

A Gömörmegeyi Orvos-Gyógyszerész Egylet XXXIV. és a Gömörmegeyi Orvos-Szövetség VI-ik évkönyve az 1903. és 1904. évről 1905. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál.

A Gömörmegeyi Orvos-Gyógyszerész Egylet huszonhatodik évkönyve 1895. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál.

207 *Rozsnyói Híradó*, 1891. május 31.

208 *Rozsnyói Híradó*, 1911. augusztus 13.

209 *Rozsnyói Híradó*, 1913. augusztus 10.

210 *Rozsnyói Híradó*, 1913. augusztus 31.

A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről 1907. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII. vándorgyűlésének iratai. 1867. augusztus 12-17. a/1-11. Központi Bizottság iratai. 1865. október 29-én keltezett levél. Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budapest. Fond: Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (1841–1912).

Balneológiai Értesítő. 1900. július 15.

Batizfalvy Sámuel–Rózsay József 1868. *A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. augusztus 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai.* Nyomtatott Emich Gusztáv magyar akadémiai nyomdásznál.

Bernáth, Josef 1885. *Mineralwasser und Badeorte Ungarns.*

Boleman István 1887. *Füüdőtan.* Budapest, Franklin-társulat könyvnyomdája.

Boleman István 1884. *A füüdőtan kézikönyve.* Igló, Schmidt József könyvnyomdája.

Boleman István 1896. *Magyar füüdők és ásványos vizek.* Budapest, Magyar Balneológiai Egyesület.

Borovszky Samu 1904. *Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest. Apollo.

Chyzer Kornél 1885. *Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei.* Sátoralja-Ujhely, Nyomtatott a Zemplén nyomdájában.

Cmorej, Július–Potočná, Eva 2012. *Kúpele odviate časom.* Poprad, Region.

Egészségügyi Értesítő. 1894. április 15. II. évf. 8.sz.

Fodor Oszkár 1903–1904. *Füüdők és nyaralóhelyek.* Kiadja a Dunántúli Közművelődési Egylet.

Füüdői lapok. 1873. július 13, I. évf. 8. sz.

Füüdő és Turista Ujság. 1892. május 15. 2.évf. 8. sz.

Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre. Rozsnyó, Nyomtatott Görbics és Bauer kiadók nyomdájában.

Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1906. évre. Rimaszombat, Nyomtatott Lévai Izsó könyvnyomdájában.

Hohlfeld Lajos 1898. *Füüdői almanach az 1898. évre.* A „Nemzetközi füüdő-lapok” kiadóvállalata.

Hunfalvy János 1867. *Gömör és Kishont leírása.* Pest, Nyomtatott Emich Gusztáv nyomdásznál.

Kassai Állami Területi Levéltár. Rozsnyói kihelyezett részleg. Fond: Rozsnyó város magisztrátusa 1323-1922.

Kitaibel Pauli 1829. *Hydrographica Hungariae.* Pest.

Kovács Ágnes 2008. *Rozsnyó.* Pozsony, Madách-Posonium.

Közegészségügyi Kalauz. 1888. május 15. 10. évf. 10. sz.

Lengyel Dániel 1853. *Füüdői zsebkönyv.* Pest.

Magyar Balneológiai Értesítő. 1911. november. IV. évf. 11. sz.

Magyar füüdők lapja 1905.

Magyar Füüdő Kalauz 1909. Tata, Magyar Füüdő Kalauz Kiadóvállalat. Englander és társa nyomdai műintézete.

Magyar Országos Levéltár. Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Okmánytára (Z 366).

Magyar Füüdő Kalauz 1909. Tata, Magyar Füüdő Kalauz Kiadóvállalat. Englander és társa nyomdai műintézete.

Magyar Füüdőkalauz 1910. IV. évf. Tata, Magyar Füüdő Kalauz Kiadóvállalat. Englander és társa nyomdai műintézete.

Magyar Füüdőkalauz 1911. VI. kiadás. Tata, Magyar Füüdő Kalauz Kiadóvállalat. Englander és társa nyomdai műintézete.

Marikovszky Georg 1814. *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löbl. gömörer und Klein-Honthér Komitats.* Lőcse.

Nemzetközi Füüdő-Lapok. 1898–1900

Orient et occident. 1893. május 15–31. 2. sz.

Polőnyı Károly 1891. *Rozsnyó. Klimatikus győgyhely.* Rozsnyó, Kovács Mihály könyvnyomdája.

Rozsnyófürdő 1918. Fürdőkalauz. Budapest, Nyomda: Légrády testvérek.

Wachtel Dávid 1859. *Ungarns kurorte und Mineralquellen.* Oedenburg.

A felhasznált sajtótermékek

Dobsina és Vidéke, 1911–1918.

Gőmő, 1893–1894

Gőmő-Kishont, 1880–1918

Gőmőri Közlöny. 1878

Gőmőri Ujság, 1910–13

Murányvölgye, 1912–14

Napi Közlöny, 1867

Rozsnyói Híradó, 1880–1918

Sajó Vidék, 1898-1914

Vasárnapi Ujság, 1864, 1904

ÉVA KERÉNYI

LIFE IN THE SPA RESORTS OF GÖMŐR IN THE 19TH CENTURY 7. ALL THE ROADS LEAD TO ROZSNYÓ

The spa situated only about 15 minutes walk and 2 kilometres far from the episcopal town of Rozsnyó, in a romantic environment along the Bánréve–obsina railway, protected from the rough north and northwest wind by forestry. It cannot be a mere coincidence that many authors of special literature on balneology had found inspiration from the beauty of this unique natural environment encompassed by iron mines. An advertisement published in 1903 described the spa in a very romantic way: “he Csucsomi valley, where the spa is situated, is the most beautiful, most romantic spot of Gőmő County drawing northeast from the town of Rozsnyó lying at the foot of the Pozsáló mountain, in the gorgeous Sajó valley. The spa has been centre of natural beauties and tourist attractions typical for the region. Girdled by hardwood and pine forests, enriched by tinkling creeks and brooks with magnificent water, the spa can claim dust-free air rich in ozone and pleasant, extensive walking paths.” Thanks to its blood building climate, the spa had equally been a popular destination of the local citizenry as a forest and a mountain climatic health resort. It is a regrettable fact that after the Second World War, the spa began to downgrade and its buildings later only served as private residents and other enterprises. The thermal resort of Rozsnyó is still standing unscathed, but it is empty, having lost its quest long ago, and its old splendour, similarly as many other spas in Gemer, has only been preserved on postcards dating back one hundred years.

ANGYAL BÉLA

AZ ÁRVÍZ

GÚTA, 1965–1966

Hiányzó fejezetek. Adalékok Hegysúr középkori történetéhez

ISTVÁN GAUCSÍK
Missing Chapters. Contributions to the Medieval History of Hegysúr

908(437.6)
81 373.21
94(437.6)

Keywords: Local history, the Middle Ages, property conditions, village structure.

A tanulmány Hegysúr korai történetét nem kívánja és a rendelkezésre álló társadalomtudományi tudásbázis, a történeti és régészeti kutatások némelyik esetben esetlensége, néhol ellentmondásossága miatt nem is tudja részletekbe menően feltárni. A megközelítés más jellegű, összehasonlító és kritikai. A koncepciómat a rendelkezésre álló korlátozott számú és már minden bizonnyal tovább nem bővülő források determinálták.

Boncasztalra kerülnek a Súr helynévvel kapcsolatos etimológiai magyarázatok és legfőképpen a besenyő és ószlovák eredet kérdésköre. Nem foglalkozom a besenyő törzs genezisével, politikai közösségével, államalakulatával, a honfoglalást kiváltó szerepével, a magyar határvédelemben betöltött szerepével. Ezek a magyar historiográfiában kellően feldolgozott kérdések. Áttekintést nyújtok a hegysúri és környékbeli régészeti feltárások eredményeiről, a község tekintetében inkább az eredménytelenségeiről és ellentmondásairól. Foglalkozom a szélesebb súri középkori településfejlődés máig nyitott kérdéseivel.

Hogy a kiúttalanságból kiutat találjak, egy sokkal „életközelebbi” és elfogadhatóbb kontextusba ágyazom a település inkább homályos, mint jól körvonalazható középkori évszázadait. A hegysúri faluszervezetbe integrálódott vagy amellett létezett további Súr-falvakat és a birtokviszonyokat próbálom feltérképezni. Megállapításaim a legújabb szlovák és magyar régészeti és helytörténeti kutatások eredményeire támaszkodnak.

Tudatosítom, hogy az így kialakított „szellemi építmény” számos hiányossággal rendelkezik, hiszen a szerző – nem is titkolja – nem mediavelista, csupán a múlt elkötelezett kutatója, aki egy józanabb helytörténeti magatartást próbál elplántálni.

A lejjebb kifejtett szemlélet reményeim szerint előrelendítheti a Súr nevű településnek, különösen Hegysúr középkori történetének a vizsgálatát.

Etimológia agyaglábakon

A magyar historiográfiában a Súr helynevekkel kapcsolatban a legdivatosabb, 19. századi hagyományra visszavezethetően, a két világháború között erőteljesen tematizált

és a 20. század végére már szinte elfogadott besenyő eredet hangoztatása.¹ Annak ellenére, hogy ez számos problémát vet fel és ezekre egyik szerző (értelmező) sem nyújtott megnyugtató magyarázatot, inkább az adatok újrafűzésével új konstrukciókat alkotott.

A földrajzi szótárak némelyik cikkének, főleg a bizonytalan eredetű településneveknek egyik nagy veszélye, hogy pontatlan adatokra építve, a szaktudományok részadatait vagy szakmai vitákon keresztül nem esett, esetleg „kinyilatkoztatott” téziseit késznek és megdönthetetleneknek tekinti. Azokat széles körben terjeszti, így hozzájárul „kanonizálódásukhoz.” Ugyanakkor az is tény, hogy a szótárak szerkesztői nem reflektálhatnak a tudományágakon belüli sok esetben évtizedek alatt sem lezárt, és csak burjánzó, szövevényessé váló kérdésekre.

Hegysúr² esetében ez nyilvánvaló. A Kiss Lajos-féle földrajzi etimológiai szótár viszatükrözi ezt az állapotot. A Hegysúr szóösszetétel második tagját „puszta”, pontosab-

1 A besenyőkérdés irodalma tekintélyes és szerteágazó. A 10–11. századtól Magyarországra költöző, majd gyorsan asszimilálódó, katonai segédnépként harcoló besenyők telepeinek a behatárolása és kiterjedésük azonosítása a gyér adatok miatt nem lehetséges. Ezzel szemben a Csallóköz jelenik meg besenyő – némelyik szerzőnél kiváltságos és szinte kompakt – szállásterületként. Egyedüli érvként a besenyőnek tartott telephelyek, falvak szerepelnek, melyek régészetileg, okiratilag alá nem támaszthatók (Karcsa, Padány). Vö. például Belitzky 1937, 59., 86–87., 62–63., 75–78. p.; Györffy 1971, 281–288. p.; Pálóczi Horváth 1988, 127. p.

Ortvay Tivadar szerint „A Súr nevű helyek pedig valószínűleg a Súr besenyő nemzetségtől vették elnevezésüket, mely e helyeken, valamint a pozsonyi és nagyszombati járásokban fekvő Hegy-, Péntek- és Nemes-Súrban telepedett le. A Varra-Súr (tulajdonképpen Vára Súr) elnevezés talán onnan származik, hogy itt valaha vár lehetett, melynek azonban ma nyoma sincs.” (Ortvay 1898, 222. p)

Egy másik fantáziadús fogalmazás szerint „Súr vagy Assur, német krónikások szerint a magyarok egyik királya, vagyis vezére volt s 955-ben Bulccsal, Botonddal és Lehellel együtt ő intézte a magyaroknak Németországba való betörését. Pajzsán ezüst keresztet viselt, melyet az augsburgi csatavesztés után Eberhard gróf, az ebersbergi vár ura elvett tőle, hogy egyházi ékszereket készíttessen belőle, őt magát pedig fogoly vezértársaival együtt Henrik hercegnek adta át, ki őt Regensburg keleti várkapuja előtt felakasztatta.” (Pallas Nagy Lexikona, 1897, 272. p.)

Az Ortvay-féle és a későbbi fabulációk legfontosabb építőeleme Súr vezér személye, aki a magyar törzsek bajorországi fosztogató hadjáratában vett részt és a 955-ös augsburgi csata résztvevője és vesztese volt. A többi vezérrel, Lélel és Bulcsúval együtt őt is Regensburgban végezték ki. A csata lefolyásával és a katonai összecsapás körülményeivel újabban Négyesi Lajos foglalkozott. Tanulmányában Súr vezér besenyő kilétéről és az esetleges besenyő szövetséges csapatokról szó sem esik. (Négyesi 2003, 206–230. p.)

2 A település 1927-ben kapott szlovák megnevezést: Hrubý Súr. (Majtán 1998, 106. p.) Nagyszombat és Szered között, a Vág mellett négy Súr nevű település található (Nagysúr, Nemessúr, Varrasúr, Valtasúr). A Szentgyörgy melletti mocsaras, lapályos Súr, mely védett természeti terület, egy régebbi tó maradványa lehet. Veszprém megyében szintén található Súr nevű település. Az analógiák kifejtésével nem foglalkozom. Egyébként is tévútra vinnének. (Borovszky 1904, 6. p.; Pántocsek 1907, 183. p.; Lelkes 1998, 427., 424., 627., 630. p. *Magyar Nagylexikon* 1999, 337. p.)

ban nem jelölt személynevből eredezteti, „magyar névadással.” A Hegy előtag a falu Kis-Duna melletti földrajzi helyzetére vonatkozik, tehát egy halomvonulaton elhelyezkedő településre utal, ami a nyilvánvaló földrajzi adottságból származó tény. (Kiss 1988a, 581. p.) A szótár egy másik helyen utal a Súr szó valószínűsített és vitatott eredetére, mely szerint lehet türk eredetű,³ és a *čur* méltóságnévből származhat. A magyar nyelvű irodalomban talán csak itt jelenik meg a szláv eredet gondolata. Eszerint a *šurь* szóból alakulhatott ki, melynek jelentése 'a feleség fivére, sógor.'⁴ Ez a Kiss-féle megállapítás azonban mintha ellentmondana Némethy Gyula szintén merész értelmezésének, aki éppen a Súr szerinte besenyő jelentésében a 'sógor, sógor népét' véli felfedezni, mely egyben régi türk méltóságnév.⁵

A legújabb Súr-etimológia egészen friss, 2013-ból Vladimír Rábik tollából származik. (Rábik 2013, 54. p) A tézis inkább a fantázia birodalmába, mint a történettudomány kereteibe illik. Rábik a Súr helynevet ószlováknak tartja, érdemi régészeti és nyelvészeti indoklás nélkül. Szerinte a Súr tőzeges, mocsaras, árvizekkel sújtott területet jelent (ez eleve ellentmond másik megállapításának, mely szerint ez a helynév egy meg nem nevezett törzsi szállásterület elnevezése). A Súr megnevezés alatt olyan elképzelt, szélesebb földrajzi és települési egységet feltételez, melynek részét képezték Szenc, Boldogfa, Réte, Báhony és további falvak is. Konceptiójában visszaköszön a higgadt szlovák történelmi közegben éles kritika alá vont territórium-nyelv dichotómia is, mely nemzeti jellegű csoportszerveződéseket, ebben az esetben a helynéven keresztül ószlovákokat feltételez, sőt evidenciának tart a középkorban.⁶

A Súr helynevek tekintetében történelmi-etnikai érvekkel operálni, új etnicizáló magyarázatokat alkotni meddő vállalkozás. Inkább ismereteink korlátozottságával kell szembesülnünk.⁷ Erre és a tudományos mértéktartás szükségességére a jeles nyelvtörténész és szlavista Kniezsa István már 1937-ben felhívta a figyelmet. A nyelvészet eredményei egyszerűen nem használhatók fel a történelmi általánosításokhoz. Egy helynévből semmiféle tudományosan megalapozott történelmi következtetés nem vonható le a település népességére, etnikumára vonatkozóan. Kniezsa azzal is érvel, hogyha Súrnt nem besenyő népesség nevezte el, a környékbeli víz- és dűlőnevekben a besenyő név-

3 Már a nyelvcsalád tekintetében eltérő vélekedésekkel találkozhatunk. Némethy Gyula szerint valószínűleg (sic!) bolgár-török eredetű népnév/méltóságnév. (Némethy 1991, 29., 259., 261. p.)

4 Kiss 1988b, 503. p. Kiss etimológiai hasonlóságot von néhány Súr nevet tartalmazó településnév között (Beregcsúrt, Nagysúrt, Pénteksúrt, Súrdot és Zsúrt említi).

5 Némethy 1991, 81., 85. p. Pálóczi Horváth Andrásnál a Csúr változat, melyből a Súr alakult, már eredeti besenyő helynévként szerepel. Pálóczi Horváth 1989, 32. p.

6 Vörös László árnyalt áttekintést nyújt az ószlovák kategóriáról, etnicitás és nacionalizmus kapcsolatáról, és a róluk folytatott vitákról. (Vörös 2010, 88–93. p.)

7 Györffy György, aki a besenyőkérdés egyik legszakavatottabb kutatója volt, 1940-ben úgy látta, hogy „Súr helyneveink és személyneveink idevonása még nem egészen világos.” Némethy Gyula 1991-ben már továbbment. Reflektálva Györffyre, kategorikusan fogalmazott: „Én viszont úgy látom, hogy nincsen más megoldás.” (Györffy 1940, 440. p.; Némethy 1991, 260. p.)

adásnak meg kellett volna maradnia. Nem is szólva arról, hogy személynévként, mint dívatnevet, más etnikumú személy is felvehette.⁸

A régészet tanúbizonysága és kérdőjelei

A Hegysúr környéki vidék régészeti feltárása esetlegessége ellenére számos értékes lelettel gazdagította ismereteinket. A vidék domborzata, vízrajzi képe, vegetációja és állatvilága mára alapvetően megváltozott. Az egykor kacskaringós folyómedrekkel szabdalt, dűnés, öntéstalajjal, ártéri erdőkkel, tölgyekkel rendelkező táj a századok során kultúrtájává alakult át. (Bazovský 2008, 7., 120–121. p.) Hegysúr esetében a szántóföldi művelés kiterjesztése során a talajrétegek nagymértékben megváltoztak, a közép- és újkori leletanyag károsodott, sérült, megsemmisült vagy éppen összekeveredett, tehát a község, illetve területének legkorábbi történetéről töredékes ismereteink lehetnek.

A falu területe a népek országútján feküdt és folyamatosan lakott volt. Az ókortól számos nép hagyománya, kultúrája nyomta rá bélyegét a Hegysúr környéki tájra.⁹ Elég megemlíteni az 1954-ben feltárt gazdag tárgyi anyagra utaló rétei bronzkori fejedelmi sírt nyolc kisebb sírral a halstatti időszakból, a kalenderbergi kultúra kerámiáit (König 2003, 42–43. p.; Čambal 2008, 82., 84. p.) és a boldogfai bronz nyílhegyeket és csatokat. (Čambal 2008, 80., 82. p.) Szencen szkíta-trák temetőket és egyéb leleteket (nyílhegyek, kerámia) találtak az ún. vekerzugai kultúrából. (Čambal 2008, 92., 96. p.) Boldogfán szintén szkíta nyílhegyek kerültek elő a felszíni gyűjtés során. (Čambal 2008, 94. p.) A kelták betelepedésről vallanak a különböző szenci városrészekben előkerült tárgyak és a Szencmártonban feltárt telephely leletei. (Čambal 2008, 104., 114. p.)

A Lenczérdombon 1960-ban római kori germán temetőegyüttest dokumentáltak. 68 égetéses temetkezésű sírhelyet tártak fel, de gyenge leletanyaggal. A több évtizede zajló mélyszántás nagymértékben károsította a minden bizonnyal páratlan jelentőségű lelőhelyet. A helyi lakosok ugyanis már a 19. század végétől számos tárgyat, ezüstpotharat, vágó- és szűrőfegyvereket, agyagedényeket találtak. Ezek sorsa azonban ismeretlen. A feltárást végző Titus Kolník 300–400-ra becsülte az eredeti sírhelyek számát. A leletek a római-germán kereskedelmi kapcsolatokról nyújtanak érdekes információkat, hiszen nagy számban kerültek elő a Római Birodalom területéről származó üveg- és bronzérmék, bronzedények és ún. szkifoszok, kétfülű különböző méretű agyagedények gazdag növénydíszítéssel. A legértékesebb egy jó állapotban fennmaradt bronzkatlan.

8 Kniezsa 1937, 323–337. p. Kniezsa megállapításai Györffy egyik általánosító gondolatának a kritikájaként is felfoghatók. Vö. Györffy 1940, 432. p. Besenyő etnicitást próbál bizonyítani a helyneveken keresztül több szerző: Pálóczi 1996, 13. p.; Marek 2003, 193–202. p. Evidenciaként szerepel a Súr helynév – a Vágsellye melletti Alsó-, Középső- és Felső-Súr esetében – mint „régí személy-, törzs- vagy méltóságnév”, besenyő vonatkozások említése nélkül Blaskovics Józsefnél. (Blaskovics 1993, 23., 340–341. p.)

9 Az általánosításra épülő régészeti értékelések információs értéke a nullával egyenlő. Hegysúrra l. Witgrüber 2008, 10. p.

(Bazovský 2008, 121–122. p.) A lenczérdombi lelőhelyet a legújabb régészeti összegzés az egykori nagy Galántai járás második legjelentősebb temetőjének tekinti.¹⁰

A rómaiak közeli jelenlétének széles körben és a határokon túl ismert emléke a román kori boldogfai római katolikus templom falában 1976-ban felfedezett szekunder felhasznált sztélé, sírkő, mely Quintus Atilius Primusnak a XV. légió veterán századosának, egyben tolmácsnak és kereskedőnek állít emléket. (König 2003, 70–72. p.; Bazovský 2008, 124–125. p. Püspöki Nagy 1980, 7–32. p.)

A szélesebb régióban, Szencen, Rétén, Boldogfa mellett és más helyeken feltárt értékes görög, kelta, dák, bizánci, római és a 13. századtól nagy számban felbukkanó középkori éremleletek élénk gazdasági és kereskedelmi életre, katonai összecsapásokra, szövevényes társadalmi kapcsolatokra utalnak.¹¹

Mi a helyzet a szűkebb hegysúri területtel (értem ez alatt a jelenlegi kiterjedését)? Milyen ismereteket nyújt a régészet és milyen összefüggésekre irányítja rá a figyelmet? Végül a feltárt leletanyag kapcsolódhat-e a besenyő törzs 11–12. századi jelenlétéhez, ami perdöntő bizonyítékul szolgálna a Súr helynév eredetéhez is?

Hegysúron, illetve a tőszomszédságában 1952-ben és 1960-ban zajlottak jelentősebb régészeti ásatások, szerény eredménnyel. A Zonchoz közeli Csandal-dűlőben szántás során 1952-ben csontvázas sírokat találtak. A helyiek elmondása szerint fegyverek is előbukkantak a föld mélyéből. A lelőhely szisztematikus feltárására nem került sor, és a leletek sorsa ismeretlen. Felszíni gyűjtés csak 1960-ban valósult meg, mely során emberi csontmaradványok, gyűrtöredék és cserépdarabok kerültek elő. A régészek a tárgyakat nagyon széles időszakba helyezik, a 7–8. és a 10–11. századokra datálják. Ugyanúgy bizonytalanok és egyben értékelhetetlenek a kerektoói lelőhelyen feltárt csontvázas sírok és a közelebről nem azonosított állítólagos fegyverek leletei, melyeket a 8–11. századra testálnak.¹² A Lenczérdombon, három halmon (emelkedőn), szintén az 1960-as ásatások során kerültek elő töredékes leletek a 10–13. századból, melyek feldolgozatlanságuk miatt sajnos nem visznek bennünket közelebb Hegysúr középkori történetéhez. Egyrészt a 10–11. századból 18 gyenge leletanyaggal rendelkező csontvázas sírra akadtak, másrészt egy 12–13. századi település nyomait fedezték fel. (*Pramene* 1989, 91. p.) A Lenczérdombon szisztematikus fel nem tárt faluhelyet Tomáš König a 13. század közepe előtt elpusztult falvak csoportjába sorolja. Feltételezi, forrásanyagra nem támaszkodva, hogy a 10. század végén keletkezett.¹³

A Szenci járás középkori településfejlődésével foglalkozó, régészeti feltárások eredményeit összefoglaló legújabb tanulmány Tomáš König tollából talán közelebb visz ben-

10 König 2003, 66–67. p. König 65 feltárt sírt említ. Uo. 66. Bartík 2008, 66. p.

11 Budaj 2008, 152–170. p. A Szenc környéki éremleletek alapos áttekintésére Budaj 2013, 9–28. p.

12 *Pramene* 1989, 90. p. Ezek a felületes és értelmezések nélküli adatok kerültek be Hegysúr első írásos említésének alkalmából készült műsorfüzetbe és honismereti kiadványba. Ezek a hiányos és nem feldolgozott leletek 2009-ben már avar koriakként jelennek meg. *Hrubý Šúr* é. n. [1995]; Putz 2003.; Zábojník 2009, 93. p. Vö. a 150. oldalon a táblázatot, ahol a hegysúri lelőhelyek minősítése „valószínűleg sír, bizonytalan temető.”

13 König 2013, 37. p. A 32. oldalon rosszul jelölt térkép található a Hegysúr és Egyházfa közti lelőhelyről.

nünket a hegysíri terület régészeti vonatkozásainak jobb megértéséhez, de mégis feltételezéseket közvetít.

Eszerint a kora középkor hajnalán, a Kis-Duna térsége, a longobárdok elvonulását követően az avar kaganátus határterületévé vált. König, Jozef Zábojník tézisét átvéve a hegysíri területen a csandali és kerektoi lelőhelyet – közelebbi érvek nélkül, az immár több mint fél évszázada nem értékelt régészeti anyagot megkerülve – ismeretlen lakosságúnak tartja. Csakis általánosságban fogalmazhat: ez a lakosság az avar birodalom területén élt (élhetett), miközben az avar jelenlétre és a szláv-avar kontaktuszónára vonatkozó komolyabb bizonyítékként a feltárt birituális temetkezési helyek, illetve töredékes lovas sírokon (Csataj, Cseklész) kívül nincs a régióban, a hegysíri két lelőhely pedig problematikus, illetve szakmailag feldolgozatlan.¹⁴

A fenti problémakör, tehát a Szenc környéki települések különféle változatai a 7–10. században, az ismeretlen vagy régészetileg jobban ismert kultúrák/etnikumok betagozódása valamilyen törzsi-fejedelmi politikai közösségbe, forrásszinten jelentősen behatárolt és óvatos következtetések megvonására készlet. Summa summarum: Kristó Gyula egyik gondolata parafrázálható, amit eredetileg a magyar régészettudományak címzett a törzsi lét és törzsi egység fogalmairól: addig, amíg a régészek a szenci régióra vonatkozóan nem tudják megnyugtatóan, „belső ismérveik szerint” elkülöníteni a 7–11. századi germán, avar, szláv, magyar leletanyagot, nehezen beszélhetünk „egységes” népekről, kultúrákról. (Kristó 1983, 439. p.)

Végezetül elérkeztem a válaszadáshoz. Jelenlegi ismereteink szerint a szenci régióban nem került elő a besenyő néppel kapcsolatba hozható lelet. Ez annál is érdekesebb, mert a mai Szlovákia területén ez nem egyedi jelenség. Az egyedüli besenyőként azonosítható tárgyi emlék a bajcs-farkasdpusztai merev szájas zabla, mely erdélyi párhuzamokat mutat.¹⁵

Tehát az egyik oldalon tornyosulnak a besenyő témával foglalkozó publikációk és a felépített, de a régebbi koncepciókat továbbhagyományozó értelmezések, a másik oldalon pedig a szerény tárgyi anyagot felmutató, számos kérdést felvető régészeti kutatások eredményei.

Egy település- és birtokrekonstrukció kísérlete

Nyitott kérdés marad a mai Hegysúr középkori településfejlődése. A források több, összesen nyolc Súr nevű, megkülönböztető előtaggal ellátott falvat említenek a

14 König 2013, 33. p. L. még a 32. oldalon található pontatlan térképet, mely a lelőhelyek és a községe elhelyezkedését mutatja. Csandali és Kerekto a 44. oldalon csupán kora középkori lelőhelyekként szerepel. Vö. még Zábojník 2009, 30., 32., 39., 79., 88–89. p. Zábojník relatív hangnemben hangsúlyozza az avar, avar-szláv és többi kategória szakmai jelentését. Viszonylagosan egységes tárgyi kultúra képviselőiről beszél. Uo. 12. König megállapításával szemben lásd a 12. jegyzetet.

15 Nevizánszky 2007, 23., 111–116. p. A besenyő régészeti anyaggal kapcsolatban hasznos információkat nyújtott Nevizánszky Gábor, akinek ezúton fejezem ki köszönetemet.

Körmösd, Zonc, Nagymagyar és Kis-Duna által határolt térségben (Alsósúr, Középsősúr, Felsőúr, Egyházassúr, Hegysúr, Nádassúr, Nánassúr, Pénteksúr).¹⁶

Hegysúr legalábbis három kis településből (Alsósúr, Középsősúr, Felsőúr) szerveződhetett, azok összeépülésével alakult ki? Szomszédságában Egyházassúron és Pénteksúron kívül még két falu (Nádassúr, Nánassúr) létezett már a 13. század végén, vagy azok később jöttek létre?¹⁷ Esetleg a Súr nevű területen, melynek egyház-igazgatási központjává Egyházassúr vált a 13. század első felében, vándorló falvakkal van dolgunk? Hol helyezkedtek el ezek a települések? Némelyik elnéptelenedett, újratelepült? Milyen szerepet játszott a nemzeti telepítési politika?¹⁸ Inkább a kérdések, mint a válaszok halmozódnak.

Felsőúr/Hegysúr, illetve Alsósúr, Középsősúr

A Hegysúrra vonatkozó első írásos említés, mely az első birtokost és a szélesebb Swr földet jelzi (Bolch Magnum de Swr), 1245-ből származik. Az okiratot azonban, mely Borsa birtokleírását tartalmazza, a szakemberek hamisnak tartják, és keletkezését 1439 előttre datálják. (Marsina 1987. 141–142. Novák 2005, 59. p.) A későbbi birtokösszeírásokban 1253 és 1256 között fordul elő újra a neve (Bolch, filio Matthiae de Sur, illetve Bolch filius Mathie alakokban).¹⁹ A múlt homályából lépnek ki a Súr előnevet viselő személyek Suri Ivánka és Bölcs (1256), Suri Valkun lánya Aglent (1272) és Suri Woynus fiai, Jakab, János és András (1279).²⁰

Hegysúr, illetve elődfalva(i) a pozsonyi várispánság részét képezték és királyi várjobbágyok lakták. A Súr falvakban a 13. század végén minden bizonnyal kialakult a várjobbágyok mellett a nemesség útjára lépő szerviensek kis létszámú csoportja.²¹

16 Felbukkan még egy Súr-variáció 1407-ből (Csenkeszsur-i), de bizonytalan, hogy külön falura utalna az adat. Talán inkább a Súr-föld valamilyen csenkei határáról lehet szó: „1407-ben szó esik Csenkeszsur-i Gál fia Miklós és az egyházassuri nemesek földjéről.” Házi 2000, 327. p. Csenkére vonatkozóan uo. 223. Mályusz 1958, 77–78. p. Vladimír Rábik anakronisztikusan azonosítja a Súr-földet a mai faluhálózattal, sőt forrásokra nem támaszkodva annak szélesebb kiterjedtségére utal és sűrűn emleget egyfajta közelebből nem azonosított súri törzsterületet (šúrske kmeňové územie). A tanulmányban közölt térkép egyértelműen hibás. (Rábik 2013, 51–52., 61–62. p.)

17 Házi Jenő tesz említést egy 1291-ből származó birtokmegosztásról, mely talán erre a területre vonatkozhat: „Az esztergomi káptalan előtt egyfelől András fia Mihály ispán és András ispán fiai, András és Mátyás, valamint távollevő testvére Leustách nevében, másfelől testvére, Tamás ispán fia Mogh a maga és távollevő testvérei, Tamás és András nevében Paska nyitrai püspökkel egyetemben birtokaik felett megosztottak, melyek között 5 Sur falu volt található.” (Házi 2000, 325. p.)

18 Az általános társadalom- és egyházszerkezési jelenségek leírásához I. Szabó 1966.; Körmendy 1986, 117. p.

19 Marsina 1987, 293., 352., 353., 378., 384. p. Az okiratok 1253. március 12., 1255. december 6., 1255. december 13., 1256. október 6., 1256. november 6. datálásúak. A megyemonográfia az 1256-os előfordulást említi. (Borovszky 1904, 70. p.)

20 Házi 2000, 325. p. Házi Jenő további súri családnévű személyeket is felsorol. Uo. 325–329.

21 Pozsony vármegyére és a várispánságra I. Steinhübel 2013, 3–28. p. A hadiszolgálatot teljesítő, valamelyik hűbérúrnak vagy éppen a megyéispánnak alárendelt szerviensekre I. bővebben Fügedi 1992, 56–59., 65. p.

Hegysúr első hitelesen alátámasztott írásos említése 1399. november 14-ről származik, mely egy másfél évtizedig elhúzódó birtokviszályra is fényt derít. A hegysúri várjobbágyok az óbudai klarisszák²² birtokilletőségét vitatták Homokzygeth határában.²³ Egy másik forrás érzékelteti a Sur föld nagyobb kiterjedtségét, hiszen a határával Magyar falu volt szomszédos.²⁴

Valószínűleg Alsó-, Középső- és Felső-Súrra vonatkozik az 1411-es birtokfelsorolás, mely Surt, Középsősúrt és Kissurt, a Rátót nemzetségbeli Elefánti Mátyás fia István fiainak, Lászlónak, Mihálynak és Simonnak²⁵ a birtokait tartalmazza. Az Elefántiak azonban már korábban birtokosok voltak a három Súr faluban. 1379-ben tiltakoztak I. Lajosnál itteni birtokaik királyi lefoglalása miatt. Surt 1387-ben Elefánti Mátyás fia István és társai birtokolták. (Házi 2000, 326. p.) Az Elefántiak terjeszkedése kézenfekvő volt, hiszen a közeli Egházassúrt a 13. század végén királyi adományként kapták és a három Súr faluban található birtokrészeiket Bala várjobbágy fiaitól vették meg, melyet később 1408 körül bővíthettek. (Fügedi 1992, 130–131., 154. p.)

1413-ban Sur három falut alkotott. Zsigmond király ezeket a birtokokat Suri Roland János magtalan halála után elzálogosította Poznani Musticiusnak 2300 forintért. A Sur helynevet alátámasztja egy pontos földrajzi leírás is 1413-ból. Surt, mely ekkor királyi birtok volt, várjobbágyok lakták, akik az óbudai apácák Homoksziget nevű birtokát Alsójányok határában elfoglalták. Zsigmond a foglalást törvénytelennek minősítette és a birtok visszajuttatásáról rendelkezett. A két Kissurt (tehát Kissur és a minden bizonynyal szintén kisebb falu Alsó-Súr) Egházassúrral (Egházsurként említve) együtt 1419-ben Poznani Musticius (semptei várnagy?) zálogba adta gróf Bazini Györgynek²⁶ hét évre 10 500 forintért. (Házi 2000, 327. p.) Súr királyi birtokként, illetve az óbudai apácáknak elzálogosított birtokaként jelenik meg 1423-ban, mikor a határában Szentandrásúrt említik (emellett a két Kissúr fele Juga fia János tulajdonát képezi). (Házi 2000, 328. p.)

Felsősúr Pénteksúrral együtt egy 1441-es oklevélben is felbukkan. Ekkor I. Ulászló király a Rozgonyiaknak adományozta, akiknek a szomszédai a Szentandrásúri család tagjai voltak. Úgy tűnik, hogy Felsősúr Hegysúrral azonosítható, mert az 1440-es adományozás még Felső-Súrkét említi. (Házi 2000, 328. p.) Tíz év múlva Hunyadi János Hegysúr és Pénteksúr birtokában 1450-ben Rozgonyi Györgyöt és Rozgonyi István fiát Sebestyént megerősítette. 1474-ben bukkan fel Szakál Orbán neve, aki a máig Hegy-

22 A klarisszák Pozsony megyében több birtokkal rendelkeztek.

23 „Pelseuch-i Bubek Detre nádor Forgach (dictus) Péter mesternek a Hegsur-i királyi népek nevében előadott panaszára amely szerint az óbudai apácák Janok-i officialisa: Péter diák quandam insulam Homokzygeth vocatam ad dictam villam regalem pertinentum három év előtt Janok faluhoz csatolta, Pozsony megye közgyűlésén a megye előljárósága és assessorai eskü alatt tett vallomása alapján bizonyítja, hogy az apácák régtől fogva Homokzygeth birtokosai, Janok-i jobbágyaik jogcíme azonban ismeretlen.” (Mályusz 1951, 683. p.) A forrást említi Házi 2000, 327. p. A Homokzygeth alatt homokos talajú, vízzel körülvevett területet érthetünk. Vö. Hoffmann 2010, 190. p.

24 Házi 2000, 326. p. A Súr-föld Magyar határleírásában is szerepel 1345-ben. Uo. 125.

25 Az Elefántiak leszármazási táblázatára Fügedi 1992, 166–167. p.

26 Bazini György pozsonyi főispán volt. (Borovszky 1904, 675. p.)

súron élő Szakál család egyik őseként azonosítható. Neki Alsóborsánál volt birtoka. (Házi 2000, 328. p.)

Alsósúr és Felsősur neve szerepel még az 1553-as portális összeírásban. A királyi Magyarország tárnokmesterének Báthori Andrásnak és a borostyánkői uradalom tulajdonosának, a megye egyik legnagyobb birtokosának, Serédy Gáspárnak ekkor 4-4 portája volt a faluban. (Borovszky 1904, 70. p.; Maksay 1990, 577., 580., 596., 600. p.) Középsősúrt 1540-ben említik, mikor Csorba János a birtokát Ilyésházi Ilyés Tamásnak és testvérének, valamint Saághi Deák Imrének és fiának Zsigmondnak adományozta.²⁷

További kutatásoknak kell tisztázniuk, hogy Hegysúr első, 1399-es említését követően miért maradt használatban a 16. század közepén a Felsősur (párhuzamos?) változat, illetve meddig maradt fenn az Alsósúr, Középsősúr megjelölés?²⁸ Annyi mindenesre nyilvánvaló, hogy Alsósúr, Középsősúr, Felsősur/Hegysúr a 16. század közepén közös pecsétlenyomót használt. Az 1544-ből származó pecsétlenyomón a SIGILLUM TRIUM SUR felirat található és ez közös igazgatású falurészekre utal. (Nováková é. n., 25. p.; Novák 2008, 71. p.) Hegysúr a 14–15. századi magánföldesúri kiutalások és tulajdonváltások után a 16. század közepén újra királyi tulajdonba került. A pozsonyi uradalom részét képezte.²⁹

Alsósúr, Középsősúr, Felsősur/Hegysúr földrajzi elhelyezkedésére a 18–19. századi úthálózat és településszerkezet alapján következtethetünk. Az első katonai felmérés szerint, mely a 18. század második feléről szolgáltat fontos adatokat, a később minden bizonnyal összeépült faluba csak Pénteksúr irányából mutatható ki egy fontos be-, illetve kivezető út. Ez a jelenleg is kisebb halmon, dombon fekvő falurész, a többivel szemben magasabban elhelyezkedő egykori Felsősur³⁰ (melyet már 1441-ben Hegysúrként említenek) került opozícióba a domborzatilag alacsonyabban fekvő, a mai templom vonaláig kiépült Középső- és Alsósúrral. A második és harmadik katonai felmérés térképei, melyek a 19. századi állapotokat tükrözik, ezt a hosszú ideig állandósult településképet meggyőzően bizonyítják. Hegysúr további kiépülésére északnyugati és déli irányba csak a 19. század utolsó harmadától került sor.³¹

27 Borovszky 1904, 70. p. A Saághi család a Maksay Ferencnél említett Sági családdal lehet azonos. A Ságjak szerinte Pozsony megye vezető középbirtokos családjai közé tartoztak. (Maksay 1990, 578. p.)

28 Novák Veronika is felhívja a figyelmet a Súr-anomáliákra. Felsősurként azonosítja Hegysúrt. (Novák 2008, 71. p.)

29 Engel 1995.; Maksay 1990. Pozsony megye birtokviszonyai (térkép) és 598. Az 1549-es összeírásban Hegysúr Pénteksúrral és Zonccal szerepel együtt. Összesen 12 adózó portát adott a három falu.

30 Ennek a régi bevezető útnak a maradványa ma is azonosítható a községben. Az első és második világháborús áldozatok emlékművével szembeni mellékutcáról van szó.

31 A Habsburg Birodalom történelmi térképeinek digitalizált tartalmaiban Hegysúr könnyen kikereshető. Vö. <http://mapire.eu/hu/map/collection/firstsurvey/?zoom=16&lat=48.17115&lon=17.41944> (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 25.); <http://mapire.eu/hu/map/collection/secondsurvey/?zoom=16&lat=48.16973&lon=17.42129> (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 25.); http://mapire.eu/hu/map/hkf_75e/?zoom=14&lat=48.17019&lon=17.439 (Utolsó letöltés: 2015. augusztus 25.)

Szentandrásúr, Egyházassúr/Egyházfa

Egyházfa középkori története szintén szorosan összefonódik a többi Súr faluéval, sőt templomos helyként központi szerepet játszott a vidék társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésében.

Wertner Mór már 1910-ben bizonyította Egyházfa azonosságát Szentandrásúrral.³² Ez a tény alig vagy nem kellőképpen került be a Szenc környékével foglalkozó helytörténeti munkákba.³³ Elsőként Mező András próbált rendet teremteni, Wertnerre támaszkodva, 1996-ban a három Súr modelljének (Egyházassúr, Hegysúr, Pénteksúr) a bevezetésével. A Szent András tiszteletére felszentelt Szentandrásúr 1332-ben említődik Villa Sancti Andrae néven, és a pozsonyi főesperességbe tartozott.³⁴ 1390-ben Eghazassur és Zentanderyaswr-ként fordul elő, és 1398-ra már Eghazasfalu-ként jegyzik. Még majd száz év elteltével is él a kétféle megnevezés (Zenthandraswr alias Egyhazfalwa). 1407-ben ismét felbukkan az Eghazassur változat. Egyházassúr jelentése 'egyházassúr/falu', melyből kialakult az Egyházassúr, Egyházassúr és végül az Egyházfa forma. Mező András az ún. intra metas falvak kategóriájába sorolta Egyházassúrt, Hegysúrt és Pénteksúrt. Ezek a települések egy határon belüli birtokmegosztás vagy a lakosság széttelepítése következtében kaptak megkülönböztető nevet. (Borovszky 1904, 540. p.; Mező 1996, 54., 56., 57. p.; Mező 2003, 36. p.) Mező András új keretbe emelte a Súr falvak értelmezését, helyesen mutatott rá a regionális egyházszervezet szerepére a településfejlődésben, azonban Hegysúr elődfalvait és a többi falut (Nádassúr, Nánassúr) nem vonta be vizsgálódásaiba.

Nánassúrhoz hasonlóan itt is a falu nevéből vette fel az egyik legrégebbi birtokos család az Egyházassúri, illetve Szentandrásúri előnevet. 1340-ben Egyházassúri Mihály fia András birtokrészéhez csatolták Herman fia Miklós földjét. Az Elefántiak Hegysúrhoz hasonlóan itt is érvényesítették birtokjogaikat. Elefánti Miklós zalai apát³⁵ (és István fia László) 1390-ben követelték jogos birtokukat a faluban, melyet Pelcz István budai polgár és Adorjánfalvi Csolnok György birtokoltak törvényellenesen. Rá egy évre beiktatták őket birtokukba. Egyházassúri Mihály fia Andrásnak és feleségének Ilonának volt itt udvartelke 1411-ben. Egyházassúr néhány birtokrésze (talán 14 telek) 1419-ben a semptei váruadalomhoz került és még 1423-ban is oda tartozott. 1421-ben egy család

32 Wertner 1910, 466–468. p. Csanád esztergomi érsek a pozsonyi káptalannak az érseki tizedből járó negyedrésze ügyében határozott és említette Szentandrásúrt (1332. április 26.)

33 Novák Veronika feltételezi az azonosságot. Vladimír Rábik ellenben csak az 1340-es névváltozatot közli (Sur ecclesiasticalis) és ignorálja a magyar nyelvűeket, melyekből pontosan nyomon követhető a település nevének etimológiája. Házi Jenő példák sorozatával bizonyítja az Egyházassúr falunév és a Szentandrásúri helynévből lett családnév továbbélését a 14–15. században. Rábik 2010-es tanulmányában sem foglalkozik ezzel az előzménnyel. Vö. Házi 2000, 326–329. p.; Novák 2008, 71. p.; Rábik 2013, 51. p.; Rábik 2010, 94. p.

34 Egy 1454-es említés szerint Egyházassúr templomát Szent András apostol tiszteletére szentelték fel, és birtokosként él a faluban Szentandrásúri Illés Péter. (Házi 2000, 329. p.) A pozsonyi és komáromi főesperesség illetékességének kérdése Egyházassúron a 13–14. században további kutatásokat igényel. Vö. Kristó 1988, 339–340. p.

35 Pályafutásával és társadalmi pozíciójával foglalkozik: Fügedi 1992, 170. p.

di ellentétre és gyilkosságra gyanakodhatunk. Egyházassúri János fia Jakab lánya Margit bevádolta Hermanházi Herman János fiát, Miklóst, hogy megölte Danka János fiát, Pétert, aki neki testvére volt. Elégtételként a bűnös birtokának a negyedét kapta. Egyházassúron 1439-ben nyolc jobbágytelket számláltak össze, melyek Egyházassúri Miklóséi voltak. Az Egyházassúri család talán utolsó tagja lehetett, mert a birtokát, mivel utódja nem volt, Albert király Kisfaludi Demeter fia Mihály diáknak adta. Erzsébet királyné 1440-ben Balázséi Mihály fiainak, Pálnak, Benedeknek és Jánosnak adományozta Egyházassúrt. Szentandrásúri Illés és fiai, Mihály és István 1441-ben voltak birtokosok. (Házi 2000, 326–329. p.) Egyházfa egyetlen nemesekkel 1549-ben Serédy Gáspár birtokait gyarapította.³⁶

Nádassúr

Nádassúr neve a falu vízközeli, náddal benőtt helyzetére utal. A még földrajzilag be nem határolt településről kevés írott forrás áll rendelkezésünkre. 1505-ben Kereki Aczél István kapott nádassúri birtokrészt, de ezt alsóborsai Chorba András és alsóborsai Vizközy Pál özvegye, Borbála és János fia nem fogadták el. (Házi 2000, 239. p.) 1533-ban Csorba Gergely és Pál fiaié, 1540-ben az Illésházyaké és a Saághyaké volt. (Borovszky 1904, 70. p.)

Nánasúr

A Nánasúrra, melynek hozzávetőleges földrajzi elhelyezkedése Nádassúrhoz hasonlóan szintén ismeretlen (a mai Hegysúr és Nagyborsa között lehetett), vonatkozó híradás 1299-ből egyrészt magára a birtokra, részirtokosokra szolgáltat adatokat, másrészt utal a névadóra is. A pozsonyi káptalan előtt Lipold fia Lőrinc, Kumpurd ispán³⁷ fiai Kumpurd és Ruich, valamint Nana fia Nana mester örökségként kapott Sur falujukat 15 ezüst márkáért eladták János fiainak, András ispánnak és Chamának. Nana mester apjáról kaphatta ez a Súr falu az előtagját, egyben a jól adatolható helyi kisenemesi birtokos család a Nánasúri nevet használta. (Házi 2000, 325. p.) A faluban a 14. században két nagyobb rokon család élt: a Nánasúriak és a Lőrincek.

Nánasúri András fia László megfelelt Nánasúrt 1371-ben rokonával, Lőrinc fia Pállal. Pál 1383-ban Nánasúri András fia László birtokrészéből járó leánynegyedet 10 fehér márkáért megvette. Egy újabb Nánasúri–Lőrinc-földügyletről áll rendelkezésünkre egy adat 1392-ből. A Borsamellestúri András fia Nánasúri János fia András fia László 4 hold földet 4 márka dénárért adta el rokonának, Lőrinc fia Pálnak. (Házi 2000, 326. p.) A forrás egyértelműen jelzi, hogy Nánasúr az akkori Kisborsához közel, annak irányában helyezkedett el.³⁸

36 Engel 1995; Maksay Ferenc 1990. Pozsony megye birtokviszonyai (térkép).

37 Minden bizonnyal arról a Kumpurd comesről van szó, aki 1279-ben 40 ezüst márkáért megvásárolta az Újvásár (Vyusar) nevű földet az esztergomi kereszteseektől. (Szentpétery 1961, 255. p.)

38 L. még az 1474-es és 1488-as adatokat: Házi 2000, 329. p.

Nánasúr további okleveles említése 1400-ból származik. Nánasúri Miklós pozsonyi kanonok és anyja Sebi 70 dénármárkáért zálogba vette testvére, Tamás nánasúri birtokrészét (Mihály és Tamás Nánasúri Pál fiai voltak). (Mályusz 1956, 23. p.; Zichy 1888, 154–155. p.; Házi 2000, 327. p.) A pozsonyi káptalan Rétei György fiát Jánost beiktatta zálogjogon 1407-ben a nánasúri birtokrészbe. 1412-ben Nánasúri László lányai, Ilona és Katalin pereskedés után megkapták Nánasúrt 54 márka 3 forint lefizetése ellenében. A birtokon meg is osztottak. (Házi 2000, 327. p.) Újabb nánasúri zálogbirtok beiktatására került sor 1463-ban. A pozsonyi káptalan beiktatta jogaiba Féli Ravasz György fia Jánost Jókai Gáspár fia Ulrik nánasúri birtokrészébe (itt újra említődik Nánasúr borsai határa). 1496-ban a nánasúri határban Alsóborsai Szüllő Mihály nejének, Dorottyának és fiuknak, Györgynek volt birtokrésze. (Borovszky 1904, 70. p.; Házi 2000, 329. p.)

Pénteksúr

Pénteksúrra vonatkozóan gyérebb adatok állnak a rendelkezésünkre. Egy 1316-os vagyon-egyezség, mely szerint Suri Pintik (Péntek) fia István pereskedett Chene fia Farkas özvegyével, Katalinnal, hitbér és jegyajándék miatt. Végül 10 márkában egyeztek meg. Pintiknek két gyermekét is felsorolják, Istvánt és Rózsát. Pénteksúr (Pynthekswr) erről a helyi birtokosról kapta a nevét. (Házi 2000, 325. p.; Mező 1996, 54. p.) Pénteksúr a quartáját (érseki tizedekből származó negyedrészt) az esztergomi örkanonoknak fizette 1335-től. (Házi 2000, 326. p.) A falu a 16. század közepén királyi birtok volt.³⁹

Összegzés

Ez a tanulmány egy kisközség korai történetének ugyan mozaikszerű, de az eddigi értelmezések és a rendelkezésre álló források alapján egy árnyaltabb, több szempontú vizsgálatára tett kísérletet. Ugyanakkor tudatosítom, hogy a középkori településszerkezetre, birtokviszonyokra, a lokális társadalmi színterekre vonatkozó írott és tárgyi forrásaink éppen a Súr nevű településekre vonatkozóan korlátozottak, ezért a messzemenő, kategorikus következtetésekkel óvatosan kell bánni.

A közelebről megfoghatatlan személyi (törzsfő, vezér) identitás és a „vegytisztának” tűnő, de alapjaiban kevert etnikai, törzsi, nemzetségi identitások (esetünkben a besenyő, részben az ószlovák elmélet) skrupulusok nélküli megfeleltetése a település nevével tévútra viszi a múltról alkotott elképzeléseinket, és a kalandregények ingoványos területére tévedünk. Ez nem szolgálja a mértéktartó történelemszemlélet kialakítását, és az egészséges lokálpatriotizmust zsákutcába vezet.⁴⁰

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a kellően alá nem támasztott, feltételes módokba csomagolt gondolatok, sőt kategorikusan megfogalmazott szentenciák a lelkes honismereti kutatók munkájára hatnak negatívan, nem kívánt irányba téríthetik el az őszintén gondolt kezdeményezéseket és egy súlyosabb következménnyel is számol-

³⁹ Engel 1995; Maksay 1990. Pozsony megye birtokviszonyai (térkép).

⁴⁰ Egy riasztó példára I. Somogyi 2003.

ni kell: a szakmaiság köpenyébe burkolt hiteltelen történeti konstrukciók az érdeklődő olvasókat, a lelkes múltbúvárokat könnyen megtéveszthetik.

Irodalom

- Bartík, Juraj 2008. Okresy Pezinok, Senec, Bratislava, osídlenie v dobe bronzovej. In Prospechová, Petra–Witgrüber, Peter (szerk.): *Carnuntum – Gerulata. Germánske osídlenie pri Dunaji v priestore Bratislavskej brány ako širšie hospodárske a sociálne zázemie Carnunta a Gerulaty*. h. n., Mestské múzeum v Pezinku.
- Bazovský, Igor 2008. Osídlenie v dobe rímskej v okrese Senec. In Prospechová, Petra–Witgrüber, Peter (szerk.): *Carnuntum – Gerulata. Germánske osídlenie pri Dunaji v priestore Bratislavskej brány ako širšie hospodárske a sociálne zázemie Carnunta a Gerulaty*. h. n., Mestské múzeum v Pezinku.
- Belitzky János 1937. A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő telepek. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére 1937 május 27.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Blaskovics József 1993. *Az újvári ejalet török adóösszeírásai*. Pozsony, Erdem.
- Borovszky Samu (szerk.) 1904. *Pozsony vármegye, Pozsony szab. kir. város, Nagyszombat, Bazin és Szentgyörgy r. t. városok*. Budapest, Apollo.
- Budaj, Marek 2008. Nález y mincí ako historický prameň pre poznanie dejín okresov Pezinok a Senec. In Prospechová, Petra–Witgrüber, Peter (szerk.): *Carnuntum – Gerulata. Germánske osídlenie pri Dunaji v priestore Bratislavskej brány ako širšie hospodárske a sociálne zázemie Carnunta a Gerulaty*. h. n., Mestské múzeum v Pezinku.
- Budaj, Marek 2013. Význam nálezov mincí pre poznanie dejín Senca a jeho okolia od antických čias po stredovek. In Strešňák Gábor (szerk.): *Senec. Stáročia mesta. Zborník štúdií*. Senec, Mesto Senec.
- Čambal, Jaroslav 2008. Osídlenie okresov Bratislava, Senec a Pezinok v dobe halšatskej. In Prospechová, Petra–Witgrüber, Peter (szerk.): *Carnuntum – Gerulata. Germánske osídlenie pri Dunaji v priestore Bratislavskej brány ako širšie hospodárske a sociálne zázemie Carnunta a Gerulaty*. h. n., Mestské múzeum v Pezinku.
- Engel Pál 1995. Magyarország középkori helységnevtára (Kézirat).
- Fügedi Erik 1992. *Az Elefántiak. A középkori magyar nemes és klánja*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Györfly György 1940. *Besenyők és magyarok. /Különlenyomat a Kőrösi-Csoma Archívum I. kiegészítő kötetéből/*, Budapest, Kertész József könyvnyomdája.
- Györfly György 1971. A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle*, 14. évf. 3–4. sz. 281–288. p.
- Házi Jenő 2000. *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Hoffmann István 2010. *A tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hrubý Šúr – Hegysúr*. h. n., é. n. [1995]
- Kiss Lajos 1988a. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Lajos 1988b. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kniezsa István 1937. A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez. In *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére 1937 május 27.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- König, Tomáš 2003. *Galantský región v praveku*. Galanta, Vlastivedné múzeum Galanta.
- König, Tomáš 2013. Vývoj osídlenia a vznik mesta Senec v zrkadle archeologických nálezov. In Strešňák Gábor (szerk.): *Senec. Stáročia mesta. Zborník štúdií*. Senec, Mesto Senec.

- Körmeny Adrienne 1986. A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. A Szepesség példája. In Fügedi Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, Gondolat.
- Kristó Gyula 1983. *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Kristó Gyula 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Lelkes György (szerk.) 1998. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Baja, Talma.
- Magyar Nagylexikon, 9. kötet. 1999. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Majtán, Milan 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773 – 1997)*. Bratislava, Veda.
- Maksay Ferenc 1990. *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. II. kötet, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 16. Budapest.
- Mályusz Elemér 1951. *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1. Budapest.
- Mályusz Elemér 1956. *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410)*. Első rész 1400–1406. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 3. Budapest.
- Mályusz Elemér 1958. *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 4. Budapest.
- Marek, Miloš 2003. Pečenehovia a úzi na Slovensku. *Historický časopis*, 51, 2. sz.
- Marsina, Richard (szerk.) 1987. *Codex Diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Slovenský diplomatár*. Tomus II. Bratislavae.
- Mező András 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- Mező András 2003. *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM.
- Négyesi Lajos 2003. Az augsburgi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. évf. 1. sz.
- Némethy Gyula 1991. *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nevizánszky, Gabriel 2007. K otázke pôvodu a datovania včasnostredovekých jednodielnych sedadiel. In: *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia*.
- Novák Veronika 2005. Mátyusföldi települések az okleveles források tükrében. In Bukovszky László (szerk.): *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Novák Veronika 2008. A mátyusföldi települések történelmi pecsétjeiről. In *Szabolcs-szatmárbereg Levéltári Évkönyv*.
- Nováková, Veronika 2008. *Pečate miest a obcí v regióne Galanty a Šale*. Štátny okresný archív v Šali, h. n., é. n.
- Ortvay Tivadar 1898. Pozsony város és Pozsony megye. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Felső-Magyarország (I. rész)*. Budapest, A Magyar Királyi Államnyomda kiadása.
- Pallas Nagy Lexikona*, 15. kötet, Budapest.
- Pálóczi Horváth András 1988. *Besenyők, úzok, kunok. Magyarra lett keleti népek*. Budapest, Panoráma.
- Pálóczi Horváth András 1989. *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in Medieval Hungary*. Budapest, Corvina.
- Pálóczi Horváth András 1996. Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In *Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön /Gyulai katalógusok, 2./* Gyula.
- Pántocsek József 1907. Pozsony és környékének természetrajzi viszonyai. In Fischer Jakab–Ortvay Tivadar–Polikeit Károly (szerk.): *1856 – 1906 emlékmű. Kiadja a Pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából*. Pozsony, Az egyesület kiadása.

- Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. I. zväzok, 1. časť 1989. Nitra, Archeologický ústav SAV.
- Putz Tibor 2003. *Hegysúr község rövid történelme és jelene*. Hegysúr község.
- Püspöki Nagy Péter 1980. Quintus Atilius és családja sírfelelirata Boldogfán a II. század közepéről. In *Új Mindenes Gyűjtemény*, Bratislava, Madách.
- Rábik, Vladimír 2010. Formovanie farskej siete na juhozápadnom Slovensku v stredoveku (Bratislavské prepoštvstvo). In: *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Krakov, Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám–Spolok Slovákov v Poľsku.
- Rábik, Vladimír 2013. Sídľiskový a správny vývoj Senca a jeho okolia v stredoveku. In Strešňák Gábor (szerk.): *Senec. Stáročia mesta. Zborník štúdií*. Senec, Mesto Senec.
- Somogyi László 2003. *Vajon a mátyusföldi Kismácsédon volt-e a kazárbesenyők Súr vezérének a vára, aki 955-ben az augsburgi csata egyik nagy vesztese volt*. h. n.
- Steinhübel, Ján 2013. The County of Bratislava. *Historický časopis*, 61, Supplement.
- Szabó István 1966. *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X – XV. század)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szentpétery Imre 1961.. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II. kötet, 2–3. füzet, 1272–1290, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 9. Budapest.
- Vörös László 2010. Problém s pojmom „starí Slováci”. Otázka narábania s etnonymami v historiografii. *História*, 3–4. sz.
- Wertner Mór 1910. Kiadatlan oklevelek. Új sorozat, Negyedik közlemény. In *Történelmi Tár*.
- Witgrüber, Peter 2008. Metodika projektu Carnuntum – Gerulata. In Prospechová, Petra–Witgrüber, Peter (szerk.): *Carnuntum – Gerulata. Germánske osídlenie pri Dunaji v priestore Bratislavskej brány ako širšie hospodárske a sociálne zázemie Carnunta a Gerulaty*. h. n., Mestské múzeum v Pezinku.
- Zábojník, Jozef 2009. *Slovensko a avarský kaganát*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.
- Zichy Ferencz 1888. A Zichy és Vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, Magyar Történelmi Társulat.

ISTVÁN GAUCSÍK

MISSING CHAPTERS. CONTRIBUTIONS TO THE MEDIEVAL HISTORY OF HEGYSÚR

This study is devoted to the medieval history of Hegysúr (Hrubý Šúr), a small village near Szenc (Senec). The writing inspired by local history is looking for answers to subjects and issues which have not yet been examined on the regional level and from a comparative approach. These include the criticism of the Pecheneg and old-Slovak theory regarding the origin of the place name Súr. Special attention is given to the results of archaeological excavations conducted in Hegysúr and the region, as well as the evaluation of the relating unsupported explanations or even preconceptions. The author draws attention to the problematic character of the two excavation sites in Hegysúr (Csandal, Kerekttő) and the unprocessedness of the finds. He has made an attempt for a settlement and estate reconstruction. Property relationships of eight villages called Súr (Alsósúr, Középsősúr, Felsősur, Egyházassúr, Hegysúr, Nádassúr, Nánasúr, Pénteksúr) situated in the near vicinity between 11th and 17th centuries are presented in the study as well. It also discusses the history of the three predecessor villages of Hegysúr (Alsósúr, Középsősúr, Felsősur), their uniformization and medieval settlement structure existing until the 19th century.

POPÉLY ÁRPÁD

FÉL ÉVSZÁZAD KISEBBSÉGBEN

Fejezetek a szlovákiai magyarság
1945 utáni történetéből

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÜLÖP LÁSZLÓ

Levelek Eperjes város patikáriusához a 17. században

Az itt idézett négy rövid levél íróiról és címzettjéről már sokan és több kötetnyi anyagot írtak a 17. századtól kezdve Magyarországon. A szerzők mind történelmi, politikai és gyógyszer-tudományi szempontból közelítették meg az itt szereplő három személy életútját. Nemesi származásukat tekintve a genealógia is foglalkozott mindhármójukkal, azonban néhány kapcsolódásról, adatról még nem tettek említést. Ezt szeretné ezen írás pótolni, s néhány összefüggést vagy az elszórtan megjelent eseményeket egymáshoz kapcsolni.

A címben utalt leveleket Eperjes város levéltárából szerezte meg Lasztókay László, és tette közzé a Történelmi Tár 1880. évi kötetében.¹ A két-két levél írója Wesselényi Ferenc nádor, illetve felesége, Széchy Mária grófnő. Ezek közül a legértékesebb a legelső, mivel mindvégig magának a nádornénak a saját keze írása. A címzett pedig mind a négy esetben Wéber János közép-európai híru gyógyszerész és orvos, aki több ízben a fő foglalkozása mellett Eperjes bírása (főbírája) is volt. A levelek közül három természetesen betegségekkel, azok orvoslásával és az érte járó fizetségükkel kapcsolatos kérés. Csupán egy kivétel van köztük, amelyben Wesselényi egy hangszert kér a patikustól. Mégpedig egy gitárt, ahogy ő említi: „khitára” nevű olasz instrumentumot. Ahogy leírja, ez a hangszer nem kapható Kassa városában. Azonban Eperjesen nemcsak megvásárolható, hanem van olyan mesterember is, aki tud ilyet készíteni. Mindez arra utal, hogy a nádor családja a sok betegeskedés ellenére kedvelte a zenét, s bizonyára volt olyan muzsikuskuk, aki ezen játszva, énekelve szórakoztatta őket étkezéseknél, vendégeik fogadásakor, s mulatva szabad idejüket.

A négy levél írásának kelte és helye a következő volt:

1653. december 8. Szendrő,²

1658. május 12. Murány,³

1663. július 10. Rozgony⁴ és

1669. augusztus 21. Murány.

(Mária írta az elsőt és a negyediket, az utóbbinál már özvegy volt, mivel a férje 1667-ben elhalálozott.) A levelek mind Eperjesre (Prešov) íródtak, a Kassától 33 kilométerre északra fekvő városba. Céljuk pedig egy-egy adott betegségre tanácsok, orvos-ságok, gyógyfüvek kérése, illetve ezek pénzbeli honorálása. Részletesen mindezekről a

1 Lasztókay László: Eperjes város levéltárából. *Történelmi Tár*. 1880, 605–607. p.

2 Város Miskolctól északra. A romos alsó várát Wesselényi 1646-ban vásárolta meg, majd a saját költségén teljesen helyreállította.

3 Szlovákul: Muráň. Szlovákia harmadik legmagasabban épült vára. A 938 méteres Cigánka nevű kőszirtre építették a 13. században. Megközelítése nagyon nehéz volt, a leírások szerint az élelmet és az ivóvizet láncon húzták föl a várba.

4 Szlovákul: Rozhanovce.

későbbiekben szólunk, de elsőként ismerjük meg azt a három személyt, akiről a bevezetőben név szerint olvastunk már.

Bár az egész írásnak a középpontjában maga Széchy Mária az elsődleges szereplő, mégis kezdjük Wéber Jánossal. Hiszen nem véletlen az, hogy éppen őt kereste föl gondjaikkal a házaspár egy-egy tagja. Részletesen szólnak az életéről a különböző lexikonjaink, sőt külön tanulmányokban is megemlékeznek róla egyes szakkikkek, mégis érdemes röviden összefoglalni az olvasóknak változatos, szinte regényes életét.

Az 1612 és 1683 között élt, orvos, gyógyszerész, szakíró, s mint később látni fogjuk – sajnos – politikus is volt.⁵ Hogy a tanulmányait mikor és hol végezte, arról nem maradt fenn feljegyzés. 1645-ben nyitott Eperjesen gyógyszerertárat, s rendkívüli tevékenységének messze híre járt.⁶ Műhelyében orvosi-gyógyászati iskolát tartott fenn. 1663-ban megkapta a magyar nemességet, címerét is ismerjük. Már ennek előtte került kapcsolatba és bizalmas viszonyba Wesselényiékkel. Több ízben volt a város főbírája, ezt a levélírók a címzésben maguk is említik. Több nyelvet beszélt, és orvosi szakkönyveket is írt, amelyek Bártfán és Lőcsén jelentek meg magyar, német, latin, sőt szlovák (tót) nyelven is. A legjelentősebb a döghalálról, azaz a pestisről szól. Politikai szereplése már közel sem volt ennyire sikeres. Részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben (talán épp a főúr hatására). Bár nem találtak ellene bizonyítékot, mégis 1670-ben a császári törvényszék elfogatta, s vagyona elkobzásával csak 1675-ben engedték szabadon. Érdemes megemlítenünk, hogy mindezen események után öt évig újra ő lett Eperjes város bírája. Ennek ellenére a sorsa ezek után teljesen megfordult. A rendkívüli képességekkel, szakmai tudással és műveltséggel rendelkező orvos élete végén önmagával meghasonult. (Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy életében több ízben vallásváltása volt.) Ettől kezdve szinte tragédia saját maga és családja élete. Főbírói tevékenysége ellenére teljesen elszegényedett. Felesége, kit szintén börtönbe vetettek, ott halt meg. Gyermekei közül két fiát kivégezték. Ahogy egyik méltatója, Lengyel Júlia⁷ megfogalmazta, nagyon ellentmondó tulajdonságokkal rendelkezett. Nagy műveltségű, tehetséges, jó udvari összeköttetésekkel bíró ember, ugyanakkor ingadozó jellemű, becsvágyó egyéniség volt.

(Csupán érdekességként érdemes megemlíteni, hogy a patikus Wéber János egyik életben maradt gyermeke révén Kossuth Lajos édesanyjának, Wéber Saroltának ő volt a szépapja.)

Épp az itt leírt pozitív tulajdonságai alapján kereshette őt fel, s bízott meg benne Wéber élete végéig a nádor és a felesége, s őszinte bizalommal fordult hozzá egészségi problémáival. A kapcsolatot a gyógyszerésszel valószínűleg elsőként Murány várának birtokosa, Mária vette föl, aki elismerte annak szakmai tudását a kezdeti segítségéi, tanácsai, orvosságai sikeressége miatt.

A leírtak után térjünk át az ő személyének leírására, bemutatására és kalandos életére.

Előnévvel rimaszécsi Széchy Mária (egyesek szerint Anna Mária volt a keresztnéve) ősi magyar nemesi családból származott, amelynek eredetileg Gömör vármegye volt a származási helye, bár más megyékben is voltak birtokaik. Az ő élete valóban regénybe illő téma.

5 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/16993.htm>

6 Dr. Lengyel Júlia: Wéber János gyógyszerész és orvos (1612–1683). *Gyógyyszerészet*, 1995. 39. évf. 1. sz. 25. p.

7 Dr. Lengyel J.: i. m. 30. p.

Apja, II. György báró,⁸ ő szerezte meg a családnak Murány várát. 1625-ben a saját szolgálói ölték meg, ennek okáról nem írnak a család történetében. Anyja Drugeth Mária volt, aki 1643-ban hunyt el. Mindkettejüket a murányi kápolnában temették el ónkoporsóba. (Később ugyanide temették a vejüket, Wesselényi Ferencet is.) Kilenc gyermekük született, akik közül az első négy fiú és Magdolna még kis korban meghalt. Az élve maradt és felnőtt lányutódaik közt van Mária (Balogvár, 1610 – Kőszeg, 1679. július 18.),⁹ a híres murányi hősnő, aki a magyar irodalomban „Murányi Vénusz” néven vált ismertté.¹⁰ Három házassága volt.

Először 17 évesen Bethlen Gábor erdélyi fejedelem unokaöccséhez, iktári gróf Bethlen Istvánhoz ment férjhez 1627-ben. Tőle két gyermeke született, de mindkettő még csecsemőkorban meghalt. Fiatalon özvegyen maradt, mivel Bethlen Gábor 1632-ben, ötévi házasság után elhunyt. (Nagy Iván szerint 1633-ban.)

Második házasságát 1634-ben kötötte rozszályi Kun Istvánnal, aki ugyan szatmári főispán volt, de a grófnőhöz képest mégis csak köznemes. 1637-ben elváltak egymástól, ennek a szakításnak a történetét sokféleképpen írták le a Széchy család történetírói. Nem ismerjük a válás valódi okát, de talán a vallási különbségek is közrejátszhattak. Ugyanis a Kun család megrögzötten a reformáció híve volt. (Kun István később újra meg-nősült, második felesége Kálnoky Kata lett. Fiú utódok nélkül halálozott el 1659-ben.)

Mária harmadik férje Wesselényi Ferenc (1605–1667) volt. Előbb füleki várkapitány, majd 1655-től egészen a haláláig Magyarország nádora lett. Házasságuk időpontját eltérően említik, egyesek szerint 1644, ugyanakkor Nagy Iván 1645-re datálja. A Széchy Mária élettörténetét leírók legtöbbször szerint Murány várának grófnője úgy vetette el magát a későbbi nádorral, hogy csellel átjatszotta a kezére Murány várát. (Az interneten is megnézhető, fennmaradt korabeli festményen Máriát szép vonású, előkelő hölgyként örökítette meg a festője. Hogy ez menyire felel meg a valóságnak, nem tudhatjuk, hisz a jól megfizetett piktornak bizonyára az előnyös tulajdonságok kiemelése lehetett a célja.)

Életüket egy politikai esemény zavarta meg, amelynek a vezetője épp a férj volt, s a magyar történelem mind a mai napig csak úgy emlegeti, hogy a „Wesselényi-féle összeesküvés”.

A császár elleni magyar nemesi mozgalomnak esett áldozatul sok főnemes, család, maga a feleség, és a fentebb már leírt Wéber János orvos-patikus is. Miután a szervezkedés kitudódott, résztvevőit elfogták. És a mozgalom legfontosabb szereplőit, az akkori Magyarország leghíresebb családjaiból származó Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Péter horvát bánt és sógorát, Frangepán Ferenc Kristóf ogulini kapitányt 1671. április 30-án Bécsújhelyen kivégezték. Maga Wesselényi csak azért kerülte el ezt a szörnyű véget, mivel korábban a lelepleződés előtt meghalt.

8 Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. X. Pest, 1863, 529. és 534. p.

9 Halálózása helyéről és idejéről jelenleg ezek az elfogadott adatok.

10 Az elnevezés Gyöngyösi Istvántól (1629–1704) származik, aki a 17. században Zrínyi mellett az egyetlen jelentős költőnk. Az akkor élt előkelők házasságait verselte meg. Közülük az első, s talán a legjelentősebb epikai műve „A Márssal társalkodó Murányi Vénusz” című, amelyben 1663-ban Mária és Wesselényi Ferenc házasságának eseményeit meséli el. Az irodalomtörténet szerint „egy jól megfontolt érdekházasságot heroikussá és romantikussá varázsolt”. (Klaniczay–Szauder–Szabolcsi: *Kis magyar irodalomtörténet*. Budapest, Gondolat, 1962, 53. p.)

Ezek után volt feleségének mint gyanúsítottnak el kellett hagynia Murány várát, száműzetésre ítélték, állítólag bizonyos ideig még börtönben is volt. (A wikipédia szerint 1671-ben Bécsbe vitték, s csak 1676 októberében engedték szabadon. Más írások azonban csak házi őrizetről szólnak.) Ezután került Kőszegre (németül: Güns; horvát nyelven: Kiseg) „száműzetésbe”. A helyszín kiválasztásában a korabeli források eléggé eltérőek. Állítólag maga az akkori kőszegi városbíró is rettegéssel és félelemmel fogadta a jövevényt, és csak Csáky László gróf közbenjárására biztosítottak neki lakást. Talán akkor járunk közel az igazsághoz, ha ebben az esetben a rokonai kapcsolatait vesszük figyelembe. Mária unokaöccse, Széchy Péter ekkor Vas megye főispánja, egyben Kőszeg várának örökös ura volt. S mint hűséges királpárti, katolikus főnemes lehetett a biztosíték arra, hogy az özvegy eszentül nem foglalkozik a politikával. Azaz rokon kezességvállalás révén tartózkodhatott csak a településen. 1676. október 15-től az 1679. július 18-án bekövetkezett haláláig (?) itt élt a városban, a Chernel utca 5. számú, még ma is meglévő copf stílusú műemlék házban. Az egyemeletes lakóház a 17. században épült kora barokk stílusban. Jelenlegi külső kialakítása későbbi, 18. századbeli.¹¹ Az általánosan elfogadott életrajza szerint végakarátának megfelelően a jezsuiták egykori templomában, a Szent Jakab-templom alatti sírboltban helyezték örök nyugalomra.¹² Mégpedig a halálát követően csak két hónap múlva, 1679. szeptember 15-én, külön kamarai engedéllyel. A Kőszegen leélt három életévéről és ottani tevékenységéről a későbbiekben még szólunk.

Az itt elmondottak alapján megismerve a levélírók életútját, térjünk vissza azokra a levelekre, amelyeket Eperjesre írtak Wéber patikusnak. Konkrétan két betegségükről tesznek említést, de utalnak már a korábban kért, más bajukra küldött orvosságokra is. Wesselényi *szerszámoknak* nevezi a kor nyelvén mindezeket, s csak egyetlen alkalommal kereken 100 forintot küld mindezekért.

Mária írja az első levelében, hogy már több mint egy esztendeje fáj és megdagad a mája, s keménységet érez a jobb oldalában. Ilyenkor a gyomra is felpuffad, annyira, hogy a szoknyáját nem tudja derékban rendesen megszorítani. Második, 1669-ben kelt írásában bágyadtságra panaszkodik, mint írja, többet fekszik, mint fenn van, pedig már mindent kipróbált, de nem használt neki semmi sem. Kéri az orvos jó tanácsát, mit tegyen, majd hálásan megszolgálja azt.

Korábban a férje betegségéről azt írja, hogy már harmadik éjjel rázza a hideglelés, s nagyon legyengült állapotban van. A hideglelés másik magyar neve a váltóláz, tehát a nádor valószínűleg maláriában szenvedhetett. A betegség ellen eredményesen a kinint csak a 17. század második felétől kezdték használni. Nem tesznek róla említést, hogy Wéber ezt az ellenszert használta volna.

Ha részletesen kigyűjtjük, hogy milyen szereket kértek Eperjesről, föltűnik, hogy valójában ezek mind természetes anyagok vagy főként gyógynövények voltak. Mindebből arra következtethetünk, hogy a patikus különböző gyógyfüvekből állította össze orvosságait, amit abban a korban teljesen természetesnek kell vennünk. Nézzük át sorban, melyekről esik szó a kéréseknél. Természetesen mindet úgy említjük e közleményben, ahogyan ők akkor leírták. Tehát ezek a gyógyszerészeti szakszavak a mai olvasónak magyarázatra szorulnak, hisz szinte mind archaizmus már.

¹¹ Kőszeg. (Bariska István–Németh Adél). Budapest, Panoráma, 1983, 86. p.

¹² Taucher Gusztáv: *Széchy Mária: A murányi Vénusz 1610–1679*. Szombathely, Martineum Könyvnyomda, 1933. 40. p.

Kérnek *flastromot* (tapaszt), *pillát* (pirula, azaz golyó vagy henger alakú gyógyszer), egyiknél sem említik, milyen fajta betegségre. A pirulákból egy egész iskatulyával (dobozkával), amint szokta azt korábban is kapni. Kér két tallér ára *kánfort* (a kámfor jellegzetes szagú, csípős ízű, illékony és kristályos vegyület) – ezt épp a hideglegleskor említik. Olyan *decoctomot*, amelyben *szalszaporilás* szokott lenni, ebből külön-külön két csomóval. A decoctum szó főzetet (tea) jelent. A salsaparilla (*Smilax ornata*) virágzó szőlőfaj, élő növény, örökzöld cserje. Termése gömb alakú, a bogyói ősszel érnek be, kezdetben piros, majd fekete lesz a színük. A szakkönyvek szerint vértisztító, vizelethajtó, izzasztó hatású, ezenkívül anyagcserezavaroknál szokták használni a gyógyászatban. A grófnő a májpanaszaira kéri ezt orvosától. Ugyanígy a *méhfüvet* (*Melittis melissophyllum*), amely emésztőszervi betegségek elleni gyógyfű. Ezt – mint írja – hordós borba szokták „vetni”, s belőle inni a májnak fájdalma ellen. Kéri, annyit küldjön belőle, hogy egy egész hordó borba lehessen tenni. Tudnunk kell, hogy a 17. században rengeteg, viszonylag gyenge minőségű bort fogyasztottak, mivel nem mertek a különböző járványok elkerülése miatt vizet inni. Kéréseik között szerepel a *kerjék* (terjék¹³ vagy törjék), ez egy állati méreg ellen használt szer, amely mákonyt, azaz ópiumot is tartalmaz. Valószínűleg a férjnek volt rá szüksége a már fent leírt malária ellen. Népi neve terjékfű vagy mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). Ebből a szerből egy „köpöczével” kér. A köpöce vagy köpüce¹⁴ jelentése: kis köpü, azaz a köpühöz hasonló kis, gömbölyű vagy hengerded edényke. Így nevezték különösen a Dunántúlon azokat a gyógyszerári edénykéket, amelyben a különböző orvosságokat, elsősorban a kenőcsöket tartották. Ma talán tégelynek hívhatnánk. (Ebből a szóösszetételből eredt a köpükenőcs régi szavunk, amely különféle vegyületekből, mézből, kámforból, méhfüvből, borból stb. álló kenőcsféle volt.)

A rövidke levelek alapján ezeket tudjuk meg a 17. század közepén élő házaspár betegségeiről, s hogy mely szerekkel szerették volna egészségüket védeni, betegségeiket könnyíteni.

Mint korábban említettem – és itt szeretnék visszatérni a történet folytatásához – Széchy Mária Kőszegre került élete utolsó éveiben. Épp egy olyan városkába, amely szintén híres volt patikájáról, a különféle betegségek gyógyításáról. Mindez az ott élő jezsuitáknak volt köszönhető, akik 1675-től már biztosan tevékenykedtek a kis városban. Azonban a település vezetőségével támadt ellentétek miatt a jezsuiták kénytelenek voltak elhagyni a várost, s ott maradt a mai Szent Imre-templommal szemben lévő gyógyszerárú vezető nélkül. Ekkor lépett közbe Széchy Mária, aki önként vállalta a patikusi feladatokat. Sokat tanult egykoron Wébertől, hosszú ideig ápolta beteg férjét, s mindeközben több orvosi könyvet olvasott. Embereivel elkezdte gyűjteni a város határában lévő mezőkön, erdőkben a gyógynövényeket, és segítette a beteg rászorulókat. Patikájában volt egy Falk¹⁵ nevű segédje, aki feltehetően már a jezsuiták idejében is ott tevékenykedett.

Gyógyító munkája mellett még egy nemes, családi feladatot látott el, ő nevelte Péter nevű unokatestvérének leányait, a kis grófkisasszonyokat. Sajnos közülük csak egy érte meg a felnőttkort, Katalin Erzsébet (Nádasdy Ferencné). Miután Péternek fia nem született, a család ezen része női ágon kihalt.

13 Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993, 1062. p.

14 Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára III*. Pest. 1862. 1090. p. CD-ROM

A hetvenedik éve felé közeledve megírta a végrendeletét, s kérte, hogy „megalázott állapotában” majd tisztességesen temessék el itt, messze a férje nyughelyétől, Kőszeg városában. A sok zaklatásnak kitett özvegy nádorné, miután embertársainak gyógyításában, unokahúgainak nevelésében keresett és talált utolsó napjaiban vigasztalást, halála előtt minden ingóságát szétoztotta a szolgálói között.

Egy 1970-ben Kőszegről írt útikönyv a Szent Jakab-templom bemutatását azzal fejezi be, hogy: „Az 1719-ből való remek faragású padosorok közötti kisebb méretű sírboltba temették Wesselényiné Széchy Máriát.”¹⁶(Megjegyezzük, hogy a sírlapon semmilyen adat, név, évszám stb. nem szerepel.)

Mindezek után úgy vélnénk, hogy az idős grófnő élettörténete lezárult.

Az első meglepetés az volt, hogy amikor Chernel Kálmán megbontatta a sírboltot 1873-ban, abban úgyszólván semmit nem talált.¹⁷ Csak feltételezhetjük, hogy szinte értetlenül fogadhatta ezt a nem várt eredményt. (Bakay Kornél ezt utólag úgy írja le, hogy a sírhely fel volt dűlva.¹⁸)

A másik pedig, hogy a legújabb kutatások szerint Széchy Mária 1679-ben nem halt meg, csupán a pestisjárványt kihasználva, illetve egy „áltemetést” rendezve elszökött a városból. (Ilyen módon akart egéretat nyerni a bécsi hatóságok elől.) Mindezt egy közben előkerült, 1685-ben kelt levele bizonyítja. Tehát a kőszegi temetése után hat esztendővel még élt.¹⁹ Mégpedig Munkács²⁰ várában raboskodott a kurucok fogságában. Az előbb említett levelét a Szatmáron élő sógorához írta. Egy lehetséges, a személyét érintő fogolycseréről szól, amely nem sikerült, így nem nyerhette vissza a szabadságát. Tudnivaló, hogy a Munkácsot védő Zrínyi Ilona sohasem tudta neki megbocsátani apjának, Zrínyi Péternek a feladását és halálát.²¹ Tudniillik a bécsújhelyi kivégzettek családtagjai meg voltak arról győződve, hogy Széchy Máriának közvetve köze volt az áruláshoz. Ugyanis ezzel akarta elérni, hogy birtokait ne kobozza el az udvar, amit viszont nem sikerült elkerülnie. Ezen téma azonban már nem tartozik közvetlenül ehhez az íráshoz, ezért csak jelezzük, hogy mások is másutt részletesen foglalkoztak már a grófnő életével, munkácsi éveivel.

Hogy Murány várának egykori úrnője, az eperjesi patikushoz írt, segítséget kérő levelek írója több mint háromszáz évvel ezelőtt pontosan mikor és hol tért „örök nyugovóra”, számunkra titok maradt. Ugyanis az 1685-ben már 75 éves, idős nádorné sorsáról nem került elő azóta több, hitelt érdemlő adat, dokumentum.²²

15 Taucher G.: i. m. 39. p.

16 Szövényi István: Kőszeg. Vas Megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1970, 41. p.

17 Kőszeg 1983. i. m. 87. p.

18 Bakay Kornél: Egy híres XVII. századi asszony, Széchy Mária. *Élet és Tudomány*, 1980. nov. 21. 1493. p.

19 *Történelmi arcképcsarnok. Vas megye* (kézirat) II. M-ZS Szombathely. 1988. http://193.225.149.5/vdkweb/vm_arckepcsarnok/masodik_resz.html

20 Munkács neve ukránul Mukacseve, szlovákul pedig Mukačevo.

21 Kőszeg 1983. i. m. 87. p.

22 Írásom végén szeretném megköszönni Huszárné Szabó Mária szaktájékoztató könyvtáros (Kaposvári Egyetemi Könyvtár) és Lajos Tiborné igazgató (Chernel Kálmán Városi Könyvtár, Kőszeg) szakmai segítségét.

CSEHY ZOLTÁN

Tózsér Árpád (ex)territórium

A pozsonyi Comenius Egyetem mellett működő Szenczi Molnár Albert Alapítvány október 7-én és 8-án tudományos konferenciát rendezett *Tanulmányok költőportrékhoz* címmel Tózsér Árpád nyolcvanadik születésnapja alkalmából. A plenáris előadást REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS tartotta *Tózsér Árpád exterritórium* címmel. A címet Végel Lászlótól kölcsönözte annak az értelmiségi magatartásnak a jellemzésére, mely mind lélektanilag, mind irodalomszociológiailag tapintatosan jelöli ki e szerzők helyét a kisebbségi léttörténelemben: „Mindketten korán elhatárolták magukat a kisebbségvédelem szokásos formáitól, ugyanakkor kötődésüket a szülőföldről nem a tájkultusz jegyében őrzik. Makacs otthonmaradók, akik az úgynevezett anyaországban idegesítő turisták, távolabbról nézve európai fattyúk. Nincs bennük ádáz profetizmus, ám olyan ügyekben kénytelenek monologizálni, amelyek dialógust kívánnának. Ahová kell, mozdulnak, teszik, amit fontosnak látnak, de magányos harcosok, nem hatja meg például őket a kisebbségek agyonhangoztatott hídszerepének ornamentikája, hiszen a mindenkori hivatalos és a mindenkori ellenzéki Magyarország csak a tulajdon visszfényére kíváncsi, másrészt a többségi kapcsolatok gyümölcsözőek, ám esendők.” Reményi szerint Tózsér költészetének egyik legfőbb hozadéka abból a termékeny feszültségből táplálkozik, mely a konzervatív etikának elkötelezett biográf naplószerző és a legmodernebb poétikák ígézetében felszabaduló költő kettősségéből fakad. Miután érzékenyen feltárta a Tózsér-líra háttérmentéit, jellemezve azokat a területeket, melyeket a „mittelszolipszizmus” esztétikája a maga rendkívüli változatoságában lefed, világossá váltak azok a gócpontok is, melyek mentén a Tózsér-poétika és a Tózsér-recepció szerveződik. A kisebbségi lét lehet ugyan gát vagy valamiféle korlátozás, de nem lehet esztétikai kiskapu: Tózsér költészete a folyamatos megújulásban generálja újra magát és a maga erényeit, változékonysága folyamatos önreflexiójának köszönhetően képes egyszerre több nézőpontból is érvényesnek láttatni magát.

NAGY CSILLA előadásában a nyelvfelfogások és az identitáskonstrukciók rendszere bontakozott ki Tózsér költészetének elemzése közben: a nyelv által elgondolt létezés és a csak a nyelv felől megragadható valóságkonstrukciók modellje Tózsérnél erőteljesen vegyül a referenciális gesztusrendszer megnyilvánulásaival, s így lírája az ún. késő modernség poétikai horizontján bontakozik ki. A költő minduntalan kiaknázza „az én pozícióváltásaiban, áthelyeződéseiben rejlt lehetőségeket”, s így a „szubjektum megjelenésének módjai a legizgalmasabb megoldások között tarthatók számon”. Költészete aljnövényzetét nem pusztán a textus, a textusban való létezés alkotja, hanem az a változó én-konstrukció és én-stilizáció is, melyre nyitott identitás építhető.

MÉSZÁROS ANDRÁS a filozofikum helyét térképezte fel Tőzsér költészetében: széles viszonyrendszerben tárgyalta a filozofáló írók és az író filozófusok tipológiáját Sterne-től Musilig, majd azt vizsgálta, hogy a filozófiai tartalom a versben Tőzsér nyilatkozatának értelmében valóban „jelként fungál”-e. Tőzsér műveit filozófia és irodalom párbeszédének tükrében Mészáros „valahová de Sade márki és Milan Kundera közé, de közelebb de Sade márkihoz” helyezi el. A filozófiai fogalmak költői értelmezése és átértelmezése rendkívül kreatív párbeszédet alakít ki értelmező és mű között. Az előadás számtalan kiváló észlelete mellett különösen izgalmas következtetés, ahogy Mészáros levezeti Mittel úr genezisét a szubjektum és iróniafelfogás kierkegaard-i előfeltevéseiből, s arra a fontos, az értelmezésekben eddig nem igazán kamatoztatott, ám sejtés szintjén jelenlévő felismerésre jut, hogy „Mittel úr tehát az ironikus helyzet nem ironikus szubjektuma”.

BEDECS LÁSZLÓ egy Rorty-fogalom felől világította meg egy korszak alkotói és befogadói gondolkodásmódját: az „aszketikus pap” olyan ember, „akiből hirtelen előtörnek a filozófiai ambíciók”. A Tőzsér-versek beszélőinek jelentős részében ott lappang az aszketikus pap karaktere: ez a versből kiszülő entitás azonban az öniróniában képes feloldódni. A „Tőzsér-verseket még a magukat tájékozottaknak gondolók is csak lexikonok segítségével tudják értelmezni” – indított el egy újabb provokatív gondolatmenetet, mely a vers rejtett jelentésének kihámozhatóságát, illetve egzisztenciáját firtatta. A filozofikum kettőssége a Tőzsér-verseket különféle szélsőséges létmódokra kényszerítik: ami az egyik értelmező számára filozofikus mélyszántás, a másik szemében tömény irónia vagy tudatosan aláaknázott „szalonfilozófia”. Bedecs a posztmodern szöveggenerálási technikák precíz látéletét is megrajzolja: Tőzsér, aki „nem tudott olyan lazán és játékosan posztmodern lenni, ahogy például Kovács” András Ferenc, nem tudta (akarta?) érzékelné az intertextusok végtelen sokaságának látványpoétikáját, mely nem feltétlenül a totális dekódolás jegyében fogant.

MIZSER ATTILA a közötliség, vagy tőzséri szóhasználattal élve, a mittelszolipszizmus tereit vizsgálta multikulturális kontextusban, s egy olyan hagyománycsomópontokból álló térszerkezetet modellált, melyben kényelmesen elhelyezhető a Tőzsér-líra egésze, s ez afféle közép-európai „kommunikációs metatér”.

ORCSIK ROLAND konkrétan a „szerb” Tőzsérhez köthető metatér poétikai erővonalait rajzolta ki a *Szomak* című költemény részletes elemzésével. A rendkívül szellemes előadás egy Tőzsér-esszévers konkrét állításainak mögöttesét tárta fel: a *szomak* szó jelentésének nyomozása a vers „jelentésének” nyomozásává válva metapoétikus gesztusként utal a szöveg tulajdonképpen materializálódására.

L. VARGA PÉTER hasonlóan a „köztesség materializálódásáról” beszélt Tőzsér genezisét véve számba: kiemelten figyel arra a változás- és változtatáspoétikára is, melynek lényegi része Tőzsér folytonos ön(de)(kon)strukciója és az, hogy ez a poétika állandóan több nézőpontból is felmutatja önmagát, azaz nem egy, hanem több mentális, textuális és befogadói genezise van. L. Varga a tőzséri „papír partján” állva analizálja a folyószöveg folyásirányait (magát az írásaktust), annak dinamikáját és „hordalékanyagát”, miközben folyamatosan reflektál a befogadói tekintetre, illetve magára a verssé képződő anyag „tekintetére is: „Az idegenné váló szó így tekintve annak a mozgásnak az eredményeként lesz olvasható, amely a közlés origóját szükségszerűen elválasztja annak irányától és elkerülhetetlen mássá alakulásától. Köztesként egyúttal megalkotva azt az

archívumot, amelybe bezárva a közlés betű (és papír) szerint is materializálódik. Ennek ugyan megvannak a lírai alany szemszögéből azonosítható implikációi, tehát egyfajta eredeteffektusa, a hangsúly a keletkező költői beszéd »írásjelenetére«, azaz egy lejegyző-archiváló folyamatra helyeződik, melynek a kimenetele nem kiszámítható.”

H. NAGY PÉTER a katalógusversek, a materiális törések és/vagy architextusok szempontjából tárja fel a *Sebastianus (miután az agyonnyilaztatását túlélte, és börtönbe zárták)*, illetve az *Utómodern fanyalgás a szlovákiai magyar irodalom tárgyában* című Tózsér-szövegekben a mediális kódok stabilizálhatóságának lehetőségeit és változatait, illetve azt, hogy a modális kódok miként befolyásolják azokat. A lezáratlan értelemirányokkal, ugyanakkor határozott térszerkezettel rendelkező *Sebastianus*-verssel szemben a Cselényi László könyvére reakcióként írt esszévers a diskurzuskibillentés, az ideológialeleplezés szempontjából is fontos, de elsősorban „a retorika kisajátíthatatlanságát viszi színre, a tematikát pedig ennek rendeli alá”.

NÉMETH ZOLTÁN általánosabb tárgyú előadása a közép-európai irodalom műltfeldolgozási stratégiáit vette szemügyre, különös tekintettel a történelmi traumák és az ideológia fertőzöttséggel szemben művészi gesztusok irányából. Németh Zoltán, Tózsér egyik monográfusa, a konferencia legtöbbet idézett szerzője volt. Tózsér költészetének recepció problémáit, „féloldalúságát” a *Tiszatáj* októberi számában a határtontúlíságról mint nem létező hátrányozicációról szölvá meg lehetösen élesen így fogalmazta meg: „szerintem ez nem Tózsér határon túlíságából következik (én egyébként sem hiszek ebben a határon túli nyavalygásban), hanem poétikájából, amely egyszerre akar konzervatív irodalomeszményeknek, metafizikai igényeknek, illetve posztmodern szövegfomálási elveknek is megfelelni. Ez a poétikai tágasság vagy bizonytalanság lehet az oka annak, hogy a posztmodern teoretikusok felöl nézve van a Tózsérénél inspiratívabb életmú is a magyar irodalomban, másrészt Tózsér újnépies-konzervatív értelmezöi pedig egész egyszerűen nem értik Tózsér posztmodernizmusát”. E felvetés lényegében a konferencia számos előadójában megfogalmazódott, noha a tágasságban indukált feszültség költöi hasznosításának erényei is megfogalmazódtak.

POLGÁR ANIKÓ Tózsér Árpád nőképének alakulástörténetét és viszonyrendszerét vizsgálta a naplók tükrében: a női létezést vizslató férfiszem kiválasztottságának tudatával áthatott szemléletmód fényében elsősorban a nő mint akoltó (Szabó T. Anna, Tóth Krisztina, Polcz Alain), a nőiesség mint potenciális „lírai”, „nyelvi” minőség került előtérbe. Az „irodalmi” nők és „nyelveik” férfiaságimitációja mellett a tárgyiasított női test, illetve időnként a test kristevai „abject” jellege dominált, mely nagyrészt Tózsér félreértett gender- és feminizmusfelfogásából fakad. Az előadás végén egy Tózsér játékos nővé válásáról szölvá passzus került elemzésre, mely kellöképpen oldotta a szerzői megközelítésmód korábban sarkalatosabb megfogalmazásait.

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA bravúros rendszerességgel foglalta össze a Tózsér-naplók legáltalánosabb jegyeit, s Tózsér énkonstruációinak dokumentumait beillesztette a magyar naplóhagyományba is. Az a sokféleség, mely szinte szétfeszíti egy ilyen műfaj kereteit, mozaikszerűen bukkant fel az előadásban is.

N. TÓTH ANIKÓ az olvasó Tózsér intellektuális portréját rajzolta fel. Tózsérnél folyamatosan jelen van a termékeny kíváncsiság mellett a vitakészség is, mely azonnali hasznosítási igénnyel lép fel. A mesterek megidézése, az olvasmányok feldolgozása, a kritikai alapállás megszölválatása mind-mind egy erős központi énen keresztül érvényesül.

KORPA TAMÁS az érzéki és az érzékeny dimenziókat tárta fel számos mikrofilológiai bravúrt is tartalmazó szövegelemzésében. Az intermedialitás nézőpontja mellett a vers vizualitása, a térképzetek poétikus ereje és az akusztikus együtthatók is jelentékeny szerepet játszanak egy-egy Tőzsér-vers szerkezetében.

DUSÍK ANIKÓ a drámaíró, drámaköltő Tőzsér Faust-képét tárta elénk Goethe klasszikus emberiségkölteményének egy jelentős motívumából kiindulva, majd a Szenczi Molnár – Faustus – Mittel – Tőzsér nyomvonal mentén feltárta a dráma poétikus nyelvi regisztereit és intertextuális háttérmintázatait, illetve azokat a modalitásokat, melyek az egyes előbb említett karaktereket egymás alternatíváivá vagy pótlékaivá teszik vagy tehetik.

SZABÓ KLAUDIA Tőzsér-fordításokat elemzett: olyan cseh és szlovák költeményeket választott, melyekből világosan rajzolódott ki a poétikai tapasztalatot az önmaga fenntartósága alá rendelő én társszerzői ambíciói. Szabó felidézte a *Holmiban* lezajlott Holan-vita genezisét és továbbgyűrűzését, majd mikrofilológiai megfigyeléseit rendszerezve értékelte a Tőzsér-féle fordításművészet erényeit és a saját költészetre gyakorolt hatását.

SZÁZ PÁL Borbély Szilárd költészetének kabbalisztikus háttérmintázatait tárta fel, illetve figyelmeztetett egyes motívumok sajátos változékonyságára, hagyománytalanságára, mintegy jelezve a hagyomány metasztázisának folyamatos teremtődését Ádám és a Gólem alakjainak megjelenítésekor. A poétai konstrukcióként felfogott hagyománytörés kiszabadítása a történeti jelentésből és belekényszerítése a hagyományközi térbe olyan izgalmas, olykor öngerjesztő, máskor allegorikus, autobiográf vagy interkulturális kódokban tobzódó folyamatokat indít el, melyek feltérképezése még várat magára.

A nem tudományos értelmezések is nyomon követték a konferencia előadásait: RÉCSEI NOÉMI versszavaltatai a Tőzsér-lírárt varázsolták elevenné, illetve MÉSZÁROS RICHÁRDDAL közösen Tőzsér naplóinak születésnap-motívumait felelevenítve megrajzolták azt a szubjektív kontextust is, mely e pálya mentális tereit is játékba hozta. JÁNOSHÁZI PÉTER csellójátéka, a barokk Bach (a *Gyöngykapu* című Tőzsér-ciklus ihletője) és a (szinte) kortárs Henze zenéjének dinamikáján keresztül érzékeltette e költészet folyamatos igényét a múlttal folytatott párbeszédre és a jelen kísérletező kedvére való ráhangolódásra.

Németh Csaba–Varga László: Egy elveszett zászló nyomában. Tápiógyörgye és Nagymegyer kapcsolatának története. Kiadja: Tápiógyörgye Község Önkormányzata, Nagymegyer Város Önkormányzata, a Tápiógyörgyei Torockó Baráti Társaság és a Csemadok Nagymegyeri Alapszervezete, 2015, 213.p.

2015. szeptember 19-én egy rendhagyó, kiállítással egybekötött találkozóra került sor egy kis magyarországi településen, Tápiógyörgyén. Ilyen jellegű ünnepi estekről, megemlékezésekről gyakorta hallani, de a szóban forgó délutánt más miatt is érdemes megemlíteni. A fotókiállítás nemcsak Tápiógyörgyét célozta, hanem egy felvidéki kisvárost is, Nagymegyert. A fotók a két település baráti kapcsolatát idézték meg az odaérkezők számára. A délután másik jelentős pillanata volt, amikor a két település polgármestere aláírta a „testvértelepülések” közti, s a további közös együttműködésről szóló szerződést. A különféle megemlékezéseknek, ünnepi esteknek, koszorúzásoknak megvan ugyan a hangulata, de mivel gyakran váltja egyik a másikat, hamar a feledés homályába merülnek. Fontosabb és értékesebb viszont az, ha hiteles dokumentumok és hosszúságú kutatómunka alapján megjelenik egy kézzel fogható monográfia, gyűjtemény vagy emlékirat, mely pontosan és megmásíthatatlanul rögzíti a történelmi eseményeket, múltbeli élményeket, emlékeket.

A Csemadok Nagymegyeri Alapszervezete és a Torockói Baráti Társaság kezdeményezésére, valamint a helyi önkormányzatok támogatásával két ismert helytörténész, Varga László (Nagymegyer) és Németh Csaba (Tápiógyörgye) közös munkáját dicsérve jelent meg egy igényesen átgondolt és megszerkesztett tanulmány, melynek bemutatójára is sor került az említett napon. A könyvet Bihari József, a Pest megyei múzeumok nyugalmazott igazgatója lektorálta és tanulmányértékű elemzéssel ismertette értékeit a hallgatóság számára. A kötet a 95 évvel ezelőtti eseményeket, azok történelmi hátterét és utóéletét, illetve a két település kapcsolatát

hivatott visszaidézni az olvasóinak. A könyv hitelességét nemcsak a felhasznált dokumentumok, tanulmányok és szakirodalom támasztja alá, hanem „olyan valós történe-
ket rögzítenek, amelyek mai hitelét még leír-
tan, élő visszaemlékezésként hitelesíteni
lehet” – írja Bihari a Tápiógyörgyei Faluújság¹
helytörténeti rovatában még a könyvbemuta-
tót megelőzően.

A történelmi visszaemlékezés 1938. november 2-ával indul, amikor az I. bécsi döntést követően Magyarország visszakapta a Felvidék déli részét, s vele együtt 1 millió 62 ezer, többségében magyar nemzetiségű lakost. Ekkor alakult a „Magyar a Magyarért” mozgalom is, melynek legfőbb célja a visszacsatolt területek integrálása, lelki és anyagi támogatása volt. Ez a felhívás tömegeket mozgósított, hogy bizonyítsák hazaszeretetüket és elkötelezettségüket. Emellett működött még az országzászló mozgalom is, melynek lényege, hogy különféle szervezetek és intézmények követeként indultak kisebb-nagyobb delegációk azért, hogy 1-1 hímezett zászlóval ajándékozzák meg a felvidéki településeket s a régi-új honfitársakat. A magyar hadsereg katonái, a leventék is örömmámorban ünnepelték a visszatérést. Ezt az időszakot méltán említhetjük tehát Magyarország két világháború közötti történelmének legszebb fejezeteként. Ilyen történelmi háttér alapozta meg a két település megismerkedését és egymásra találását, s így jutott el Tápiógyörgye küldöttsége első ízben Nagymegyerre – olvasható mindez a könyv előszavában, Németh Csaba tollából.

A második világháború zivataros eseményei okán sajnos feledésbe merültek e megható ünnepség emlékei, mígnem 67 év után a két község újra felvette egymással a kapcsolatot. Azóta számos találkozó, rendezvény valósult meg, melyeknek a szóban forgó könyv állítólag emléket.

A kemény fedelű könyv szürkésbarna színe, mint egy megkopott fénykép sejteti a távolabbi múltat, régi emlékek sorát. A könyv

1 Faluújság. Tápiógyörgye, 24. évf. 3. sz. 2015. július, 4. p

borítóján egy fotó bizonyítja azt a bizonyos zászlóátadási ünnepséget, melyre 1939. június 6-án került sor Nagymenyeren. Emellett megannyi fénykép, korabeli térképrészlet, újságcikkmásolat tanúskodik a régmúltról, valós, megtörtént eseményekről s a két község kapcsolatának alakulásáról és jelenkori virágzásáról. A kiadvány tartalmát tekintve tíz fejezetre oszlik, melyet a már említett előszó vezet be, s a könyv másik szerzője fejezi be az a zárószóval.

Az első fejezet *Tápiógyörgye történelme* (NCs), melyben a falu földrajzi elhelyezkedését pontosítva tér ki a szerző a falu nevének eredetére, a környéken talált értékes leletekre, jelentős építményeire, s az itt megfordult vagy élt híres személyiségekre. Teljes képet kapunk emellett arról is, hogy a természeti csapások és történelmi események befolyásoló tényezőivel szemben miként született újjá a falu, hogyan változott a község lakosságának összetétele, milyen jelentős eseményeket, szokatokat tartott vagy épp tart a mai napig a község közössége. Tápiógyörgye 2005-ben megnyerte a Magyarországi Falumegújítási versenyt, 2007-ben pedig a legvirágosabb magyar falu volt. A falu jelenlegi arculata, a tiszta és rendezett környezet, valamint korszerűen felújított épületek kellemes hangulatot nyújtanak az idelátogatóknak.

A könyv második fejezete *A Megyer név emlékei Tápiógyörgyén* (NCs) címet kapta. A Megyer név megjelenését a szerzők visszavezetik az 1200-as évekig, régi, kézzel írott térképek, helyszínrajzok, régészeti leletek és különféle birtoklevelek segítségével. Egy 20. század eleji helytörténeti tanulmányban az egykori települések elhelyezkedését a következőképpen jegyezték fel: „A tatárjárás idején a község Pokoltanyai Megyernél, a török hódoltság idején pedig báró Megyernél volt, s ekkor több adót fizetett, mint Tápiószéle” – olvasható a 31. oldalon. Nem véletlen tehát a két község kapcsolata és egymásra találása.

A harmadik fejezet *Nagymenyere történetét* mutatja be az olvasónak. Varga László helytörténész több munkájában dolgozta fel Nagymenyere történetét, vagy azokat az eseményeket, amelyeket a történelem kereké és a változások befolyásoltak. A szerző először egy

nagyobb területet, a Csalóköz földrajzi meghatározásával és természeti környezetének bemutatásával indít. Régészeti kutatások alapozzák meg azt a tényt, hogy már a neolitikumban idején is lakott volt ez a terület. A legkorábbi, Nagymenyerre vonatkozó írásos feljegyzések a 11–12. századból származnak. Érdekes lehet az olvasó számára a város nevének változása, a Mátyásfa fotója, mely alatt a legenda szerint a király sátra állt, a város pecsétje, jelentős épületei és emlékművei, intézményei, a virágzó vagy épp árvíz sújtotta arculata és fejlődése. A szerző a pezsgő kulturális élet és virágzó időszakokkal párhuzamosan a város lakosait ért megaláztatásokat és elnyomást is kendőzetlenül tárja az olvasó elé.

A könyv negyedik fejezete Nagymenyere történelmének utolsó csaknem 100 évét dolgozza fel a különféle hatások fényében. A fejezet címe *A trianoni döntés hatása Nagymenyeren*. A várost 1919. január 7-én Csehszlovákiához csatolták. E fordulat merőben meghatározta a város további sorsát, lehetőségeit és életét. A terület 1938-as újabb visszacsatolásáról, a területről, sőt még a lakosok számáról is pontos adatokat közöl a szerző. Ebben az időben alakult meg a *A „Magyar a Magyarért” mozgalom Nagymenyeren*, mely valójában már a következő fejezet címe is, viszont szervesen kapcsolódik az azt megelőzőhöz. Olvashatunk itt a mozgalom célkitűzéseiről, tevékenységéről. Ugyanitt említi meg a szerző Turák István főjegyző nevét, akinek kezdeményezésére a Tápiógyörgyei község előljárói Nagymenyere városát kívánták segíteni és támogatni. Ez a támogatás meg is történt, melyről az egykori Szent Elzeár zárdaiskola naplója is említést tesz. Ugyanitt látható egy fotó is egy Nagymenyerre került zászlóról, amelyet sokáig a város esperese, Kovács László őrzött. Egyöntetűen viszont nem derül ki, vajon ez-e az a bizonyos zászló, amelyet Tápiógyörgye hozott ajándékba.

A következő fejezet *Az első nagymenyeri találkozás emlékei Tápiógyörgyéről* ismét Németh Csaba szerzőtárs munkája. Ebben a fejezetben is szó esik a mozgalom munkájáról és törekvéseiről 1938 után, egy másik nézőpontból. Ennek bizonyosságaként látható egy levelezőlap, melyet Szarvas Sándor írt felesé-

gének, egy igazolvány másolata Varró Sándor tápiógyörgyei lakos nevére, mely a felvidéki bevonulásban való részvételt tanúsítja, különféle újságcikkek Tápiógyörgye és más felvidéki városok kapcsolatáról, vagy éppen egy rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvének másolata. Ugyanitt olvashatunk még a levonték közreműködéséről, melyet szintén egy korabeli dokumentum fotója támaszt alá. Az utazás előkészületeiről, a zászlóátadás ünnepélyes aktusáról a még élők visszaemlékezése segítette a szerzők munkáját.

A hetedik fejezet a nagymegyeriek szemszögéből közelíti meg az előzőekben leírtakat. A fejezet címe „*tápiógyörgyei levonték látogatása Nagymegyeren* (VL). A szerző itt is megfelelő mennyiségű korabeli dokumentummal támasztja alá a két település közti kapcsolat alakulását fotók, beszámolók és levelek segítségével. A történések leírása szinte egybeolvad, s az olvasó észre sem veszi, hogy immár a következő fejezethez érkezik: *Egy elveszett zászló nyomában*, mely egyben a kiadvány címe is. Ebben a fejezetben Varga László a két település aktív kapcsolatát, a közös projekteket és eseményeket szedi rendszerbe. A fotók, az együttműködési szerződés, vagy az események táblázatba (2006–2013) szedése segíti az olvasót. A feldolgozott „nyolc év alatt 45 találkozást és közös rendezvényt sikerült a két szervezetnek megvalósítani, ebből 25-öt Nagymegyeren illetve 19-et Tápiógyörgyén és 1-et Torockón.” (128. p.)

A kiadvány két utolsó fejezete szintén Németh Csaba munkája, melyben az előző gondolatmenetet lendíti tovább: *A kapcsolat folytatása Tápiógyörgyén* címet viselő fejezetben, melyet történelmi tényekkel, az adott körülmények és lehetőségek felvázolásával és újabb ismeretekkel tesz érthetőbbé és érdekesebbé. Olvashatunk itt a kapcsolat újrafelvételeinek minden lépéséről, a kezdeti nehézségekről, a baráti fogadtatásról és a közös ügylőz való pozitív hozzáállásról. A két település egymásnak is bemutatkozott, s a későbbiekben nemcsak az önkormányzatok, hanem civil szervezetek, az egyházak képviselői, kultúrcsoportok, sportolók is bekapcsolódtak a közös projektekbe. A két település baráti, illetőleg testvérkapcsolata jelenleg gyümölcsöző,

s az összegyűjtött és leírt események egyre közelebb hozzák egymáshoz a lakosokat is. A kapcsolat újrafelvétele, elindítása már megtörtént. Mindkét fél arra törekszik, hogy ez a közeli és távoli jövőben is így maradjon. Erre a tényre utalnak a szerzők az utolsó fejezetben, melynek címe: *Az ifjúságba vetett reményeink*. Mindketten fontosnak tartják a kapcsolat kibővítését a fiatal generáció irányába is. Ilyen meggondolásból látogattak el a tápiógyörgyei gyerekek Nagymegyerre és viszont. Az így szerzett élményeket támasztják alá azok a levelek és beszámolók, melyek helyet kaptak a könyv eme fejezetében.

A kiadvány zárszava Szabó Dezső gondolatával indul: „Minden magyar felelős minden magyarért”, mely valójában az egész könyv mottója is lehetne. A szerzők bizakodva tekintenek a gyümölcsöző jövő felé, melynek megalapozását ők is segítették az események pontos feltárásával és összegzésével. A mellékletben további összegyűjtött anyagokból, levelek sokaságából, oklevelek, meghívók másolatából, fotók sorozatából, illetve újságcikkekben szerevezgethet az olvasó. Mint ahogy azt a könyv recenziójának bevezetőjében már megírtam, a hivatalos könyvbemutató Tápiógyörgyén ez év szeptemberében megtörtént. A nagymegyeri közönség számára a könyv bemutatóját a szervezők és a két község vezetősége novemberre tervezik. Ezúton köszönöm meg e nemes és átfogó kutatómunkát a két szerzőnek.

Orsovics Yvette

Karol Fremal: Slovenskí sociálni demokrati 1938-1944. Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP. Banská Bystrica, Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, 200 p.

A politikai pártok történetének vagy akár csak működésük egy fejezetének a feltárása napjaink viszonylag kedvelt kutatási irányzata. Köszönhető ez többek között annak, hogy a sok szempontú, mélyfúrásokat és háttéranyagokat felvonultató, majd az ezek mentén szintetizáló tudományos munkákkal adós a szlo-

vák² (vagy akár a magyar) történetírás is. Egy ilyen múltbuborék felszámolását célozta meg Karol Fremal itt bemutatásra kerülő munkájában. A második világháborút közvetlen megelőző évtől indulva vizsgálja a szlovák szociáldemokraták történetét, és az ellenállásban kifejtett szerepükön át jut el a szlovák történetírásban nagy hangsúllyal megjelenő szlovák nemzeti felkelés (SZNF) előkészítésében és folyamán kifejtett tevékenységük ismertetéséig.

Karol Fremal a szlovák történészek érettebb korú (1943) generációjának aktív tagja. Egyetemi tanulmányait történelem-rosz szakon végezte Pozsonyban. Szerteágazó munkássága során foglalkozott tankönyvírással, kutatással, és egyetemen oktatott. Kutatásaiban behatóan vizsgálta a második világháború idején kialakuló és cselekvő szlovák ellenállási mozgalom nem kommunista történetét, de ugyanilyen elmélyült odaadással mélyült el a SZNF történetében is. Bemutatásra kerülő könyve e több évtizedes múltfeltárás(ok) szintézises szelétét tárja a közönség elé. Olyan műtszelété, amivel behatóan, miként maga a szerző állítja, 1945 óta mindössze csak két történész foglalkozott.

A kemény táblás könyv szerkezetileg bevezetésre, nyolc fejezetre és rövid, pontokba szedett befejezésre tagolódik. Függeléként (a befejezés rész előtt) képes mellékletet illesztett a kötetben szereplő egyes személyekről, valamint a megjelent illegális sajtótermékek válogatott példányairól. A kötet legvégén a forrás- és irodalomjegyzéket név- és helynévmutató zárja.

Nem éppen rövidre fogott előszavában némileg túlzónak ható részletességgel ismerteti a munkája során használt levéltári anyagok hollétének ismertetését, majd ugyanitt röpké, kivonatos összefoglalóját adja könyve egyes fejezeteinek, ahogy szintén bevezetőjé-

ben hangsúlyozza könyvének a szlovák történetírásban betöltött hiánypótló szerepét is. Eszerint monografikusan elsőként foglalta össze és mutatta be önálló ellenállási irányzatként a Szociáldemokrata Párt és tagjainak korabeli szerteágazó munkáját. Mindenképp megjegyzést érdemel az a tény is, hogy a szerzőnek mindezen kutatásai nem új keletűek, hiszen már évtizedekkel korábban publikált a téma egyes aspektusairól.

Első fejezetének indításában pár sorban vázolja a szlovák szociáldemokraták és párt 1930-as években kifejtett egyik legfőbb meghatározóját: a fasizmusellenességüket. A kronológia kezdeti lépcsőjének választott 1938-as évtől haladva mutatja be lényegüket, mint a kor – Hlinka Néppártjával szembeni – elvi ellenzékét, amely az osztatlan csehszlovák állami lét feltétlen híveinek vallotta magát. Fremal megállapítása szerint ezen utóbbi szilárd álláspontjuk adta egyben gyenge befolyásukat, ráhatásukat a kor szlovák politikai-társadalmi életére.

Ausztria német bekebelezése után a szociáldemokraták, valamint a kommunista párt vezetői előtt nem maradt kérdéses, hogy a Csehszlovák Köztársaság szétzilálása következik. Fremal e felismerésüknek tudja be, hogy 1938. május 1-én közös ünnepléssel, demonstrálva a köztársaság védelmében, nyilvánították ki véleményüket.

Bár a két párt képviselői, eltekintve a fentebb vázolt közös fellépéstől, (még) nem különösebben szívlelték egymást, ugyanez a fiatal szimpatizánsaikat tömörítő diákszervezeteikre már korántsem volt jellemző. Sőt, megtörtént, hogy a szlovák diákságot tömörítő országos vezetőségbe (Zväz slovenského študentstva) egyetlen néppárti szimpatizáns sem tudott választásokkor rajtuk kívül bejutni.

A szlovák ország rész október eleji autonómiájának zsolnai kihirdetésére a szociáldemokraták nem kaptak meghívót. Ekkor, minden korábbi ilyen államjogi módosítást elutasító álláspontjukat átértékelve, és felismerve a politikai légkör gyökeres változását, még október 6-án a szlovák ország rész szociáldemokrata tagozata nyilatkozatban jelentette be a kialakult új helyzet – autonómia – elfogadását.

2 Mindenképp említést érdemel, hogy a Szlovák Nemzeti Pártnak a két világháború közötti időszakában kifejtett tevékenységéről nemrégiben jelent meg könyv fiatal történész tollából. Lásd Jaroslava Rogulová: *Slovenská národná strana 1918-1938*. Bratislava, Kalligram, 2013.

Működésüket 1938. november 23-án a szlovák belügyminiszter beszüntette, majd a következő év januárjában, más politikai pártokkal együtt, feloszlatták. Feloszlatusuk után szinte azonnal megindult a szociáldemokrata ellenállási csoportok aktív szervezése.

Ennek a nem veszélytelen szervezési munkának a nehézségeivel foglalkozik második fejezetében. A különféle titkos összejövetelek lebonyolításán túl fáradoztak és dolgoztak egy országos központ kialakításán is, ami 1939 januárjában a Szociáldemokrata Párt Központi Végrehajtó Bizottságának (Ústredný výkonný výbor SDS) létrejöttében öltött testet. További elért sikereik a leginkább az ország közepeső (az egész korszakot át ellenállásilag legfrequentáltabb) részén kialakított illegális csoportjaik voltak; ahogy e csoportoknak tudhatóan kezdett megjelenni az illegális határátkelések szervezett kialakítása, melynek keretében a politikai vagy faji üldöztetések elől távozni kívánók számára is útvonalat biztosítottak.

Fremal ebben a fejezetben ad betekintést az 1960-as években született és a SZNF-t megelőző, főleg Gustáv Husák papírra vetett emlékezete szerint elbeszélte történelem megletéről. Ebben a elbeszélésben, amely hivatalos múltként évtizedekig tartotta magát, a szociáldemokraták jelenlétét az ellenállási mozgalom létrejöttében, alakításában egyszerűen szinte negligálták.

Könyvének harmadik fejezetében a legkiterjedtebb szociáldemokrata ellenállási csoportok plasztikus ábrázolását adja. Legrésztetesebben a zólyomi központtal, a Daniel Ertl vezetése alatt működő csoporttal foglalkozott. Választása nem véletlen, hiszen a közép-szlovákiai illegális hálózat kiépítése után az egyes sejtek és csoportok vezetői 1943-ban Besztercebányán találkoztak, hogy megválasszák a szociáldemokrata párt közép-szlovákiai illetékességű bizottságát. Ennek ügyvezető elnökéül választották Ertl-t. Rezolúció keretében ugyanitt kijelentették, hogy nem fogadják el a müncheni döntőbírói határozatot, illetve a csehek és szlovákok egysége mellett csak a demokratikus és szociálisan igazságos Csehszlovák Köztársaságot ismerik el. Röviddel ezután Ertl-t a Szlovák Szociáldemokrata Párt elnökévé választották.

Két fejezetben – a 4. és a 7. – ír a korban illegálisan megjelenő, és a szociáldemokraták tevékenységéhez, szellemiségéhez szorosan kapcsolódó időszakos sajtó történetéről. A Hlas národa címen kiadott lap körül számos tényre hívja fel a figyelmet, és a történeti szakirodalomban található faktográfiai hiba kijavítását is elvégezte.

A mikor, hol, hogyan készítették és terjesztették az illegális sajtóterméket kérdéscsoportot járta alaposan körbe. Tartalmi szempontból rávilágít, hogy a lapba kerülő írások legfőbb üzenete a harc a néppártiak és a nácizmus ellen, illetve a harc az új szocialista és nemzetiségileg (csehek és szlovákok között megvalósuló) igazságos Csehszlovák Köztársaság felújításáért vívott küzdelem, valamint a szláv kölcsönösség és együttműködés gondolatának az erősítése volt. Az első illegális szám „csak” 1943 márciusában jelent meg.

A SZNF kirobbanása után a hetedik fejezetében az immáron a felkelés lapjaként megjelenő, de a korábbi címet megtartó orgánium történetével ismerteti meg az olvasót, hangsúlyozva, hogy irányvonalában és tartalmában ez a lap képviselte a teljes fasisztaellenes front arcukat, illetve a nemzet széles rétegeinek fegyveres egyesítéséért szólított harcra. Az új helyzetben a lap feletti addigi szociáldemokrata politikai-ideológia befolyást a kommunisták kívánták megszerezni, aminek eléréséért mindent elkövettek.

Az illegálitásban a politikai csoportosulásai között létrejött együttműködés az ötödik fejezet tárgya. A szociáldemokratáknak a kommunistákkal és az ellenállás polgári-demokratikus szárnyával szemben kialakított kapcsolattal összefüggésben megállapítja, hogy az előbbieket leghatékonyabban, az egész időszakon át, a kommunista párt képviselőivel működtek együtt. Ezt a jó együttműködést igazolja a tény, hogy számos esetben a szociáldemokrata tagok átléptek a kommunistákhoz, míg, jegyzi meg Fremal, fordított helyzetre nem talált precedenst.

A könyv legterjedelmesebb (6.) fejezetében boncolgatja a szociáldemokratáknak a SZNF előkészítésében betöltött szerepvállalását. A háború éveit alatt felbukkanó, majd

egyre erősödő kíváncsi, hogy az ellenállás egyes csoportjait közös irányítás alatt egyesíték, élő gondolat volt. Kézelfogható eredményt ennek megvalósítására az 1943–1944. év eseményei hoztak. Ide sorolandóak az 1943 őszén megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) létrejötte, amelynek tagjai decemberben elfogadták a karácsonyi egyezmény³ néven ismertté váló programadó dokumentumot.

Míg legfelső szinten a SZNT, addig az alacsonyabb régiókban a szervezeten kívül kialakuló Forradalmi Nemzeti Bizottságok (Revolučné národné výbory) létrehívásával készítették elő az ellenállás hálózatát. Több ilyen megalakuló bizottságnak a létrejöttét, annak körülményeit és tevékenységét tárja Fremal az olvasó elé. Valamint e fejezetének utolsó bekezdésében röviden utal az 1945 és 1989 között keletkezett történeti szakirodalom idevágó pontatlanságairól, kiemelve, hogy súlyának sosem megfelelően mutatták be (ha ugyan bemutatták) a nem kommunista és katonai ellenállás tényleges jelentőségét.

Könyvének nyolcadik, egyben utolsó részében a SZNF idején a szociáldemokrata és kommunista párt között megvalósult politikai és szervezeti egyesülés folyamatát ismerteti. Mint kiderül, a szociáldemokraták egyes soriban már korábban végbement egyfajta markánsabb eltolódás a bal irányán belül. A felkelés érintette területek szociáldemokratáinál pedig történeti tényként kezelhető, hogy többségük egyetértett a kommunistákkal való egyesüléssel. Mindehhez Fremal még hozzáadta a fúzió napját – 1944. szeptember 17. – követő napok, hetek sajtó-, illetve belföldi és külföldi támogató vagy elutasító válaszadások visszhangjait.

Értékelésében ugyan nem tagadja, hogy ez a momentum (is) a SZNF eseményeinek egyik

jelentős történései, emlékei közé tartozott, mégis korainak, politikai és társadalmi szempontból vizsgálva elhibázottnak tekinti, megállapítva, hogy a munkásoldalon ezzel az aktuális a kommunisták monopolhelyzetbe hozták magukat, ami egyebek mellett a háborút követő, későbbi évek fejleményeinek alakulásában is segítségükre volt.

Karol Fremal vitathatatlan érdemeket szerzett a korszak és benne a szlovák szociáldemokraták és párt történetének kutatásában. Ugyanakkor az itt ismertetett monográfiája olykor szerkezetileg a fésületlenség benyomását kelti egyes fejezetein belül. Egészében azonban mindenképp érdeklődésre tarthat számot, hiszen az évtizedeken át politikai-ideológiai okokból torzított felfogású múltbeszélést kiostálva a valós valóság megjelenítésére törekedett.

Baki Attila

Miroslava Hlinčíková–Martina Sekulová (szerk.): Integrácia ľudí s medzinárodnou ochranou na Slovensku: Hľadanie východísk. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázký, 2015, 182 p.

Alapos és aktuális könyvet adott ki a szlovák Közéleti Kutatóintézet (IVO). Alapossága abban áll, hogy minden fontos kérdést, amely a menekültek befogadásával kapcsolatos, tárgyyszerűen körüljár, aktualizását pedig sajnos az e nyári, Közép-Európát felkészületlenül érő menekülthullám adja. Tegyük gyorsan hozzá: a kompetens intézménytől épp ezt várjuk: legyen alapos és szolgáljon friss adatokkal.

A kötet nem melleleg a menekült mellett a „földönfutó”, az „üldözött”, „idegen”, „nemzetközi védelmet élvezők” és a „kliens” szavakat is használja, ezek gyakran egymásnak szinonimái, noha fogalmilag természetesen az otthonát elhagyó személy más-más státuszát fedik. Nekünk Márai „displaced person” kifejezése is eszünkbe juthat: „a displaced personoknak olyan szerepük van ma a világban, mint volt a zsidó száműzötteknek a babiloni vizek partján, ahol sok mindent megértettek, amit odahaza, ahol az élet és a halál ismerős biztonsága vette körül őket, nem érthettek...”⁴

3 Mindenképp említést érdemel, hogy bár karácsonyi egyezmény néven vonult a szlovák történelem lapjaira, de mint azt Fremal is megjegyzi, máig nem tudni elfogadásának pontos dátumát.

A nemzetközi védelemben (menekültstátuszban) részesültek szlovákiai helyzetét feltérképező tanulmánykötet egy több síkon zajló kutatás eredménye, a kutatás 2014 szeptemberétől 2015 júniusáig tartott – jórészt ennek eredményeit találjuk a kiadványban. (De valamivel ennél is többet, mert a hivatkozott irodalomban 2015. szeptemberi is akad, a lábjegyzetek egyike pedig utal Fico miniszterelnökre a kvótákat elutasító kijelentésére s arra, hogy Szlovákia legfőbb száz menekültet hajlandó befogadni, csakis Szíriából, és kizárólag keresztényeket.) Maga a törzsszöveg nyolc fő fejezetre oszlik, tematikusan, ezek a következők: 1. Miért fontos a nemzetközi védelmet élvezők integrációja; 2. Az integráció folyamata és a civil szervezetek munkája; 3. A lakás mint az integráció eszköze; 4. Gazdasági betagozódás: a munkahely problémaköre; 5. A szociális juttatások; 6. Az egészségügyi ellátásban való részesülés; 7. A szlovák nyelv és az oktatás; 8. Kulturális és szociális integráció. A kötet egyébként három részből áll: a középső képezi a kutatások eredményeit, az elsőben négy (inkább fiatal, mint középkorú) ismert szlovák író (Jana Beňová, Michal Hvorecký, Zuska Kepplová és Marek Vadas) prózái olvashatók; ezek afféle irodalmi megközelítései vagy referenciális ábrázolásai a menekültek, idegenek, bevándorlók élethelyzeteinek. Az utolsó harmad tartalmazza a táblázatokat, a forrásokat és a kötetben használt fogalmak magyarázatát.

A szakmai szempontból legfontosabb középső rész sem szokványos módon előadott kutatási jelentés – és ez magából a kutatói módszerből adódik. A nevezett időszakban az IVO munkatársai 12 szakember véleményét kérték ki, s 8 menekültcsaláddal tartottak fenn kapcsolatot. A szakemberekkel interjúkat készítettek, a menekültekkel többféle módon tartották a kapcsolatot: ezek közt volt családlátogatás, találkozás valamely hivatalban, semleges területen, ezenkívül a menekültekkel nap-

lót is írtak. Ily módon a tanulmányok sok-sok közvetlen idézettel támasztják alá az elméleti részeket. Mind a szakemberek (civil szervezetek dolgozói), mind a menekültek álnéven szerepelnek a könyvben, ezzel biztosítva a résztvevők anonimitását.

Kiderül, ami egyébként sejthető: a legnagyobb gond, hogy az illető menekült jószerével még alig hagyta maga mögött az otthonát, s ezzel együtt az otthoni keserves élet megannyi traumás emlékét (családtagok legyilkolását, például), Szlovákiában nagyon rövid idő alatt nagyon sok adminisztratív dolgot kellene elintéznie ahhoz, hogy legalább az alapvető megélhetését biztosíthassa. „Allahnak hála – írja egyikük a naplójában –, ma megkaptuk a menedékjogot.” Idáig azonban nagyon hosszú út vezet, a befogadás feltételeit és módjait ugyanis az állami szervek határozzák meg. Az pedig különösen ritka, ha egy menekült Szlovákiában akár évekre visszavezethető itt-tartózkodás után is biztonságban érzi magát, mintegy otthonosan. Az első kritérium, aminek meg kell felelnie, az állandó lakhely – ha négy évig kimutathatóan Szlovákiában tartózkodik, folyamodhat menekültjogért. Ez a jog azonban nem jár automatikusan, számos más körülménytől is függ, sőt: az illető minden feltétel teljesítése után is kaphat elutasító választ. Ha mégis elnyeri a menedékjogot, négy évvel megszerzése után kérelmezhető az állampolgárság. (Melyért nem melleleg 700 eurós illetéket is fizetni kell.) A menedékjogot igénylők száma évente több száz, a menedékjogot megszerzőké évente kevesebb tíznél: tavaly 6-an kapták meg, idén júniusig szintén 6-an. Az elmúlt hét évben a következő országok állampolgárai kaptak menedékjogot Szlovákiában: Afganisztán, Irak, Irán, Kuba és Szomália.

Integráció, betagozódás alatt egyébként a szerzők a két fél: a menekült és a menedéket adó ország közeledését értik, felhívva a figyelmet arra, hogy ha csak a menekült alkalmazkodik, az nemkívánatos asszimiláció, nem pedig beilleszkedés. A múltban sok gond származott abból, ha a menekülteket „táborokban”, valamiféle gyűjtőhelyen, integrációs központban szállásolták el, kivált ha az adott térségben magas volt a munkanélküliek aránya. Így a menekültnek szinte esélye sem volt eltartania

4 Márai Sándor: *San Gennaro vére*. Budapest, Akadémiai-Helikon, 1995, 174. p.

családját, nem jutott munkához, saját lakáshoz vagy szobához, legfőljebb munkásszállóhoz. Manapság Pozsony, Kassa és Zsolna környékén biztosítanak a menekülteknek letelepedési lehetőséget. Ebben, mint majdnem minden egyébben nem a Bevándorlási Hivatalra vagy más állami szervre támaszkodhatnak, hanem a civil szektor önkénteseire: ők azok, akik hasznos tanácsokkal látják el a menekültet, eligazítják a hivatali bürokráciában, elkísérik orvoshoz, elmagyarázzák, hogyan kell vállalkozói engedélyt kérvényezni vagy munkahelyi felvételi beszélgetésen eljárni. Afféle integrációs terv szerint haladnak. A menekültek szerint mindenesetre Szlovákiában nehéz a megélhetés, nehéz munkahelyet találni, és szlovákul megtanulni sem lehet az előírányzott hat hónap alatt. Naponta szembesülnek azzal is, hogy „mások”, idegenek, s emiatt diszkrimináció és rasszizmus áldozatai. Gyakran a sok „kiseb” akadályt sem képesek leküzdeni, albérletet, mely egyébként is drága nekik, csak akkor szerezhetnek, ha a lakás tulajdonosa a rendőrségen jelenti be, hogy „idegenek” adta ki a lakását. Nem mellelseg segélyben is csak az első hat hónapban részesülnek, utána már mintegy el kellene magukat tartani – ami elméletileg is kizárt.

A civil szféra szakértői abban is különböznek például az idegenrendészet alkalmazottaitól, hogy önállóságra szoktatják a rászorulókat. Egyfajta coaching és mentorkodás ez, de nélkülük még az a kimutatható csekély eredmény sem volna elérhető. Tavaly óta pszichológus is helyet kapott a csaknem teljes szervizt nyújtó civil szakemberek közt. A hétköznapiok zűrzavarában ők az egyedüli közeli és konkrét személyek, akikre a menekült számíthat. Súlyos teherterhelés az elért végzettség vagy a kitanult szakma szerinti elhelyezkedési vágy: a kutatások szerint csak az orvos, a nővér és a tolmács számíthat arra, hogy a szlovákiai munkaerőpiacon eséllyel pályázik neki megfelelő munkára, a többieknek legfeljebb a takarítói munkakör vagy az alkalmi munka jut. A legtöbb menekült nem is tudja bizonyítani a végzettségét, vagy ha mégis, azt többnyire Szlovákiában nem ismerik el. Nagyobb esélye van annak, aki bármilyen munkára kapható, főleg szerződés nélküli idegny-munkára, vagy aki Szlovákiában tanul ki.

Vissza-visszatérő gond az előítéletek és sztereotípiák: az idegen, főként ha a bőrszíne vagy a kiejtése szerint (első látásra vagy hallásra) idegennek bizonyul, nem kap munkát. „A muzulmán nők kendőviselete szintén nagyon nagy akadály nemcsak az elhelyezkedésüket illetően, hanem a mindennapi szociális helyzetekben” (106. p.), például ha iskolába vagy óvodába vezetik a gyermeküket.

Száz szónak is egy a vége: az otthonát elhagyó, súlyos lelki és leküzdhetetlen anyagi problémákkal küszködő menekültnek nagyon nehéz a befogadó országban újrakezdenie az életet. Még szerencse, hogy a velük való törődés terhé Szlovákiában az állam válláról fokozatosan leveszik a nemzetközi segítség-szervezetek által támogatott civilek, az államtól csak részben függő vagy független társulások.

A kötet bátran ajánlható egyrészt az állami szférában dolgozóknak, hátha egynémely ajánlását megfogadják vagy figyelembe veszik: külön érdeme a kiadványnak, hogy minden fejezete legvégén ajánlásokat fogalmaz meg a mindenkor kormányzat és menekültügyi hivatalok számára. Másrészt jó volna, ha a széles nyilvánosság soraiban is olvasókra találna – mert a felmérések és kutatások azt mutatják, hogy bizony, Szlovákiában nagyon alacsony a menekültekről való tudás szintje. Az átlagember kellő információk híján hajlamos a menekültet a társadalom terhének, s ilyen értelemben nem kívánatos személynek tartani. Szlovákia azonban a legtöbb menekültnek csak közbülső állomás: ebben az országban ugyanis még az őshonos lakosság egy részének is sok gondja-baja van a megélhetéssel, lakásviszonyaival, az egészségi és szociális ellátással.

Zuska Kepplová szerint a menekülteknek meg kell békülniük azzal a ténnyel, hogy akik róluk döntenek, azoknak nincs tapasztalatuk a menekültekről, sőt személyesen eggyel sem találkoztak, véleményük azonban van róluk. A menekülteket is ellátja néhány jó tanáccsal – például hogy a hivatalokban öltsek magukra az állhatatos türelem védőpáncélját, mert kifoghatnak olyan hivatalnokot is, akinek épp rossz a kedve. Ahogy Márai írja: „Iparkodnak udvariasak és simák lenni, hallgatják a packázó hivatalnokok kérdéseit, aláírnak okmányokat és

nyilatkozatokat, melyeket követelnek tőlük, felszállnak a hajóra, amely elviszi őket az idegenbe, ahol új hivatalnokok, új okmányok és új idegenség várja őket.”⁵

Eszünkbe juthat még Tózsér Árpád 1970-es keltezésű híres esszéje,⁶ mely szerint „Európa tulajdonképpen Ázsia félszigete”, s kelet és nyugat folyamatosan átrendeződik, mint afféle homokóra, amit ezer-kétezer évenként megfordítanak: „olyan óriási homokóra, amelynek két fele egymást állandóan gazdagít-

ja (tölti) és rabolja (üríti).” S valójában ilyen rövidre is redukálható a menekültkérdés: töltődünk-e vagy ürülünk. Köztes (közép-európai és kisebbségi) létünkben persze az is következik, hogy a homokóra nyakában vagyunk, s ilyen értelemben jórészt csak szemlélői, átmeneti, nem fontos részesei a történéseknek. Márpedig a szemlélő nyilván akkor jár el helyesen, ha az érintettekre figyel, nem magára. (Meghallgatja, figyelemmel kíséri őket, véleményalkotásában visszafogott, látszatra nem ad.) Vagy akkor, ha ilyen, politikától és bulvártól mentes könyv jut a kezébe, mint ez a fent ismertetett.

---

5 *San Gennaro vére*. Im. 174–175. p.

6 *A homokóra nyakában*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1997, 27. p.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Magyarország)

A.Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE, TáTK, MTA TK PTI, Budapest, Magyarország)

Bajcsi Ildikó (1985)
doktorandusz (Eszterházy Károly Főiskola, Eger, Magyarország)

Baki Attila (1978)
történész (Terbegec, Szlovákia)

Csehy Zoltán (1973)
költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár, Magyarország)

Gaucsík István (1973)
történész (Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsony, Szlovákia)

Kerényi Éva (1981)
történész-muzeológus; doktorandusz (Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest,

Orsovics Yvette (1971)
karnagy, zenepedagógus (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Sebők Szilárd (1989)
doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Simon Attila (1966)
történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)